

70 Jaar vrede en vrijheid

Die geboren worden zijn bestemd om te sterven, de doden om te herleven.

(Spreuken der Vadersen 4:49)

Inhoud

Inleiding	<i>Jos Engels</i>	4
‘Onze onbekendheid met het kwaad’	<i>Thomas Browne</i>	
Woord vooraf	<i>Michiel van Haersma Buma</i>	6
Ontmoeting met M. van Haersma Buma	<i>Nelleke Kok</i>	9
Daar komt de Burgerwacht!	<i>Meindert Marijs en Cees Nijgh</i>	12
Onze oorlogsburgemeester	<i>Peter Vernooij</i>	22
Joodse inwoners	<i>Jos Engels</i>	32
Onder wie:		
Hartog	<i>Wil Pel</i>	
Schuijer	<i>Wil Pel</i>	
Meuleman	<i>Cathrijn Steinhorst</i>	
Konijn	<i>Jos Engels</i>	
Adelaar	<i>Wil Pel</i>	
Van Dam	<i>Jos Engels</i>	
Hakker	<i>Jos Engels</i>	
Kukenheim	<i>Gerard Langerak</i>	
Onderduikers		
‘Stil’	<i>Ida Vos</i>	113
Onderduik en Bevrijding	<i>Hans Ziekenoppasser</i>	
Interview met Maria Choy	<i>Meindert Marijs</i>	
Burgers	<i>Jos Engels</i>	122
Onder wie:		
De Jong	<i>Nelleke Kok</i>	
Oorlogsherinneringen		144
Laan van Rustenburg	<i>Meindert Marijs en Cees Nijgh</i>	
Herinneringen van een oorlogskind	<i>Arie Taal</i>	
Een razzia, november 1944	<i>Jan A. van Boven</i>	
Leger en koopvaardij	<i>Jos Engels</i>	157
Onder wie:		
Boot	<i>Wil Pel</i>	

Sterkenburg Uijttenhout	<i>Jos Engels</i> <i>Nelleke Kok</i>	
Verzet	<i>Jos Engels</i>	180
Onder wie:		
Barentsen	<i>Nelleke Kok</i>	
Van Elewout	<i>Nelleke Kok</i>	
Gerritsen	<i>Kirsten Zimmerman</i>	
Holtes	<i>Gerard Langerak</i>	
Hulstijn	<i>Jos Engels</i>	
Julien	<i>Wil Pel</i>	
Linssen	<i>Jos Linssen, m.m.v. Frans Linssen</i>	
Van der Lugt	<i>Jos Engels</i>	
Schwencke	<i>G. Schwencke en</i> <i>T. Tieman-Schwencke</i>	
Smits-Serverus	<i>Wil Pel</i>	
Bronvermelding en verantwoording		235
Register		237
Colofon		240

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt dankzij de financiële steun van:

Boekenfonds Elisabeth Grent / F.J.A.M. van der Helm
 C&D Makelaardij
 Drukkerij Verloop
 Gemeente Leidschendam-Voorburg
 Mooijman assurantiën
 Pelgrimshoeve
 Rabobank Vlietstreek-Zoetermeer
 A.L.H.J. van Ravesteyn Fonds
 Sint Martinusfonds
 Van Stee Stichting
 Stichting Fonds 1818

*Omslag: Het monument in
 Park Sijtwende bij de herden-
 king.
 Foto Jos Engels*

Inleiding

Dit boek bevat geen vrolijke verhalen. Centraal staan de mensen uit de huidige gemeente Leidschendam-Voorburg die in de Tweede Wereldoorlog hun leven hebben gegeven voor onze vrede en vrijheid, of die hun leven hebben verloren omdat ze toevallig op de verkeerde tijd op de verkeerde plaats waren, of wier leven is ontnomen omdat ze Joodse ouders hadden.

Het boek geeft korte en langere beschrijvingen van de personen die een plaats hebben gekregen op het monument voor Vrede en Vrijheid in Park Sijtwende in Voorburg: Joodse inwoners, militairen, burgers, verzetslieden en bemanningsleden van de koopvaardij, allen slachtoffer van het naziregime. Ook zijn verhalen opgenomen over het gewone leven tijdens de oorlogsjaren in Voorburg. De toenmalige burgemeester geeft in een fictief vraaggesprek zijn visie op (of: legt verantwoording af over) zijn functioneren als oorlogsburgemeester.

In totaal worden ongeveer 400 personen belicht, onder wie meer dan 225 Joodse slachtoffers.

Het aantal van 400 slachtoffers uit onze huidige gemeente is erg hoog, maar toch is dit aantal in verhouding lager dan op grond van het inwonertal gevreesd moest worden. Landelijk is ongeveer 2,7 procent van de bevolking als gevolg van oorlog, bezetting en vervolging omgekomen, voor Leidschendam-Voorburg ligt dit percentage op 1,1.

Het aantal burgerslachtoffers in onze gemeente ligt op minder dan de helft van het landelijk gemiddelde voor burgerslachtoffers. De overlevingskansen voor Joodse burgers waren in onze gemeente groter dan het landelijk gemiddelde. Van de in 1942 geregistreerde Joodse inwoners van Voorburg en Leidschendam is 40 procent aan de gaskamers ontsnapt, terwijl dit landelijk slechts voor een kwart van de Joodse bevolking geldt.

Volgens schattingen komt het aandeel van de Voorburgse en Leidschendamse bevolking dat actief was

in het verzet, overeen met het landelijk beeld. Maar het aantal verzetsmensen uit onze gemeente dat is omgekomen, is naar verhouding bijna twee keer zo hoog. Dat geldt nog sterker voor het aantal verzetsmensen dat is gefusilleerd: bijna drie keer zo hoog als het landelijk beeld. Wreekt zich hier dat de gemeente geografisch erg dicht tegen het centrum van de Duitse macht lag en dus erg kwetsbaar was?

Staan we stil bij de namen op het monument, dan mag niet worden vergeten dat daarnaast nog talloze andere personen zich in de oorlog met hart en ziel, en met gevaar voor het eigen leven, hebben ingezet voor onze vrijheid, echter zonder dat ze dit met de dood hebben moeten bekopen. Ook deze mensen, hoewel in dit boek niet met name genoemd, hebben door hun

Het monument in Park Sijtwende.

Foto Jos Engels

verzetsdaden aan de basis gestaan van de vrede en vrijheid waarin we nu mogen leven.

Afgezien van de informatie, verkregen uit interviews is veel informatie in het boek ontleend aan internet. Dat betekent dat de betrouwbaarheid van deze gegevens vergelijkbaar is met de betrouwbaarheid van de informatie op internet. Wellicht treft de lezer in een enkel geval een onvolkomenheid of omissie in de tekst aan. Verbeteringen, opmerkingen of andere reacties zijn welkom en kunt u sturen naar info@historischeverenigingvoorborg.nl.

Aanvullende informatie zal worden geplaatst op www.historischeverenigingvoorborg.nl.

ONZE ONBEKENDHEID MET
HET KWAAD DAT ONS WACHT,
EN ONS VERGETEN VAN HET KWAAD DAT WAS,
ZIJN GENADIGE VOORZIENINGEN DER NATUUR,
DIE ONS DIT KORTE EN DROEVE BESTAAN
DOEN VERDUREN,
ONS BEHOUDEN VAN BITTERHEID EN
HET TEISTEREND BESEF
DAT ALLE KWAAD ZICH HERHAALT.

Sir Thomas Browne

Thomas Browne (Londen, 19 oktober 1605 – Norwich, 19 oktober 1682) was een Engelse arts, schrijver en dichter over zeer uiteenlopende onderwerpen, zoals godsdienst, medicijnen, wetenschap en esoterie. In 1671 werd hij door Karel II geridderd.

Woord vooraf

Mr. M.A.P. van Haersma Buma (oud-burgemeester van Leidschendam-Voorburg)

*Michiel van Haersma Buma bij
het Sijtwendemonument.
Foto Marcel van der Lans*

In het voorjaar van 2014 werd ik benaderd om mijn verhaal over de totstandkoming van het herdenkingsmonument in het Sijtwendepark te vertellen. In deze uitgave treft u op pagina 9 de weergave van dat gesprek aan.

Voor mij was het realiseren van het monument de afronding van een tijd fase, waarin het verdriet en de herinneringen aan de laatste grote Wereldoorlog bijeengebracht konden worden. Met een dergelijk monument konden alle namen van hen die hun leven gaven voor onze vrijheid, samengebracht worden en bood de stiltetuin eromheen het jaar rond de mogelijkheid tot bezinning.

Mijn drijfveer was in Markelo, waar ik burgemeester ben geweest voordat ik naar Voorburg kwam, maar ook daarna in Voorburg en na de fusie in Leidschendam-Voorburg: het bijeen brengen van al die mensen die het kostbaarste dat een mens heeft – zijn of haar leven – hebben gegeven voor onze vrijheid. Of je nu geraakt bent door een verdwaalde vliegtuigbom, aan het verzet deelnam, op een koopvaardijship voer of van Joodse origine was. Om al die mensen moest het gaan op het monument in Sijtwende. Na de wereldoorlog stonden de gesneuvelde militairen en omgekomen verzetsmensen weliswaar eerst centraal, maar onthutsend vond ik dat zowel in Markelo als in Leidschendam-Voorburg er geen of nauwelijks aandacht was voor de omgekomen Joodse medebewoners. Er was zelfs niet bekend hoeveel er waren afgevoerd en vermoord.

Het park Sijtwende is zo ingericht dat de herdenkingsbijeenkomst kan beginnen onder aan de helling (met onder andere zitelementen) waarna naar en langs het monument gelopen kan worden. Hierbij was mijn gedachte ook jongeren te betrekken. Aan de uitwerking van dit voornemen heb ik in verband met mijn overstap naar Delfland geen gevolg meer kunnen geven.

Ik spreek de wens uit dat bij de jaarlijkse herdenking de jeugd meer betrokken wordt en de daartoe ontworpen plek in het park benut wordt, waardoor het defilé (ook) meer tot zijn recht komt. Met het betrekken van de jeugd wordt als het ware het estafettestokje aan een volgende generatie overgegeven. Ik realiseer mij daarbij dat het al vijftien jaar geleden is dat deze verschrikkelijke oorlog begon. Voor vele jongeren zijn het daardoor verhalen uit een ver verleden geworden. Ik ken eerdere oorlogen ook alleen uit geschiedenis-

boekjes of destijds van mijn grootvader die vertelde over de verschrikkelijke terugtocht van zijn grootvader over de Berezina na de nederlaag van Napoleon in Rusland. Een spannend verhaal, maar ook niet meer. Sinds de Tweede Wereldoorlog hebben wij kunnen bouwen aan een veilig Europa en zijn oorlogen ons bespaard gebleven. Wij hebben dankzij al die mensen die zich ingezet hebben voor onze vrijheid, de kans gekregen in vrijheid op te groeien.

Vandaag de dag kunnen wij die vrijheid beleven op een manier die een ieder goeddunkt. Voor de landen in Oost-Europa brak pas na 1989 de tijd aan waarin zij hun eigen keuzes mochten en konden maken. De nazi- en de sovjetdictatuur hebben diepe wonden achtergelaten, zodat conflicten nog steeds de kop opsteken. Srebrenica, Kosovo en in de zomer van 2014 de ramp met het neergeschoten vliegtuig in Oekraïne, vlucht MH 17, zijn daarvan de meest verschrikkelijke resultaten. Verhalen hierover staan dichterbij, omdat de beelden dagelijks ons huis binnenkomen.

Van belang blijft stil te staan bij de verschrikkingen van de grote wereldoorlogen. In juni 2014 werd uitgebreid stilgestaan bij D-day (juni 1944). De gruwelijkheden en opofferingen van de Tweede Wereldoorlog overtreffen ons bevattingsvermogen. Alleen al de moord op de miljoenen Joodse medemensen kun je niet bevatten. Lang is alleen aandacht besteed aan de oorlog in Europa, en kregen de misdaden tegen de menselijkheid begaan in Azië en de ontberingen van velen in de Oost te weinig aandacht. Pas de laatste jaren praten wij over wat Joodse overlevenden moesten meemaken toen zij probeerden terug te keren in hun oude omgeving. Of het feit dat er zoveel collaborateurs en Nederlandse SS-strijders zijn geweest.

Hoewel ik na de oorlog geboren ben, is herinnering aan de Tweede Wereldoorlog onlosmakelijk met mijn leven verbonden geraakt. Mijn vader was beroepsmilitair en vocht mee in de meidagen van 1940; het immense verdriet dat mijn familie en schoonfamilie heeft getroffen hing als een schaduw over onze jeugd. Ik ben mede daarom van jongs af aan tot de dag van vandaag alles

over de oorlog gaan lezen wat er maar te lezen viel. Om daarmee te proberen te begrijpen wat de mensheid bezielt heeft. Je probeert ook te bevatten wat mensen toen hebben meegemaakt. Het leven in de eerste jaren ging weliswaar nog zijn gewone gang, maar hoe was het leven nu werkelijk onder de druk van een bezetting, de terreur en de willekeur van de bezetter, en hoe werd omgegaan met het verdriet? Wat betekende het voor mijn grootouders die naar Voorburg waren geëvacueerd, omdat zij in Den Haag in het spergebied woonden, dat hun huis in 1944 overhoop werd gehaald omdat mijn vader werd gezocht. Zij hebben er nooit over willen spreken. Toch is het belangrijk dat al deze verhalen worden vastgelegd.

En daar voorziet deze uitgave van de Historische Vereniging Voorburg (HVV) in. Nu de Tweede Wereldoorlog alweer zolang geleden heeft plaats gevonden, zijn er steeds minder mensen die er nog wat over kunnen vertellen. Het initiatief van de HVV valt daarom des te meer te waarderen. Naast de vele herdenkingsmonumenten en oorlogsbegraafplaatsen over de hele wereld kleuren deze herinneringen de jaren 1940-1945. 'Laten wij nooit vergeten'.

Ontmoeting met de initiator van het Sijtwendemonument, Michiel van Haersma Buma

Nelleke Kok

Op een stralende dag in mei 2014 hebben wij een ontmoeting met de voormalig burgemeester van Voorburg (later Leidschendam-Voorburg), Michiel van Haersma Buma. Hij bekleedde dit ambt van december 1996 tot 1 april 2007.

---

*Het monument in Park
Sijtwende, 5 mei 2013.
Foto Jos Engels*

Van Haersma Buma is thans Dijkgraaf van het Hoogheemraadschap Delfland. Doel van het gesprek: de ontstaansgeschiedenis van het monument.

Bij de aanvang van ons gesprek neemt Van Haersma Buma ons mee naar het jaar 1998 en naar de jaarlijkse dodenherdenking op 4 mei.

Op die datum vond hij zich terug op een plankier op de Oosterbegraafplaats aan de Rodelaan. Daar werden in een weinig spirituele ambiance de gevallen militairen herdacht. Ook werd er nog een krans gelegd bij de zogenoemde Naald aan de Prins Bernhardlaan. Van enige cohesie tussen de verschillende 4-meisherdenkingen was weinig sprake. Bovendien werden weliswaar de omgekomen militairen en de burgerslachtoffers herdacht, maar een herinnering aan de vele Joodse slachtoffers was nergens te vinden.

De Tweede Wereldoorlog en de vele slachtoffers die deze oorlog heeft geëist, zit diep in Michiel van Haersma Buma. In zowel zijn eigen familie als die van zijn schoonfamilie heeft de oorlog dierbare levens gekost. Zijn vader was onder meer voogd voor nichtjes en neefjes, die hun eigen vader hadden verloren; zijn moeder heeft de oorlog met zich meegedragen totdat zij in 2013 op 92-jarige leeftijd overleed.

Dat in Voorburg de herdenking van de oorlogsslachtoffers anders moest, was Van Haersma Buma vrijwel meteen helder. De opgedane ervaring in zijn vorige burgemeesterschap in de gemeente Markelo vormde daarbij een inspiratiebron. Ook in die gemeente was hij weinig gelukkig met de manier van herdenken. Daarom startte hij aldaar een succesvolle actie voor een centraal herdenkingspunt en zo'n plek moest er naar zijn oordeel in Voorburg ook komen.

Er ontstond een samenspraak tussen de Hoeksteenkerk en een aantal wereldlijke instanties. Hierbij werd al snel duidelijk dat men veel voelde voor deze aanpak, maar ook dat niemand precies wist hoeveel slachtoffers er te betreuren waren.

Na de fusie met de gemeente Leidschendam in 2002 kwam er een actieve gesprekspartner bij in de persoon

van de Leidschendammer Charles Boissevain, die zich al jaren ergerde aan de onzorgvuldige manier waarop de Joodse slachtoffers in zijn gemeente werden herdacht. Ook de namen van Gert van Maanen en zijn echtgenote Joke, destijds voorzitter van de Raad van Kerken, worden in dit verband genoemd.

Bij de zoektocht naar een geschikte locatie werd Van Haersma Buma geholpen door de ontwikkeling van het Sijtwendeproject. In overleg met de projectontwikkelaar werd besloten om de immense ruimte van het grote kavel waarop het park thans is gerealiseerd, te respecteren en op deze plek het herinneringsmonument voor de oorlogsslachtoffers te creëren. Een prachtige, maar bovendien symbolische locatie, deze fictieve grens tussen Leidschendam en Voorburg.

Aan landschapsarchitect Hank van Tilborg (van Inbo Stedenbouwkundigen & Landschapsarchitecten) werd opdracht verleend om samen met de omwonenden bedoeld park te ontwerpen, waarbij goed naar internationale voorbeelden werd gekeken. In het stiltegebied zou een herdenkingsmonument voor de slachtoffers schitterend tot zijn recht komen.

Bij het ontwerp van het monument, een 2,6 m hoge zuil van zwart Shanzi Black natuursteen uit China, werd bewust gekozen voor een wat ruw vlak waarop men uitkijkt als men op de ronde, granieten bank plaatsneemt. Die bank is rondom een krachtige rode beuk geplaatst (geschenk van de gezamenlijke kerken en de burgerij). Op het ruwe oppervlak van het monument staat het motto 'Vrede en Vrijheid'. Op de andere, gladde hardstenen kanten van het monument staan de namen geëst van de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog, onderverdeeld in verschillende categorieën. Opvallend is het grote aantal Joodse slachtoffers. De driehoekige stenen aan de voet van het monument vormen dan ook niet voor niets een gestileerde Davidsster.

Het motto op de ronde bank is afkomstig van de woorden die de toenmalige Koningin Juliana op 5 mei 1970 ter gelegenheid van 25 jaar vrede uitsprak: 'Zonder verdraagzaamheid kunnen de begrippen vrede en vrijheid

niet samen bestaan'. De eerste herdenkingsplechtigheid bij het nieuwe monument vond plaats op 4 mei 2007.

Van Haersma Buma kijkt met veel plezier en dankbaarheid terug op de totstandkoming van een en ander. De slachtoffers hebben een naam gekregen. Dat onderzoek en geschiedschrijving nog altijd voor verrassingen zorgen, moge blijken uit het feit dat er onlangs ongeveer 20 namen aan de lijst van slachtoffers zijn toegevoegd.

Eén wens heeft onze voormalige burgemeester nog wel ten aanzien van het monument.

De amfiteatersgewijs geplaatste bankjes aan de voet van de zo esthetisch gecreëerde heuvel zouden tijdens de 4-meiherdenkingen beter benut kunnen worden.

Voor de rest is hij innig tevreden over de plek en de uitstraling van 'zijn' monument.

Trots is hij dan ook op een uiterst subtiële naamvermelding op de lange, houten bank vlakbij het monument.

We lopen er langs en lezen letter voor letter:

'VAN HAERSMA BUMA'.

*Bij het monument in Park
Sijtwende.
Foto Jos Engels*

In de vroege morgen van 10 mei 1940 maakt een fotograaf vanuit het Bezuïdenhout met een telelens een opname van de luchtlandingen rond het vliegveld Ypenburg. In het verlengde van de Amalia van Solmsstraat zien we links het in 1937 geopende Bosbad, rechts de schijnwerpers van het voetbalveld VUC aan de Schenkade, dan de naamaanduiding op het dak van de carrosseriefabriek van de firma Van Rijswijk in de Voorburgse Van Alphenstraat 62. En ver daarachter de parachutisten die bij de Vliet en in het Westeinde en omgeving in Voorburg neerdalen.
Collectie auteur

Daar komt de Burgerwacht! Een bijna vergeten geschiedenis

Meindert Marijs, met medewerking van Cees Nijgh

In het interbellum speelden de Burgerwacht en de Landstorm een steeds belangrijker rol in de Voorburgse samenleving. De Voorburgse afdelingen van de Burgerwacht en de Vrijwillige Landstorm zijn opgericht in 1918, omdat dan blijkt dat het opheffen van de schutterijen op 13 juli 1907 te voorbarig is geweest.

Rond de eeuwwisseling leeft het idee dat door goed overleg tussen de landen er een langdurige vredesperiode kan worden bereikt. In 1899 en 1907 worden op initiatief van tsaar Nicolaas II in Den Haag vredesconferenties gehouden. Tijdens de tweede bijeenkomst werkt men plannen uit voor een Vredespaleis, waarin de rechters uit de deelnemende landen verenigd in een permanent Hof van Arbitrage, geschillen tussen landen vreedzaam op kunnen lossen. Zo kunnen de partijen bij elkaar gebracht worden. Het Vredespaleis is nog geen jaar oud als in 1914 de Eerste Wereldoorlog uitbreekt.

Ten gevolge van de mobilisatie in augustus 1914 blijkt al snel dat men mankracht tekort komt. Men kan die niet meer zoals vóór 1907 uit de schutterijen samenstellen. Al op 4 augustus is er een grote toeloop van vrijwilligers, zo ook in Voorburg, en komt er al snel een reactie van regeringszijde.

In het Koninklijk Besluit no. 49 staat onder meer: 'Gelet op de prijzenswaardige ijver, waarmee velen, die niet tot de Militie, de Landweer of de Landstorm behoren, maar wel wensen deel te nemen aan de voorbereiding van de landsverdediging zullen er voorstellen komen tot oprichting van Burgerwachten'. Ook de burgemeester van Voorburg, D. baron Mackay (1912-1916), steunt dit initiatief. Van nu af aan zullen de vrijwilligers die aantreden te herkennen zijn aan een oranje armband met het rijkswapen. Er vormen zich tot 1916 al negen meestal streekgebonden korpsen. Na de gebeurtenissen in november 1918, als het in Europa onrustig en revolutionair wordt, loopt het aantal korpsen op tot 23.

Burgerwacht en Landstorm

De regering dringt er bij de gemeentebesturen op aan de vrijwillige Burgerwachten in tijden van onrust in te zetten ter assistentie van de plaatselijke politie. Organisatorisch worden ze ondergebracht bij het Departement van Binnenlandsche Zaken en om concurrentie met de Landstorm te voorkomen geeft de Minister van Binnenlandsche Zaken op 16 mei 1919 de volgende (wervings) regeling uit:

A. Dienstplichtige soldaten tot en met 30 jaar zullen alleen kunnen kiezen voor aansluiting bij de Vrijwillige Landstorm.

B. Boven de 30 jaar kunnen gegadigden zich aansluiten bij de Burgerwachten.

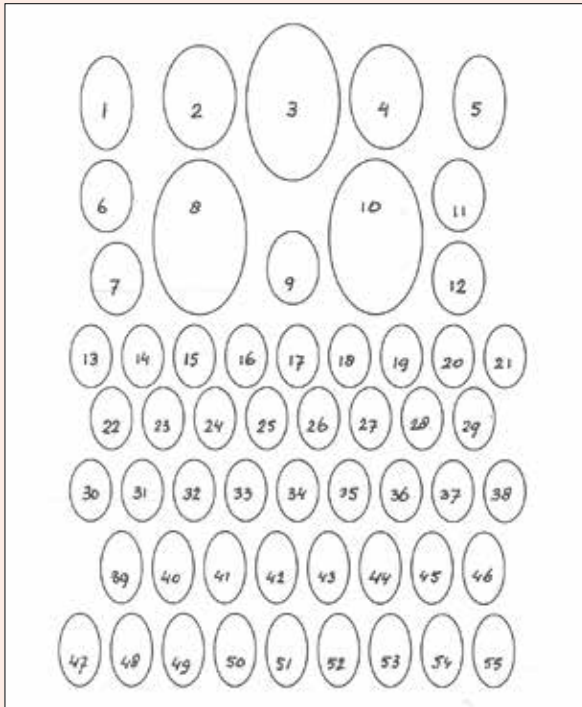
Zowel de Burgerwacht als de Landstorm mogen zich verheugen in een groeiend aantal leden die na 1933 alleen maar gemotiveerder worden. In de zomermaanden komen de Voorburgse Burgerwachtleden iedere maandagavond bij elkaar voor schietoefeningen op de eigen schietbanen. Deze zijn gelegen in de Tedingbroekpolder aan het eind van de Rodelaan, even voorbij de in de jaren dertig aangelegde Oosterbeegraafplaats. De winteroefeningen vinden plaats in een lokaal aan de Vlietstraat, de huidige Raadhuisstraat. Er zijn ook regelmatig avonden, meestal in hotel De Wijckerbrug, waar lezingen worden gehouden en de diploma's voor de betoonde schietvaardigheden worden uitgereikt door de Inspecteur van de Burgerwachten. De Landstorm maakt op woensdagavond gebruik van de schietbanen en houdt vanaf het najaar zijn schietoefeningen in het gymnastieklokaal aan de Molenwijkstraat, en de ontspanningsavonden vinden meestal plaats in het Forumtheater, waarbij naast muziek en zang ook de uitreiking van de brevetten als Koningsschutter door Korpscommandant overste J.P. Boots plaatsvindt. De plaatselijke leider van de Vrijwillige Landstorm A. van der Sluis woont in de Laan van Rustenburg 13. Tijdens alle bijeenkomsten zowel van de Burgerwacht als de Landstorm wordt in ieder geval het Wilhelmus gezongen en de grote genegenheid voor het Oranjehuis uitgesproken!

*Bij de schietbaan in de Tedingbroekpolder aan het einde van de Rodelaan, 1935.
Collectie auteur*

Leden van de Burgerwacht rond
1930.
Collectie auteur

Leden van de Burgerwacht te Voorburg omstreeks 1930

- 1 G. van Santen. Brandstofhandel. Schoolstraat 23 / Herenstraat 98
- 2 G. de Groot. Veehouder. Laan van Nieuw Oosteinde 115 SECRETARIS BW
- 3 G.L.J. Reeser. Juwelier. Huize Vierbruggen. Laan van Nieuw Oosteinde 11
- 4 N.J. de Raadt. Boekhouder. Rozenboomlaan 17 PENNINGMEESTER BW
- 5 T. Boelen. Onderwijzer. Koninginnelaan 14
- 6 C.P. van der Zijde. Broodbakker. Herenstraat 64
- 7 H.E.G. Ruys. Boekhandelaar. Herenstraat 124. Parkweg 89 HOPMAN BW
- 8 Jhr. C.W. Stern. Burgemeester van Voorburg. Weverslaan 46 VOORZITTER BW
- 9 W.W. van der Vet. Koninginnelaan 24. 'Sport-opa' (zie de herdenkingsbank in Park Vreugd en Rust)
- 10 C. van der Wees. Employé Bataafse Petrolie Maatschappij. Laan van Oostenburg 7
- 11 A.C. Marijs. Huis- en Decoratieschilder. Laan van Rustenburg 7
- 12 W.C. Ligthelm. Manufacturier. Herenstraat 130 VAANDRIG BW
- 13 J.A. van Kaam. Opzichter bij de Ozon. Westeinde 52
- 14 G.P.A. Bakker. Caféhouder Stationskoffiehuys. Herenstraat 152
- 15 R. Alberda. Inspecteur van Politie. Laan van Heldenburg 39
- 16 G. van der Zwaan. Grafdelver/tuinman. Parkweg 107
- 17 Th. Spoor. Behanger/stoffeerder. Herenstraat 179
- 18 A. Blankespoor. Elektrisch Installateur. Oranjelust 58
- 19 F. Davelaar. Gasfitter. Voorhofstraat 17
- 20 H. Hootsen. Broodbakker. Herenstraat 133
- 21 onbekend
- 22 Jhr. F.G.A. Gevaerts. Commies 1ste klas Secr. Voorburg. Laan van Nieuw Oosteinde 14
- 23 J.H. Remmerswaal. Timmerman. Huygensstraat 11
- 24 J. van der Harst. Boterhandelaar. Westeinde 39
- 25 J.H. de Leeuw. Bloemist. Herenstraat 94a
- 26 A. van Marwijk. Timmerman. Emmastraat 53
- 27 B.A. Veldmaat. Tuinman. Laan van Middenburg 38
- 28 Van Berkel. Voorhofstraat
- 29 P. Treurniet. Oranjelust 83
- 30 D.E. Koning
- 31 H. van der Stok. Conciërge. Hofwijckstraat 6
- 32 H. van Duijne. Sigarenmaker. Julianastraat 36
- 33 onbekend
- 34 zoon Jan van Duijne
- 35 zoon Bert van Duijne
- 36 J. Loopstra. Tuindersknecht. Voorhofstraat 39
- 37 C. Weekhout. Koster van de Oude Kerk/tuinman. Oranjelust 24
- 38 W.A. de Bruin. Kruidenier. Parkweg 27 VOORMAN BW
- 39 K.H. Weenink. Timmerman. Oostvlietstraat 9
- 40 zoon A.C. Marijs
- 41 zoon H.A. Marijs
- 42 zoon Alberda
- 43 Borman
- 44 zoon Veldmaat.
- 45 D.H. Leeman. Stalhouder. Kerkstraat 38
- 46 zoon B. de Leeuw
- 47 zoon Weekhout
- 48 A. Hootsen. Broodbakker. Herenstraat 133
- 49 onbekend
- 50 D.Th. van der Kleij. Opticien. Van Schagenstraat 13
- 51 onbekend
- 52 L.J.M. van Wissen. Aannemer. Parkweg 13
- 53 onbekend
- 54 G.A. Olievier. Glazenwasser. Parkweg 142
- 55 afbeelding beschadigd

Collage gemaakt door Fotoatelier Van der Meulen. Parkweg 40 Voorburg

De Landdag van 1938

Het weer werkt in ieder geval mee op de Landdag van de Burgerwacht, die gehouden wordt op Ypenburg, 18 juni 1938 (de gedenkdag van de slag om Waterloo in 1815), waarbij tevens wordt stilgestaan bij het feit dat de Burgerwachten in Nederland twintig jaar bestaan. De bijna honderd burgerwachtafdelingen uit het hele land met de muziekkorpsen van de Burgerwachten uit Arnhem en Wageningen, nemen deel aan een defilé voor de autoriteiten met o.a. de Bondsvoorzitter Jhr. mr. C.J.A. den Tex. Het programma dat om half drie 's middags begint, vermeldt onder meer:

- Toespraak door Zijne Exc. H. van Boeyen (Minister van Binnenlandsche zaken)
- Vaandelgroet door vijftig vaandelgroepen
- Demonstraties
- Toespraak door Borromaeus de Greeve (Franciscaan)
- Vendelzwaaien door de groep uit Beek en Donk
- Een slotwoord door de Bondsvoorzitter

Ook Voorburg nam vol enthousiasme deel aan dit defilé met 15 auto's van de Transportafdeling der Burgerwacht die de Gewapende Afdeling en hun Geneeskundige

Dienst naar het feestterrein vervoeren. Men moest daarvoor om 13.00 uur verzamelen nabij park Vronesteyn en zich daarna in colonne begeven naar het begin van de Prinses Mariannelaan, waar ook de andere afdelingen bijeenkwamen. De gewapende afdeling is in burger gekleed maar voorzien van de onderscheidingstekenen (oranje armband met wapen). Ook het vaandel is hierbij ingedeeld. De Mobiele Colonne komt in uniform. Ten behoeve van een demonstratie van de Geneeskundige Afdeling wordt door de heer P. van den Berg, motor- en rijwielhandelaar, Parkweg 73, zijn ziekentransportauto gratis ter beschikking gesteld. Na afloop van de demonstraties op vliegveld Ypenburg volgt om 18.00 uur een mars door Voorburg door de Voorburgse Burgerwacht met een detachement van de Leidse- en Arnhemse Burgerwacht, die wordt begeleid door een muziekkorps. De route: Hoornbrug, Haagweg, Geestbrugweg, Prinses Mariannelaan, Laan van Middenburg, Westeinde en de Herenstraat, waarna bij Vreugd en Rust de troep wordt ontbonden. De saamhorigheid waarmee het geheel plaatsvindt heeft alles te maken met de ontwikkelingen in ons buurland Duitsland.

Als op 30 januari 1933 de rijkspresident Von Hindenburg Hitler tot Kanselier heeft beëdigd, blijkt al gauw dat er zich krachten ontwikkelen die ongrijpbaar blijken te zijn. Duitsland is een dictatuurstaat geworden. Al in 1933 zijn er concentratiekampen ingericht waarin diegenen die het niet eens zijn met de nieuwe leiding, worden ondergebracht. In 1935 wordt het Saargebied weer Duits, in 1936 is het Rijngebied door militairen bezet en in maart 1938 sluit Oostenrijk zich bij Duitsland aan. Daarna richt Hitler zich op Tsjecho-Slowakije, waar, in het Sudetengebied, de Sudeten-Duitsers wonen; hij voert met succes actie om hen bij Duitsland te voegen. Eind september 1938 bij het akkoord van München geven Frankrijk en Engeland Hitler zijn zin.

De hulde bij Huis ten Bosch

In hetzelfde jaar 1938, als Koningin Wilhelmina haar veertigjarig regeringsjubileum viert, wordt dit dan ook door veel Nederlanders en Voorburgers aangegrepen om de nationale eenheid te onderstrepen. Vanaf woens-

Landdag op Ypenburg, 18 juni 1938. Achter het bordje De Lier de Voorburgse Burgerwacht, in burger, met armband.
Collectie auteur

dag 31 augustus tot en met dinsdag 6 september worden ook in Voorburg zeven dagen lang feesten georganiseerd en herdenkingen gehouden.

Vanaf januari 1937, bij het huwelijk van Juliana en Bernhard, en begin 1938, bij de geboorte van Beatrix, staat het Oranjestadion weer midden in de belangstelling. Op zaterdag 27 augustus wordt door de Voorburgse Burgerwacht samen met de Voorburgse afdeling van de Landstorm, voor het paleis Huis ten Bosch een hulde gebracht aan de jubilerende Vorstin.

De landelijke stoet van de Landstorm is samengesteld uit 19 korpsvaandels met vaandeldetachementen, 1.200 reserveofficieren, vrijwilligers, een detachement van het Landstormkorps, van de Motordienst en andere korpsen, 350 leden van de Gewestelijke Commissies en ruim 1.200 plaatselijke leiders, en de vertegenwoordigers van evenzoveel afdelingen in ons vaderland. Er wordt ook een tweetal muziekkorpsen ingedeeld.

's Morgens is men in de grote zaal van de Dierentuin in

Den Haag bij elkaar gekomen en heeft men het twintigjarig bestaan van de Landstorm herdacht, waarbij onder anderen H. Colijn, de Minister van Algemene Zaken, en ook H. van Boeyen, Minister van Binnenlandsche Zaken, het woord voeren.

Voorburg heeft dus zowel een afdeling van de Burgerwacht alsook een plaatselijke vertegenwoordiger van de Landstorm, die grotendeels bestaat uit reserve-officieren.

Beide hebben rond de tachtig leden. Voorzitter van de Burgerwacht is de toenmalige burgemeester, Jhr. C.W. Stern (1917-1939). Secretaris is G. de Groot, Laan van Nieuw Oosteinde 115 en tevens hoofd van de Mobiele Colonne. De penningmeester N.J. de Raadt woont aan de Rozenboomlaan 17. In het bestuur zitten onder anderen C. van der Wees, Laan van Oostenburg 7 en G.L.J. Reeser (hij overlijdt in 1941, 91 jaar oud) die in de villa Vierbrug-

*Huldeblijk, Huis ten Bosch,
zaterdag 27 augustus 1938.
Collectie auteur*

De Burgerwacht in 1923 in de tuin van Villa Vierbruggen, Laan van Nieuw Oosteinde 11. Op de achtergrond boerderij Hendriks. Zittend van links naar rechts: H.E.G. Ruys, G. van Santen, G.L. Reeser, T. Boelen. Tweede rij: Alberda, K. Kortekaas, Leema, J. Bentvelsen, De Raad, C. van der Wees en Kranenburg. Derde rij: L.J. Geers, A. van der Sijde, Van Santen, J. Bregman, Spoor, G. de Groot en J. Remmerswaal. Collectie auteur

De Burgerwacht in uniform en met vaandel eind jaren dertig in het gymnastieklokaal in de Vlietstraat. Op deze foto staan onder anderen Van Haren sr., Van Haren jr., D. Geers, C. Merkx, P. de Hoog, Weekhout, Stadhouders, Van Iperen, Fr. de Leeuw en B. van Dorp. Collectie auteur

gen woont aan de Laan van Nieuw Oosteinde 11. Hij stelt regelmatig wisselbekers ter beschikking voor de winnaars van de schietwedstrijden.

Luchtbeschermingsdienst

Eind 1937 staat het volgende bericht in de Voorburgsche Courant:

LUCHTBESCHERMING

Vanwege de Luchtbeschermingsdienst werd vrijdagmorgen jl. een proef genomen met een alarm sirene. Inwoners van Voorburg, toen U dit alarmerende geluid hoorde, hebt U wellicht gedacht aan hetgeen U in tijd van oorlog zou kunnen bedreigen. Het was slechts een proefoefening, maar wat had U moeten doen als het werkelijkheid was geweest?

Laat ons daarom een plaatselijke afdeling vormen van de 'Nederlandse Vereniging voor Luchtbescherming'!

Het betreft de bescherming van ons en onze gezinnen. Zendt Uw naamkaartje aan: Jan de Waard, Dr. Blookerstraat 27.

INWONERS VAN VOORBURG MOGEN WIJ U ONDER OOGEN BRENGEN DAT VOORBURG EEN DER GEVAARLIJKSTE PLAATSEN IN NEDERLAND IS, DIE HET EERST

DOOR VIJANDELIJKE BOMMEN BEDREIGD ZAL WORDEN. IN DE ONMIDDELIJKE NABIJHEID VAN VOORBURG LIGGEN TOCH HET VliegVELD 'YPENBURG' EN DEN HAAG, DE PLAATS WAAR ONZE REGERING GEVESTIGD IS.

Op 6 oktober 1937 wordt in Vronesteyn een voorlichtingsavond belegd, die maar matig bezocht wordt. Vanuit de Burgerwacht geven 35 man zich op om in geval van een luchtaanval de politie te kunnen bijstaan. Er volgen meerdere oproepen vanuit het Comité en door het Gemeentebestuur, in 1938 zijn er van de 26.000 inwoners nog maar 140 lid geworden.

Wat de voorlichting betreft gaat men gestaag door. Er wordt een modelwoning ingericht die gedurende drie weken tijdens de actieweek in september bezocht kan worden, en in het gebouw van de Gemeentewerken, Westeinde 4, is een tentoonstelling en voorlichting over wat te doen bij een bominslag en de dan ontstane brand. Op vrijdagavond 7 oktober is er een verduisteringsproef.

Er zijn voor deze proef drie Kringposten uitgezet in de gymnastieklokalen van de scholen aan de Duyvesteijnstraat, aan het Faukenbergeplein en aan de Prinses Mariannelaan.

De Hoofdwacht is ondergebracht in een gebouw aan de Einddorpstraat achter de oude begraafplaats.

Alle toegangswegen tot de gemeente worden afgezet en er wordt gepatrouilleerd door de straten om de bewoners waarbij nog licht uit de vensters straalt, te waar-

schuwen. Met een vliegtuig wordt er over de gemeente gevlogen om zo te zien of de verduistering afdoende is. Het resultaat is bevredigend en er volgt van het hoofd van de Luchtbescherming een dankwoord aan de Voorburgse bevolking voor de prima opvolging van de voorschriften.

Op zaterdag 26 november is er brandbomdemonstratie op de Bilderdijklaan, de huidige Koningin Julianalaan, waarbij wordt aangetoond wat de gevolgen kunnen zijn als er niet voldoende beschermingsmaatregelen worden genomen. In 1939 worden er voor 400 mensen gasmaskers aangeschaft en worden er schuilloopgraven gemaakt door de werkverschaffing.

Voorburg had in die jaren rond de 600 werklozen.

Een ander probleem vormen de ruim 300 leegstaande woningen die door de hoge bouwproductie in de jaren dertig zijn ontstaan. De hoofden van de Kringposten zullen er zoveel mogelijk voor zorgen dat deze woningen in geval van nood te betreden zijn.

Als hoofd van de Luchtbeschermingsdienst wordt de heer W. van der Sluys, de directeur van Gemeentewerken, aangesteld. Het hoofdbureau wordt in mobilisatietijd gevestigd in de archiefkelder van het Gemeentehuis in de Herenstraat en het secretariaat bij P.H. Evers in de Van Beijerenstraat 6. De Gasverkenningdienst is gevestigd in het Badhuis aan de Badhuislaan.

In het zakboekje 'Luchtbeschermingsdienst der Gemeente Voorburg' staan de volgende instructies:

Het bezetten door het personeel van de posten en de kringen geschiedt door het door het Hoofd van de

Luchtbescherming te geven sein 'Luchtgevaar' het z.g.n. 'stil alarm', welk sein zal bestaan in het geven van een nog nader te bepalen waarschuwingssignaal binnenshuis, in de woningen van het personeel, door middel van het plaatselijke radiodistributienet, waar de woningen op zijn aangesloten. Bij eventuele storing van het radiodistributienet, zullen de hulp troepen voor de bezetting van de posten en kringen worden opgeroepen, gelijktijdig met het alarmsignaal voor de bevolking.

Alarmering voor de bevolking (Luchtalarm)

Indien het hoofd van de Luchtbeschermingsdienst uit de bij hem binnengekomen berichten de indruk krijgt, dat onmiddellijk gevaar voor de gemeente dreigt, moet hij het sein 'Luchtalarm' geven. Dit wordt gegeven met behulp van een viertal sirenes die een janktoon voortbrengen. Deze signalen worden gedurende drie minuten gegeven.

Als het luchtgevaar is geweken en de bedreiging van de gemeente voorbij is, wordt het sein 'Luchtalarm geëindigd' gegeven, hetgeen zal geschieden door het luiden van de kerkklokken van de

- Nederlands Hervormde Kerk aan de Herenstraat
- Rooms Katholieke Kerk aan het Oosteinde
- Rooms Katholieke Kerk aan de Laan van Nieuw Oosteinde

De kerkklokken zullen gedurende 10 minuten luiden.

Mobilisatie

Ondanks de afspraken die in september 1938 met Hitler zijn gemaakt, wordt het in het voorjaar en in de zomer

*De Voorlichtingstentoonstelling in het gebouw Gemeentewerken toont onder meer methodes om de gevolgen van een bominslag te verkleinen en de schade te beperken. Adviezen zijn onder meer: een lege zolder, een emmer water, natte lappen en zand bij de hand.
Foto's collectie auteur*

*In de torenspits van de Oude Kerk staan nu nog in krijt de namen vermeld van de torenwachters van de Luchtbescherming in de meidagen van 1940: P. Fleur en P. Valster.
Foto collectie auteur*

*De afdelingen Luchtbescherming bij een oefening in 1944. De locatie is naast de brandweerkazerne en de begraafplaats, Parkweg 115.
Foto collectie auteur*

van 1939 duidelijk dat een Europese oorlog naderbij komt. Half maart zijn de Duitse troepen Praag binnengetrokken en op 22 augustus wordt bekend dat het nationaal-socialistische Duitsland een niet-aanvalsverdrag heeft gesloten met de Sovjet-Unie. Op 24 augustus wordt in Nederland de voormobilisatie afgekondigd en op 29 augustus de algemene mobilisatie. In totaal zijn dan 250.000 man onder de wapenen. Voor Voorburg betekende dat 700 man en dat was één veertigste van de bevolking. De leden van de Burgerwacht zijn al vanaf mei 1939

heringedeeld in nieuwe taken van onder andere hulpagenten van Politie of toegevoegd aan de Brandweer, de Geneeskundige Dienst, Gasverkenningdienst, Opruimings- en Herstellingsdienst, Waterleidingbedrijf, de Verlichtingsdienst en niet te vergeten de Luchtbescherming. De vrijblijvendheid is er dan grotendeels van af. Op donderdag 31 augustus 1939 doet het Gemeentebestuur van Voorburg de oproep aan de leden van de Burgerwacht dat men zich de volgende dag, vrijdag 1 september om 8.00 uur, als deelnemer bij de afdelingen moet melden. Het werd allemaal hoog tijd, want op diezelfde vrijdag

ochtend, 1 september 1939, vielen de Duitse troepen Polen binnen. De Tweede Wereldoorlog was begonnen, voor velen toch nog onverwacht.

Na de capitulatie van Nederland op 15 mei 1940 worden door de bezetter al op 19 juli 1940 de Burgerwachten en Landstorm buiten dienst gesteld en per september opgeheven.

Geweren, kogels, helmen en armbanden moesten worden ingeleverd en de schietbanen geruimd. En zo verdwijnt een fenomeen dat ook in Voorburg het straatbeeld in het interbellum mede bepaald heeft.

Alleen de Luchtbescherming blijft gehandhaafd en is tot mei 1945 zeer actief.

Bronnen

Nieuwe Voorburgsche Courant, 1930-1940, Voorburgsch Nieuws- en Advertentieblad, 1936-1940, Familiearchief Marijs

Medaille voor Trouwe Dienst in de Voorburgse Burgerwacht. Bij de opheffing van de Burgerwacht in juli 1940 werd besloten uit het resterende kasgeld herinneringsmedailles te laten slaan als dank aan de burgerwachters voor bewezen diensten gedurende de mobilisatie 1939-1940. De medailles werden in negen gemeenten gedragen, aan een lint in de kleuren van de Nederlandse vlag. Alleen uit Voorburg is een medaille aan een oranje lint bekend. Foto collectie auteur

Onze oorlogsburgemeester

Een sfeertekening

Peter Vernooij

*Johan Alexander Nederbragt
in 1948. Uitsnede uit de foto
op p. 23
Collectie Kees van der Leer*

Dát was een verrassing: al flanerend door onze Herenstraat langs het (tot voor kort) Raadhuis op weg naar m'n ochtendkoffie in 'Aan de tafel', meende ik onlangs de heer Dr. Johan Alexander Nederbragt tegen te komen. Die fictieve ontmoeting bracht me op een idee. Hij stond in de oorlog aan het roer van onze gemeente; nu niet bepaald de gemakkelijkste periode.

Omdat we ook in HVV-verband die moeilijke tijd aan het belichten zijn, komt het goed uit nu de bewuste stuurman enkele vragen voor te leggen, zij het in hoofdzaak beperkt tot die betreffende jaren. Nu kennen we hem al enigszins, vooral door zijn twee naoorlogse boeken (van 1947 en van omstreeks 1951), door passages in *Dorp aan de Vliet* (van 1953) en in de *Kroniek van Voorburg* (van 2000). Maar laten we nu hem zelf aan de hand van een enkele aanzet aan het woord laten zonder commentaar te geven. Let wel: zijn vocabulaire is af en toe plechtstatig, daterend uit de jaren dertig/veertig, terwijl hij ook gaarne uitdrukkingen hanteert uit vreemde talen.

Zou U Uzelf kort willen introduceren?

Zeker, en met genoegen wil ik tevens met U omkijken. Ik laat niet voor mij trompetten. Ik ben geboren in een schrikkeljaar op 29 Februari 1880, in Heteren aan de Nederrijn. Omdat er na het volksschoolonderwijs (de school met de Bijbel) in de buurt geen Christelijk middelbaar onderwijs was, hebben mijn ouders mij als 13-jarige bij een boekhandelaar in de leer gedaan. Ik heb dus geen middelbare school genoten. Ik heb diverse jaren nationaal en internationaal in het boekenvak gezeten. Ik deed veel aan zelfstudie waarbij ik de M.O.-akten staatsinrichting en staathuishoudkunde

Staande op 1 januari 1948 voor het Gezantschap der Nederlanden in Jeruzalem. Geheel rechts dhr. Nederbragt en geheel links zijn echtgenote mw. Anna de Wilde. Zij overleed op 27 februari 1967, 85 jaar oud. De drie andere personen zijn voornog onbekend.

Foto collectie Kees van der Leer

behaalde. Ik ben leraar geweest en ik heb een studie opgepakt waarmee ik op 18 Maart 1918 als eerste aan de Nederlandsche Handelshoogeschool in Rotterdam ben gepromoveerd tot Dr. in de handelswetenschappen. Mijn promotor was Jhr. Mr. Willem van Eysinga. Mijn proefschrift ging over 'Pénétration pacifique' in China. De Minister van Buitenlandsche Zaken Jhr. Mr. Dr. Herman A. van Karnebeek heeft mij op 1 Maart 1919 gezien mijn proefschrift naar zijn Departement gehaald, te beginnen bij de Economische afdeling. Sindsdien ben ik mijn hele leven, eenendertig jaar, in publieke dienst geweest. In de daarop volgende jaren leidde ik geregeld de Nederlandse delegatie bij enkele internationale conferenties in het kader van de Volkenbond en dan kwam ik meermalen in Genève. Hare Majesteit Wilhelmina heeft 'bij gelegenheid van Hoogst Derzelve geboortedag goedgevonden en verstaan' mij te benoemen tot Ridder in de Orde van den Nederlandschen Leeuw (get. Het Loo, den 28 Augustus 1924, Koninklijk Besluit nr. 38). Bij de Vrije Stad Danzig was ik van 1934 tot 1939 neutraal president van de Raad voor de Haven- en de Waterwegen (waarbij ik als arbiter moest fungeren in economische geschillen tussen deze stad, Polen en Duitschland). In de tweede helft van 1946 werd ik voorzitter van de United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA) om in Triëst (wederom o.m. economische) bemoeienissen te coördineren tussen Joegoslavië, Oostenrijk en Italië. Deze UNRRA dateert van 1943 en is een voorloper van de Verenigde Naties. In 1948 werd ik Consul-Generaal der Nederlanden voor Palestina en Transjordanië. De Britten waren toen bezig weg te trekken; zij waren trouwens geen custos van het Heilige Land. Nadat Minister-President Dr. David Ben Goerion zijn agrément had verleend, benoemden bij Koninklijk Besluit van 15 Februari 1950, nr. 1, get. Soestdijk, Hare Majesteit Juliana en Mr. Dirk Stikker, Minister van Buitenlandsche Zaken in het Kabinet-Drees/Van Schaik, mij tot Nederlands Vertegenwoordiger in Israël. Ik kreeg de persoonlijke titel van Buitengewoon Gezant en Gevolmachtigd Minister, oftewel 'Vol Gezant'. Het protocol noemt dat 'en pied'. Vergis ik mij niet: in Uw tegenwoordige termen Ambassadeur. Daarvóór had de Staat der Nederlanden op 16 Januari 1950 Israël de jure erkend. Ik stond aan de wieg van deze jonge Staat. Maar

in hetzelfde jaar 1950 trad ik terug omdat ik zeventig werd. Een onverwachte ziekte is mij drie jaar later in 's-Gravenhage noodlottig geworden. In mijn hele leven heb ik veel gelezen, van bijna elk gesprek een notitie gemaakt en vervolgens ook veel geschreven. Ik noem slechts de twee meest recente boeken van mijn hand: *Herinneringen van een diplomaat, oud en nieuw uit het boek mijner gedachtenis*, van 1947, en *Jeruzalem, indien ik u vergete ...* van omstreeks 1951.

Maar U wilt waarschijnlijk toe naar mijn jaren als burgemeester?

Na afloop van mijn werk in Danzig herstelde de Regeering mij in staatsdienst overeenkomstig een aange-gane verplichting en wees mij het burgemeesterschap van Voorburg toe. Vervolgens benoemde Koningin Wilhelmina mij op 4 Januari 1940 (Koninklijk Besluit nr. 2) met ingang van 15 Januari 1940. Ik ging met mijn gezin wonen aan het Oosteinde nr. 27. Bij schrijven van 14 Maart 1946 aan de Minister van Binnenlandsche Zaken vroeg ik om eervol ontslag (ik was toen zesenzestig) wegens het bij herbenoeming overschrijden van de wettelijke leeftijdsgrens. In overeenstemming met het advies van de commissaris van de Koningin in Zuid-Holland Mr. Lodewijk Kesper/VVD verleende Hare Majesteit mij genoemd eervol ontslag op 14 Juni 1946 (Koninklijk Besluit nr. 3) met ingang van dezelfde datum. Ik bekleedde dit ambt in lief en leed. Ik volgde Jhr. Carel Willem Stern op die hier tweeëntwintig jaar deze mooie functie uitoefende en mijn opvolger was Dr. Jan Willem Noteboom. Ondanks de daaraan verbonden gevaren moest ik in de oorlog als een trouw dienaar van Hare Majesteit en van Haar Regeering op mijn post blijven. Ik begrijp van U dat we het met onze terug- en rondblik vooral over die periode gaan hebben.

Alvorens U Uw oorlogsjaren in Voorburg belicht, hoe beziet U de wereld?

Ik zou daar met U graag heel lang over willen praten. Mijn ouders en mijn internationale arbeid hebben me mede gevormd. Maar primair zijn voor mij de woorden en daden die onze Heiland ons heeft meegegeven en die – al neergelegd in het Oude Testament – in feite ons gehele doen en laten moeten beïnvloeden. Dus de 'sainte

doctrine' en de 'pureté des mœurs'. Dagelijkse schrift-lezing en exegetiseren helpen daarbij. Liberale economische opvattingen en de sociale democratie moeten beide gevoed worden door de protestants-christelijke belijdenis. Daarbij voel ik mij politiek het meest dicht staan bij de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) van Kuyper, Colijn en Gerbrandy. De Overheid is immers draagster van een door God gegeven wettig gezag.

Het nationaalsocialisme zie ik als een plant die vanzelf opkwam uit het moeras van Wereld Oorlog I en het dwaze en harde Verdrag van Versailles van 1919. Daarbij zocht het overwonnen Duitse volk schuldigen en vond ze in de Joden. Laat ik er maar gelijk aan toevoegen dat de extreme uitwas van het nationaalsocialisme, het antisemitisme, de Jodenhaat, al terug te lezen zijn in het Oude Testament in het Boek Ester (3:8); bij de Kruistochten (1096-1291); bij de Spaanse Inquisitie van 1478 en later; bij Luther (1483-1546) en bij een Duitse dominee in 1933. Voorbeelden van wat de Duitsers vooral de Joden hebben aangedaan, heb ik in de geschiedenis gezocht maar niet gevonden. Wat een volk, ook het Duitse, alleen redden kan, wat alleen dat volk waarlijk denazificeren kan, dat is de godsdienst, de religio, het beven en buigen voor de heilige God.

U was al twintig jaar als diplomaat bij Buitenlandsche Zaken internationaal werkzaam en nu werd uw directe werkgever de Minister van Binnenlandsche Zaken. Voorburg was destijds een bescheiden gemeente; werd soms ook wel 'ons dorp' genoemd en telde in 1940 ruim 28.000 zielen. Hoe heeft U dat ervaren?

Dat was zeker een overgang. Door de oorlog was Buitenlandsche Zaken hoogstens op ministerieel niveau in Londen aanwezig; in ons land maakten ook op dit terrein de Duitsers de dienst uit. Binnenlandsche Zaken echter bleef in 's-Gravenhage present in de persoon van de Secretaris-Generaal de heer Mr. Dr. Karel Frederiks. Ik heb enkele keren met zijn medewerkers en met hem contact gehad. Hoe om te gaan met de Duitse aanwezigheid en met hun maatregelen? Kan onder die omstandigheden een burgemeester de verantwoordelijkheid blijven dragen en op zijn post blijven? Die prangende vragen heb ik ook aan een collega-burgemeester ge-

steld. Net als de heer Frederiks was ik tegenstander van de Nationaal-Socialistische Beweging N.S.B. maar ook tegen het plegen van verzet tegen de Duitse bezetter; conflicten met de Duitsers moesten in het belang van de bevolking indien enigszins mogelijk vermeden worden.

De heer Frederiks werd wel eens genoemd: 'S-G van bibberende zaken'.

Ik kan geenszins achter die kwalificatie staan. Ook voor deze zo hardwerkende functionaris waren de tijden uiterst moeilijk en moest hij van dag tot dag proberen het beleid zo consistent mogelijk vorm te geven.

Het (derde) Kabinet-Colijn (1935-1937) heeft enkele jaren voordat de Duitsers ons land overvielen een beschikking uitgevaardigd: 'Aanwijzingen betreffende de houding, aan te nemen door de bestuursorganen ... in geval van een vijandelijken inval, vastgesteld door of in overeenstemming met de Raad van Ministers in Mei 1937'. Ik citeer onder I Algemeen: 'Als algemeene regel geldt, dat personen deel uitmakende van bestuursorganen ... ter plaatse behooren te blijven ... en zoo nodig als tusschenpersoon optreden tusschen de vijandelijke militaire autoriteit en de bevolking en dat de bestuursorganen ook bij een vijandelijken inval hun functiën blijven vervullen'.

Deze teksten bood de Minister van Binnenlandsche Zaken aan aan het gemeentebestuur bij schrijven van 3 Mei 1938. Daar heb ik mij door laten leiden. Ze zijn destijds in het bijzonder geformuleerd door Professor Mr. Jean Pierre François, een expert op het gebied van het volkenrecht, en grijpen deels terug op het in 1907 tijdens de Tweede Haagse Vredesconferentie gesloten 'Verdrag nopens de wetten en gebruiken van den oorlog te land met bijbehorend Reglement'. Burgemeesters werden in de beschikking van Mei 1937 beschouwd als bemiddelaars tussen de bezettende macht en de burgerij. Eerlijkheid en loyaliteit tegenover de bezetter, in het belang der bevolking, hoorden daarbij. Bedoelde regelgeving kon overigens door de totaal andere omstandigheden niet adequaat zijn en-detail. Er is in 1943 nog wel een officieel Commentaar op gekomen maar

Aankondiging van de benoeming.

Arnhemsche Courant van 4 januari 1940

toen was de oorlog al ver gevorderd. Zou ik de laatste regel van bedoeld Commentaar mogen aanhalen: 'Ieder zal voortdurend de hem opgedragen taak zelf aan eer en geweten, de wet en de hem door zijn wettige Regeering gegeven aanwijzingen hebben te toetsen'. Vanzelfsprekend heb ik dat ook gedaan.

Zoals U zegt, professor François was onbetwist een coryfee op zijn gebied en genoot ook internationaal aanzien. Zijn adviezen waren in hun algemeenheid er op

gericht een conflict met de bezetter te vermijden. Mede daarom formuleert Dr. Loe de Jong in *Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (deel IV, eerste helft, blz. 192): '... dat hij geneigd was het volkenrecht zo te interpreteren dat het College van S-G er zo min mogelijk last mee kreeg.'

Het komt mij voor dat hij daarmee te kort wordt gedaan; hij was hoofd afdeling Volkenbondzaken bij Buitenlandse Zaken. Velen waaronder ik hebben bij zijn zienswij-

*Felicities bij de benoeming.
De Tijd van 19 januari 1940*

zen baat gehad. Ook na de oorlog bleef hij nationaal én internationaal een hoogstgezien ambtenaar.

Waar werd U zoal mee geconfronteerd?

Moge ik het volgende relevanteren: de normale situatie is dat gezien de Gemeentewet - al daterend uit 1851 en opgesteld door Thorbecke - de gemeenteraad de gemeente bestuurt en dat het college van burgemeester en wethouders de dagelijkse leiding heeft en de besluiten van de raad uitvoert. De burgemeester heeft daarbij nog een eigen verantwoordelijkheid onder meer ten aanzien van de openbare orde en de politie. De Duitsers hebben deze wetgeving zo snel mogelijk buiten werking gesteld (Verordnung am 12. August 1941/Nr. 152). De raad en de wethouders werden naar huis gestuurd zij het dat twee wethouders mochten aanblijven maar dan als een soort ambtenaar. In feite bleef ik als bestuurder alleen over maar dan met weinig zeggenschap. Militair behoorde Voorburg onder de Ortskommandatur Den Haag. Voor het civiele bestuur kwam direct boven mij een 'Beauftragte des Reichskommissars für Süd-Holland', Majoor Schwebel. Hij was een fatsoenlijk man, bij iedere Nederlandse autoriteit gezien. Bij problemen ging ik direct naar hem toe en bijna altijd liep het dan goed af. Het was zeker een wat eenzaam bestaan. Maar er bleef een centraal punt in de gemeente waar iedereen zijn hart vrij kon uitstorten. Ik ben herhaaldelijk samengekomen met een aantal vooraanstaande personen uit de gemeente om mijn politieke beleid openhartig te verklaren en zij gaven mij te kennen daarmee in te stemmen. De burgerij had waardering voor mijn doen en laten en de enkele klachten die zijn ingediend, heb ik alle in overleg kunnen ontzenuwen. Toch heb ik niet aan het burgemeestersambt vastgezet. Meer dan eens heb ik uit mijn ambt ontslag gevraagd, voor het eerst op Goede Vrijdag 1943. Maar door raadpleging op diverse niveaus met een brede consultatie (zoals de commissaris van de Koningin; de secretaris-generaal van Binnenlandsche Zaken, ambtgenoten-burgemeesters, de twee wethouders; personen uit de burgerij) heb ik in Juli 1944 uiteindelijk besloten op mijn post te moeten blijven. Ik wilde nog zoveel mogelijk van nut zijn voor de ingezetenen. Wanneer ik iets zou moeten doen uit overmacht - zo deelde mij een kenner van het volkenrecht mede - , kan mij dat

niet verweten worden. Daarenboven zou terugtreden betekenen dat er een 'Deutschfreundliche' N.S.B.-opvolger zou komen hetgeen tegen het belang der gemeente zou indruischen.

Zou ik met de bril van nu mogen zeggen: U moest wel schikken en plooiën?

Staat U mij toe het voor de vastlegging van dit gesprek toch enigszins anders te formuleren. Bij mijn aantreden tijdens een internationaal zware tijd op 17 Januari 1940 in een openbare vergadering in de Raad van Voorburg sprak ik het volgende: 'Nec temere, nec timide, ik beloof mijn ambt niet stoutmoedig noch lichtvaardig te bekleden, maar voorzichtig, behoedzaam, in de wetenschap dat de taak groot is en mijn kracht klein. Maar ook niet vreesachtig, niet schuchter en niet schroomvallig'. Ik heb altijd in vertrouwen geloofd op Hem van wie geschreven staat dat Hij bij degene die geen krachten heeft de sterkte vermeerdert. Dat was mijn credo. Zoals mijn moeder aan mijn vader schreef, al omstreeks 1870: 'we reizen Deo duce, met God als leidsman'.

Vrij snel na Uw aantreden werden honderden Joodse medeburgers, hun gezinnen en families weggevoerd.

Het is waar, de groote Jodenquaestie, de 'Entjudung', was beslist 'extra legem': later bleek dat hun lot erger was dan woorden kunnen uitdrukken. De politie kreeg buiten de burgemeester om opdracht van het toenmalige centrale gezag, voor welke uitvoering al of niet de burgemeester dus niet verantwoordelijk was. Mij werd dus de politietaak ontnomen; vooral de genazificeerde politie van 's-Gravenhage trad eigenmachtig op, ook hier in Voorburg. Pas daarna kreeg ik daar af en toe een kort rapport van. Ik zou zelfs niet hebben kunnen ingrijpen, wat echter niet op mijn weg lag. Toch heeft de Voorburgse politie, naar vermogen, veel menslievend werk verricht.

Enkele maanden na het einde van de oorlog heeft U aan de (voorlopige) gemeenteraad een Verslag aangeboden over de oorlogsjaren.

Ik voelde daar behoefte aan omdat ik niets achterwege wilde houden en de nieuwe Raad, en dus de bevolking, recht hadden op een volledig beeld hoe ik in die tijd dacht en handelde.

Dat moge zo zijn en de nieuwe Raad heeft in meerderheid uw Verslag ook geapprecieerd. Toch benadrukte op 27 december 1945 Ir. Wilhelmus van Gennip/PvdA, raadslid/wethouder 1945-1951, dat uw Verslag tekort schoot o.m. met betrekking tot de illegaliteit; dat U niet vermeldt het wegvoeren van de Joden en de jacht op arbeidsslaven; dat U de ernst der tijden niet voldoende heeft gevoeld en tevens dat U niet in de voorste gelede- ren heeft gestaan. Ook W. Harmsma, wethouder 1945-1947, stelde toen dat uw beleid niet werd gedragen door de geest die de oorlogstijd vereiste. Uw opvolger Dr. Noteboom formuleerde later bij zijn aantreden op 1 juli 1946 dat Uw arbeid verschillend wordt beoordeeld; dat U al uw gaven heeft ingezet ten behoeve van de bevolking maar dat pas in de loop der tijden een en ander ten volle zal blijken.

Ik heb op 27 December 1945 inhoudelijk puntsgewijze op de kritiek geantwoord en deze weerlegd en de (tijdelijke) Raad kon zich vervolgens, zoals U ook terecht zegt, in mijn Verslag vinden.

Maar ik kan er niet omheen. Onderstaande data geven mij toch te denken; zou er eventueel sprake geweest zijn van enige miscommunicatie? U vertelde al dat U zich bij brief van 14 maart 1946 wendde tot de minister van Binnenlandsche Zaken, Dr. Louis Beel/KVP, of U eervol ontslag kon krijgen gezien het bij herbenoeming van zes jaar overschrijden van de leeftijdsgrens van zeventig jaar. Overeenkomstig het advies van de commissaris van de Koningin in de provincie Zuid-Holland, Mr. Lodewijk Kesper/VVD, verleende Dr. Beel U dat eervol ontslag op 14 juni 1946. Er was toen tegen U een procedure aan de gang. Het Centraal Orgaan op de zuivering van het Overheidspersoneel berichtte namelijk op 16 juli 1946 aan genoemde minister dat U ernstig tekort bent geschoten in het betrachten van de juiste houding in verband met de bezetting en dat er termen aanwezig zouden zijn U eervol te ontslaan. Zoals gezegd, Dr. Beel had U al ruim een maand eerder op 14 juni 1946 op uw eigen verzoek eervol (leeftijds)ontslag verleend. Het Centraal Orgaan vervolgt op 16 juli 1946: 'Uwe Excellentie wordt beleefd geadviseerd ... hem een schriftelijke berisping zonder openbaarmaking toe te dienen.' Maar genoemde Excellentie Dr. Beel koos een andere weg. Hij schreef namelijk op 2 augustus 1946 aan Mr. Kesper: 'Na ken-

nismening van de stukken ben ik van oordeel, dat geen aanleiding bestaat tegen den heer Nederbragt op grond van zijn houding tijdens de bezetting een zuiveringsmaatregel te nemen. Dat betekent niet dat het beleid van den heer Nederbragt mijn onverdeelde instemming heeft. Ik moge U uitnodigen den oud-burgemeester, namens mij, overeenkomstig het vorenstaande medede- ling te doen. Ik zal het op prijs stellen t.z.t. te vernemen wat door U ter zake werd verricht.' Daarna gaf de rege- ring U omstreeks de zomer van 1946 groen licht om in de tweede helft van datzelfde jaar een internationale bemiddelende functie in Triëst te aanvaarden, vermoede- lijk gezien uw vooroorlogse (succesvolle) activiteiten in Danzig.

Aan uw citaten zijn vooraf gegaan mijn uitgebreide verdedigingsgeschriften van 22 Januari 1946 aan de Adviescommissie Zuivering Burgemeesters. Meer dan veertig bladzijden. U mag het gerust een apologie noe- men. Minutieus heb ik daarin mijn totale beleid op elk gebied uiteengezet, omdat ik wist mij met mijn houding en beleid op den eenig rechten weg te bevinden. De Duitsche soldaten hebben in mijn gemeente zelden tot klachten aanleiding gegeven. Ik wilde goede relaties houden met de Duitschers maar alleen qualitate qua, dus zonder de geringste verhouding. Door eerlijkheid en loyaliteit wilde ik hun vertrouwen winnen. De tekst van de Aanwijzingen van Mei 1937 houdt dat ipsis verbis ook in. Rustig en hoffelijk. Ambtenaren hadden onder mijn bewind carte blanche om het verzet te helpen en met name om de belangen der burgers zoveel mogelijk te behartigen. De commissaris van de Koningin gaf mij bij brief van 28 April 1942 opdracht '... (een lijst van) in Uw gemeente woonachtige Joden te zenden aan de Zen- tralstelle für Jüdische Auswanderung Amsterdam met vereischte nauwgezetheid en ten spoedigste.' Ik moest dat uitvoeren; ik mocht mij verlaten op de prudentie van deze commissaris van de Koningin en ik mocht aan- nemen dat de Zentralstelle een pro-Joods instituut was. De Duitschers wilden ook Jodenhuizen hebben in mijn gemeente; werd hun een ander huis aangewezen dan kwam het voor dat zij het vervingen door een Jodenhuis door hen zelf aangewezen. Een registrerende ambtenaar moest mee die mij rapporteerde dat de Joden soms zelf hielpen. Dezerzijds werden de Joden bij het verkrijgen

van een ander onderkomen naar vermogen geassisteerd. Bedoelde opgave hebben de gemeentesecretaris en ik zoveel mogelijk getraineed. Van Joodschen zijde is den burgemeester voor geboden hulp warme dank betuigd. Mijn overweging daarbij was mede dat het in deze zaak om huizen en niet om menschen ging. De volgende zaak volgt chronologisch direct op de huizenkwestie. De Haagsche politie en de Joodsche Raad organiseerden samen een enquête (ter registratie) onder Joden. Een lid van den Joodschen Raad komt bij me en dringt erop aan dat ik aan deze enquête zal deelnemen. Daar het hier menschen betreft en ik de gevolgen niet kan overzien, weiger ik. Twee dagen later krijg ik van dezelfde Joodschen Raad een brief mij mededelende dat men de Sicherheitspolizei zou doen weten wanneer ik in mijn weigering zou volharden. Ik handhaaf mijn weigering. De

Joodsche Raad zag af na mijn onmiddellijk ingrijpen van het snoode plan mij daarvoor bij de Sicherheitsdienst S.D. aan te brengen ... Mijn conclusie is dat ik meer voor de Joden in de weer was dan de Joden voor elkaar.

Binnenlandsche Zaken wil op 24 Juni 1944 dat burgemeesters aanblijven om de belangen der burgers zoveel mogelijk te behartigen. Over mijn aftreden heb ik overigens zoals al benadrukt diverse malen gesproken. Wat de politie moest doen, hoorde ik vaak achteraf. Daarvoor kan ik niet verantwoordelijk worden gesteld. Er was, ook in Voorburg, enige sabotage op spoorbanen enz.. Daarom beval de Wehrmachtkommandant mij in Oktober 1944 gijzelaars aan te wijzen (die riskeerden erschossen te worden). Ik weigerde categorisch. Vrij snel daarna kwam de zinloze moord op 20 November 1944

Bekendmaking van 29 november 1944.

Beeldbank WO 2-NIOD. Beeldnummer 106105

*Proclamatie van 6 mei 1945
met Vertrouwensmannen der
Regering op het bordes van het
Raadhuis in de Herenstraat.
Collectie Kees van der Leer*

in de Prinses Mariannelaan op een lid van de Duitse Wehrmacht en werd ik opnieuw ex officio tot handelen geroepen. Op dat bericht is mij, dat moet ik bekennen, de schrik om het hart geslagen met het oog op mijn gemeentenaren in de omgeving van de plaats van de misdaad. Ik voerde terstond gesprekken met de Duitse autoriteiten. Het liep uiteindelijk met een sissers af, namelijk enige weken later met een boete van f 100.000,- (naar waarde anno 2015 ruim □ 600.000,-) die we aanstonds betaald hebben. In het proces-verbaal van mijn verhoor op 5 Februari 1946 is onder meer opgenomen dat ik wist dat de gemeentebode-conciërge onderduikers had schuil gehouden in de kelders en zolders van het gemeentehuis mirabile dictu; ik wist daarvan doch liet niets merken. Deze gemeentebode heeft veel gedaan om mensen te helpen; het verschaffen van

levensmiddelen; het redden van Joden; het verstoppert van bedreigden ... de haard van het verzet vlak boven de werkkamer van den burgemeester. Overigens heb ik op 15 Februari 1946 een lang protest geschreven aan de Adviescommissie Zuivering Burgemeesters tegen genoemd proces-verbaal. Ik werd namelijk verhoord op 5 Februari 1946 aan de hand van een dossier waarvan ik geen kennis had kunnen nemen. U begrijpt dat dit botst met elke rechtsregel. Met Dr. Schwebel kon ik het goed vinden. Ik had met Majoor Schwebel afgesproken dat, zodra er zich moeilijkheden zouden voordoen, ik tot hem komen zou. Vervolgens heeft de heer Schwebel die problemen ook uit de weg geruimd. Daarbij sprak hij graag over religieuze kwesties en zoo ben ik ook georiënteerd; over die onderwerpen spraken wij dan ook dikwijls. In mijn genoemde protest van 15 Februari 1946 bracht ik bewust

naar voren dat ik het onbetamelijk vond dat men Dr. Schwebel over mij een verhoor heeft afgenomen. Zo ziet U dat na de oorlog mij van officiële zijde om inlichtingen is gevraagd. Maar daarbij is het gebleven. Beleid in bezettingstijd is zo moeilijk, maar ook zozeer voor nuances vatbaar, dat ik zeer wel begrijp dat niet ieder het met mijn beleid eens was.

Mag ik met Uw goedvinden variëren naar een ander onderwerp: ik was tevens zeer actief na het bombardement van 3 Maart 1945 bij de opvang van minstens 17.500 vluchtelingen uit Den Haag waarvan er niet één in de openlucht heeft behoeven te overnachten.

Er is in de oorlogsperiode heel veel voorgevallen; tout court moet ik het hierbij laten. Ik hoop dat de strekking inclusief de achtergronden van mijn mededelingen luce clarius zijn overgekomen.

Een geheel ander feit: U verzette zich met succes tegen de Haagse annexatieplannen.

In 1943 en 1944 had de Haagse N.S.B.-burgemeester Prof. Mr. Dr. Harmen Westra, toen misschien onder Duitse druk, vergaande plannen om ons dorp bij Den Haag in te lijven. Ik kwam onmiddellijk in 't geweer en op een gegeven moment werd er niets meer van vernomen.

U bent ook nog genoemd in de Inleiding van het boek *Dorp aan de Vliet*?

Jazeker. Ik ben verheugd dat ik omstreeks 1941, samen met de gemeentesecretaris de heer D. van der Meide, de eerste stap heb mogen zetten voor een naslagwerk over de historie van Forum Hadriani. Enkele maanden voor m'n verscheiden kwam het boek uit.

In het begin stipte U al aan dat Koningin Wilhelmina U heeft onderscheiden. Heb ik het juist dat U vervolgens ook gedecoreerd bent in België, Finland, Polen, Zweden en niet te vergeten Frankrijk (Officier de la Légion d'honneur)?

Het is waar.

Ik ben U erkentelijk voor dit gesprek. Ik kan U ten slotte nog melden dat de studie *Dorp aan de Vliet* drie herdrukken heeft gehad én dat de gemeenteraad omstreeks 2000 een nieuw Park naar U vernoemde.

Mag ik mij beschouwen als 'Votre dévoué'. Met deze mooie en enigszins plechtige woorden ondertekende mijn vader zijn brief van 1869 in het Frans aan zijn aanstaande. Zij was een Zwitserse jongedame met wie mijn vader in 1871 huwde. Zij zou dus mijn moeder worden. Ik heb dit gesprek geapprecieerd en de dank is geheel mijnerzijds. Met de vroegere Majesteit Wilhelmina zou ik willen zeggen: 'Christ avant tout'. Ik heb mij in bedoelde moeilijke jaren, onder Gods zegen, zo krachtig mogelijk ingezet voor onze gemeente. Leidraad was ons aller belijdenis, ontleend aan ons volkslied: '... den vaderlant ghetrouwe, blijf ick tot in den doet!'

Daarna verdween mijn gesprekspartner uit mijn beeld en enigszins peinzend vervolgde ik de weg naar m'n cappuccino: zou het zo kunnen zijn dat het leven van deze politicus mede richting heeft gekregen door zijn bijzondere geboortedatum 29 februari 1880? Maar ik vermoed dat de heer Nederbragt deze gedachte amicaal zou wegwuiven, ook al als zijnde niet-bijbels gefundeerd ...

Voor voorgaande is voornamelijk geput uit gemeentelijke stukken; zijn boek d.d. 1947 *Herinneringen van een diplomaat, oud en nieuw uit het boek mijner gedachten*; zijn boek van omstreeks 1951 *Jeruzalem, indien ik u vergete ... zo vergete mijn rechterhand zichzelf (Ps. 137:5)*; beide boeken uitgegeven door J.N. Voorhoeve in Den Haag; bij het Nationaal Archief NA het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging CABR, archief Zuivering Ambtenaren ZA, nummer toegang 2.04.67.01, inventarisnummer 20169, evenals www.gahetna.nl.

Joodse inwoners van Leidschendam en Voorburg, om het leven gebracht tijdens de Tweede Wereldoorlog

Jos Engels en anderen

Joodse slachtoffers vermeld op het monument in Park Sijtwende.

Foto Jos Engels

Hoeveel Joodse inwoners telden Voorburg en Leidschendam aan het begin van de oorlog?

In het NIOD (Instituut voor Oorlogs-, Holocaust en Genocidestudies te Amsterdam) bevindt zich een lijst uit 1942 met 370 namen van Joodse burgers uit Voorburg.

Deze lijst lijkt een compleet overzicht te geven van de Joodse bevolking van Voorburg in 1942. In het archief van de vroegere gemeente Leidschendam is een lijst aanwezig met de namen van 26 Joodse inwoners met één of meer Joodse grootouders. Aan het begin van de oorlog werden in Leidschendam echter slechts 12 personen geregistreerd met drie of vier Joodse voorouders.

In totaal telde de huidige gemeente Leidschendam-Voorburg dus meer dan 380 Joodse inwoners.

De meesten van hen woonden nog niet lang in Voorburg of Leidschendam. In 1892 behoorde welgeteld één persoon tot het Nederlands Israëlitisch kerkgenootschap. Ongeveer één op de drie Joodse inwoners is pas na het uitbreken van de oorlog in Leidschendam-Voorburg komen wonen. Minder dan 10 procent is hier geboren en getogen. Méér dan een kwart kwam uit Den Haag. Ook uit Amsterdam kwamen veel Joodse burgers naar onze gemeente, evenals uit Rotterdam, met name na het vernietigende bombardement op die stad. Een behoorlijk deel is geëmigreerd of gevlucht vanuit Duitsland en Oost-Europa, onder andere na de Kristallnacht van november 1938.

Het lijkt er niet op dat de Joodse inwoners hier een hechte gemeenschap vormden. Voorburg had bijvoorbeeld geen eigen synagoge.

Onder de Joodse bevolking die zich in Voorburg vestigde, bevonden zich veel kleine middenstanders, geschoolde arbeiders en ambtenaren, qua beroep iets boven het landelijk gemiddelde.

Maatregelen tegen de Joodse bevolking

De maatregelen tegen het Joodse volksdeel, uitmondend in de poging tot 'Endlösung' van het 'Jodenvraagstuk', begonnen al snel na de Duitse inval in Nederland op 10 mei 1940.

Allereerst werden de burgerlijke vrijheden en de fysieke bewegingsvrijheid steeds meer ingeperkt.

Verboden

Al vanaf juli 1940 gold een verbod voor Joodse werknemers om in de luchtbeschermingsdienst te werken en aan het einde van dat jaar werden alle Joodse ambtenaren geschorst en later ontslagen.

In 1941 werd het Joden verboden om bioscopen, zwembaden, parken en stranden, dierentuinen, cafés, restaurants, hotels, schouwburgen en musea te bezoeken. Er kwamen bordjes 'Verboden voor Joden' te hangen. Ook het bezit van radio's was Joden verboden. Vanaf mei 1941 mochten ze nog maar beperkt werkzaam zijn in vrije beroepen, zoals advocaten en artsen, en vanaf september 1941 mochten Joodse kinderen niet meer naar openbare scholen. Ze moesten naar aparte Joodse scholen. Scholieren uit Voorburg gingen daarvoor naar het Joodsch Lyceum in de Fisherstraat 135 in Den Haag, geopend op 15 oktober 1941 en ruim een jaar later verhuisd naar de Haagse Bezemstraat.

Nieuwe maatregelen werden afgekondigd in 1942. Er kwam een verbod voor Joodse burgers om vervoermiddelen te bezitten of te besturen. Dat gold ook voor fietsen. Het winkelen werd sterk belemmerd omdat men slechts bij een beperkt aantal winkels boodschappen mocht doen, en dan nog alleen op beperkte tijden. Tussen 20.00 uur en 06.00 uur gold er een avondklok. Reizen en telefoneren werd voor personen van Joodse afkomst volledig verboden. Ook mochten ze geen niet-Joden bezoeken. Noch met niet-Joden trouwen. Joodse burgers van Den Haag mochten niet meer op de publieke banken zitten en vanaf september 1942 gold een algeheel studieverbod voor Joodse studenten. De meeste bestaande Joodse organisaties waren inmiddels ook al lang verboden.

De niet-aflatende reeks van verboden vond zijn climax op 22 april 1943, toen het de Joodse bevolking werd verboden zich ergens in Nederland op te houden. In feite bevonden zich hiermee alle Joodse burgers in Duitse gevangenschap of erger, met uitzondering van een beperkt aantal Joodse personen in Amsterdam, enkelen met een uitzonderlijke vrijstelling ('Sperre') en Joodse onderduikers.

Verplichtingen

Er werden niet alleen verboden opgelegd, maar ook verplichtingen, met name bedoeld om Joodse personen te identificeren, te isoleren en te beroven van hun bezittingen.

Al in 1940 moesten Joodse zakenlieden hun onderneming laten registreren als voorbereiding op onteigening. In januari 1941 werd een registratieplicht ingevoerd en later in dat jaar moesten banktegoeden van meer dan duizend gulden (ongeveer 450 euro) worden overgemaakt naar de Lippmann-Rosenthal Bank, een voormalige Joodse bank die door de Duitsers was overgenomen. Ook in de loop van 1941 werd het persoonsbewijs, ontwikkeld door de in Voorburg wonende ambtenaar Jacobus L. Lentz, ingevoerd. De persoonsbewijzen moesten zijn voorzien van een 'J' en vanaf mei 1942 moesten alle Joodse inwoners die ouder waren dan zes jaar een gele zespuntige Davidster dragen met het woord 'Jood' zichtbaar op hun kleding (de Jodenster).

Deportaties

Alle maatregelen waren in feite gericht op de deportaties die vanaf de zomer van 1942 plaatsvonden.

Op 15 juli 1942 vertrok de eerste trein met 1.135 Joodse Nederlanders vanuit Westerbork naar Auschwitz. Een week later werd De Hollandsche Schouwburg in Amsterdam bestemd als verzamelplaats waar opgehaalde en opgepakte Joodse volwassenen en kinderen werden vastgehouden in afwachting van hun deportatie naar de vernietigingskampen.

In januari 1943 kwam de eerste groep van 450 Joodse dwangarbeiders aan in het nieuwe werkkamp Vught. In totaal zijn er in de oorlog 12.000 Joodse burgers in Vught gevangen gehouden.

Op 2 maart 1943 vertrok het eerste transport vanuit Westerbork naar het nieuwe vernietigingskamp Sobibor.

In dezelfde maand besloten de Duitsers te gaan werken met premies om Joodse onderduikers op te sporen. De basispremie bedroeg zeven gulden en vijftig cent (huidige waarde ongeveer vijftig euro) per aangegeven slachtoffer.

Op 6 en 7 juni 1943 werden vanuit kamp Vught 1.666 kinderen weggevoerd waaronder ten minste 1.269 Joodse kinderen naar kamp Westerbork om daarvandaan op 8 juni 1943 naar Sobibor getransporteerd te worden. Hier werden de kinderen direct na aankomst op 11 juni 1943 vergast. Onder hen bevonden zich ook enkele kinderen en hun moeders uit Voorburg.

In september 1943 vond in Amsterdam de laatste grote razzia op de Joodse bevolking plaats en zijn de laatst overgebleven Joodse burgers uit Amsterdam naar Westerbork getransporteerd. Toch bleven er nog veel treinen rijden vanuit Westerbork naar Auschwitz, Theresienstadt, Bergen-Belsen. De laatste deportatietrein vertrok op 13 september 1944 met 279 Joodse slachtoffers vanuit Westerbork naar Bergen-Belsen, 10 dagen nadat Anne Frank dit traject had afgelegd.

Joodse slachtoffers van Voorburg en Leidschendam

Van de ruim 380 Joodse inwoners van de huidige gemeente Leidschendam-Voorburg zijn er meer dan 220 omgekomen in werk- of vernietigingskampen in Duitsland en Oost-Europa. Daarnaast verloren ongeveer 20 Joodse personen in Nederland het leven als gevolg van de oorlog.

In de volgende pagina's zijn alle Joodse personen opgenomen die op 1 januari 2015 vermeld zijn op het monument voor Vrede en Vrijheid in Park Sijtwende. Enkele personen zijn in april 2014 aan het monument toegevoegd.

Daarnaast zijn 16 personen opgenomen waarvan de naam (nog) niet voorkomt op het monument, maar wier vermelding wel passend lijkt. Deze personen hadden volgens de website joodsmonument.nl vrijwel allemaal een woonadres in Voorburg. Hun namen zijn in een grijs veld geplaatst, op deze wijze: **Naam**. In dit deel van het boek zijn hierna in totaal 238 Joodse slachtoffers opgenomen.

Niet opgenomen zijn twee Joodse slachtoffers die op het monument zijn ondergebracht in de categorie 'Verzet', terwijl één persoon in de categorie 'Burger-slachtoffers' is geplaatst. Dit boek volgt het monument hierin. De adressen waaronder de Joodse slachtoffers zijn vermeld, zijn de laatst bekende adressen (opgave Herinneringscentrum Kamp Westerbork), dan wel de adressen waar zij (volgens website joodsmonument.nl) rond 1941/1942 woonden.

Waar zijn de slachtoffers geboren?

Van alle Joodse slachtoffers zijn slechts enkelen geboren in Voorburg of Leidschendam. Het gaat in alle geval-

len om kinderen, niet ouder dan 11 jaar. Geen enkele volwassene is in Voorburg of Leidschendam geboren. Onder het totaal van de 238 slachtoffers bevinden zich 33 jonge kinderen, waarvan er 22 buiten Voorburg of Leidschendam zijn geboren.

Meer dan de helft van alle slachtoffers zag het levenslicht in Den Haag, Amsterdam of Rotterdam. Ruim dertig personen zijn geboren in het buitenland, vooral in Duitsland. Eén op de drie slachtoffers is elders in Nederland geboren.

Waar woonden ze?

Voordat ze werden weggevoerd woonden 106 van de 238 slachtoffers in Voorburg-Noord en Bovenveen, wijken die aan het Haagse Bezuidenhout grenzen: o.a. Koningin Wilhelminalaan, Laan van Nieuw Oosteinde, Van de Wateringelaan, Van Heurnstraat, Van Naeltwijckstraat, Jacob Catsstraat. Een derde van de slachtoffers woonde in de rest van Voorburg. Een op de tien had een adres in Den Haag, vooral in het Bezuidenhout. In Leidschendam woonden 12 slachtoffers. Enkelen hadden een onbekend adres of woonden elders in Nederland .

Waar en wanneer zijn ze omgekomen?

Het merendeel van de slachtoffers, 143 personen, is omgekomen in Auschwitz. De treintransporten met bestemming Auschwitz begonnen halverwege juli 1942, waarbij de eerste slachtoffers uit Voorburg begin augustus 1942 werden vergast.

Vanaf maart 1943 tot eind juli 1943 reden de treinen vrijwel uitsluitend naar Sobibor. In dit vernietigingskamp zijn 60 Joodse inwoners van Voorburg en Leidschendam omgebracht. Dit is een kwart van het totaal.

Tussen augustus 1943 en september 1944 reden de treinen met Joodse slachtoffers afwisselend naar Auschwitz, Theresienstadt en Bergen-Belsen.

Niet iedereen overleed in een van de genoemde vernietigingskampen. In Leidschendam-Voorburg verloren acht mensen het leven. De overigen, zo'n 25 personen, kwamen om in werkkampen in Midden-Europa of elders, met name in de twee laatste oorlogsjaren.

Kaart van de vernietigingskampen.

Afbeelding van Wikipedia.org

Joodse inwoners van Voorburg (op volgorde van woonadres)

Agrippinastraat 6

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Bernard Rozenhal	Oudewater	4-6-1864	Sobibor	21-5-1943	78
Sientje Rozenhal- Bromet	Hardenberg	2-3-1874	Sobibor	21-5-1943	69

Bernard en Sientje Rozenhal zijn in januari 1915 getrouwd in Coevorden. Sientje was eerder in 1903 al in Hardenberg gehuwd met de handelsreiziger Jacob de Leeuw. Na diens overlijden hertrouwde Sientje met Bernard Rozenhal.

Volgens de website joodsmonument.nl woonde het echtpaar in februari 1942 in de Agrippinastraat in Voorburg. Uit de administratie van Kamp Westerbork blijkt dat het laatste woonadres van het echtpaar in Amsterdam was, Muiderschans 74. De overlijdensakte van het echtpaar Rozenhal-Bromet ligt in het gemeentearchief Wassenaar. De datum van het overlijden in Sobibor is pas in april 1949 in Wassenaar ontvangen.

Van Alphenstraat 116

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Samson Muijs	Amsterdam	25-11-1907	Auschwitz	30-09-42	34
Judith Muijs- Bosboom	Amsterdam	29-12-1909	Auschwitz	19-08-42	32
Sonja Muijs	Voorburg	3-10-1940	Auschwitz	19-08-42	1

Samson Muijs had een bloemenstal bij het spoorviaduct tussen de Laan van Nieuw Oosteinde en Laan van Nieuw Oost-Indië. Samson was een zwager van Abraham Italiaander (Van de Wateringelaan 3) en van Levie van Weren (Van Heurnstraat 216).

Het gezin bewoonde de bovenwoning in de Van Alphenstraat 116. Sonja mocht regelmatig beneden komen in de tuin van de benedenburen Ipenburg. In het Adresboek 1938/1938 staat Samson Muijs ver-

meld bij zijn zus en zwager op de Van de Wateringelaan 3. De beide zwagers oefenden hetzelfde beroep uit: bloemenverkoper.

Dr. Beguinlaan 14

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Isaac Jacobson	Den Haag	8-7-1878	Auschwitz	07-12-42	64
Susanna Jacobson- Pool	Rotterdam	21-9-1903	Auschwitz	07-12-42	39
Philine Jacobson	Amsterdam	5-5-1931	Auschwitz	07-12-42	11

Een toenmalige buurman van de familie Jacobson heeft in 1942 enkele brieven gestuurd aan zijn familie waarin hij over de deportaties bericht.

13 december 1942

Begin deze week kregen we bericht van de familie Jacobson. Ze waren toen met de familie Hertz in kamp Westerbork. Eerst waren ze een week in een tehuis van den Joodschen Raad in Den Haag geweest. Naar omstandigheden ging het hun goed,

Sonja Muijs (links), in de tuin van de familie Ipenburg (1942). Collectie W.F.G. Ipenburg

Gedenksteen voor Bernard Rozenhal en Sientje Bromet op de Joodse Begraafplaats in Wassenaar. Bron: joodsmonument.nl

Philine Jacobson (met bril) in de voortuin van Dr. Beguinlaan 16 in de zomer van 1942. Bron: joodsmonument.nl

maar ze vroegen om levensmiddelen. We hebben ze direct het een en ander gestuurd. In Westerbork schijnen sommigen heel lang te blijven en andere families gaan direct door. Naar ik hoor worden steeds dezelfde barakken weer leeggehaald en daar komen de nieuwelingen natuurlijk telkens weer in. We zullen het beste maar hopen.

29 december 1942

De familie Hertz is nog steeds in Westerbork. Mijnheer Hertz ligt daar in 't ziekenhuis en daarom schijnen ze zo lang te blijven. De familie Jacobson is er maar een paar dagen geweest. Ze zijn bijna direct verder getransporteerd naar 't Oosten. Verder komen er geen berichten meer.

31 januari 1943

De familie Hertz is nog steeds in Westerbork. Verleden week stuurden ze ons een pakje wasgoed met alle sporen van een langdurig en intensief gebruik. Maar als ze daar maar kunnen blijven. (Bron: communityjoodsmonument.nl)

Bilderdijklaan 16 (nu: Koningin Julianalaan 16)

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Esther Varkevisser-Davidson	Den Haag	19-7-1886	Voorburg	4-8-1942	56
Rachel Davidson	Den Haag	11-9-1888	Auschwitz	09-08-42	53

Rachel woonde bij haar getrouwde zus Esther (officieel: Elisabeth) en haar zwager W.C. Varkevisser. De heer Varkevisser heeft de oorlog overleefd. Esther overleed in Voorburg op 4 augustus 1942, een paar dagen vóór Rachel. Esther staat niet op het monument. Over de doodsoorzaak van Esther is niets bekend. Wellicht heeft Esther het noodlot niet afgewacht, maar heeft zij haar lot in eigen hand genomen. Vanaf juli 1942, het begin van de deportaties, laten de statistieken weer een opleving zien van het aantal zelfdodingen onder Joodse burgers. Rachel Davidson behoorde (evenals Sebilla Bak-Meijler, Schellinglaan 11) tot de 'christenjuden', Joden die

tot het christendom zijn bekeerd. Velen van hen zijn opgepakt en gedeporteerd als reactie op een brief van 20 juli 1942 van de gezamenlijke bisschoppen van Nederland, waarin zij de deportatie van Joden aanklaagden. Ook Rachel is opgepakt en naar Kamp Amersfoort overgebracht. Op 4 augustus is zij naar Westerbork gebracht en drie dagen later op transport gezet naar Auschwitz, waar zij direct na aankomst is vermoord, op dezelfde dag als de van origine Joodse Edith Stein.

(Bron: P.W.F.M. Hamans, *Edith Stein and Companions: On the Way to Auschwitz*, 2010),

Een latere bewoonster van het huis van de familie Varkevisser schrijft op de website communityjoodsmonument.nl de volgende geschiedenis op:

Voor ons een dak boven ons hoofd, een dubbel gevoel 1946 - 1952

Elk huis zijn eigen geschiedenis

Toen ik op zoek was naar een afbeelding van het huis waar ik geboren was, kwam ik op de site van het jhm [Joods Historisch Museum] terecht bij het joodsmonument.nl.

Wij woonden boven dhr. Varkevisser. En zo kwam ik erachter, dat slechts enkele jaren voor ons, daar het gezin Varkevisser woonde en de zus van Mevrouw Elisabeth Varkevisser-Davidson: Rachel Davidson.

Dat feit greep mij behoorlijk aan. In de media had ik al een en ander gezien en gehoord over Joodse huizen in Amsterdam, heel indrukwekkend. Nu kwam het ineens heel dichtbij.

Enkele van mijn voorouders (vanaf mijn betovergrootvaders) waren Portugese Joden. En door toeval zit ik in een groepje dat nu Hebreeuwse letters bestudeert.

Dus de verbondenheid is er helemaal.

Het valt me op, dat Elisabeth slechts enkele dagen voor Rachel overleden is: Elisabeth in Voorburg, Rachel in Oswiecim (Auschwitz). Wat voor verhaal kan daar achter zitten?

Nu begrijp ik beter, hoe moeilijk het voor dhr. Varkevisser was, toen na de oorlog een deel van zijn huis gevorderd werd voor mensen die berooid en getraumatiseerd uit Indië kwamen, ons gezin dus. Mijn zus en ik zijn in dat huis geboren. Wij verhuisden in augustus 1952, zes jaar later.

Rebecca

De Bilderdijklaan is bij de gelegenheid van de troonsbestijging van Koningin Juliana in 1948 omgedoopt tot Koningin Julianalaan.

Bilderdijklaan 26 (nu: Koningin Julianalaan 26)

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Sophia Brandel-Mug	Rotterdam	20-9-1867	Sobibor	14-05-43	75

Sophia was weduwe van Louis Brandel. Zij woonde in bij haar dochter Rosette en haar man Cornelis Albertus Muus (gezin Muus). Het echtpaar Muus heeft de oorlog overleefd, evenals een kind dat nog thuis woonde. Sophia is op 75-jarige leeftijd overleden in Sobibor.

Bilderdijklaan 33 (nu: Koningin Julianalaan 33)

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Frits van Hessen	Haarlem	20-7-1917	Blechhammer	27-07-43	26

Frits van Hessen was student en woonde met zijn ouders in Voorburg. Hij is op 7 september 1942 met transport no. 29 vanuit het Franse doorgangskamp Drancy gedeporteerd naar Auschwitz. Het kamp Drancy had in Frankrijk dezelfde functie als kamp Westerbork in Nederland. Van hieruit zijn niet alleen Franse Joden naar de vernietigingskampen overgebracht, maar ook Nederlandse Joden, die in Frankrijk verbleven of daar waren gearresteerd op de vlucht naar Zwitserland of Spanje. De naam van Frits van Hessen komt voor op een lijst van gevangenen in Belfort. Dit betekent dat hij een vergeefse poging heeft ondernomen om Zwitserland binnen te komen, is opgepakt en opgesloten in de gevangenis van Belfort. Belfort ligt dicht bij de Frans-Zwitserse grens. De ouders van Frits hebben de oorlog overleefd.

Annie Elise Hartog-Polak en
Herman Hartog.
Particuliere collectie

Dr. Blookerstraat 26

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Herman Hartog	Waalwijk	18-5-1910	Auschwitz	22-10-43	33
Annie Elise Hartog-Polak	Winschoten	12-6-1915	Auschwitz	19-11-43	28

Op 17 maart 2014 hadden wij (Wil Pel en Jos Engels) een gesprek met de heer Herman Leo Hartog en mevrouw Jetty Hartog over hun ouders/schoonouders Herman Hartog en Annie Elise Polak. Wie waren Herman en Elise, geboren in Waalwijk, respectievelijk Winschoten, maar weggevoerd vanuit Voorburg?

Herman is geboren in het gezin van Jacob Hartog (*1871), die in Waalwijk een groothandel in schoenen dreef. Herman had een oudere zus Henriette (*1907) en een jongere zus Estella (*1911).

Na zijn opleiding op de middelbare handelsschool maakte Herman enige omzwervingen, onder andere naar Frankrijk, en kon vervolgens werkervaring opdoen in het bedrijf van zijn zwager Herman Gabriel van der Rijn, die in 1928 met zus Henriette was getrouwd.

Eén van de zussen van Herman Gabriel was er fysiek en geestelijk zodanig aan toe dat zij langdurig intensieve verpleging nodig had. Deze verpleging werd onder andere verzorgd door Annie Elise Polak, die een opleiding voor verpleegkundige had genoten. Zo hebben Herman

Hartog en Annie Elise Polak elkaar bij of via de familie Van der Rijn in Groningen ontmoet. Op 19 mei 1938 zijn zij te Winschoten getrouwd.

Kort na hun trouwen vernam de toen circa 28-jarige Herman, dat de firma L. Bröder en Co, Metaalsmelterij, Binckhorstlaan 175 te Den Haag een bedrijfsleider zocht. Een functie die hem aantrekkelijk leek. Hij werd aangenomen en in het najaar van 1938 verhuisde het jonge echtpaar Hartog naar Voorburg alwaar zij in de Dr. Blookerstraat 26 gingen wonen. Op nummer 24 woonde de familie W. Rensen, waarmee zij een goed contact hadden. Op 13 april 1939 werd zoon Herman Leo geboren en op 29 juli 1940 dochter Heleen Henriette.

Zwager Herman G. van der Rijn had een metaalgroothandel in Groningen en Leeuwarden, met veel handelsbelangen in Duitsland. De ontwikkelingen in Duitsland in de jaren dertig brachten Duitse relaties er toe om Herman G. te adviseren uit Nederland te vertrekken.

Deze raad volgde hij op en hij vertrok met zijn vrouw Henriette en kinderen via Engeland naar de USA. Aldaar solliciteerde hij bij de Nederlandse consulaire vertegenwoordiging naar een administratieve functie. Aangezien hij eerder met goed gevolg een accountantsstudie in Rotterdam had gevolgd kon hij direct aan de slag en werd in New York belast met administratieve controlewerkzaamheden. Zo is het gezin de oorlog doorgekomen. Na de oorlog ontwikkelde hij zich daar tot een succesvol zakenman met een vestiging op Wall Street en is hij genaturaliseerd tot Amerikaans staatsburger.

Het echtpaar Hartog-Polak voelde in Nederland de grond onder hun voeten steeds heter worden en heeft tot in 1941 nog pogingen ondernomen om met hun twee kinderen naar Cuba te emigreren. Daarvoor was een visum nodig, dat echter niet verkregen kon worden omdat het Cubaanse gezantschap hier wegens oorlogshandelingen gesloten was. Het was Herman en Annie wel duidelijk

*Dr. Blookerstraat, Voorburg.
Ansichtkaart, circa 1935.
Particuliere collectie*

dat er gewerkt moest worden aan een noodscenario. Herman had inmiddels bij de firma Bröder de functie van directeur en had uit hoofde daarvan veel contacten met schroothandelaren in het land. Onder anderen met de heer Jacob van Gelderen te Schiedam. Diens zwager, de heer W. Dries, sergeant/marconist bij de marine en actief in het verzet, woonachtig te Rijswijk aan de Thierenskade 46, was bereid het gezin in geval van nood te helpen. Dit contact werd aan hun goede burens Rensen doorgegeven zodat in geval van nood contact gelegd kon worden met het echtpaar Dries. Herman had intussen een Verwalter (zaakwaarnemer, bewindvoerder) op de zaak gekregen en werd enige maanden later ontslagen.

Op een kwade dag wordt in de Dr. Blookerstraat een razzia gehouden. Er wordt flink op de voordeur gebonsd door de Grüne Polizei en foute politieagenten. Herman loopt naar de voordeur en Annie probeert uit alle macht hun kinderen in veiligheid te brengen. Zij grijpt hun zontje beet, pakt hun dochter op uit de wieg en rent door de keuken de tuin in. Zij roept mevrouw Rensen naar buiten en gooit eerst Herman Leo over de heg en vervolgens baby Heleen Henriette. Beide kinderen worden door mevrouw Rensen opgevangen en mee naar binnen genomen. Annie gaat haar keuken weer in. Vervolgens worden Herman en Annie door de Duitsers gearresteerd en via Westerbork naar Auschwitz getransporteerd. Herman is vergast op 22 oktober 1943, 33 jaar oud en Annie op 19 november 1943, 28 jaar.

De familie Rensen overlegde met de heer Dries in Rijswijk over de opvang van beide kinderen. Uiteindelijk werd besloten dat Herman Leo bij het gezin Dries ging wonen en Heleen Henriette op een ander adres. Zij is op achttien verschillende adressen ondergebracht, het laatst bij een zekere mevrouw Van Waasdijk.

Herman werd liefderijk opgevangen in het gezin Dries. Zij woonden aan de Thierenskade op de tweede etage. Beneden woonde een NSB-gezin, dat nimmer heeft doorgehad dat boven hen een Joods kind ondergedoken zat. Herman Leo mocht niet naar buiten vanwege zijn zwarte haar. Als er een razzia was, werd hij vermomd

met een grote beige sjaal. Dan zag men zijn zwarte haar niet. Ook mocht hij niet voor het raam staan, deels om niet herkend te worden en deels voor het gevaar van bominslag. Vlakbij werden van het vliegveld Ypenburg V1-raketten afgevuurd, waarvan de lancering nog wel eens mislukte. Kwam zo'n V1 in de buurt tot ontploffing, dan bestond het risico dat scherven door de ruiten sloegen.

Direct na de Bevrijding ging de heer Dries naar het gemeentehuis van Rijswijk om te melden dat hij al geruime tijd een Joods kind in huis had. Herman Leo was blij met zijn pleegouders en was de heer en mevrouw Dries als zijn echte ouders gaan beschouwen. Opgemerkt moet worden dat de familie Dries - zelf katholiek - alle mogelijke moeite heeft gedaan om hun pleegzoon Herman Leo zo veel mogelijk in de joodse traditie op te voeden, in overeenstemming met de wens van de gedeporteerde ouders.

Na de oorlog kwam Henriette, de vrouw van Herman G. van der Rijn, uit Amerika over naar Nederland om naar de familie te zoeken. Zij ontdekte daarbij dat haar ouders de oorlog overleefd hadden doordat zij in een tuinhuis op een landgoed te Driebergen ondergedoken hadden gezeten. Ook vond zij haar zus Estella terug.

Henriette ging alle onderduikadressen langs om haar nichtje Heleen te zoeken. Uiteindelijk kwam zij terecht bij mevrouw Van Waasdijk, het laatste onderduikadres van Heleen. Mevrouw Van Waasdijk wilde haar pleeg-

Advertentie uit Het Joodsche Weekblad, 23 januari 1942

Thierenskade, Rijswijk. Ansichtkaart, circa 1945.

Particuliere collectie

kind echter niet vrijwillig overdragen en afstaan. Er bleef Henriette geen andere weg dan naar het politiebureau te gaan om aangifte te doen, met als gevolg dat de politie het meisje kwam ophalen. Voorlopig werd zij voor enkele dagen ondergebracht bij de bevriende familie prof. mr. I. Kisch te Amsterdam.

Vervolgens is Heleen opgenomen in het gezin van haar tante Henriette en oom Herman G. van der Rijn in de Verenigde Staten.

Op zoek naar Herman Leo kwam Henriette uiteindelijk terecht bij de familie Rensen in de Dr. Blookerstraat, die vertelde dat haar neefje was ondergebracht bij de familie Dries te Rijswijk. Bij de familie Dries aangekomen meldde zij dat zij de tante was van hun pleegzoon Herman. De heer en mevrouw Dries reageerden opgelucht en blij dat er nog familieleden in leven waren en zij ontvingen Henriette zeer warm.

Herman Leo bleef bij de familie Dries tot na zijn afstuderen. De familie Van der Rijn beloofde hem voor deze studieprestatie met een reis naar Amerika.

De heer Dries heeft veel verzetswerk verricht en werd na de oorlog hiervoor door Prins Bernhard beloond met een bevordering tot marineofficier. Hij was direct betrokken bij de oprichting en de organisatie van de Marva (Marine Vrouwenafdeling) en de opbouw van de sociale dienst bij de Marine. De heer Dries wenste geen onderscheidingen voor zijn verzetswerk.

In 1960 verhuisde de familie Dries door bemiddeling van Herman Leo van Rijswijk naar Voorburg om een woning aan de Overburgkade te betrekken. Tijdens de verhuizing werden ook de kasten tussen de schuifdeuren leeggeruimd. Daar ontdekte Herman Leo een draad en vroeg zijn pleegvader waar deze draad voor diende. De heer Dries vertelde dat deze draad diende voor de spanning van de kristalzender. Met de zender werd informatie naar Engeland overgeseind. De draad werd verbonden met de aardingsdraad van de voor de deur staande lantaarnpaal. Ondanks het feit dat er geen elektriciteit voorhanden was bleek de aardingsdraad van de

lantaarnpaal voldoende spanning te behouden om de kristalzender van stroom te voorzien. Het is niet bekend op welke wijze de draad met de aardingsdraad van de lantaarnpaal was verbonden.

Herman Leo en Jetty hebben twee kinderen en drie kleinkinderen en wonen in Amstelveen. Heleen is ook getrouwd, heeft drie kinderen en twee kleinkinderen en woont in de Verenigde Staten.

De Joodse familie Hartog leeft voort in volgende generaties.

Buitenrustplein 8

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Emanuel Vecht	Elburg	16-7-1892	Mid-Eur.	31-03-44	51
Esther Vecht-Orchudesch	Amsterdam	15-6-1900	Auschwitz	09-11-42	42
Alfred Frits Vecht	Amsterdam	22-4-1931	Auschwitz	09-11-42	11
Henri Vecht	Amsterdam	13-7-1933	Auschwitz	09-11-42	9
Joost Edward Vecht	Voorburg	7-2-1942	Auschwitz	09-11-42	0
Anna Orchudesch-Woudhuysen	Amsterdam	2-1-1866	Sobibor	13-03-43	77

Emanuel Vecht was vertegenwoordiger. In het gezin Vecht waren drie zonen. De jongste was een nakomertje, Joost Edward met de roepnaam Joosje.

Een buurvrouw van het gezin Vecht schrijft over het vertrek: 'Ik herinner mij de dag dat zij weggingen, al één doordat ik in de kinderwagen keek, Joosje lag er nog niet in en aan het hoofdeind stapeltjes luiers en wat kleertjes lagen opgestapeld. Ik vond dat zo raar, want ik was zes jaar, en dacht, dat is toch niet nodig, al die luiers en kleertjes, als je gaat wandelen!'

Anna Orchudesch was weduwe en (schoon)moeder van de familie. Zij had nog enkele broers en zussen in Amsterdam, allen omgekomen.

In 1938/1939 woonde het gezin, samen met (schoon)moeder – volgens Adresboek 1938/'39 – aan de Rembrandtlaan 77, op korte afstand van het Buitenrustplein.

*Prof. mr. I. Kisch (1905-1980).
Foto particuliere collectie*

*Heleen en Herman in 1958.
Foto particuliere collectie*

Den Burgstraat 30

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Joseph de Beer	Den Haag	1-4-1923	Den Haag	7-7-1941	18

Joseph de Beer was een zoon van Mozes de Beer en van Elisabeth Wessel. Beide ouders en een broer, Nico, hebben de oorlog overleefd. De vader van Joseph werd 78 en zijn moeder zelfs 100 jaar.

Joseph was lid van de Zionistische Jeugdvereniging 'Gideon'.

Het is niet bekend hoe hij om het leven is gekomen. Wellicht is een ziekte hem fataal geworden.

Damsigtstraat 19

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Hartog Allemans	Dordrecht	21-3-1879	Auschwitz	29-10-42	63
Elizabeth Wilhelmina Allemans-Hartogs	Rotterdam	23-3-1888	Auschwitz	29-10-42	54

Bij de Burgerlijke Stand van Voorburg staat Hartog Allemans ingeschreven 'zonder beroep'. Hij is met zijn vrouw Elizabeth Hartogs en hun zoon Maurits Willem Allemans (geb. 14-1-1918) in 1930 in de Damsigtstraat komen wonen. Voor die tijd woonden zij in Rotterdam. Zoon Maurits Willem, vertegenwoordiger, heeft de oorlog overleefd.

Van Duvenvoordelaan 52

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Sigmund Boekdrukker	Amsterdam	4-12-1907	Sobibor	21-05-43	35

Sigmund Boekdrukker was de jongste uit een Amsterdams gezin met twee zonen en vier dochters. Eén van zijn zussen had in Amsterdam een zelfstandige artspraktijk, heel bijzonder in die tijd. Zijn broer ontkwam in mei 1940 met de boot naar Engeland.

Sigmund werkte vanaf 1936 bij de uitgeverij De Arbeiders Pers. Het salaris bedroeg bij zijn aanstelling 2.400 gulden per jaar of 200 gulden per maand

(koopkracht in 2015: bijna 2.000 euro).

Hier werd hij als Joods werknemer op last van de bezetter per 26 februari 1941 op staande voet ontslagen. Aanleiding voor het ontslag van alle Joodse werknemers was de februari-staking van 25 februari 1941, een proteststaking tegen de arrestatie van 425 Joodse mannen in het weekend daarvoor.

Kort na zijn ontslag zal Sigmund naar Voorburg zijn gekomen, want zijn persoonsbewijs is gedateerd 27 augustus 1941.

Bij de Amsterdamse uitgeverij de Arbeiders Pers leerde Sigmund zijn latere verloofde Mary Bijl kennen. Bij het Joods Historisch Museum is een brief uit 1945 bewaard

Overlijdensadvertentie van
Joseph de Beer.

Het Joodsche Weekblad, 11 juli
1941

Sigmund Boekdrukker.
Bron: joodsmonument.nl

Mary Bijl en Sigmund Boek-
drukker op vakantie in 1941.
Bron: joodsmonument.nl

gebleven van Mary aan haar schoonfamilie over haar belevenissen tijdens de bezetting, haar relatie met Sigmund Boekdrukker, de anti-Joodse maatregelen, de deportaties en de vermoedelijke dood van Sigmund.

Mary schrijft in deze brief hoe Sigmund Boekdrukker en zij 'vanaf Mei 1940 zeer aan elkaar zijn gaan hechten'. Ze zijn van plan om in 1942 met elkaar te trouwen. Na veel wikken en wegen besluiten ze het niet te doen. Zij hadden gehoord dat in Oostenrijk na de Anschluss juist de gemengd gehuwden het eerst werden weggesleept. Aanvankelijk kregen de gemengd gehuwden in Nederland een vrijstelling voor de Arbeitseinsatz. Sigmund en Mary vertrouwen het niet. Een ambtenaar adviseert hun uiteindelijk om de trouwerij uit te stellen.

Na een oproep in juni 1942 om zich te melden voor deportatie duikt Sigmund onder in Den Haag. Hij blijft 9 maanden ondergedoken. Met Pasen 1943 gaat Mary met Sigmund op bezoek bij vrienden in Rotterdam. Daar gaat hij met zijn vriend 'even de deur uit, even nog een sigaretje kopen', maar zijn vriend komt alleen terug. Sigmund is verraden door een NSB'er, wordt opgepakt en naar het Hoofdbureau van Politie gebracht. Na negen dagen is hij op transport gezet naar Westerbork. Vanuit Westerbork schrijft Sigmund nog brieven en

briefkaarten aan zijn verloofde Mary Bijl in Amsterdam. In een van de briefjes informeert Sigmund naar de mogelijkheid in Barneveld geplaatst te worden. In Barneveld was een 'luxueuzer' kamp. Tevens meldt hij: 'Dinsdagochtend om 4 uur vertrekken we'.

Op 18 mei 1943 gaat hij met een transport van 2.500 personen naar Sobibor.

Mary schrijft in haar brief: 'Kan ik nog hopen, vroeg ik aan een jongen van 18 jaar, die tweemaal uit de gaskamer ontsnapt is? Hopen? zei hij, ach nee, alstublieft niet, hoopt u maar, dat uw man meteen als al die miljoenen met zijn handdoek en stukje zeep naar de z.g. quarantaine is gegaan, dan was 't afgelopen in 5 minuten, het gifgas doodt zeer snel.'

De overlijdensakte van Sigmund is in het Gemeentear-

Umzugsgenehmigung
Verhuisvergunning N° 11280

Der (die) Jude (Jüdin) Sigmund Boekdrukker
De Jood (Jodin)

geboren am 4. Dezember 1907 in Amsterdam
geboren

wohnt Wohnplatz Voorburg, van Dievenvoordelaan 52

erhält die Genehmigung des Wohnorts von Voorburg, van Dievenvoordelaan
trifft die Vergünstigung der Wohnplatz von

nach Amsterdam, Distelstraat 42
nach

zu verlegen.
zu veranderen.

Diese Genehmigung ist bei der Ab- und Anmeldung der Meldebehörde vorzulegen und diese Vergünstigung muss bei Verletzung des besagten Standes widerrufen werden.

Nr zum 18 JULI 1942
tot

dem Jüdischen Rat für Amsterdam zu übergeben bzw. zu überreichen,
aan den Joodschen Raad voor Amsterdam overhandigd of opgeleverd worden.

Amsterdam, den 8 JULI 1942

Der Leiter der Zentralstelle
für jüdische Auswanderung Amsterdam
in Auftrag.

Ferd. H. Fünt
F. H. Fünt

Amsterdam

Anmerkung: Diese Genehmigung gilt nur in Bezug auf die Bestimmungen des Paragraphen 4 der Anordnung des Generalkommissars für das Sicherheitswesen über das Ausreisen von Juden in der Öffentlichkeit vom 15. 9. 1941 und berechtigt nicht zum Umzug in Hotels und Pensionen.

N.B. Diese Vergünstigung ist slechts geldig volgens de bepaling van § 4 der verordening van den Commissaris Generaal voor de openbare veiligheid betreffende joden in het openbaar van 15-9-41 en geeft niet het recht tot verhuizing naar hotels en pensions.

*Persoonbewijs Sigmund Boekdrukker.
Particuliere collectie*

Verhuisvergunning voor Sigmund Boekdrukker van Voorburg naar Amsterdam, 8 juli 1942 (getekend door Ferd. H. aus der Fünt, SS-Hauptsturmführer).

Bron: jhm.nl

chief van Leidschendam-Voorburg. Volgens deze akte is hij overleden op of omstreeks 21 mei 1943 te Sobibor in Polen.

Van Faukenbergestraat 21

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Elisabeth Oswald-Bacharach	Mainz	18-5-1879	Auschwitz	23-11-42	63
Marianne Oswald	Düsseldorf	16-4-1911	Rijswijk	14-11-1942	31
Gabriel Levi	Voerde	1-5-1869	Auschwitz	11-02-44	74
Marianne Levi-Ostwald	Salzkotten	14-2-1875	Auschwitz	11-02-44	68

Elisabeth Oswald-Bacharach was sinds 1934 weduwe van koopman Paul Oswald. Dochter Marianne Oswald was aanvankelijk modiste, later afdelingschef expeditie. Aanvankelijk woonden moeder en dochter op de Koningin Wilhelminalaan 455, maar zij verhuisden naar de Van Faukenbergestraat 21. Marianne is niet als slachtoffer vermeld op het monument in Park Sijt-

wende, maar wel op joodsmunument.nl. Zij is op raadselachtige wijze om het leven gekomen:

Politie Delft, Dag- & Nachtrappen

14-11-1942 om 07.40 u. Halte Pasgeld, verbindingsweg, Broekmolensloot en den ouden Haagweg is een dode vrouw gevonden. Naar politie Rijswijk. 21.33 (van Politie Rijswijk) Jodin Ostwald, gew. Voorburg, die sinds de nazomer spoorloos was. Marianne Ostwald, geb. Düsseldorf, 16-04-1911, ongehuwd, kantoorbediende, zonder nationaliteit, gew. van Faukenbergerstraat 21. Schotwond in de rug.
(Digitale Stamboom Delft: Rijswijk, 14-11-1942, (nr. 178) dood gevonden, Marianne Ostwald, dr. van Paul Ostwald, overleden, ('s Gravenhage, 07-06-1934) en Elisabeth Bacharach)

Het Utrechts Nieuwsblad plaatste op 19 november 1942 het volgende bericht:

Verklaring van het Nederlandse Rode Kruis van 26 juli 1947 (!) met betrekking tot de dood door verstikking van Sigmund Boekdrukker in Sobibor op of omstreeks 21 mei 1943.
Bron: jhm.nl/collectie/documenten/00012495

Bericht uit Het Utrechts Nieuwsblad, 1942

Moeder Elisabeth is ruim een week na de moord op haar dochter omgekomen in Auschwitz.

Op hetzelfde adres woonde vlak voor hun deportatie naar Westerbork ook Gabriel Levi en zijn vrouw Marianne Levi-Ostwald. Marianne Levi-Ostwald zal een zus zijn geweest van Paul Ostwald, de in 1934 overleden echtgenoot van Elisabeth. Gabriel was directeur van een NV. In april 1942 woonde het echtpaar Levi-Ostwald op de Rijksstraatweg 791 te Wassenaar. Waarschijnlijk hebben zij op zeker moment hun huis (moeten) verlaten en zijn ze bij hun familie in de Van Faukenbergestraat ingetrokken.

Van Faukenbergestraat 120

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Elisabeth Sarluis	Den Haag	5-10-1884	Auschwitz	03-09-43	58

Elisabeth Sarluis is geboren in het gezin van Jacob Sarluis en Schoontje Drievoet. Haar vader was letterzetter en kantoorbediende. Hij is vlak voor de oorlog overleden (1939).

Elisabeth was van beroep waardin en was niet getrouwd.

Elisabeth had twee getrouwde zussen die in Den Haag, respectievelijk Utrecht woonden, voordat ook zij – op verschillende data – in Auschwitz werden omgebracht. Moeder Schoontje Drievoet werd vergast in Sobibor.

Van Gaesbekestraat 27

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Joseph Spreekmeester	Amsterdam	21-12-1901	Sobibor	11-06-43	41
Esther Spreekmeester-Kater	Amsterdam	7-2-1905	Sobibor	11-06-43	38

Joseph Spreekmeester kwam uit een gezin van (ten minste) tien kinderen. Zijn vader was van alle markten thuis: diamantbewerker, marktopzichter, rabbinaal opzichter en melkcontroleur. Het beroep van Joseph was chauffeur. Op 28-jarige leeftijd is hij in 1930 in Amsterdam

getrouwd met de 25-jarige Esther Kater, dochter van een diamantversteller (iemand die de te slijpen diamant telkens zo in de dop vast zet, dat het te slijpen vlak boven ligt). Esther was kantoorbediende. Het echtpaar was waarschijnlijk kinderloos. Volgens de archieven van Westerbork woonde Esther Spreekmeester-Kater op het laatst bij familie in Amsterdam.

Van Gaesbekestraat 61

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Fieka Potsdammer-Lezer	Odoorn	26-8-1896	L'dam-Vb	15-05-40	43
Jeanette Potsdammer	Coevorden	12-6-1918	L'dam-Vb	15-05-40	21
Jozef Potsdammer	Coevorden	14-11-1919	L'dam-Vb	15-05-40	20
Elsje Potsdammer	Coevorden	23-5-1921	L'dam-Vb	18-05-40	18

Fieka Lezer is de weduwe van Aron Potsdammer, in 1889 geboren in Coevorden. In 1917 is het echtpaar in Odoorn, de geboorteplaats van Fieka, getrouwd. Na 13 jaar huwelijk overlijdt Aron in 1930 in Coevorden. Hij laat een vrouw en drie kinderen van rond de 10 jaar achter. In november 1939 schrijft moeder zich met de kinderen in Voorburg in. Zij kwam met haar zoon Jozef uit Coevorden. Elsje en Jeanette woonden al enige tijd in Den Haag en sloten zich bij hun moeder en broer in Voorburg aan. Jeanette was verkoopster, Jozef kantoorbediende. Elsje, de jongste, was winkeljuffrouw.

Enkele dagen na het begin van de oorlog worden de gezinsleden dood gevonden.

Het overlijden van Fieka, Jeanette en Jozef wordt aangegeven door Mozes Goudsmit, beambte van de Israëlitische Gemeente 's Gravenhage. Uit de aangifte blijkt dat deze drie overledenen om 08.00 uur 's morgens zijn gevonden. Elsje overlijdt enkele dagen na haar moeder, broer en zus. Over de toedracht van het overlijden van

Advertentie 'personeel gevraagd' van Gabriel en Marianne Levi. Het Joodsche Weekblad, 19 december 1941

Gabriel Levi. Bron: collections.yadvashem.org

het gezin is voornamelijk niets met zekerheid bekend. Wel is bekend dat er in mei 1940 een uitzonderlijk groot aantal Joodse zelfdodingen was.

Van Gaesbekestraat 61

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Nico Cohen	Groningen	22-1-1905	Auschwitz	30-09-42	37
Vogelina Cohen-Goudsmid	Delfzijl	18-9-1898	Auschwitz	19-08-42	43
Jacob Jozef Vissel	Warffum	14-12-1924	Auschwitz	30-09-42	17
Adolf Cohen	Groningen	1-7-1932	Auschwitz	19-08-42	10

Vogelina Goudsmid is getrouwd geweest met Nathan Vissel (Warffum, 1892 - 1928). Uit dit huwelijk kreeg zij een zoon Jacob Jozef Vissel. Na het overlijden van Nathan Vissel hertrouwde Vogelina in 1931 in Groningen met Nico Cohen. Met hem kreeg zij een tweede zoon, Adolf.

Aannemelijk is dat het gezin na mei 1940 de woning heeft betrokken van het overleden gezin Potsdammer (zie direct hierboven).

Wellicht is het hele gezin tegelijk opgepakt, maar zijn de moeder en haar jongste zoon eerder vanuit Westerbork op transport gesteld dan de vader en de oudste zoon.

Groen van Prinstererlaan 3

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Jacob van Gelder	Rotterdam	11-3-1891	Mid-Eur.	15-03-45	54

Jacob van Gelder.

Bron: NIOD Amsterdam, collectie foto's Erelijst van Gevallenen

Leonard van Biene.

Bron: NRK Oorlogsarchief Collectie Persoonsbewijzen (2030)

Florence van Biene-de Sterke.

Bron: NRK Oorlogsarchief Collectie Persoonsbewijzen (2030)

Het echtpaar Van Gelder had twee nog thuis wonende kinderen. Zowel de echtgenote als de kinderen hebben de oorlog overleefd.

Jacob was procuratiewaarder van een naamloze vennootschap. Omdat hij weigerde voor de Duitsers te werken, is hij op 27 april 1944 in Voorburg opgepakt en vanuit de gevangenis van Scheveningen via Westerbork op transport gesteld.

Groen van Prinstererlaan 31

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Leonard van Biene	Rotterdam	13-12-1875	Sobibor	2-4-1943	67
Florence van Biene-de Sterke	Rotterdam	20-4-1875	Sobibor	2-4-1943	67

Leonard van Biene, koopman, trouwde op 11 december 1900 met Florence De Sterke. Zij kregen drie kinderen, van wie er twee, Marinus en Evelina, evenals hun ouders, zijn vergast in Sobibor, respectievelijk op 2 juli 1943 en 5 maart 1943.

Het Adresboek 1938/1939 vermeldt L. van Biene als directeur van een handelsvereniging op Oosteinde 223. Vanaf dit adres zal hij zijn verhuisd naar de Groen van Prinstererlaan.

Van Halewijnlaan 107

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Jonas Isidore Stern	Zwolle	9-7-1939	Westerbork	16-06-43	3

Jonas Isidore Stern was een zoon van Samson Stern en Sippora Saartje van Furth. Moeder Sippora is terug gekomen uit Theresienstadt dat in 1945 was bevrijd. Zij is een dochter van Isidore Furth die met zijn vrouw Helena van Furth-Weyl relatief dicht bij de Van Halewijnlaan woonde, namelijk op de Schenkade 84 in Den Haag. Ook op dit adres heeft Jonas Stern ingeschreven gestaan. Over het lot van vader Samson Stern is niets bekend.

De 3-jarige Jonas Stern staat genoemd in het boek Joodse kinderen in het kamp Vught van Janneke de Moei. Zeer waarschijnlijk werd Jonas op het kindertrans-

port gesteld dat 6 juni 1943 uit Vught vertrok en bleef hij ziek achter in Westerbork toen de meerderheid van het transport verder werd gedeporteerd naar Sobibor. Philip Mechanicus, een journalist die in Westerbork een dagboek bijhield (*In dépôt*, 1964), meldt namelijk in een aantekening van kort daarna dat zo'n 50 kinderen afkomstig uit Vught met mazelen, roodvonk en bof verspreid lagen over de ziekenbarakken. Jonas is op 16 juni 1943 in Kamp Westerbork omgekomen en op 18 juni 1943 gecremeerd. De urn met zijn as is op de Joodse begraafplaats in Diemen bijgezet.

Van Halewijnlaan 107

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Hartog van Gelder	Den Haag	14-7-1926	Midden-Eur.	30-06-44	17

Uit het archief in Westerbork blijkt dat Hartog van Gelder in de Van Halewijnlaan 107 heeft gewoond. Op joodsmonument.nl staat hij genoemd op het adres Oranjeplein 2 (Den Haag-Stationsbuurt). Op dit adres woonden twee gezinnen: Mozes Brilleslijper, winkelbediende, met echtgenote en twee kinderen, en Mozes van Gelder, kleermaker, met echtgenote en vier kinderen. Van deze tien personen zijn er acht in 1943 in Auschwitz omgekomen. Hartog van Gelder is de laatste persoon van de twee gezinnen die vanuit Westerbork is gedeporteerd. Hartog was de jongste zoon van Mozes van Gelder. Hij was schoolgaand, maar komt niet voor op de leerlingenlijsten van het Joodsch Lyceum.

Op 8 februari 1944 is hij op transport gesteld naar Auschwitz. Als overlijdensdatum wordt aangegeven 30 juni 1944. Meestal duidt een sterfdatum op de laatste dag van de maand of het kwartaal erop dat de betrokkene nog enige tijd na aankomst in een concentratiekamp in leven is gebleven. Maar onbekend is hoe lang. De enige overlevende van de twee gezinnen is een zus van Hartog van Gelder. Zij heeft een boek geschreven over haar ervaringen voor en tijdens de oorlog.

Van Heurnstraat 3c

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Isaac Verveer	Den Haag	23-7-1893	Auschwitz	30-09-42	49

De leden van dit gezin (in totaal 10 kinderen, onder wie enkelen vroeg overleden) hadden een fabriek voor kartonnen dozen in de Van Heurnstraat (aan deze fabriek is aandacht besteed in het boek *Hier zat de bakker en daar de kruidenier ...; 75 jaar middenstand in Voorburg-Noord*, uitgegeven door de Historische Vereniging Voorburg, 2012).

Vader Henri Verveer was aanvankelijk boekbinder maar begon een kartonnagefabriek waar voornamelijk hoedendozen werden gemaakt. Verschillende kinderen werkten in de fabriek, onder wie Flora (geb. 1889), David (1891-1942), Isaac (1893 - 1942), Sabbatai (1898 - 1942) en Louis (geb. 1903).

David is omgekomen in Monowitz; hij woonde met vrouw en kinderen in Den Haag, Spaarnedwardsstraat 5. Isaac en Sabbatai zijn beiden op 30 september 1942 omgebracht in Auschwitz. Isaac woonde in Voorburg bij de fabriek en Sabbatai woonde met echtgenote en kinderen in Scheveningen, Prins Mauritslaan 116. Wellicht zijn zij op de zaak opgepakt.

Flora en Louis hebben de oorlog overleefd en hebben het bedrijf na de oorlog voortgezet.

Van Heurnstraat 27

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Jacob van Leeuwen	Den Haag	2-1-1911	Midden-Eur.	30-06-44	33
Bella van Leeuwen-Stern	Burghaun	3-3-1911	Auschwitz	11-02-44	32

Jacob van Leeuwen had in de Van Heurnstraat een slagrij aan huis.

Drie kinderen die nog thuis woonden, hebben de oorlog overleefd.

Bella kwam uit Burghaun, een dorp in Hessen, gelegen bij Fulda, bij de grens met het vroegere Oost-Duitsland. Daar woonde ze met haar ouders Moses en Rosa. Beiden zijn ook slachtoffer van de Holocaust. Daarnaast is ook een jongere broer, Ferdinand, geboren in 1919 omgekomen in Sobibor.

Bella van Leeuwen-Stern.
Bron: *Page of Testimony Yad Vashem, Jeruzalem*

*Abram Schuijjer.
Particuliere collectie*

*Rachel en Barendje Schuijjer.
Particuliere collectie*

*Van Heurnstraat in 1938.
Gemeentearchief Leidschen-
dam-Voorburg*

Van Heurnstraat 158

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Judith Fresco	Den Haag	8-3-1891	Sobibor	09-04-43	52

Judith Fresco was een alleenstaande dienstbode. Zij kwam uit het Haagse gezin van huisschilder Israël Fresco, een gezin met 15 kinderen. Drie kinderen waren voor de oorlog al overleden. Slechts één zus van Judith, Grietje, heeft de oorlog overleefd.

Van Heurnstraat 165

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl. dat.	Lftd
Betsy Schuijjer-Bekker	Den Haag	27-11-1916	Auschwitz	12-02-43	26
Barend Schuijjer	Den Haag	18-11-1939	Auschwitz	12-02-43	3
Rachel Schuijjer	Voorburg	25-11-1941	Auschwitz	12-02-43	1

Deze geschiedenis is opgetekend uit informatie van Paul Schuijjer, een latere zoon, over de familie Schuijjer, komende uit Den Haag, sedert 1940 woonachtig in de Van Heurnstraat 165 te Voorburg. Het gezin bestond uit vader Abram Schuijjer, moeder Betsy Schuijjer-Bekker, zoon Barend en dochter Rachel.

Rachel en Barendje

Vader Abram was een gewone jongen uit het arbeidersmilieu en voor het uitbreken van de oorlog werkzaam als leerling-banketbakker. Moeder Betsy had op 12-jarige leeftijd al haar eigen moeder verloren. Als gevolg daarvan had zij een tijdje met een van haar zussen in het Joods weeshuis in Leiden doorgebracht. Geen gemakkelijke jeugd.

In Voorburg leefden Abram en Betsy als een gelukkig gezin en beiden waren actief lid van de zangvereniging 'De Stem des Volks'. Beiden waren zich bewust van het naderend onheil maar zagen om wat voor reden dan ook geen kans te vluchten dan wel de kinderen te doen onderduiken.

Begin januari 1943 werden vader, moeder en de beide kinderen door de politie opgehaald en vervolgens per trein weggevoerd naar Westerbork en vandaar in februari met andere Joodse families in goederenwagons op transport gesteld naar Auschwitz met een ziek Barendje van 3 jaar en Rachel van 1 jaar. Een reis vol ontberingen die drie dagen duurde zonder eten en toiletvoorziening. Na aankomst werden Betsy Schuijjer en de beide kinderen op 12 februari 1943 vergast. Abram overleefde de hel na een barre tocht langs zeven concentratiekampen. Abram Schuijjer heeft na de oorlog zijn ervaringen op papier gesteld. Hier volgt een citaat:

We werden als Joodse gevangenen in januari 1943 door de politie van ons huis in de Van Heurnstraat weggehaald. Wij voelden ons op dat moment een soort misdadigers met 2 agenten achter ons. Zo moesten wij lopend naar het politiebureau aan de Parkweg. Daar werden we in cellen gezet. Mijn vrouw met de kinderen en ik apart. Wij kregen niets

te eten of te drinken. 's Avonds werden we per auto naar het opvangcentrum aan de Paviljoensgracht in Den Haag gebracht. Een hele nacht met veel te veel schreeuwende en huilende volwassenen en kinderen in een te kleine ruimte.

Zangvereniging 'De Stem des Volks' voor de ingang van het voormalige Ministerie van Justitie aan het Plein in Den Haag.

Particuliere collectie

Betsy Schuijjer-Bekker.

Particuliere collectie

Betsy en Abram in gelukkiger tijden op een terras.

Particuliere collectie

Doordat hij sterk was overleefde Abram Schuijjer de oorlog na zeven concentratiekampen en dwangarbeid. Hij werd in april 1945 door het Amerikaanse leger in kamp Dachau bevrijd.

Abram Schuijjer hertrouwde in 1947 en kreeg opnieuw een zoon, Paul. Hij heeft de rest van zijn leven getracht deze periode van vernietiging, vernedering, mishandeling, knechting en ontbering te vergeten. Het is hem nooit gelukt.

Abram Schuijjer overleed op 30 december 2002 te 's-Gravenhage.

Van Heurnstraat 216

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Levie van Weren	Amsterdam	15-3-1898	Auschwitz	30-09-42	44
Mietje van Weren-Muijs	Amsterdam	24-2-1901	Auschwitz	19-08-42	41
Jacob Muijs	Amsterdam	9-10-1906	Auschwitz	30-04-43	36
Sara van Weren	Amsterdam	27-5-1927	Auschwitz	30-09-42	15
Esperance van Weren	Amsterdam	25-4-1929	Auschwitz	19-08-42	13
Isaac van Weren	Voorburg	7-8-1932	Auschwitz	19-08-42	10
Sal van Weren	Voorburg	27-10-1934	Auschwitz	19-08-42	7

Levie van Weren verdiende de kost als marktkoopman. Hij verkocht fruit en -voor kerstmis- ook kerststukjes. Zijn vrouw Mietje was een zus van Samson Muijs (Van Alphenstraat 116) en van Aaltje Italiaander-Muijs (Van de Wateringelaan 3). Het echtpaar had twee dochters, geboren in Amsterdam, en twee zoons die beiden geboren zijn in Voorburg.

Afgaande op de geboorteplaatsen en -data is het gezin rond 1930 verhuisd naar Voorburg.

Jacob Muijs, een verwant, is eveneens op de Van Heurnstraat 216 ingeschreven. Volgens zijn Amsterdamse marktvergunning was zijn (post)adres in Amsterdam hetzelfde als het Amsterdamse adres van zijn zwager Abraham Italiaander, die later in Voorburg in

Jacob Muijs' foto op zijn marktvergunning van 18 juni 1930. Stadsarchief Amsterdam

Advertentie in Het Joodsche Weekblad van 16 mei 1941

de Van de Wateringelaan 3 woonde. Vader Levie is op dezelfde dag vermoord als zijn oudste dochter Sara. Moeder Mietje is samen met haar drie jongste kinderen omgebracht.

Hoekenburglaan 33

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Nathan Swaan	Den Haag	6-7-1909	Mid-Eur.	21-01-45	35
Sophia Rosetta Swaan-van Lier	Rotterdam	24-4-1911	Auschwitz	28-01-44	32
Barend Joseph Swaan	Voorburg	26-4-1935	Auschwitz	28-01-44	8
Robert Swaan	Voorburg	31-7-1938	Auschwitz	28-01-44	5

Nathan was groothandelaar in vee, in 1933 getrouwd met Sophia van Lier. Zij hadden twee kinderen, Barend en Robert.

Moeder Sophia is op dezelfde dag vergast als haar twee kinderen.

Vader Nathan onderging bijna een jaar later hetzelfde lot.

Hoekwaterstraat 134

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Hans Meuleman	Den Haag	21-12-1913	Onbekend	02-05-45	31
Yvonne Meuleman-Jessurun Lobo	Watergraafsmeer	25-1-1912	Auschwitz	25-02-45	33

Mevrouw Marion Yvonne Meuleman is een nicht van Hans en de dochter van Jaap Meuleman. Zij is in 1947 geboren in Voorburg.

Mevrouw Meuleman vertelt over haar familie. Haar va-

der Jaap en haar oom Hans kwamen uit een gezin van 6 kinderen. Ze woonden in de omgeving van het station Hollands Spoor, in de Jan Blankenstraat. Dat was toen een heel nieuwe straat. Er waren nog geen lantaarnpalen en de straat lag nog vol met zand. De mensen zeiden tegen haar opa of hij daar wel durfde te wonen, want dat waren zulke dure huizen!

De oudste in het gezin was een meisje dat geestelijk gehandicapt was. Zij is in de oorlog omgekomen. Jaap was het tweede kind. Vervolgens kwamen er nog twee jongens (die eveneens de oorlog niet overleefd hebben), een meisje Eva, en Henri, die Hans werd genoemd. Jaap werd in 1904 geboren en Hans in 1913.

Alle kinderen, behalve het oudste meisje, konden fantastisch goed leren. Hans werkte als verkoper in de Bijenkorf in Den Haag. Hij vond dat heel leuk werk. Zo nu en dan liet hij zich omroepen met "telefoon voor de

*Hans Meuleman.
Jaartal onbekend.
Particuliere collectie*

*Hans en Yvonne Meuleman.
Huwelijksfoto, Amsterdam,
15 december 1938.
Particuliere collectie*

*Achterzijde van voorgaande
foto. In het witte gedeelte links
staat nauwelijks leesbaar ge-
drukt:*

*Foto Bureau 'Actueel' Nas-
saukade 27 Amsterdam-West
telefoon 84978*

heer Meuleman'. Hij vond dat interessant en dan liep hij fier door de zaak. Maar omdat het geen dik betaalde boterham was, ging hij werken in de zaak van Jaap. Die had een import- en exportbedrijf in textiel in Den Haag, samen met de heer Van Voolen.

Hans trouwde in 1938 in Amsterdam met Yvonne Jesserun-Lobo. Over haar en haar familie weet mevrouw Meuleman niets te vertellen. Hans en Yvonne zijn toen in Voorburg gaan wonen. In de Hoekwaterstraat, naast het huis waar Jaap en zijn vrouw Judith woonden. Toen er voortekenen waren van oorlogsdreiging adviseerde Jaap zijn broer Hans om te vluchten. Hans wilde dat niet. Want hij was pas getrouwd, had nieuwe meubelen en een mooi huis. Bovendien zou de Nederlandse regering een oorlog of een invasie niet toestaan. Hans en zijn vrouw zijn in verschillende concentratiekampen terecht gekomen. Yvonne is omgekomen in Auschwitz, Hans is op 2 mei 1945 in Melk (Oostenrijk) overleden. Hans en Yvonne hadden geen kinderen. Mevrouw Meuleman is met haar tweede naam Yvonne naar haar vernoemd.

Jaap, de vader van mevrouw Meuleman, deed eind-examen hbs. Hij wilde graag geneeskunde studeren, maar daar was geen geld voor en er waren geen mogelijkheden voor een studiebeurs. Hij werd verkoper bij een bevriende relatie in textiel. Het verkopen lag hem niet zo. Liep hij bijvoorbeeld met een handkar over de Gedempte Gracht in Den Haag, dan kwam hij zijn oude hbs-vrienden tegen. Dat vond hij uitermate gênant. Hij is toen al snel een import-exportbedrijf in textiel begon-

nen, eerst alleen en vervolgens samen met de heer Van Voolen, die de oorlog niet heeft overleefd.

Na zijn huwelijk ging Jaap met zijn vrouw Judith Kaas in de Hoekwaterstraat in Voorburg wonen. Daar stonden nieuwe huizen. De zaak floreerde en er kwam een auto. Nadat de Duitsers Nederland binnenvielen zijn Jaap en Judith op 15 mei 1940 met hun auto naar de haven van Scheveningen gereden. Ze zijn daar op een reddingsboot gegaan. De auto heeft hij achtergelaten aan de haven van Scheveningen en de sleutel aan een omstander gegeven. Er zaten zo'n 40 man op de boot, meest Joodse mensen. De kapitein voer de haven uit tot aan de havenhoofden. Daar legde hij de boot aan de kant en ging van boord. Hij ging niet mee, hij had een vrouw en kinderen in Scheveningen. Hij zei: 'Als je maar rechtdoor vaart kom je vanzelf in Engeland terecht'. Gelukkig waren er twee hts'ers aan boord die wat van techniek wisten. Halverwege de tocht sloeg de motor af. Dat waren angstige momenten, zeker toen er een vliegtuig overvloog dat lichtkogels afvuurde. Gelukkig vielen die op een andere plek neer, zodat de boot niet ontdekt werd. De volgende morgen zagen ze een oorlogsbuit liggen. Het bleek een Engelse boot te zijn. Daarmee zijn ze uiteindelijk in Engeland aangekomen. (Deze tocht staat beschreven in een jubileumuitgave van de Koninklijke Noord- en Zuidhollandse Reddingmaatschappij.) In Engeland hebben ze enige tijd doorgebracht bij familie van Judith. Zij wilden naar Zuid-Afrika gaan, maar daar werden geen vluchtelingen opgenomen. Vanuit Engeland zijn ze naar Nederlands-Indië gegaan. Judith had daar haar jeugd doorgebracht. Dat bleek achteraf niet zo'n gunstige keuze, hoewel ze daar een aantal gelukkige jaren hadden. Voor de overtocht naar Nederlands-Indië kregen ze uiteindelijk een lening van de Nederlandse regering in ballingschap. Toen ze na de oorlog terugkwamen in Nederland kregen ze de rekening toegestuurd. Ze moesten alles terugbetalen. In Nederlands-Indië werden ze in 1943 geïnterneerd in verschillende Japanse burgerkampen op Java. In welk kamp Jaap geïnterneerd was, is niet bekend. Judith en hun zoontje Robert, die in 1943 in Surabaya is geboren, verbleven in het vrouwenkamp Banjubiru op Java. Jaap, Judith en Robert hebben alle drie de kamptijd overleefd en zijn na de capitulatie van Japan in augustus 1945 met

Hans en Yvonne Meuleman-Jesserun-Lobo. Jaartal onbekend.

Particuliere collectie

het passagiersschip 'De Grote Beer' eind 1945 teruggekeerd naar Nederland, en weer naar Voorburg. Voordat Jaap en Judith vluchtten hadden zij Hans gevraagd hun spullen en huisraad op te laten slaan. Na de oorlog bleek alles nog intact. Zelfs de beschuit zat nog in de beschuitbus. Als vluchtelingen kregen ze na de oorlog de keuze uit een aantal huizen in Voorburg. Ze kozen voor de Tuinluststraat. Die straat werd ook wel de Rotterdamse straat genoemd, omdat na het bombardement van Rotterdam hier enkele gevluchte Rotterdamse gezinnen tijdelijk hun intrek hadden genomen, maar na de oorlog weer naar Rotterdam terugkeerden, waardoor deze huizen leegstonden.

Eva, de jongste zus van Jaap en Hans, is met hun moeder gevlucht naar Brussel. Zij hebben daar ondergedoken gezeten en benauwde momenten beleefd. Eva sprak goed haar talen. En wel zo goed dat de Duitse bezetter dacht dat zij een spionne was. Dat was zij niet. Na het verhoor werd zij samen met haar moeder op een vrachtwagen gezet met twee Duitse soldaten. Onderweg stopte de vrachtwagen want die soldaten wilden ergens wat drinken. Zij lieten de deuren openstaan en zo konden beide vrouwen ontvluchten. Binnen de familie werden dit goede Duitsers genoemd. Eva en haar moeder overleefden de oorlog. De opa van mevrouw Meuleman heeft de oorlog niet meegemaakt. Hij overleed in 1939.

Van de zes kinderen Meuleman hebben alleen Jaap en Eva de oorlog overleefd. De oudste dochter kwam in Auschwitz terecht en overleefde dat niet. De beide andere zonen, die getrouwd waren en kinderen hadden, werden opgepakt en gedeporteerd. Ook zij overleefden de oorlog niet, evenmin als hun vrouwen en kinderen. (Een zoon woonde met zijn gezin in Groningen, een zoon woonde met zijn vrouw en kind in Den Haag.) Het herinneringscentrum Kamp Westerbork beschikt over het geboortekaartje van Mieke Meuleman, geboren op 2 juli 1939 en een brief van haar ouders. Deze brief is gericht aan een echtpaar in Rijswijk waar hun kind op dat moment ondergedoken was.

De familie Meuleman komt oorspronkelijk uit Woerden, waar ze generaties lang leefde. De familie van de oma van mevrouw Meuleman komt uit Monnikendam. Deze stamboom gaat terug tot 1615.

Hoekweg 1a

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Paul Joseph Drilsma	Amsterdam	3-8-1896	Midden-Eur.	31-07-44	47

Paul Joseph Drilsma woonde sinds oktober 1934 in Voorburg. Hij kwam met zijn vrouw Anna Martha Visser, met wie hij in 1927 was getrouwd, naar de Hoekweg 1a in Voorburg, met uitzicht op de Geestbrug. Het echtpaar had bij hun verhuizing naar Voorburg een zesjarige zoon, Bob (geboren in 1928).

Paul Drilsma was behalve textielhandelaar ook reservekapitein van het toenmalige Korps Motordienst. Daarnaast was hij voorzitter van de voetbalclub Rijswijk. Tijdens de Eerste Wereldoorlog had Paul al bij de infanterie gediend. Tijdens het interbellum is hij overgestapt naar het Korps Motordienst om bij herhalingsoefeningen dicht bij zijn ouders in Haarlem te kunnen zijn. Het Korps Motordienst was gelegerd in de voormalige kazerne in Haarlem.

Tijdens de mobilisatie was Paul Drilsma compagniescommandant in Hilversum. Zijn hoofdkwartier was in een villa in de Beethovenstraat. Daar is een foto genomen waar hij in uniform achter zijn bureau zit. Hij was ingekwartierd bij de familie van Jhr. Quarles van Ufford op de 's Gravelandseweg.

Paul Drilsma heeft nog kunnen werken tot begin 1942. Toen ook reserveofficieren werden opgeroepen voor werkkampen, is hij ondergedoken, maar begin 1944 verraden. Hij werd eerst vervoerd naar de strafgevangenis Scheveningen en later naar Westerbork. Zijn echtgenote Anna Martha heeft nog vergeefs geprobeerd hem op voorspraak van hooggeplaatste militairen vanuit Westerbork naar een krijgsgevangenkamp te laten overbrengen. Vanuit Westerbork is hij richting Auschwitz gedeporteerd. Waarschijnlijk is hij bij de plaats Kosel uit de trein gehaald om dwangarbeid te verrichten. Dat heeft hij niet overleefd. Zijn vrouw en zijn zoon Bob zijn de oorlog wel doorgekomen.

*Paul Drilsma als reservekapitein bij het Korps Motordienst.
Bron: joodsmonument.nl*

Hofwijckstraat 28

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Tobias Polk	Amsterdam	7-3-1873	Auschwitz	26-2-1943	69
Rebecca Polk-Agsteribbe	Amsterdam	20-11-1865	Voorburg	8-7-1941	75

Tobias en Rebecca Polk zijn in 1897 in Zaandam getrouwd. Zij woonden in bij hun dochter Judith, die in 1922 was getrouwd met Abraham Brizee, kantoorbediende. In het Adresboek 1938/1939 wordt op het adres Hofwijckstraat 28 T. Polk en A. Brizee vermeld. Het is aannemelijk dat Rebecca in Voorburg een natuurlijke dood is gestorven. Tobias daarentegen is vergast in Auschwitz. Hij staat (nog) niet op het monument in Park Sijtwende. Het gezin van dochter Judith Brizee-Polk overleefde de oorlog.

Alfred Goldsteen.
Bron: gedenkbuchprojekt.de

Hofwijckstraat 46 / Rhijnvis Feithstraat 1

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Alfred Goldsteen	Kohlscheid	6-2-1906	Mauthausen	10-04-45	39

Alfred Goldsteen had een Nederlandse vader en een Duitse moeder. Het gezin telde drie kinderen: Alfred, de twee jaar jongere Carl en een in 1918 geboren nakomertje, Frederik.

De ouders hadden aanvankelijk een manufacturenzaak in Kohlschein, later een hoedenzaak met atelier in Rheydt, een plaats in Duitsland op zo'n 40 km ten oosten van Roermond. Midden jaren twintig verhuisde het gezin naar Aken en vervolgens naar Vaals, Zuid-Limburg. Hier opende zijn vader een grenswisselkantoor.

Alfred koos voor een loopbaan in de handel en trad in dienst bij een Ford-dealer in Aken. Daarna had hij nog verschillende andere baantjes, o.a. bij een motorrijwielzaak in Rotterdam. In deze stad werd hij lid van een roeivereniging. Via de watersport leerde hij in 1933 zijn latere vrouw kennen, Tine Janna Hoen uit Den Haag. In 1935 trouwde het stel en verhuisde enige tijd later naar Voorburg, waar ze in de Hofwijckstraat 46 een huis aan de Vliet vonden, een ideale plek voor liefhebbers van de watersport. Later verhuisden ze naar de Rhijnvis Feithstraat 1. Hier woonden ze in februari 1942.

Alfred kreeg in Den Haag een baan als boekhouder bij het verzekeringskantoor van zijn schoonvader, gelieerd aan De Nederlanden van 1845. Ook Tine werkte bij het kantoor van haar vader.

In november 1941 werd Alfred bij zijn schoonvader ontslagen, omdat hij als Jood niet meer mocht werken, maar met een vals persoonsbewijs kon hij toch (illegaal) doorwerken. Hij gebruikte zijn valse identiteit om verzetswerk te doen en onderduikers te helpen. In februari 1942 werd zoontje George geboren. Inmiddels was ook zijn moeder Carolina Goldsteen-Mendel bij hem in Voorburg ondergedoken. Na verraad is zij in oktober 1943 in Voorburg opgepakt, samen met de vrouw van haar zoon Carl. Nog in diezelfde maand zijn zij in Auschwitz vermoord.

Vanaf het begin van de oorlog kon Alfred met zijn vervalste papieren ongestoord reizen, totdat in februari 1944 tijdens een treinreis werd ontdekt dat zijn persoonsbewijs was vervalst. Hij werd gearresteerd en naar de strafgevangenis in Scheveningen gebracht. Vier dagen na zijn arrestatie werd zijn tweede kind, dochter Janny Carolina, geboren. Hij heeft haar nooit anders dan op foto's gezien.

Na de ontdekking dat Alfred Joods was, is hij naar Westerbork overgebracht. Daar heeft hij nog een hernia-operatie ondergaan. Vanuit Westerbork is hij via Auschwitz naar Mauthausen gebracht waar hij op 25 januari 1945 is aangekomen. Volgens ooggetuigen is hij daar, ernstig verzwakt en met hongeroedeem, opgenomen in de ziekenbarak. Eén van de medegevangenen zou hem uit zijn lijden hebben verlost.

De jongste broer van Alfred, Frederik Goldsteen, was radiomonteur in Geleen. Hij is tijdens de oorlog opgepakt omdat hij, tegen het verbod van de bezetter, radio's bouwde. Hij kwam om in 1942 in Auschwitz. Alfreds vrouw Tine en hun twee kinderen George en Janny overleefden de oorlog.

Hofwijkstraat 67

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Salomon de Rood	Amsterdam	4-12-1900	Midden-Eur.	31-03-44	43
Niesje de Rood-Frankfort	Amsterdam	13-11-1904	Auschwitz	09-11-42	37
Esther de Rood	Den Haag	24-2-1933	Auschwitz	09-11-42	9
Sonja de Rood	Den Haag	18-5-1936	Auschwitz	09-11-42	6

Salomon de Rood was vertegenwoordiger, handelsreiziger. Hij is op 13-11-1930 in Amsterdam getrouwd met Niesje Frankfort. Hun beide kinderen zijn in Den Haag geboren.

Moeder Niesje en haar beide dochtertjes zijn op dezelfde dag vergast in Auschwitz.

Frits Goldsteen, Tine Goldsteen-Hoen en Alfred Goldsteen in Voorburg.

Bron: wege-gegen-vergessen.de

Alfred Goldsteen in Voorburg, 1939.

Bron: wege-gegen-vergessen.de

Alfred op legermotor, tijdens de mobilisatie.

Bron: wege-gegen-vergessen.de

Frits en Alfred Goldsteen.

Bron: wege-gegen-vergessen.de

Jacob Catsstraat 13

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Samuel Stad	Rotterdam	23-1-1910	Auschwitz	30-09-42	32
Josephina Wilhelmina Stad-van der Sluis	Rotterdam	25-10-1915	Auschwitz	03-09-42	26
Vrouwkje Stad	Rotterdam	11-2-1935	Auschwitz	03-09-42	7
Leendert Abraham van der Sluis	Rotterdam	4-12-1918	Auschwitz	30-09-42	23
Eva van der Sluis-Hartog	Mijdrecht	17-8-1878	Auschwitz	26-02-43	64

In februari 1942 woonden er drie generaties op dit adres: behalve Samuel Stad, zijn vrouw Josephina Stad-van der Sluis en hun dochter Vrouwke woonden er ook een broer van Josephina, Leendert Abraham en hun moeder Eva van der Sluis-Hartog.

Het beroep van Leendert van der Sluis is omschreven als directeur; Samuel Stad was sorteerder. Volgens gegevens van Kamp Westerbork verbleef Eva van der Sluis-Hartog vlak voor haar deportatie op het adres Westeinde 95, Voorburg.

Jacob Catsstraat 16

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Avram Zise Cohn	Corni (Roemenië)	20-9-1904	Auschwitz	30-06-44	39

Avram Zise Cohn, van beroep bedrijfsleider, was ondergedoken op het adres Pijnboomstraat 63 te Den Haag, toen daar op 18 januari 1944 een inval plaatsvond. Hij werd gearresteerd door vermoedelijk dezelfde Haagse politiemensen die later die dag op Spooringsingel 28 te Delft een aantal onderduikers hebben opgepakt. Over deze gebeurtenissen schrijft Annejet van der Zijl in haar boek *Sonny Boy* (Nijgh & Van Ditmar, 2005), p. 139 e.v. Een dochter van Avram Zise Cohn heeft de oorlog overleefd.

Alfred Goldsteen met zijn zoon-tje George, 1943.

Bron: *wege-gegen-vergessen.de*

Jacob Catsstraat 92

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Willy Weissglas	Wenen	10-9-1915	Auschwitz	29-08-42	26
Clara Johanna Weissglas-Wessel	Den Haag	21-5-1915	Auschwitz	29-08-42	27

Willy Weissglas was procuratiehouder. Hij studeerde in de jaren dertig in Leiden. Hij was actief binnen de communistische beweging. In 1934 raakte hij betrokken bij de organisatie van de Hongermarsch op de derde dinsdag van september in Den Haag.

Willy Weissglass is op 26 augustus 1942 vanuit het Franse doorgangskamp Drancy met transport no. 24 naar Auschwitz gedeporteerd. Zijn naam komt voor op een lijst van gevangenen in kamp Pithiviers, ongeveer 80 km ten zuiden van Parijs. Dit betekent dat hij een vergeefse poging heeft ondernomen om naar Frankrijk of Zwitserland te ontkomen, is opgepakt en gevangenzet.

Koningin Wilhelminalaan 30

(van 1942 tot 1945: Admiraal de Ruyterlaan 30)

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Mozes Vromen	Lochem	6-7-1897	Sobibor	16-07-43	46
Sophia Vromen-van Dam	Dordrecht	24-10-1898	Sobibor	11-06-43	44
Marie Vromen	Den Bosch	15-10-1926	Sobibor	11-06-43	16
Josephine Vromen	Den Bosch	19-12-1929	Sobibor	16-07-43	13
Marjana Cohen	Cuijk	8-10-1898	Auschwitz	30-09-42	43

Mozes Vromen was leerhandelaar. Zijn jongste dochter Josephine werd op 6 juni 1943 met het zogenoemde kindertransport uit Vught via Westerbork op transport gesteld naar Sobibor. Zij werd slechts 13 jaar. Meestal werden minderjarige kinderen samen met hun moeder omgebracht; de overlijdensdatum van Josephine is in dit geval dezelfde als die van haar vader. Een thuiswonend kind, Sander, heeft de oorlog overleefd.

In gezin met streng ritueele
huishouding wordt per 15 Aug.
NET MEISJE GEVRAAGD
zelfstandig kunnende werken.
Aanbiedingen Mevr. VROMEN,
Koningin Wilhelminalaan 30,
Voorburg, bij Den Haag. 2152

Marjana Cohen was hulp in de huishouding. Misschien is zij het die op bovenstaande advertentie heeft gereageerd?

Tijdens de bezetting moesten alle straatnamen die vernoemd waren naar levende leden van het Koninklijk Huis worden veranderd. De Koningin Wilhelminalaan werd in mei 1942 omgedoopt tot Admiraal de Ruyterlaan. Deze naamswijziging is na de Bevrijding in mei 1945 weer ongedaan gemaakt.

Koningin Wilhelminalaan 32b (van 1942 tot 1945: Admiraal de Ruyterlaan 32b)

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Manus Vega	Amsterdam	28-11-1907	Onbekend	31-03-44	36
Bernhardine Vega-van der Rhoer	Maasbree	21-4-1908	Auschwitz	03-09-43	35
Isaac Alvarés Vega	Sas van Gent	14-2-1938	Auschwitz	03-09-43	5
Jettchen van der Rhoer-Heinemann	Almen	3-11-1869	Sobibor	30-04-43	73

Manus Vega was verzekeringsagent. Hij trouwde in 1933 met Bernhardine van der Rhoer.

Na hun trouwen in 1933 verhuisde het echtpaar Vega-van der Rhoer in 1936 naar Sas van Gent waar hun zontje Isaac werd geboren.

Zontje Isaac Alvarés Vega werd in juni 1943 met het zogenoemde kindertransport uit Vught via Westerbork op transport gesteld naar Auschwitz. Hij werd 5 jaar.

De overlijdensplaats van Manus Vega is niet bekend.

Jettchen van der Rhoer-Heinemann, de moeder van Bern-

Openbare kennisgeving

Wijziging van persoonsbewijzen en distributiekaart-
kaarten in verband met verandering van straatnamen.

De Burgemeester van Voorburg heeft in algemeene beslist, dat de hierna vermelde namen van straten enz. met ingang van heden afgevoerd te zijn en vervallen te worden.

1. „Koningin Wilhelminalaan” wordt „ADMIRAAL DE RUYTERLAAN”;
2. „Koningin Wilhelminaplein” wordt „WILLEM DE ZWUGERPLEIN”;
3. „Julianastraat” wordt „JOHAN WILLEM FRISO STRAAT”;
4. „Juliana-Bernhardpark” wordt „JULIANA VAN STOLBERGPARK”;
5. „Pruis Bernhardlaan” wordt „CONSTANTIJN HUYGENSLAAN”.

In verband met de verandering der straatnamen is het HOOGZAKELIJK, dat de bewoners van de tabs 1 en 2 van alle straten van PERSOONSBEWIJZEN en DISTRIBUTIEKAARTEN ter wijziging kennis worden gegeven.

De geldigheid hiervan wordt gelijktijdig op: Dinsdag 21 Mei en later 9 en 12 uur en later 14 en 17 uur in het Gemeentehuis, Huisnummer 4.

Ten einde degenen te waarschuwen, met wie de volgende indeling rekening worden gehouden:

Admiraal de Ruyterlaan (nummers 1 t/m 100 van 1 - 10 tot)	101 - 200	11 - 12
„	201 - 300	13 - 14
„	301 - 400	15 - 16
„	401 - 500	17 - 18
„	501 en hoger	19 - 20
Johan Willem Frisostraat (nummers 1 t/m 48)	1 - 48	21 - 22

VOORBURG, 16 MEI 1942.

De Burgemeester overneemt,
HUYGENS.

De te bevestigen,
KOLMAN

hardine, was weduwe van Joseph van der Rhoer. Zij was moeder van acht of negen kinderen, van wie er een aantal in Amsterdam woonde. Zij woonde volgens joodsmo-
nument.nl in april 1942 bij haar oudste dochter Rosa en schoonzoon Mozes van Leeven in de Hendrik Zwaarde-
croonstraat 30 in Den Haag. Rosa en Mozes van Leeven hebben – evenals twee andere kinderen van Jettchen – de oorlog overleefd.

Volgens de Stichting Sjoa woonde Jettchen van der Rhoer bij haar overlijden in Voorburg, Koningin Wilhelminalaan 342b (waarschijnlijk is bedoeld 32b). Zij is als eerste van het gezin waarvan zij destijds deel uitmaakte, omgekomen.

Jettchen staat nog op een lijst met niet-opgeëiste, c.q. niet-uitgekeerde levensverzekeringen.

*Advertentie in Het Joodsche
Weekblad, 18 juli 1941*

*Openbare kennisgeving in ver-
band met de naamverandering
van Voorburgse straten,
16 mei 1942.*

*Collectie Gemeentearchief
Leidschendam-Voorburg*

Jettchen trad op als getuige bij de voltrekking van het huwelijk van haar zuster Dina Heinemann die in Amsterdam woonde. Bijzonder is dat het huwelijk werd gesloten in het kamp Westerbork op 24 april 1943. Enkele dagen later werd Jettchen in Sobibor vergast. Haar zus Dina volgde met haar man op 3 september 1943, dezelfde dag als waarop Bernhardina Vega en haar zoontje Isaïc zijn vergast.

Koningin Wilhelminalaan 144
(van 1942 tot 1945: Admiraal de Ruyterlaan 144)

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Mietje Pool-Cappel	Amersfoort	29-4-1872	Sobibor	16-04-43	70
Grietje Swart-de Beer	Rotterdam	15-5-1878	Westerbork	7-3-1943	64

Mietje Cappel was eerst gehuwd met Charles de Beer. Hij overleed in 1906. Ze kregen twee kinderen: Bernard Jakob (woonde in Amersfoort en is in Auschwitz omgekomen) en Suzanna. Suzanna overleefde de oorlog en overleed in 1985.

Mietje Cappel huwde vervolgens met Philippus Pool, die ook al jong overleed, in 1928. Na zijn overlijden is Mietje in 1930 naar Amsterdam verhuisd, De Lairessestraat 144. Daarna kwam ze naar Voorburg, vermoedelijk om te gaan wonen bij de zus van haar eerste man.

Op hetzelfde Voorburgse adres woonde in 1942 volgens joodsmonument.nl ook Grietje Swart-de Beer. Zij zal een zus zijn geweest van Charles de Beer, de eerste man van Mietje. Volgens Kamp Westerbork was haar laatste woonadres Pension Rusthuis Herzberg, Van Eeghenstaart 57, Amsterdam. Grietje is op 7 maart 1943 in kamp Westerbork overleden, 64 jaar oud en is twee dagen later op de Joodse begraafplaats in Assen begraven.

Grietje staat (nog) niet vermeld op het Sijtwendemonument. In het Joods Historisch Museum bevindt zich een op naam gestelde distributiestamkaart uit 1939 van Grietje Swart-de Beer.

Koningin Wilhelminalaan 199
(van 1942 tot 1945: Admiraal de Ruyterlaan 199)

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Benjamin Hurwicz	Kossow	27-8-1885	Auschwitz	06-03-44	58

Benjamin Hurwicz was expediteur. Zijn echtgenote heeft de oorlog overleefd.

Koningin Wilhelminalaan 350
(van 1942 tot 1945: Admiraal de Ruyterlaan 350)

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Abraham Dagloonder	Amsterdam	30-1-1914	Auschwitz	30-09-42	28
Cato Dagloonder-Huisman	Den Haag	27-3-1917	Auschwitz	19-08-42	25
Jonas Dagloonder	Den Haag	7-2-1940	Auschwitz	19-08-42	2

Abraham Dagloonder was kleermaker. Het echtpaar trouwde voor de wet op 28 juni 1939 in Voorburg. Op 2 juli 1939 vond de kerkelijke inzegening plaats. Tot hun trouwen woonden Abraham en Cato ieder apart in Den Haag. Na hun huwelijk vestigden zij zich op Koningin Wilhelminalaan 350. Na zeven maanden werd hier hun zoontje Jonas geboren.

Moeder Cato is tegelijk met haar tweejarig zoontje omgebracht. Abraham volgde ruim een maand later.

Volgens joodsmonument.nl woonde op hetzelfde adres ook grootvader Abraham Dagloonder, weduwnaar van Mietje van der Sluis, geboren Amsterdam 26-6-1869 en overleden in Sobibor, 30 april 1943. Deze Abraham, bloemenkoopman, wordt ook vermeld bij het gezin J.J. van Creveld-Dagloonder, Vijverhofstraat 109b, Rotterdam en bij het gezin Simon Dagloonder, Zwanenburgwal 14a-III in Amsterdam.

Koningin Wilhelminalaan 399
(van 1942 tot 1945: Admiraal de Ruyterlaan 399)

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Michiel Hildesheim	Amsterdam	18-3-1913	Gross-Rosen /Dörnhau	00-05-45	32

Michiel Hildesheim is in 1939 getrouwd met Juliette Winter, net als hij geboren in 1913. Michiel Hildesheim was ingenieur van beroep. Hij is begin mei 1945 omgekomen in het 'Extern Kommando Dörnhau', een werkkamp bij het concentratiekamp Gross-Rosen. De omstandigheden waren daar erbarmelijk. Veel zieken brachten er hun laatste dagen door, wachtend op een genadeschot, dat niet kwam. Juliette overleefde de oorlog en hertrouwde in 1947. Zij overleed in 1986, 73 jaar oud.

Koningin Wilhelminalaan 405 (van 1942 tot 1945: Admiraal de Ruyterlaan 405)

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Ezra Daniel Abrahams	Den Haag	26-10-1907	Auschwitz	03-08-43	35
Via Alida Abrahams-van der Klei	Leeuwarden	27-3-1908	Auschwitz	23-11-43	35
Isidor Abrahams	Den Haag	16-1-1941	Auschwitz	23-11-43	2

Ezra Daniel Abrahams en zijn gezin vluchtten in de winter van 1942/1943 naar Brussel, waar ze introkken bij het echtpaar Sinasohn, de uit Berlijn gevluchte schoonouders van zijn broer. Eerder hadden ze waarschijnlijk al ondergedoken gezeten in Den Haag. Ezra Abrahams werd in Brussel opgepakt en via Mechelen naar Auschwitz gestuurd. Zijn vrouw Via Alida van der Klei probeerde daarop met haar zoon Isidor naar

Zwitserland te vluchten, maar zij werden in Frankrijk verraden en aan de Gestapo overgedragen. In het doorgangskamp Drancy bij Parijs is zij nog van een tweede zoon, Alexandre, bevallen op 14 september 1943. De moeder werd op 20 november 1943 met haar twee jonge kinderen vanuit Drancy naar Auschwitz gedeporteerd, waar zij alle drie op dezelfde dag zijn omgebracht. In april 1942 stond het gezin ingeschreven in de Van der Parrastraat 30, Den Haag. Daarna zullen ze zijn verhuisd naar Voorburg, slechts een paar straten verwijderd van hun oude woning.

Koningin Wilhelminalaan 405a (van 1942 tot 1945: Admiraal de Ruyterlaan 405a)

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Levie Konijn	Amsterdam	21-9-1880	Sobibor	21-05-43	62
Rachel Konijn	Amsterdam	30-12-1905	Sobibor	02-07-43	37

*Gezinspaspoort van de familie Abrahams, waarschijnlijk achtergebleven op een onderduikadres (wellicht Van Blankenburgstraat te Den Haag).
Bron: joodsmonument.nl*

*Louis Konijn.
Collectie Gerda Frijda*

*Via Alida Abrahams-van der Klei.
Foto op het gezinspaspoort, zie de afbeelding hiervoor*

*Ezra Daniel Abrahams.
Foto op het gezinspaspoort, zie de afbeelding hierboven*

*Rachel Konijn.
Collectie Gerda Frijda*

Op zoek naar nabestaanden vonden we (in het bijzonder Jos Engels) via een dierenkliniek in de kop van Noord-Holland een in Normandië wonende kleindochter van een vriend van vader Levie Konijn. Met haar hulp kwamen we vlak bij huis, in het Haagse Bezuidenhout, terecht bij Gerda Frijda, kleindochter van Levie. Gerda is na de oorlog geboren en heeft Levie en Rachel dus niet persoonlijk gekend.

Levie Konijn werd op 21 september 1880 geboren als zoon van een Amsterdamse diamantwerker. Hij kwam uit een groot gezin, waarvan slechts één kind, Betje, de oorlog heeft overleefd. De roepnaam van Levie was Louis. Louis trouwde in 1904 met de eveneens uit Amsterdam afkomstige Hanna Sarph(a)tie. Over de schrijfwijze van deze achternaam bestaat onduidelijkheid: met of zonder tweede 'a'.

Het echtpaar kreeg vier dochters, van wie Rachel, geboren op 30 december 1905, de oudste was.

Moeder Hanna kreeg bij haar geboorte de naam 'Jeanette'. Na een ernstige ziekte is ze echter volgens joods gebruik hernoemd en kreeg toen de naam 'Hanna'. Door de naamswijziging hoopte men een eventueel doodsbesluit van God te kunnen ontlopen.

Bij de geboorte van haar vierde kind – een onverwacht nakomertje – werd Hanna met een zwangerschapspsychose opgenomen in het Joodse Krankzinnigengesticht 'Het Apeldoornsche Bosch'. Rachel was toen 13 jaar. Moe-

der Hanna heeft heel haar verdere leven doorgebracht in deze psychiatrische inrichting. Na een verblijf van 25 jaar is zij, met zo vele anderen, gedeporteerd naar Auschwitz en daar op 25 januari 1943 vermoord.

Aanvankelijk leek het erop dat de nazi's 'Het Apeldoornsche Bosch' ongemoeid zouden laten. In Apeldoorn spraken men van de 'Jodenhemel'. Woensdag 20 januari 1943 verscheen echter de Ordedienst van Kamp Westerbork, naar bleek, een dag te vroeg. Op het station van Apeldoorn werd ondertussen een goederentrein met 40 wagons gereed gemaakt. De helft van het personeel is in die nacht gevlucht en ondergedoken. In de nacht van donderdag 21 januari op vrijdag 22 januari 1943 werden alle patiënten, soms naakt, verward of in dwangbuis in vrachtwagens naar de gereedstaande goederentrein gebracht. Deze trein bracht de bijna 1.200 patiënten en 50 van de personeelsleden, rechtstreeks naar Auschwitz, waar de patiënten bij aankomst direct zijn gedood. Van deze 1.250 mensen heeft niemand het drama overleefd. Het resterende, in Apeldoorn gebleven personeel, is samen met de laatste ruim honderd Joodse Apeldoorners in een gewone trein naar Kamp Westerbork gebracht en werd vandaaruit gedeporteerd.

(Bron: Wikipedia)

Na de opname in 1918 van Hanna in Het Apeldoornsche Bosch bleef Louis achter met vier jonge kinderen in de leeftijd van nul tot 13 jaar. Een zware taak voor een man die van nature een moeilijk karakter en vaak sombere stemmingen had. Na enkele huishoudsters in huis te hebben genomen, heeft hij zijn ongetrouwde zus Liesbeth, ook wel Lies, Betje of Zus genoemd, gevraagd de zorg voor de kinderen op zich te nemen en zij is bij het gezin ingetrokken.

Voorburg

Aanvankelijk woonde het gezin in Amsterdam, maar trok later naar Nijmegen. Vandaaruit is de familie met Betje in de jaren dertig verhuisd naar Voorburg. Het Adresboek 1938/1939 vermeldt op adres Koningin Wilhelminalaan 405a: L. Konijn en mevr. B. Konijn.

Louis werkte als handelsagent (vertegenwoordiger) voor de firma Flesseman, groothandel in fournituren, met vestigingen in Amsterdam en Rotterdam. Hij moet niet alleen

een wat sombere, maar ook een rechtlijnige, principiële man geweest zijn. Wellicht is die laatste karaktertrek hem, en zijn ongetrouwde dochter Rachel, in de oorlog noodlotig geworden. Eén van zijn principes was dat je het leven van anderen niet in gevaar mocht brengen om je eigen leven te redden. Onderduiken was voor hem dan ook geen optie omdat je daarmee het leven op het spel zette van degenen die je onderdak boden. Hij weigerde een aanbod van kennissen om in de buurt van Roermond onder te duiken.

Een ander principe, passend in de tijdgeest, was dat ongetrouwde kinderen hun vader dienden te gehoorzamen en getrouwde dochters hun man. Voor de vraag gesteld van wel of niet onderduiken had dit tot gevolg dat dochter Rachel de wegen van haar vader diende te volgen, terwijl de overige drie dochters zich met hun echtgenoten naar vlucht- en onderduikadressen konden begeven. In die tijd – en volgens de principes van Louis – was het not done om als ongetrouwd stel samen onder te duiken. Twee van de vier dochters zijn daarom nog in juni, respectievelijk oktober 1942 halsoverkop officieel in het huwelijk getreden met de mannen met wie ze al verloofd of in ondertrouw waren.

Deze bruiloften waren de laatste bijeenkomsten waarbij de familie als geheel bij elkaar kon zijn.

Alle getrouwde dochters hebben via de onderduik, en door wonderlijk gelukkige toevallige omstandigheden de oorlog overleefd. Ook Betje, de zus van Louis, heeft gekozen voor de onderduik en heeft als enige van haar negen broers en zussen de oorlog overleefd.

Bij het onderduiken hebben de dochters van Louis veel hulp gehad van een niet-Joodse huisvriend, die vlakbij woonde. Niet alleen Louis was bevriend met deze man, collega Martin Simons, maar ook hun beider dochters waren sinds hun kinderjaren met elkaar bevriend. Martin Simons is later voor zijn hulp aan onderduikers, na te zijn verraden, opgepakt en naar het Oranjehotel in Scheveningen overgebracht waar hij enkele dagen heeft vastgezeten.

Hij had nogal een grote mond en via de familie Simons is overgeleverd dat hij de bezetter in niet mis te verstaan Hoogduits zou hebben toegeroepen: ‘Hoe durven jullie

deze Joodse mensen nu te vervolgen, terwijl juist deze mensen jullie kinderen na de Eerste Wereldoorlog hebben opgevangen!’ Daaraan toevoegend dat hij nog niet gegeten had en dus wel een boterham zou lusten.

In het voorjaar 1943 zijn vader Louis en dochter Rachel opgepakt en via de Hollandsche Schouwburg in Amsterdam op transport gezet naar Kamp Westerbork. Waarschijnlijk hebben zij gehoor gegeven aan een oproep om zich met de meest noodzakelijke spullen in hun koffertje te melden. Het verhaal gaat dat een goede bekende van de familie hen heeft gezien, zittend op hun koffer, wachtend op transport, en wachtend op wat er verder zou gebeuren. Louis heeft zijn hoed voor haar afgenomen.

Westerbork

In Westerbork hebben Louis en Rachel regelmatig contact met elkaar, hoewel ze in verschillende barakken verblijven, Louis in barak 63 en Rachel in barak 85. Een en ander blijkt uit een paar bewaard gebleven brieven die zij aan de achtergebleven familieleden hebben geschreven. Daaruit blijkt ook dat ze eind maart/begin april 1943 in Westerbork zijn aangekomen. Een keer per twee weken mogen ze naar huis schrijven. Waarover schrijven ze?

Louis schrijft voornamelijk over alledaagse dingen en gaat in op vragen die aan hem worden gesteld in brieven die hij van familie en bekenden krijgt: ‘treinreis was inderdaad prima; wij waren met ons gezelschap van vijf en Chel had een gehele ligplaats; vind het fijn dat eenieder zich beijvert ’t je prettig te maken; had ook niet anders verwacht; zond een telegram voor wat dassen en sokken; ook een voor de bekende hoofdpijnpoeders van Lakke *) voor de verkoudheid, welke ik tot dusver echter niet ontving.’ Verder dankt Louis voor de ontvangst van ontvangen wasgoed of deelt mee dat hij een nieuwe zending wasgoed zal versturen. Hij geeft in zijn brieven door aan welke spullen hij behoefte heeft (roggebrood, geen tandenborstel) en laat de familie weten: ‘alles wat Chel krijgt, deelt zij met mij en omgekeerd’.

’s Avonds tussen zeven en acht uur mag Louis Rachel in haar barak bezoeken. Zij laat hem altijd blijven tot het einde van het bezoek. Rachel blijkt een enigszins ongedurige vrouw die zich afvraagt of er geen post is zoekgeraakt. Louis schrijft daarover: ‘Chel haar ongeduld speelt

haar wel parten en met haar bekende overdrijving zegt zij al gauw dat er iets weg is’.

Louis probeert het thuisfront zo veel mogelijk met geruststellende woorden op te monteren en schrijft dat hij van het leven in Westerbork tracht te maken wat er van te maken is. Hij wil een baantje in het kamp, maar dat lukt niet. Wel helpt hij geregeld mee in de binnendienst (vegen etc.), en is dan ingedeeld bij de nachtdienst, d.w.z. om de vier à vijf dagen 's nachts een paar uren opblijven: ‘dat is alles wat er te doen is’.

Er klinkt in de brieven ook onzekerheid over de toekomst door: ‘de eerstvolgende schrijfdag is 16 mei, maar of ik dan nog gelegenheid zal hebben, staat in de sterren geschreven.’

Op zondag 16 mei 1943 schrijft Louis inderdaad zijn laatste brief:

Mijn lieve, lieve kinderen,

... het is mij tot dusverre gelukt, maar thans kreeg ik bericht dat mijn aanvraag afgewezen is en dat ik daarom met transport rekening moet houden. Voor Chel bestaat voorlopig nog wel kans tot blijven omdat haar been in het gips zit. Wel bood zij aan mede te gaan, maar het dient nergens toe; baat ons geen van beiden; 't is niet beter voor haar; maar er is niets aan te doen. Overigens ben ik dankbaar dat ik tot dusverre niet ben doorgezonden ....

Houden jullie, die achterblijven, zich goed en tracht de anderen 't idee bij te brengen dat ik mijn lot zal weten te dragen; hoop natuurlijk dat wij elkander in gezondheid weerzien, ja ik berust dan; Overigens ben ik hier gewoon, zal Chel de laatste dagen zoveel mogelijk gezelschap houden ....

Nu kinderen, 't wordt thans tijd om afscheid te nemen; jullie allen zonder een uitzondering zijn goede kinderen voor ons geweest. Tracht allen er doorheen te komen.

Veel kussen, krachtige handdruk

Vader

In deze brief roept hij zijn kinderen op om nooit hun menselijkheid te verliezen, en net als hij op het Opperwezen te vertrouwen.

Vijf dagen later, op 21 mei 1943, werd Levie (Louis) Konijn in Sobibor omgebracht. Rachel kreeg uitstel van transport omdat zij met een gipsbeen zat, maar ook haar dagen waren geteld. Op 29 juni 1943 schreef zij op een briefkaart:

Liefste allemaal,

Dit wordt geen uitbundig geschrijf. Dat kan ook niet, daar het de afscheidskaart is. Ja, wat we al wisten toen we naar hier kwamen, is nu een feit geworden: ik ga dóór. En nu zou ik jullie allemaal willen vragen: vind het nu niet erger dan ik het vind! Als het niet was om jullie allemaal, zou het me niet eens veel kunnen schelen. Jullie weten echter dat ik altijd heb gezegd: we blijven hopen en bovenal willen. Ik heb deze drie maanden een boel geleerd, geloof ik, en als ik weer bij jullie terug ben – en dat zal zeker gebeuren, al weet ik niet wanneer – merken jullie dat misschien wel. Over mijn wel en wee hoeven jullie geen zorgen te hebben. In ieder geval ga ik met het ziekentransport mee en dat biedt ook zijn voordeelen. Rest mij eigenlijk alleen nog maar jullie allemaal te bedanken voor jullie lieve zorgen en jullie allemaal het allerbeste toe te wensen.

Jullie Chel

Een vriendin, Lien Cohen, met wie Rachel in Westerbork

*Rachel Konijn.
Collectie Nederlandse Rode
Kruis, Oorlogsarchief Collectie
Persoonsbewijzen (2030)*

*Rachel Konijn.
Collectie Gerda Frijda*

bevriend was, voegt enkele dagen later aan dit schrijven toe 'dat Chel buitengewoon flink is weggegaan, en dat ze alles bij zich had wat ze nodig had.'

Rachel werd op 2 juli 1943 in Sobibor omgebracht. Het poststempel van de briefkaart meldt als datum: 9 juli 1943. Chel was toen al een week overleden.

Lien is op 6 juli 1943 gedeporteerd en op 9 juli 1943 in Sobibor vermoord.

*) Lakke was een apotheek op de K.W.-laan 471c, dicht bij K.W.-laan 405a, waar het gezin Konijn woonde.

Koningin Wilhelminalaan 426 (van 1942 tot 1945: Admiraal de Ruyterlaan 426)

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Frederika Goudsmit-Stork	Amsterdam	23-12-1883	Auschwitz	06-03-44	60
Leon Goudsmit	Amsterdam	20-4-1911	Auschwitz	31-10-44	33
Sybilla Goudsmit-Manheim	Den Haag	3-1-1917	Auschwitz	29-01-45	28
Frijda Goudsmit	Amsterdam	28-3-1927	Auschwitz	31-07-44	17

In het gezin Goudsmit waren vier kinderen. Vader Isaïc (les) was een bekende Amsterdamse vakbondsman, bestuurder en geschiedschrijver van de bakkersgezellen- en cacaobewerkerbond. Hij ontsnapte op 14 mei 1940 via IJmuiden naar Engeland, overleefde de oorlog, hertrouwde en overleed in 1966.

Leon was het oudste kind, Frijda (Frieda) een nakomertje. Tussen hen beiden in zit een vroeg gestorven dochter en een zoon die de oorlog heeft overleefd.

Tijdens de Duitse invasie in mei 1940 heeft het gezin geprobeerd om vanuit IJmuiden naar Engeland te vluchten. Alleen de vader kon aan boord van een schip komen, de andere gezinsleden bleven in het gedrang achter. Het gezin woonde aanvankelijk aan de Middenweg in Amsterdam. Later is het gezin naar Voorburg verhuisd.

Leon (Leo) Goudsmit was van 15 oktober 1941 tot 10 maart 1943 als docent verbonden aan het Joodsch

Lyceum voor het vak Frans. Voor zijn benoeming aan het Joodsch Lyceum was hij leraar aan het Stedelijk Gymnasium aan de Laan van Meerdervoort in Den Haag, waar hij als Joods ambtenaar eind 1940 is ontslagen.

Een van zijn leerlingen, Anneke Neukircher, beschreef hem na de oorlog als

een uiterst sympathieke man, jong en zeer enthousiast die goed kon lesgeven en heerlijk kon vertellen over Parijs, over de stokbroden die onder de arm werden gedragen en over de Franse kranten. Bovendien hield hij van muziek – ik meen dat hij viool speelde – en kon hij boeiend praten over het strijkkwartet dat ons te wachten stond op een concert, dat zou worden gegeven door onder meer Sam Swaap van het Residentie Orkest.

Leo Goudsmit is in 1942 getrouwd met Sybilla (Bella) Manheim. Bella woonde tot haar trouwen op 28 juli 1942 bij haar ouders Joseph Manheim, vertegenwoordiger, en Rosalie Manheim-Vos in de Eerste van den Boschstraat 240 in het Haagse Bezuidenhout.

Waarom trouwden Leo en Bella nog in een periode waarin al veel Joden waren ondergedoken? Was het om – in de geest van die tijd – samen te kunnen onderduiken? In ieder geval zijn ze ondergedoken, maar zijn daarna opgepakt.

Koningin Wilhelminalaan 427 (van 1942 tot 1945: Admiraal de Ruyterlaan 427)

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Elias van Zuiden	Hoogeveen	9-5-1911	Auschwitz	24-09-43	32
Louise van Zuiden-van IJssel	Den Haag	13-6-1911	Auschwitz	24-09-43	32
Abraham Jacques van Zuiden	Den Haag	7-5-1941	Auschwitz	24-09-43	2
Sipora Klara Jeanne van Zuiden	Den Haag	7-5-1941	Auschwitz	24-09-43	2
Henriette van IJssel	Den Haag	20-11-1919	Sobibor	09-07-43	23
Louisa van IJssel	Den Haag	22-6-1927	Sobibor	09-07-43	16

Frederika Goudsmit-Stork met haar dochter Frijda Goudsmit.
Bron: joodsmonument.nl

Aankondiging van het huwelijk van Sybilla Manheim en Leo Goudsmit.
Het Joodsche Weekblad, 24 juli 1942

geneeskruiden
 beeredruif, duizendblad, bijvoet,
 rhamnusbast, lindebloesem, salie,
 kamillen, vlier, senne, enz. enz.

jaap cohen
 uw drogist
 tel. 115068 k. houtstraat 8

Elias van Zuiden was fabrikant. Zijn vader, Abraham van Zuiden, was slager in Hoogeveen.

Elias en Louise van Zuiden-van IJssel zullen samen met de tweeling Abraham en Sipora in juni 1943 met het zogenoemde kindertransport uit Vught via Westerbork naar Auschwitz zijn gedeporteerd. De tweeling mocht slechts 2 jaar oud worden.

Henriette en Louisa van IJssel zijn nichten van Louise van Zuiden-van IJssel. Hun vaders waren broers. De zussen woonden bij hun deportatie op hetzelfde adres in Voorburg. In april 1942 komen zij nog voor op het adres Stille Veerkade 22, Den Haag. De twee vrouwen zijn dochters van Gabriel van IJssel (poelier en handelaar in pluimvee) en Rosette van IJssel-Mol. Deze ouders zijn eveneens in Sobibor omgekomen, ongeveer zes weken voor hun dochters.

Koningin Wilhelminalaan 508
 (van 1942 tot 1945: Admiraal de Ruyterlaan 508)

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Jacob Joseph Cohen	Arnhem	8-11-1893	Sobibor	11-06-43	49
Elisabeth Cohen-Frank	Den Haag	7-4-1880	Sobibor	11-06-43	63

Jacob Joseph (Jaap) Cohen was drogist. Hij trouwde in 1933 met de ruim 13 jaar oudere Elisabeth Frank. Het echtpaar Cohen-Frank woonde in de eerste oorlogsjaren in de Korte Houtstraat 8 in Den Haag. Later verhuisden

ze naar Voorburg, vlak bij het adres van Jaaps moeder Mathilde Cohen-Spier, die met haar dochter Stella op de Koningin Wilhelminalaan 518 woonde.

Koningin Wilhelminalaan 508c
 (van 1942 tot 1945: Admiraal de Ruyterlaan 508c)

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Wilhelm Meijer Adelaar	Deventer	15-8-1909	Auschwitz	30-12-42	33
Henriëtte Adelaar-Korijn	Amsterdam	5-10-1913	Auschwitz	03-09-42	28

Willie en Hannie Adelaar-Korijn waren twee jonge mensen met een veelbelovend leven voor zich. Beiden waren afkomstig uit het gegoede Joodse milieu van handelaren en winkeliers.

De oorlog gooide roet in al hun toekomstplannen, maar ze waren blij met hun benedenwoning aan de Koningin

Advertentie van Jacob Joseph (Jaap) Cohen.

Het Vaderland, 11 maart 1934

Willie Adelaar.

Particuliere collectie

Wilhelminalaan die ze na hun herhaaldelijk uitgestelde bruiloft konden betrekken.

In bewaard gebleven brieven aan Ernst, de naar Suriname uitgeweken jongere broer van Willie, en zijn vrouw Ruth, de beste vriendin van Hannie, vertelden Hannie en Willie over hun dagelijkse leven in de jaren die voorafgingen aan hun mislukte vlucht naar het veilig gewaande Zwitserland. Verraad tijdens de vlucht luidde het einde in van hun leven.

Willie Adelaar

Wilhelm Meijer Adelaar werd op 15 augustus 1909 in Deventer geboren als zoon van een winkelier in manufacturen in Deventer. Hij werd Willie genoemd en hij had een oudere zus, Freddy, en een jongere broer, Ernst. De familie bezat een houten vakantiewoning, een zogenaamd Noors huis, in Gorssel. Dat werd 'het Adelaarsnest' genoemd en daar werden vele gasten ontvangen, familie en vrienden. De familie was Joods, maar niet religieus.

Willie volgde een beroepsopleiding en werkte als commerciële agent. Hij verdiende de kost met een agentschap voor de firma Scholten uit Twente, voor wie hij luxe zakdoeken aan de man bracht. Vanwege zijn werk was Willie verhuisd naar Scheveningen, Brugsestraat 10. Vóór de oorlog vervulde hij zijn militaire dienstplicht als chauffeur voor de medische troepen.

Hannie Korijn

Henriette werd op 5 oktober 1913 geboren als oudste dochter van de Amsterdamse zakenman Julius Korijn. Henriette werd Hannie genoemd; evenals Willie had ook zij een broer en een zus, Eddy (1916-2009) en Mientje (1922-1942).

Vader Julius had in 1923 de Nederlandse rechten verworven op de handelsformule van het Duitse lingerieconcern Etam. Hij opende winkels in verschillende steden. In 1940 bezat hij 11 textielzaken.

Het gezin verhuist al snel van Amsterdam naar Den Haag-Scheveningen, waar zij gaan wonen in de Frankenstrat 33. Hier overlijdt moeder Betty in 1938.

Hannie was volgens haar broer Eddy een rustig, vriendelijk meisje. Ze was weliswaar niet erg leergierig maar doorliep na de lagere school wel de meisjesmulo in de Haagse Atjehstraat.

Haar vrije tijd bracht zij vooral door met tal van vriendinnen, onder wie haar beste vriendin Ruth Aptroot, die later met Ernst, de jongere broer van Willie Adelaar, trouwde en 8 mei 1940 naar Suriname vertrok. Tijdens de bezetting worden de vaders Eduard Adelaar en Julius Korijn uit hun eigen ondernemingen ontslagen en worden de bedrijven onder toezicht van een bewindvoerder (Verwalter) gesteld. Door schaarste zijn de ETAM-winkels één voor één genoodzaakt te sluiten, tot er niets meer over is. Na de oorlog heeft de broer van Hannie, Eddy (in 2009 overleden, 93 jaar oud), het Nederlandse Etam-bedrijf opnieuw opgebouwd naar de huidige damesmodeketen Miss Etam.

De jaren 1939-1941, verliefd, verloofd, getrouwd

Nadat Hannie Willie had ontmoet, raakten ook haar ouders gecharmeerd van de jongeman uit Deventer. Zij vonden het fijn dat Hannie een goede, nette en betrouwbare Joodse man gevonden had, die de kost voor zijn gezin kon verdienen. Vader Korijn hoefde het jonge paar

Advertentie, geplaatst nadat Hannie het ouderlijk huis al had verlaten. Het Joodsche Weekblad, 12 december 1941

Hannie Korijn. Particuliere collectie

Hannie en Willie, 14 augustus 1938. Particuliere collectie

Familiefoto, 26 juli 1936. Staand, van links naar rechts: Willie (Wilhelm, 1909-1942), Freddy (Frederika, 1907-1943), Ernst (1914-2007), zittend: hun ouders Eduard (1879-1943) en Else (Elisabeth, 1881-1943). Particuliere collectie

dus financieel niet bij te staan. Dat Willie, net als vader Koriijn, handelde in textiel, sprak natuurlijk ook aan.

Eind 1939 werd Willie, die zijn dienstplicht er feitelijk al op had zitten, gemobiliseerd en opgeroepen om weer als chauffeur in het leger te werken. Op zondagen bezoekt Hannie hem regelmatig in Nederlangbroek. Willie klaagt dat hij door de mobilisatie veel inkomsten derft en probeert dat op verlofdagen weer in te halen. Rond de jaarwisseling 1939-1940 verlooft het paar zich. Ze houden een receptie, er is een diner met veel bloemen en cadeaus, en het is gezellig.

De meidagen 1940 verlopen relatief rustig. Men schrijft elkaar 'dat wij gelukkig allen goed zijn'. Sergeant Willie is nu gelegerd in Oudewater, Hannies broer Eddy in Rotterdam. Hannie schrijft haar schoonouders op 19 mei 1940: 'Willie is best gelukkig. U begrijpt wat ik in de zorg gezeten heb.'

Twee dagen later:

Hier is goddank alles goed. Willie en Eddie zijn afgewaaid en Willie is weer aan 't werk geslagen. Hopelijk lukt het, hoewel het op 't ogenblik niet gemakkelijk is, om zaken te doen. Op 't ogenblik logeer ik

met Willie op 'het Adelaarsnest' (in Gorssel). Een pracht gelegenheid om weer op verhaal te komen.

De volgende brieven schrijven Hannie en Willie aan Willies broer Ernst en Hannies' vriendin Ruth, intussen getrouwd en veilig in Suriname.

Willie schrijft in juni/juli 1940 aan Ernst:

Hannie en ik hebben trouwplannen. De uitzet is heden besteld door ons. Ik kijk uit naar een huisje in Voorburg. Eventueel ga ik er al eerder wonen. Voor Pa Koriijn is alles nog een geheim. Gelukkig kunnen we zelf onze spullen nog betalen.

Uit een brief van Hannie, augustus 1940:

Ons gaat het allen best. We zijn meer dan tevreden, dat Willie en Eddie in de oorlog gespaard zijn gebleven, maar de angst was er genoeg, dat kan ik jullie zeggen.

Wat trouwen aangaat, dat zal van Willie en mij wel weer een gezegend uitstel vinden, want hij kan op 't ogenblik bijna niets doen, daar één van z'n fabrieken op 't ogenblik niets meer aflevert, en hij met een ander in 't buitenland, geen contact meer heeft, zelfs niet weet, of de fabriek nog bestaat ... Trouwens, het trouwen is iets heel speciaals op 't ogenblik, want er rijden bijna geen auto's dus trouw je, als het heel chique is per rijtuig, en anders per tram of fiets. Je ziet de prachtigste vertoningen. Ook zie je menig paartje te voet door de stad gaan, met een reuze bruidsboekje op hun buik. Je kunt trouwens nog eens lachen. Verder haak ik op 't ogenblik panelappen met gele en groene randjes, omdat m'n theedoeken geel en groen zijn. Degelijk word ik hè! We kopen hier alles op stamkaarten en bons. Je mag maar 3 p. kousen in een half jaar hebben. Iets voor mij. Ik slijt wel een paar per week. Het is echter heel goed, dan leer ik eens een beetje zuinig zijn ... Willie en ik gaan van de winter een Smyrnakleed maken. Je moet toch iets doen, en de wintermaanden zullen wel heel lang vallen, want het is toch zeker om 4 uur al donker, en daar er verduisterd moet worden, kan je dan met goed fatsoen niet meer de

Eduard, Else, Hannie, Willie, Ruth, Julius, Mientje, Eddy, Freddy, januari 1940. Particuliere collectie

straat op. Wat zal dat saai zijn. Af en toe word je eens opgeschrikt door een bommetje, maar het is typisch zo gauw als een mens aan alles went. Willie kan zakelijk niets en niets doen. Denkelijk zal hij een ander baantje gaan zoeken, zo lang. Maar wat? Wie neemt nu nog iemand aan? We zullen rustig af moeten wachten tot de oorlog voorbij is. Hopelijk heel gauw.

Willie laat op 23 augustus 1940 weten:

Hannie schrijft iets van trouwen, dat daar wel voor eerst niets van kan komen, ook hier ligt de beschouwing bij haarzelf. Tenslotte zouden we ook met minder kunnen trouwen. Thuis zei men mij zeer terecht, dat als ik wil wachten totdat er betere en rustiger tijden zijn gekomen, ik wel 10 jaar ouder kan zijn. We hebben nu al vanaf 1930 crisisjaren. Mijn klanten willen veel bestellen, maar kunnen slechts weinig ontvangen. Om een voorbeeld te geven, ik ontvang nog slechts 175 dozijn zakdoeken per maand en heb ± 1000 dozijn nodig of meer. Naar België voor de inkoop van wollen shawls mag ik niet, dus verkoop ik slechts katoenen shawls die ik wel krijg.

Hannie op 1 oktober 1940 (vanaf nu zijn alle brieven voorzien van een censor-nummer):

Ons gaat het goed, alleen saai. Men mag na 10 uur niet meer op straat zijn. Dit is op zichzelf niet erg, want het is door de verduistering zo stikdonker op straat, dat het helemaal geen plezier is op straat te zijn, maar voor verloofde mensen is het niet leuk, want nu moet Willie altijd vroeg weg. Het verhaaltje doet hier zelfs de ronde, dat vanaf de wintertijd (6 oktober) men om 8 uur binnen moet zijn. Als dat waar is, wil ik trouwen. Willie heeft zelfs grootse plannen. Hij gaat een dezer dagen met z'n balans naar vader en dan hopen we, dat we toestemming krijgen. Willie wil dan meteen aantekenen en in een paar weken trouwen. Maar ik geloof het niet voor ik het meemaak. Enfin, we houden goede moed.

Twee weken later schrijft Hannie:

Vader heeft juist enige dagen geleden z'n toestemming gegeven. We hadden al grootse plannen, om een huisje te huren en leuke meubeltjes te kopen, maar nu raadt vader ons het bij nader inziens zo af om ons in te richten, dat we wel genoodzaakt zullen zijn, voor de eerste tijd in pensie te gaan. Een en ander is op 't ogenblik ook wel riskant. We vinden het wel erg beroerd, want we hadden ons reuze verheugd op een eigen nestje, te meer daar we al zo veel mooie dingen hebben. Nu zal ik verplicht zijn alles thuis achter te laten. Enfin, we moeten maar tevreden zijn, dat we eindelijk mogen trouwen, en hopen dat er gauw een zekerder toekomst aanbreekt.

We gaan denkelijk volgende week in ondertrouw en zodra de trouwdatum bekend is, schrijf ik jullie weer. Alles zal in alle eenvoud verlopen, want het is geen tijd voor feestelijkheden. Onze huwelijksreis zal wel Amsterdam, Arnhem of iets dergelijks worden, want men kan het land niet uit. Wat jammer dat jullie op onze trouwdag niet hier kunnen zijn, alles is toch al zo'n ongein. Mijn enige illusie is nog een mooie bruidsboeket en die illusie zal wel verwezenlijkt kunnen worden, want die kan men zonder punten en distributiekaart krijgen.

Foto van 3 april 1940. Vooraan: Ilse, Freddy, Ruth, Eduard, Hannie, Anne, Gerrit Veerman. Achteraan: Frans en Jopie Adelaar, Henri, Betsy, Willie, onbekend, Else, Ru. Particuliere collectie

Willie voegt hieraan toe:

Het werkelijke trouwen kan nog wel tot december duren, al naar gelang we ons wel of niet gaan inrichten, tot op heden (avond 15 oktober) is er nog niets besloten.

Goed nieuws van Hannie op 1 november 1940:

Aanstaande dinsdag 5 november gaan Willie en ik in ondertrouw. We hopen dan 18 december te trouwen. We hebben al een huis in Voorburg. Koningin Wilhelminalaan 508^c. D.w.z. een gemeubileerd huis. Het is wel niet zo leuk als je eigen meubeltjes, maar gezien de onzekere tijden, lijkt het ons beter om eerst enige

maanden gemeubileerd te gaan. We nemen wel m'n eigen spullen mee als zilver, serviezen, potten en pannen.

Het huis op zichzelf is beeldig, alleen de meubelen zijn zeer ouderwets, behalve de slaapkamer, die is pas enige jaren oud. Het huis bestaat uit: een eetkamer, een zitkamer, keuken, slaapkamer, badkamer, logeerkamer, werkkamer (voor Willie), kelder en gangkast. Er is centrale verwarming. Alles is op de benedenverdieping. Het is zo'n soort huis als Willy en Max hebben. Een klein voorkamertje en een grote achtertuin. We hopen het huis met onze eigen spulletjes zo gezellig mogelijk te maken.

Ik trouw niet in het wit, maar in een wijnrood mantelpak met petit gris afgezet. We willen de bruiloft zo eenvoudig mogelijk maken. Alleen trouwen voor het stadhuis (geen goppe), lunch of diner en receptie. Dan gaan we een weekje op huwelijksreis, naar 'Parijswijk' of zo. Nee hoor, naar Arnhem, Amsterdam of misschien Valkenburg. We kunnen het land toch niet uit.

Op 9 januari 1941 schrijft Hannie:

Op 18 dec. stapten we in het huwelijksbootje. We stapten om 1.15 u. in het rijtuig om naar het stadhuis te gaan. We namen rijtuigen, omdat er zo goed als geen auto's te krijgen zijn. Wij zaten in het vroegere rijtuig van de oude koningin moeder. Grappig hè. Om 1.40 u. trouwing ten stadhuize en om 2 uur 'goppe' (kerkelijke bevestiging) op aandringen van Deventer. Dan was er receptie in Hotel du Passage. Zeer druk en erg gezellig. Daarna hadden we een koud buffet en er werden veel voordrachten gedaan. Helaas ging men vroeg uiteen, met het oog op de duisternis en treinverbindingen. Willie en ik verdwenen al om 7.45 u. om naar Hilversum, Hotel Gooiland te gaan. We maakten een leuke reis o.a. naar A'dam, Nijmegen, Valkenburg en Tilburg.

Op 28 Dec. kwamen we in ons eigen huisje. Het ziet er knus uit. We kochten een divan met twee bijpassende fauteuils en een tafel. Van ons Etam personeel kregen we een serveerboy en van Eddie een borrelkastje op wielen.

Ik heb op 't ogenblik een dienstmeisje. Ze is tijdelijk

bij ons. Reuze jammer, want ze is een engel. Ik heb al 3 advertenties voor een meisje gezet en er is er nog niet één komen opdagen. Overal zit de klad in. Ik ben 's morgens in de zaak en 's middags in de huishouding. Maar het is vandaag aan de dag geen plezier om een huishouding te voeren, met al die bonnetjes. We kregen als trouwcadeau van diverse mensen een beetje koffie of thee. Het mooiste cadeau wat je krijgen kunt.

Willie vult aan:

Tot nu toe bevalt me het getrouwd zijn. We hebben in de K. Wilhelminalaan een mooi benedenhuis met voortuin en grote achtertuin. Voor ons huis ongeveer stopt de blauwe tram. Als ik naar R'dam ga, stap ik op in de laan v. N.O. Indië. Staatsspoor – Voorburg station 5 min. per fiets. Alles dus erg gemakkelijk voor mij. Zakelijk wordt het heel moeilijk voor mij, daar ik bijna geen textiel producten krijg. Ook met België heb ik geen contact, maar nu heb ik Italiaans goed – hoop daarin wat te doen.

Uit de brief van Hannie, verstuurd 1 april 1941:

Denk niet dat wij ons ongelukkig voelen! We zijn vol goede moed, en genieten van iedere dag, dat we in ons eigen huisje zitten, en nog werken kunnen. Veel hoop, dat we mogen blijven werken heb ik niet, maar wie dan leeft, wie dan zorgt. Uitgaan doen we niet. Het veiligste is thuis blijven.

De huwelijks staat bevalt me best. Het koken valt me reuze mee. En het is werkelijk op 't ogenblik razend moeilijk, zelfs voor een volslagen huisvrouw. Je moet zo uiterst zuinig zijn met alles. Alles is erg duur, zodat van zuinig huishoudingvoeren geen sprake kan zijn. Het interesseert ons ook niet meer. We hebben maar één doel en dat is voldoende in onze maag te krijgen. Eén ding is goed. Als de oorlog achter de rug is ben ik beslist een volmaakte huisvrouw, want je verzint van alles.

Morgenavond komen Tita en Willie bij ons. Hij mag alleen nog klanten helpen van z'n eigen ras. Doktoren idem. Er is hier een dienstmeisjesnood. Een

drama gewoon! Ik zette al 5 advertenties maar er kwam nog niet één opdagen. Het laatste nieuws is dat vader geen baas meer is in z'n zaak. We weten niet of we er nog in kunnen blijven ja of nee. Eerst-daags gaan we stempelen.

Willie vult aan:

Zakelijk heb ik nog steeds te doen. Ik heb bij de Zilverfabriek Begeer in Voorschoten al mooie zilveren nationale manchetknopen laten maken, die ik al verkoop. Hopend dat deze niet verboden worden. Alle grote zaken hebben nu germaans bloed gekregen. Vandaag voor 't laatst overdekt getennist. Voor buiten spelen is het nog te koud. Vannacht vroor het nog.

Als Ruth in Suriname moeder wordt, schrijft Hannie haar op 12 mei 1941:

Jullie begrijpt dat ook wij dolgraag zo'n klein Adelaartje zouden hebben, maar het zou onverantwoordelijk zijn, in deze tijden. Wie weet wat ons nog alles te wachten staat. Het zou anders wel een goede afleiding voor ons zijn, want veel vertier is hier niet. Alles is ongeveer verboden voor ons. Vader en Ed zijn geheel niet in de zaak, ik ben er nog met één been in, maar verwacht iedere dag m'n ontslag. Voor mezelf vind ik dit niet erg, want zolang Willie nog de kost verdient, zoals het nu gaat, behoef ik me geen

*Hannie, juli 1941.
Particuliere collectie*

zorgen te maken, maar wie weet hoelang hij dit nog zal mogen doen?

Ons huisje bevat ons hoe langer hoe beter. Veel zon en licht. De tuin is groot. Er staat in: spinazie, worteltjes, radijs, tuinbonen, prinsessenbonen, selderij, peterselie, kropsla, aardbeien, frambozen en verder bloemen en planten.

Al zeg ik het zelf, het koken gaat prima, al is een en ander uiterst vreselijk nu. Je wordt stapel van het geklungel met die bonnen.

Hannie op 27 augustus 1941:

Zakelijk gaat het Willie meer dan buitengewoon, alleen wat heb je er aan. Jullie begrijpt we snakken naar de vrede. Ik kan me gewoon niet meer voorstellen dat ik nog eens een dag zal kunnen leven, zonder van de ochtend tot de avond zorgen te hebben. En toch zijn we er wat dit aangaat veel beter aan toe dan de andere mensen. Vader bijvoorbeeld en ook ooms en tantes benijden ons om onze opgewektheid en zorgeloosheid.

We hebben reuze veel plezier met ons hondje. Hij krijgt meer vlees per dag dan wij in een week. Willie is zo af en toe jaloers en zegt dat de hond meer vertroeteld wordt dan hij.

Op Willie's verjaardag hadden we 17 mensen op bezoek. Hij kreeg van vader een beeldige elektrische klok. Van mij een tennisracket. Willie werkt zich dood, temeer daar de vraag is: Hoe lang nog? Het ziet er wel naar uit dat het eerdaags afgelopen moet zijn. Niet veel van de kennissen werken nog. Eddie tennist de gehele dag. Heel leuk voor een tijdje, maar niet voor lang. Ons smyrnakleed is nog steeds niet af, maar wordt schitterend mooi. We hopen het voor de winter af te hebben.

Enkele dagen later:

M'n firma heeft me de dienst opgezegd. Ik was er net 10 jaar. Enige vergoeding krijg ik niet. Mientje (zus van Hannie) mag niet meer naar de academie. Een reuze strop voor haar. Wat leven we toch gelukkig, en zo lang!

Op 5 september 1941 schrijft Willie:

Hier is het nu eindelijk prachtig weer geworden ± 70° F. Zon, blauwe lucht en rust. Deze week speel ik in 't Scheveningse tennistoernooi mee. Gisteren verloor ik in de tweede ronde m'n single. In de mixed ben ik in de ½ finale, in het herendubbel ¼ finale. Morgen moet ik verder. Vandaag rustdag. Zakelijk heb ik het nog steeds erg druk en ben zeer tevreden. Hopelijk mag ik m'n zaak nog houden, want niets doen kan ik niet. Toch zijn ze hier optimistisch en gelooft men dat het voor de winter uit is. Ik denk echter dat het nog wel een jaar zal duren.

Hier stopt de correspondentie. De brieven zijn tot het laatst luchtig, maar het is wel duidelijk dat Willie en Hannie het heel moeilijk hebben.

1942, het noodlot slaat toe: Sjoa

Medio 1942 werd hun de grond te heet onder hun voeten en besloten Willie en Hannie samen met hun (schoon) vader Julius Korijn en Hannies zus Mientje naar Zwitserland te vluchten. Daarbij zouden ze hulp krijgen van een 'passeur'. Het was voor hen de logische uitkomst van een discussie die in de weken en maanden die daaraan vooraf gingen, was gevoerd. Voor hen stond vast dat de oorlog lang zou gaan duren en dat de Duitsers als overwinnaars uit de bus zouden komen.

Eddie Korijn schrijft:

De voorbereidingen voor de vlucht naar Zwitserland werden getroffen. Er werd een passeur gezocht die de vier tegen betaling via veilige routes naar Zwitserland moest brengen. Intussen werden kostbaarheden in de bagage gestopt, want er moest ten slotte geld zijn om van te leven. Onderweg en later ook in Zwitserland...

De passeur bleek echter een verrader. Nog vóór de Belgische grens gaf hij vader Julius, Mientje, Hannie en Willie bij de Duitsers aan. Zij werden als 'strafgevallen' naar kamp Westerbork overgebracht.

Uit een brief van het Rode Kruis blijkt dat het viertal

op 31 augustus 1942 vanuit Westerbork op transport is gesteld, in de richting van Niederkirchen.

Vader Julius en de zusjes Hannie en Mientje zijn onmiddellijk na aankomst in Auschwitz vermoord op 3 september 1942. Vader Julius bereikte de leeftijd van 60 jaar, Hannie werd niet ouder dan 28 jaar, terwijl Mientje slechts 20 jaar werd.

Vermoedelijk moest Willie het transport al in Kosel verlaten om te werken in het door de nazi's bezette gebied. Volgens bronnen is hij twee jaar later alsnog, in oktober 1944 vanuit Bleichhammer naar Auschwitz gedeporteerd in een ziekentransport. Hij was toen ziek of in elk geval te zeer verzwakt om nog zwaar werk te verrichten. Volgens een brief van het Rode Kruis, gedateerd 27 november 1951 is Willie in oktober 1944 overleden ten gevolge van ziekte, uitputting, vergassing of anderszins. Over de exacte datum van zijn overlijden bestaat geen zekerheid. De eerste documenten van het Rode Kruis en ook het boek *In Memoriam* en de website joodsmonument.nl noemen als datum van overlijden 30 december 1942, maar de bovenstaande gegevens tonen aan dat die datum niet juist is. Het Rode Kruis heeft in latere documenten aangegeven dat als overlijdensdatum oktober 1944 aangehouden dient te worden, maar de exacte dag is niet bekend. In elk geval was Willie toen 35 jaar oud.

Het lot van familieleden

De ouders van Willie werden samen met zijn oudere zus Freddie in de zomer van 1943 bij een razzia opgepakt en op transport gesteld naar Westerbork. Een paar weken later werden ze gedeporteerd naar Sobibor, waar alle drie op 16 juli 1943, meteen na aankomst werden vergast.

De jongere broer van Willie, Ernst en zijn vrouw Ruth hebben in Suriname de oorlog overleefd. Ruth werd 73 jaar oud en is in 1987 overleden in Den Haag; Ernst werd 93 jaar oud en overleed in 2007, eveneens in Den Haag. Van het ouderlijk gezin van Hannie Korijn heeft alleen broer Ed de oorlog overleefd. Moeder Betsy was al eerder, in 1938 overleden. Vader Julius en zus Mientje zijn samen met Hannie in Auschwitz vermoord. Broer Ed meende dat de oorlog niet zo lang zou duren en dook

onder. Hij sloot zich niet bij de anderen aan om naar Zwitserland te vluchten. Hij overleefde, bouwde de modeketen Etam (Miss Etam) uit en kreeg drie zoons. Ed overleed in 2009 in de leeftijd van 93 jaar.

Met dank aan Eduard H. Adelaar (zoon van Ernst Adelaar, de broer van Willie Adelaar).

In het bovenstaande is gebruik gemaakt van het boek *Ed Korijn, een man van de tijd*, in eigen beheer uitgegeven in een oplage van 100 genummerde exemplaren en niet in de handel.

Koningin Wilhelminalaan 518

(van 1942 tot 1945: Admiraal de Ruyterlaan 518)

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Mathilde Cohen-Spier	Rees	27-5-1869	Sobibor	09-04-43	73
Stella Cohen	Arnhem	15-5-1902	Sobibor	09-04-43	40

Weduwe Mathilde Cohen-Spier was een dochter van looier Jozeph Spier en Sabine Cahn. Ze trouwde in 1892 te Rees (bij Düsseldorf) met Elibartus Johannes Asser Jacob Cohen. Hij was bij zijn trouwen decoratieschilder en stierf in 1925, 58 jaar oud. In dat jaar (1925) woonde het echtpaar in Arnhem. Het beroep van Eli is dan drogist. Het echtpaar Cohen-Spier kreeg (minstens) drie kinderen, onder wie Stella en Jaap (Jacob Joseph). Stella werd apothekersassistente. Moeder en dochter woonden in het begin van de oorlog in de Joan Maetsuyckerstraat 32, Den Haag. Hun laatste adres was in Voorburg.

Laan van Leeuwensteyn 22

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Jacques Gustave Hertz	Sittard	4-8-1895	Auschwitz	31-03-44	48
Rela Hertz-Heijmans	Enschede	4-7-1892	Auschwitz	10-09-43	51
Jaap Herman Hertz	Rotterdam	4-9-1923	Mauth.	13-11-42	19
Carina Hertz	Voorburg	20-11-1933	Auschwitz	10-09-43	9
Hermine Bonn-Hertz	Rotterdam	3-12-1918	Auschwitz	30-06-44	25

Heden overleed tot onze diepe droefheid, onze lieve Vader, Behuwd- en Grootvader,
de Heer
JACOB HEIJMANS,
Weduwnaar van
ROSALIE HERZFELD,
in den ouderdom van 80 jaren
R. HERTZ-HEIJMANS,
J. HERTZ,
H. HEIJMANS-BARUCH
en Kleinkinderen.
Voorburg, 22 October 1941.
Laan van Leeuwenstein 22.
De teraardebestelling zal plaats hebben Vrijdag te 3½ uur op de Israel. Begraafplaats Toepad te Rotterdam.
Eenige en alg. kennisgeving

Overlijdensadvertentie van Jacob Heijmans, de vader van Rela Hertz-Heijmans

*Walter en Hermine Bonn-Hertz.
Bron: joodsmonument.nl*

*Hermine Bonn-Hertz, getekend te Westerbork, 9 januari 1943.
Bron: jhm.nl*

*Hermine (Mimi) Bonn-Hertz.
Bron: joodsmonument.nl*

Een toenmalige buurman van de familie Jacobson heeft in 1942 enkele brieven gestuurd aan zijn familie waarin hij ook over de familie Hertz bericht. Enkele fragmenten uit deze brieven zijn weergegeven bij de beschrijving van de familie Jacobson (Dr. Beguinlaan 14) op p. 36-37.

Jacques Hertz was – evenals zijn vader – directeur van een handel in granen.

Jaap Hertz is, anders dan de overige familieleden, niet in Auschwitz, maar in Mauthausen overleden. Hij was ondergedoken in Limburg, waar hij op 24 juli 1942 is gearresteerd. Ruim 3½ maand (van dwangarbeid?) later is hij overleden.

Hermine (Mimi) Bonn-Hertz, dochter van Jacques en Rela Hertz-Heijmans, stond sinds juli 1942 ingeschreven bij haar schoonmoeder Emmy Bonn-Leijens in Venlo, Nieuwstraat 27.

Hermine was getrouwd met Walter Bonn, fabrikant van metaalwaren in Venlo. Het echtpaar had geen kinderen. Volgens een opgave van de gemeente Venlo volgde zij op 12 oktober 1942 haar man Walter vrijwillig naar het werkkamp Ochten, waar de mannen moesten werken aan de afbraak van de Grebbelinie.

Mimi werd op 30 juni 1944 in Auschwitz omgebracht. Op haar persoonskaart is aangetekend dat zij 16 december 1942 via het doorgangskamp te Westerbork is afgevoerd naar Duitsland.

De naam van Mimi Bonn-Hertz is in 2014 aan het monument in Park Sijtwende toegevoegd.

Laan van Leeuwensteyn 32

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Silvain Adrien Blok	Den Haag	29-12-1900	Midden-Eur.	30-06-44	43
Bertha Blok-Kusheron	Amsterdam	7-3-1902	Auschwitz	10-09-43	41
Rachel Lina Blok	Den Haag	27-7-1928	Auschwitz	10-09-43	15

Volgens een onderzoeker van het Joods Historisch Museum was Silvain Blok tot 1941 eigenaar van de Haagse Postzegelhandel aan het Noordeinde 196. Rachel Blok zat in het cursusjaar 1941-1942 in de eerste klas van de hbs van het Joodsch Lyceum in Den Haag.

Met ingang van 1 september 1941 mochten Joodse kinderen slechts scholen bezoeken die uitsluitend voor Joodse leerlingen waren bestemd. In alle delen van het land werden scholen voor Joodse leerlingen opgericht. In Den Haag werd op 15 oktober 1941 het Joodsch Lyceum in de Fisherstraat 135 geopend. Dit Joodsch Lyceum bleef bestaan tot 26 november 1942, waarna de school onder de naam Joodse School voor Voortgezet Onderwijs werd verplaatst naar de Bezemstraat. Deze school hield stand tot 15 april 1943.

Voor direct gevraagd.
Lib. net meisje
 van half negen tot half vijf.
Hulp voor ruw werk aanwezig.
BLOK, Laan van Lewenstein
32, Voorburg (Z.-H.) 4674

Laan van Leeuwensteyn 90

Naam	Geb.pl	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Ferdinand Silberberg	Hohenlimburg	8-3-1881	Auschwitz	12-10-44	63
Lilly Betty Silberberg-Schmitt	Frankfurt am Main	14-2-1884	Auschwitz	12-10-44	60

Ferdinand en Lilly woonden volgens informatie uit het Gemeentearchief van Leidschendam-Voorburg vanaf november 1933 in Voorburg, Laan van Leeuwensteyn 90. Op enig moment zijn zij naar Gouda getrokken, waarvandaan zij op transport zijn gesteld naar Westerbork. Vanuit dit doorgangskamp is het echtpaar op 5 april 1944 gedeporteerd naar Theresienstadt en zes maanden later, op 9 oktober, zijn de echtelieden overgebracht naar Auschwitz waar ze bij aankomst zijn vergast.

In het centrum van Gouda, Kattensingel 44b, zijn Stolpersteine (ook Struikelstenen genoemd) aangebracht

om Ferdinand Silberberg en Lilly Silberberg-Schmitt te herdenken.

Deze koperen plaquettes zijn in de stoep te vinden voor de huizen waarvan de voormalige, meestal Joodse, bewoners vermoord zijn door de nazi's. In de kleine, koperen plaatjes zijn de namen en de datum en plaats (meestal een concentratiekamp) waar zij vermoord zijn gestanst.

In veel andere steden, vooral in Duitsland maar ook in andere Europese landen, komen deze monumentjes ook voor. Hun aantal, nu al vele duizenden, neemt nog steeds toe. Vrijwel alle Stolpersteine zijn gelegd door de Duitse initiatiefnemer, kunstenaar Gunter Demnig (geboren 1947, Berlijn).

Advertentie 'personeel gevraagd' van het gezin Blok. Het Joodsche Weekblad, 10 oktober 1941

Stolpersteine voor Ferdinand Silberberg en Lilly Silberberg-Schmitt, bij Kattensingel 44b, Gouda.

Bron: joodsmonument.nl

Joodsch Lyceum, klas 1B-HBS, 1941-1942, met Rachel Blok op de tweede rij van achteren, als derde van links.

Collectie M.S.R. Mihon

Laan van Nieuw Oosteinde 16

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Margita Fischer	Hukliva (Tsj.-Sl.)	21-6-1919	Auschwitz	21-09-42	23

Margita was een alleenstaande dienstbode, geboren in het vroegere Tsjecho-Slowakije. Haar geboortegrond maakt nu deel uit van Oekraïne. Zij had in ieder geval een zusje van 11 jaar en een broer. Deze broer heeft de Holocaust overleefd en heeft zijn moeder, zijn jonge zusje en Margita aangemeld bij de centrale databank van de Sjoa die beheerd wordt door Yad Vashem. Moeder, die nog in de geboorteplaats van Margita woonde, is samen met haar dochttertje, in mei 1944 in Auschwitz vergast. Bij welke familie zou Margita in dienst zijn geweest?

Laan van Nieuw Oosteinde 163

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Ferdinand Bernard van der Zijl	Amsterdam	8-12-1884	Sobibor	07-05-43	58
Elisabeth van der Zijl-Cohen	Groningen	23-5-1898	Sobibor	07-05-43	44
Hans Ferdinand van der Zijl	Den Haag	13-7-1929	Sobibor	07-05-43	13

Ferdinand Bernard is ingeschreven in de Militieregisters van Amsterdam. In deze registers werden de dienstplichtige mannen geregistreerd. In het burgerleven was Ferdinand directeur.

Het gehele gezin is op dezelfde dag omgebracht. Verdere gegevens zijn vooralsnog niet bekend.

Laan van Nieuw Oosteinde 243

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Max Mozes Tobias Levisson	Den Haag	13-7-1892	Auschwitz	01-08-42	50

Max Levisson was een alleenstaande leerhandelaar. Hij woonde al enkele jaren bij het echtpaar Joseph en Eleonora van Ments-Levisson.

Max is een broer van Eleonora van Ments-Levisson (1898- ?) en zwager van Joseph van Ments (1892 - 1967). Dit echtpaar had twee kinderen, Max (jr.) en Estella. Zowel de kinderen als het echtpaar hebben de oorlog overleefd.

Een oudere broer van Joseph, Benedictus van Ments (1876-1943), werkte als penningmeester bij het Israelitische Oude mannen- en vrouwenhuis te Den Haag. Deze Benedictus is in het kamp Westerbork omgekomen.

Laan van Nieuw Oosteinde 268

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Hans Israel May / Maij	Stargard, Dld	24-1-1892	Auschwitz	02-10-44	52

Hans Israel May was voetspecialist en directeur van een bedrijfje op dat gebied: Supinator NV. In september 1938 is hij met zijn vrouw en zoon vanuit Den Haag verhuisd naar Voorburg, Laan van Nieuw Oosteinde 268. In 1942 woonde hij in villa Beukenrode aan de George Percklaan te Oisterwijk. In deze villa woonde ook een 77-jarige schoonmoeder, die evenals Hans in Auschwitz is omgekomen. De echtgenote van Hans Maij, Margarete Elsas, heeft de oorlog overleefd.

Op hetzelfde adres in Oisterwijk woonde eveneens een jong echtpaar dat in oktober 1942 een mislukte poging heeft ondernomen om naar Zwitserland te vluchten. Dit echtpaar is via Drancy op transport gesteld naar Auschwitz waar zij beiden op 14 november 1942 zijn omgekomen.

Laan van Nieuw Oosteinde 275

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Mozes van Dam	Rotterdam	5-1-1903	Sobibor	16-07-43	40
Rachel van Dam-Leons	Rotterdam	4-6-1907	Sobibor	11-6-1943	36
Emma Rosette van Dam	Den Haag	23-6-1937	Sobibor	11-6-1943	5

Bij de zoektocht naar nabestaanden plaatsten we (in het bijzonder Jos Engels) een oproep op een internet-

site waarop nabestaanden van Joodse oorlogsslachtoffers informatie uitwisselen over hun vermoorde familieleden. Zo kwamen we in contact met Loes Sorensen-Stein wier oom Maurits van Dam is vermeld op het monument voor Vrede en Vrijheid.

Loes heeft haar oom en tante in Voorburg nog gekend. Zij mocht als kind wel eens een nachtje bij hen logeren aan de Laan van Nieuw Oosteinde 275. Momenteel woont zij in de buurt van Vancouver, Canada.

Oom Maurits

Loes is in 1929 geboren als dochter van de uit Oostenrijk afkomstige Isidor Stein en Marianne (Jeanne genoemd) van Dam, de oudere zus van Maurits van Dam. Zo is Maurits de oom van Loes.

Jeanne van Dam trouwde met Isidor Stein die in 1919 vanuit Wenen naar Nederland was gekomen en in Rotterdam Bontmantelfabriek en groothandel I. Stein & Co had gesticht. Dit bedrijf bestond van 1926 tot 1936 in Rotterdam, Jonker Fransstraat 71, waarna het werd verplaatst naar Amsterdam, na de oorlog op Herengracht 144. Van 1928 tot 1936 woonde het gezin van Isidor samen met de schoonfamilie, zijnde de ouders van Marianne/Jeanne en Maurits van Dam, in een groot pand in Rotterdam, Bergweg 99 (Rotterdam-Noord). Dit huis hadden ze samen gekocht van de groothandel en bekende snoepjesfabrikant Jamin die het in 1903 had laten bouwen. Het huis telde 16 kamers met een marmeren hal/ingang. De keuken zat in het souterrain. Op de trap naar boven lagen speciaal geweven

tapijten en de balustrades langs de trappen waren van koper en gedraaid ijzerwerk. De grote zitkamer had artistieke, handgemaakte glas-in-lood ramen, alles in Jugendstil.

Maurits' ouders

De ouders van Maurits van Dam waren ook ondernemend, zij bezaten de hoedenzaak Maison Van Teeffelen in Rotterdam, met drie vestigingen.

Moeder Emma, geboren in Antwerpen, begon als hoedenontwerpster en zij ontwikkelde zich als een zeer kundige zakenvrouw met een goed oog voor de mode en begrip van waar vraag naar was.

Vader Izaak, geboren in Dordrecht, zal zich voornamelijk bezig hebben gehouden met de administratieve leiding van de zaak. Het echtpaar kreeg drie kinderen, in 1900 dochter Marianne - de latere moeder van Loes Sorensen-Stein - , in 1903 Maurits en in 1904 Rosetta.

Moeder Emma van Dam overleed in februari 1940 aan kanker, vader Izaak is in 1943 in Sobibor vermoord. Hun zoon Maurits en hun dochter Rosetta zijn eveneens omgekomen in concentratiekampen. Rosetta werd na een van de eerste transporten in Auschwitz

WINKELJUFFROU.
Ter opleiding in den winkel
gevraagd een net Meisje.
MAISON VAN TEEFFELEN.
Jonkerfransstraat 130. 21100 6

Belangrijke Uitbreiding
De Wagrijzen, Kalkoven en Ateliers der
F. I. STEIN & Co., Rotterdam
Groothandel in Wollen, Pelfen-jentabrick zijn VERPLAATST
naar Jonkerfransstraat 71 - Tel. 50899

Advertentie in Nieuwsblad van
het Noorden, 31 januari 1930

Advertentie in NRC,
27 september 1913

Persoonsbewijs Marianne van
Dam.
Particuliere collectie

Detail: stempel in het persoons-
bewijs van Marianne van Dam
voor vrijstelling van de Arbeits-
einsatz

vergast op 3 augustus 1942. Alleen Marianne overleefde de oorlog. Zij overleed in 1972 in Bussum. In 1942 kreeg zij een stempel van de Gestapo in haar persoonsbewijs waarmee zij een vrijstelling verwierf voor de Arbeidsinzet (Arbeitseinsatz). Zo was ze aanvankelijk veilig voor deportatie. Die vrijstelling had er mee te maken dat de familie werkte in de bontindustrie, een sector die voor de Duitsers van belang was.

Maurits, zijn vrouw Rachel en dochtertje Emmy

Maurits werd geboren in Rotterdam op 5 januari 1903. Bij de geboorte kreeg hij de naam Mozes, maar zijn roepnaam werd Maurits.

Hij trouwde op 10 juli 1930 met Rachel (Chel) Leons. In 1933 liet hij zich inschrijven in de gemeente Voorburg. Het echtpaar ging wonen aan de Laan van Nieuw Oostende 275.

Rachel, geboren 4 juni 1907, was de dochter van Abraham Leons en Rosette Leons-Presser. Deze ouders woonden in het begin van de oorlog aan de Weteringkade in De Haag. Moeder Rosette is in december 1940 in Den Haag overleden, 59 jaar oud. Haar man

Maurits van Dam, geknield op de voorgrond, in goede tijden, 1934.

Collectie L. Sörensen-Stein

Maurits van Dam.

Particuliere collectie

Abraham is weggevoerd naar Auschwitz, waar hij eind februari 1943 is omgekomen, 60 jaar oud.

Rachel had nog een jongere broer, Eliazar Mozes, die in Amsterdam op kamers woonde en in maart 1943 in Sobibor eveneens is vermoord. Hij werd 31 jaar.

Maurits Van Dam stond bij de gemeente Voorburg ingeschreven als 'handelsreiziger pelterijen' (vertegenwoordiger in bontwerk, pelswerk), maar na enige tijd werden de echtelieden de eigenaren van een damesmode-importfirma 'M. van Dam, Modes Engros', gevestigd aan het Spui 151 in het centrum van Den Haag.

Op 23 juni 1937 wordt een dochtertje geboren, Emma Rosette, waarschijnlijk in een kliniek in Den Haag, maar zij wordt nog diezelfde dag bij de Burgerlijke Stand van Voorburg ingeschreven. Emmy wordt vernoemd naar haar beide oma's, Emma en Rozetta.

Dan komt de oorlog dichterbij. Maurits' zwager Isidor en zijn zus Marianne (de ouders van Loes Sorensen-Stein) zagen het aanstormende onweer dichterbij komen en namen in 1939 stappen om met hun kinderen Elly (16 jaar) en Loes (destijds 10 jaar) te emigreren naar de

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z											
MISBRUIKLOOS											
G.P.N.		Lm. n. R.D. Goude 275		Staat no.		No.					
Volommen	BRUGAANNAAM	VOORNAAM	Geboorte	Stelling	Dagtekening	Plaats	Overlijdens	Overlijdens	Overlijdens	Overlijdens	Overlijdens
	(Bijnamen van ouders)	(Bijnamen van ouders)	d. v. v.	of het geboorteland	des geboortes	van geboorte	aan	aan	aan	aan	aan
1	van Dam	Mozes	m.	hfd.	5.1.05	Rotterdam	H	12.7.10	NI	Ned	
2	Leons	Rachel	v. v.	v. v.	4.1.07	Rotterdam	H		NI	Ned	
3	van Dam	Emma Rosette	v. d.	v. d.	23.6.37	den Haag	O		NI	Ned	

Aank. Bericht of bevestig.												
Deze lijst is bedoeld voor de personen die op 10 mei 1940 in Nederland waren en die op 10 mei 1940 in Nederland waren.												
Volommen	Tijds		Verrekening		Tijds		Verrekening		Tijds		Verrekening	
	de	aan	de	aan	de	aan	de	aan	de	aan	de	aan
	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
1	Aankomst		28.8.35		Bresche				N. 15		22.10.1937	
2	Aankomst		23.6.37		den Haag						1 p. 1937	

Verenigde Staten, maar hun visumaanvraag werd afgewezen. Een poging om naar de Nederlandse Antillen uit te kijken strandde op het feit dat het schip

waarmee ze wilden vertrekken, vol zat. Ze boekten voor een volgende vaart die op 25 mei 1940 zou vertrekken, maar de Duitse inval op 10 mei dwarsboomde die plannen. Ze zaten in de val. Angst en verwarring overviel hen bij het horen van de zware bommenwerpers die overvlogen. Loes vertelt dat zij met haar familie in paniek naar de kust vluchtten, samen met vele andere Joodse families, in een ijdele poging om een schip te vinden dat hen naar Engeland kon brengen. Toen het nieuws kwam dat het Nederlandse leger zich had overgegeven keerden ze naar hun huis in Naarden terug en zagen hoe de Duitsers Nederland binnen marcheerden.

Oorlog

De oorlog was geen dreiging meer, maar was realiteit geworden. Zo goed en zo kwaad als het ging moest het gewone leven doorgaan. Loes kreeg voor haar twaalfde verjaardag een boek cadeau van haar oom Maurits, tante Chel en nichtje Emmy, aangeboden met een op (Sinterklaas-)rijm gestelde verjaarsgroet:

Voorzijde gezinskaart Mozes van Dam.

Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

Achterzijde gezinskaart Mozes van Dam.

Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

Rachel van Dam-Leons en dochter Emmy van Dam, 1937.

Collectie L. Sörensen-Stein

Aan jarige Loes

We zijn je jaardag niet vergeten
al zijn we dan wat laat.
Ik had me van mijn taak niet goed gekweten
en had mijn tijd verpraat
met andere zaken,
die hoewel belangrijk,
het te laken
verzuim mij kwalijk kan worden goed geschreven.
Maar lieve nicht,
wil je 't mij vergeven?
Ik weet, een jaardag is van groot gewicht.
Wat vóór die Dag was is NU Duister
en in de toekomst gloort het Licht.
Beste meid, wordt de luister
dat wenschen je oom en tante en nicht –

*Mozes (Maurits) van Dam.
Particuliere collectie*

*Rachel van Dam-Leons.
Particuliere collectie*

*Emmy, 1940.
Particuliere collectie*

van je pap en mam en zus
bij 't overhandigen van dit boek met een verre kus,

Voorburg, 12/2/'41

Maar het lukt niet altijd om de problemen waarmee de
Joodse bevolking dagelijks werd geconfronteerd, ook
voor de kinderen verborgen te houden.

Op 16 september 1941 schreef Maurits vanuit Voorburg/
Den Haag een brief terug aan zijn nichtje Loes in Naar-
den. Kennelijk had Loes eerder een briefje geschreven
naar haar oom en tante:

Lieve Loes,

Ik meen goed geraden te hebben dat jij een briefje
terug verwacht. En daarom maar dit epistel.
We vonden het erg leuk een brief van je te ontvan-
gen. Wanneer wij eens naar N(aarden) komen? Wel,
dat heb ik geschreven. Zoodra we met de wagen
kunnen komen. Maar je weet toch zeker wel dat de
verbinding van de ene plaats naar de andere in bei-
de richtingen kan afgelegd worden? Begrijp je het?

Die tekening onder je brief was heel aardig. Alleen
weet je geloof ik niet goed raad met de geschoende
voeten. Meid, maak het je makkelijk. Teeken bloote
voeten. Schoenen zijn er toch niet te krijgen.

Emmy wordt een flinke meid. Ze mag zoo in de buurt
alleen boodschappen doen. Moet je zien hoe trotsch
ze is als ze met haar tasch op stap gaat. Met geld
er in! Dan geniet ze. En als ze dan terug komt en ze
heeft haar boodschap goed gedaan, dan fonkelen
d'r ogen. Er zou nog veel meer te vertellen zijn over
die kleine meid. Maar ja, dat is nu juist het moeilijke.
Om die kleine gebeurtenissen zoo te vertellen, dat
ze voor een ander interessant zijn. Dat deurtje waar
jij het over hebt, gaat bij mij ook niet altijd open. En
wanneer ik het open zou kunnen krijgen, dan heb ik
er of niet altijd gelegenheid voor of de lust ontbreekt
me er toe, tegenwoordig. Want meisje, in dezen tijd
moet ik mijn gedachten bij andere dingen bepalen.
Loes, ik hoop dat je tevreden bent met deze brief,

schrijf zelf maar weer eens vlug, doe de groeten aan je ouders en zus (Elly) en ontvang ze zelf met een kus van je Oom en tante en nicht

Aan Joden werden steeds meer beperkingen opgelegd: ontslag van Joods personeel in overheidsdienst; verbod voor Joden om bioscopen te bezoeken; registratie van Joodse personen en bezittingen; verbod voor Joden op het bezit van radio's; Joden mogen niet langer markten, zwembaden, stranden, parken, dierentuinen, cafés, restaurants, hotels, schouwburgen en musea bezoeken; Joodse kinderen mogen niet meer naar openbare scholen.

Er zijn inmiddels een paar en razzia's geweest, waarbij enkele honderden Joden zijn opgepakt en gedeporteerd.

Sinterklaas 1941 staat voor de deur, maar het is geen vrolijke tijd. Maurits-Sinterklaas-van Dam schrijft:

Lieve Kinderen,

Dit jaar geen gedicht van St. Nicolaas. Duizenderlei gedachten bestormen mij, maar ik mis de innerlijke rust mij te kunnen concentreren. Want steeds dringt zich datgene in mijn gedachten naar voren, dat ook elk ander mensch op het oogenblik totaal beheerscht, en alle andere ideeën bant.

Weest daarom ditmaal tevreden met deze enkele regels en kleine geschenken.

Ik hoop dat we in later jaren met vreugde zullen herdenken en we zullen kunnen zeggen:

Dat was toen een prettigen St. Nicolaastijd vol met aangename verrassingen

Tot 5 december 1942

St. Nicolaas.

Drie foto's van Emmy van Dam, 1940. Foto-atelier H. Frankennmolen, K.W.-laan 27 Voorburg. Collectie L. Sörensen-Stein

M. VAN DAM

MODES ENGROS

IMPORT

EXPORT

Bankiers: INCASSO-BANK
DEN HAAG, WAGENSTRAAT

POSTREKENING No. 278510

DEN HAAG, 4 December 1943

SPUI 151
TELEFOON 113742

Lieve Kinderen.

Dit jaar geen gedicht van St. Nicolaas.
Duizenderlei gedachten bestaen mij, maar ik mis de innerlijke rust
mij te kunnen concentreeren. Want steeds dringt zich datgene 2 in
mijn gedachten naar voren, dat ook elk ander mensch op het eegen-
blik totaal beheerscht, en alle anders ideeën bant.
Weest daarom ditmaal tevreden met deze
enkele regels en kleine geschenken.
Ik hoop dat we in later jaren ~~XXXXXXXXXX~~
denen dag met vreugde zullen herdenken en we zullen kunnen zeggen :
dat was toen een prettigen St. Nicolaastijd ~~XXX~~ vol met aangenaam
verrassingen.

Met ~~XXXX~~ 5 December 1942

St. Nicolaas.

Einde

Over het leven van het gezin Van Dam in 1942 en begin 1943 is niets bekend. Wel is bekend dat de Joodse schrijver Maurits Wertheim (1904-1968) in 1942 enige tijd heeft gewoond op de Laan van Nieuw Oosteinde 275, het adres dat werd bewoond door de familie van Dam. Misschien waren Maurits, Rachel en Emmy inmiddels ondergedoken bij de vader van Rachel, die sinds 1940 weduwnaar was. In Westerbork staat Weteringkade 15 Den Haag genoteerd als laatste woonadres van het gezin. Loes is in die periode op veel verschillende onderduikadressen ondergebracht en daarna tot half april 1945 in Apeldoorn, waar zij door de Canadezen is bevrijd. Na de oorlog werd bekend dat haar oom Maurits, tante Chel en nichtje Emmy zijn vergast. Emmy is met haar moeder met het beruchte kindertransport van 6 juni 1943 vanuit Vught via Westerbork naar Sobibor gedeporteerd.

De brief van de Sint op papier van de firma.

Particuliere collectie

De naam van Emma (Emmy) van Dam op het gedenkteken in Kamp Vught.

Foto particuliere collectie

Het transport dat op 11 juni 1943 in Sobibor aankwam, was het grootste van alle transporten die vanuit Nederland naar de vernietigingskampen zijn gegaan, méér dan 3000 personen op één dag. Emmy was nog geen 6 jaar, haar moeder Chel had nog maar enkele dagen eerder haar 36ste verjaardag herdacht.

Mozes (Maurits) van Dam is een paar weken na zijn vrouw en dochter vermoord, ook in Sobibor, op 16 juli 1943. Hij is 40 jaar geworden.

Kindertransporten 6 en 7 juni 1943

De leiding van kamp Vught maakte op 5 juni 1943 bekend dat alle Joodse kinderen het kamp moesten verlaten. Een dag later werden kinderen in de leeftijd van nul tot drie jaar, samen met hun moeder, op transport gezet. De volgende dag verlieten oudere kinderen het kamp. Hoewel gezegd was dat de kinderen overgebracht zouden worden naar een speciaal kinderkamp, belandden de kinderen in doorgangskamp Westerbork. Vanuit daar werden ten minste 1269 Joodse kinderen uit kamp Vught gedeporteerd naar vernietigingskamp Sobibor. Vrijwel direct na aankomst werden de kinderen daar om het leven gebracht.

Laan van Nieuw Oosteinde 304

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Moritz Meijer	Winschoten	9-6-1882	Auschwitz	2-11-1942	60

Moritz Meijer is in het bevolkingsregister van Voorburg ingeschreven in juni 1934. Hij was klerk bij de posterijen en inspecteur van de Lotisico (een risicoverzekering tegen loterijen). Moritz is gehuwd geweest met Ettiena Schott, maar was bij zijn komst naar Voorburg al van haar gescheiden.

In Voorburg woonde Moritz op de Laan van Nieuw Oosteinde 218 (later vernummerd tot 304), maar ten tijde van zijn deportatie had hij een adres in Den Haag, Barentsstraat 23.

Moritz - geb. Schott. Ettiena.

VOLGENDE NUMMERS VAN HET GEBIED	GESLACHTSNAAM	VOORNAMEN (Wanneer gescheiden)	GEBORTE- TIJD	GEBORTE- PLAATS (Bij aanwijzing van gemeente of van het land)	BIBLIOTHEEK STAMP of andere aanwijzing van plaats of andere aanwijzing van plaats	AANMERKINGEN										
							1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943
1	<i>Meijer</i>	<i>Alfred Max</i>	<i>21/6/12</i>	<i>Amst.</i>		<i>Net B.D.</i>										
2	<i>Meijer</i>	<i>Alfred Max</i>	<i>21-6-12</i>	<i>Amst.</i>		<i>R.K. Z.A.</i>										
3																
4																
5																
6																
7																
8																
9																
10																
11																
12																

0301929

Ettiena Meijer-Schott stond volgens joodsmonument.nl geregistreerd op een ander adres: François Valentijnstraat 199, Den Haag. Zij is omgekomen in Sobibor, 28 mei 1943.

Het echtpaar had twee kinderen, Henri en Alfred. Net als hun vader Moritz zijn ook de beide zonen omgebracht, Henri op 14 augustus 1942 in Auschwitz, 32 jaar, en Alfred in Mauthausen op 15 januari 1943, 30 jaar oud. De persoonskaart van Alfred laat zien dat hij is bekeerd tot het R.K.-geloof.

De naamsvermelding van Moritz Meijer is in 2014 toegevoegd aan het monument in Park Sijtwende.

Laan van Nieuw Oosteinde 436

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Eliazar Andries Davidson	Soerabaja	4-4-1921	Auschwitz	30-09-42	21

Persoonskaart van (zoon)
Alfred Meijer.

Collectie Gemeentearchief
Leidschendam-Voorburg

Elie Davidson zat in het cursusjaar 1941-1942 in de hoogste klas van de hbs van het Joodsch Lyceum in Den Haag. Oom Mozes was penningmeester van de

Elie Davidson, april 1942,
Joodsch Lyceum, Den Haag.

Bron: jhm.nl

Stichting Studiefonds 1ste H.B.S. Elie was een van de oudste leerlingen op het lyceum. Hij legde in 1942 het eindexamen hbs-B af. Op de laatste officiële schooldag voor het examen, 27 maart 1942, vierden ze met de klas een groot feest. Volgens een klasgenoot was Elie een prettige schoolkameraad, maar 'hij keek altijd zo verdrietig'. Alsof hij een blik in de toekomst kon werpen. Elie was geen slechte leerling, maar tussen het mondeling en schriftelijk examen voorzag hij dat hij niet zou slagen. En inderdaad, hij was de enige die zakte. Dat was niet alleen teleurstellend voor hem, maar wierp ook een schaduw over het plezier van het slagen bij zijn medescholieren. Twee maanden later werd hij gedeporteerd. Hij hoorde tot de eerste lichtung Joden die een oproep had ontvangen. Gemeentetram 13 bracht de grote groep Joden op 18 augustus 1942 van het verzamelpunt aan de Paviljoensgracht naar station Staatsspoor.

Elie had een jongere zus, Mietje Davidson die op de Parkweg 34c woonde. Beiden waren kinderen van Mattheus Davidson, een jongere broer van Mozes Davidson die op de Weverslaan 37 woonde. Elie en Mietje zijn op dezelfde dag omgekomen in Auschwitz.

Laan van Nieuw Oosteinde 462

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Samuel Levie	Zwolle	13-3-1894	Auschwitz	11-02-44	49

Samuel Levie was koopman. Zijn vrouw, Elisabeth Ap-
troot, met wie hij in 1917 was getrouwd, heeft de oorlog overleefd. Het echtpaar had twee kinderen, Hein en Bo, die beiden de oorlog ook hebben overleefd.

Laan van Nieuw Oosteinde 478

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Lili Deutshová	Bratislava	2-9-1907	Auschwitz	21-09-42	35

Lili Deutshová was dienstbode. Volgens het Adresboek 1938/1939 woonde er op de Laan van Nieuw Oosteinde 478 een zekere A.W. Steenbergh. Zou Lili op dit adres hebben gewerkt?

Looierslaan 43

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Sara Kunigunde Henriette Eisenstein-Stern	Borbeck	03-04-1865	Westerbork	30-08-1943	78

Kunigunde Henriette Stern was weduwe van Louis Eisenstein. Het echtpaar is op 19 september 1894 in Dortmund getrouwd. Zij kregen vier dochters. Echtgenoot Louis overleed op 10 mei 1929, 62 jaar oud. Kunigunde behoorde tot de Joodse vluchtelingen die al voor de oorlog vanuit Duitsland naar ons land zijn gekomen in de hoop aan vervolging te ontkomen. Die hoop bleek ijdel, want op enig moment is zij naar het door-gangskamp Westerbork gedeporteerd, waar zij op 30 augustus 1943 is omgekomen en op 1 september 1943 is gecremeerd. De urn met haar as is bijgezet op de Joodse begraafplaats in Diemen.

Van Matenessestraat 9

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Eva de Jong-Nathans	Gasselte	1-9-1875	Sobibor	07-05-43	67

Eva Nathans is in 1902 in Groningen getrouwd met David de Jong. David werkte in de confectie-industrie. Het echtpaar De Jong-Nathans kreeg twee kinderen, dochter Estella (1907 - 1943 Auschwitz) en zoon Salomon. Estella, haar man Arnold en hun dochter Frederika (1929 - 1943) zijn in de oorlog omgebracht. Salomon is voor de oorlog al geëmigreerd naar New York.

Eva had minstens nog een zus, Grietje (1873 - 1942) en twee broers, Simon (1880 - 1944) en Jacob (1883 - 1942) die allen in Auschwitz zijn omgebracht.

Volgens joodsmonument.nl stond ook Eva's echtgenoot David de Jong geregistreerd op het adres Van Matenessestraat 9. David, geboren in 1876, is op 5 april 1945 in Ermelo overleden. Wellicht is hij op 69-jarige leeftijd een natuurlijke dood gestorven. Het is niet duidelijk waarom alleen Eva is gedeporteerd en vergast.

Molenwijkstraat 8

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Benjamin Waisvisz	Den Haag	19-2-1901	Sobibor	23-07-43	42
Sophia Julia Waisvisz-Drievoet	Werkendam	31-12-1897	Sobibor	23-07-43	45
Sidney John Waisvisz	Den Haag	17-7-1928	Sobibor	23-07-43	15
John Sidney Waisvisz	Den Haag	13-6-1930	Sobibor	23-07-43	13

Vader Benjamin werkte als bedrijfsleider. Sidney John Waisvisz zat in september 1941 in de tweede klas van de 1ste Gemeentelijke HBS te Den Haag. In oktober 1941 moest hij naar klas 2 van het Joodsch Lyceum in de Fisherstraat. Het volgende schooljaar zat hij in klas 3. Van de 47 namen van tweedeklassers van het schooljaar 1941/1942 treffen we er nog maar 16 aan in de derde klas van het schooljaar 1942/1943.

Van Montfoortstraat 33

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Maurits Kuckulus	Den Haag	18-6-1924	Bremen	25-03-45	20

Maurits Kuckulus noemde in Westerbork Van Montfoortstraat 33 als zijn laatste woonadres. Volgens het Adresboek 1938/1939 woonde er destijds ook een Kuckulus op de Van de Wateringelaan 78. Maurits is overleden in het werkkamp Außenlager HB-Farge. Dit satellietkamp van Neuengamme lag ten noorden van Bremen. Het merendeel van de gevangenen werd ingezet bij de bouw van een ondergrondse bunker voor de constructie van U-boten (onderzeeërs). Dit project had de codenaam 'Valentin'. In de bunker zouden alle onderdelen van een U-boot samengebracht worden en dan zou een volledige U-boot de bunker verlaten. Het plan was om een kanaal naar de bunker te graven zodat de U-boot makkelijk naar binnen en naar buiten gebracht kon worden. De bouw van de bunker begon rond 1943. In 1945 was de bunker bijna klaar, maar de bouw is nooit afgemaakt. Er is nooit een U-boot geassembleerd in de bunker. Tijdens de bouw van 'Valentin' zijn er 1.750 gedwongen

arbeiders en krijgsgevangenen omgekomen, waaronder Maurits Kuckulus. Hij had als gevangene het nummer 74396.

Van Naeltwijkstraat 86

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Doortje de Levie-Polak	Den Haag	2-2-1880	Auschwitz	09-11-42	62
David de Levie	Den Haag	21-1-1912	Sobibor	13-03-43	31

Doortje Polak is geboren als derde in een gezin met acht kinderen. Vader was huisschilder en winkelier in Scheveningen. Doortje was getrouwd met Jacob de Levie, maar werd in 1937 weduwe. Het echtpaar had twee kinderen: de hier vermelde zoon David en een jongere dochter Catharina (1916 - 1942 Auschwitz). Catharina was getrouwd met Maurits van der Kloot (1914 - 1942 Auschwitz). Zij woonden in Den Haag. Doortje de Levie-Polak dreef op de hoek van de Van Naeltwijkstraat met de De Melemstraat een buurtwin-

Den Haag. Burgersdijkstr. b. Goeverneurlaan. Dame all., orth., eig. won., z. dame v. samenw. en gez. huis. verk., om tez. huish. te doen. Cond. nad. te bespr. Br. Molenwijkstraat 8, Voorburg, tel. 778561. 2792

Advertentie van het gezin Waisvisz. Het Joodsche Weekblad, 29 mei 1942

Doortje de Levie-Polak (links) en haar moeder Catharina Polak-Alter, waarschijnlijk op een binnenplaatsje in Scheveningen, circa 1920. Collectie Jacqueline en Freddy Polak

kel, genaamd 'De Goede Verwachting'. Het assortiment bestond voornamelijk uit levensmiddelen en snoep. Zoon David de Levie was boekhouder. Gezien het verschil in overlijdensdatum en -plaats zijn moeder Doortje en zoon David wellicht afzonderlijk opgepakt en gedeporteerd. Een overbuurvrouw heeft hen uit hun huis zien weghalen (HVV-boek 2012 over Voorburg-Noord, p. 71).

Van Naeltwijkstraat 121

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Mozes Engelder	Amsterdam	14-12-1900	Auschwitz	30-09-42	41
Rosette Engelder-Leeuwarden	Bremen	18-6-1901	Auschwitz	19-08-42	41
Sofia Klara Jacobs	Nordenham	8-2-1925	Auschwitz	30-09-42	17
Henri Nathan Engelder	Voorburg	25-3-1931	Auschwitz	19-08-42	11

Mozes (Moos) Engelder was een vishandelaar. Op zaterdagavonden stond hij volgens een ooggetuige met zijn haringkar, een pet op het hoofd, met een te korte broek en reusachtige lichtbruine hoge schoenen onder het schijnsel van een straatlantaarn zijn waar te verkopen. Moos is op 2 juli 1930 in Den Haag getrouwd met Rosette Leeuwarden, dochter van Nathan Leeuwarden en Hanna Levij.

Rosette was eerder gehuwd met Sallij Jacobs met wie zij een dochter had, Sofia Klara, geboren in Duitsland. Sofia Klara had de Duitse nationaliteit.

Op 2 juli 1930 hertrouwde Rosette in Den Haag met Moos Engelder.

Henri Nathan was een zoon uit het tweede huwelijk van Rosette. In 1934 is er nog een zoontje geboren, dat slecht twee maanden oud is geworden. Volgens de gezinskaart is het gezin van Moos en Rosette in juli 1930 in Voorburg ingeschreven. Zij zijn toen gaan wonen in de Van Heurnstraat 141. Tussen 1932 en 1935 woonde het gezin in de Herenstraat 3, en de volgende twee jaren was hun adres Voorhofstraat 25. In november 1937 zijn zij weer naar Voorburg-Noord ver-

Marcus Israel.
Bron: joodsmonument.nl

Marcus en Clemence voor hun huis, Nicolaas Beetslaan 14.
Collectie W. Israël-Kuiper

huisd, naar de Van Naeltwijkstraat 121. Het Adresboek van de gemeente Voorburg 1938/1939 vermeldt als bewoners van dit laatste adres M. Engelder; Mw.Wed. N. Leeuwarden geb. Levi. Kennelijk woonde ook de schoonmoeder van Mozes Engelder in huis.

Er bestaat een inboedellijst van de woning, opgemaakt op 21 augustus 1942, twee dagen na de overlijdensdatum van moeder Rosette en haar 11-jarige zoon Henri. Dit duidt er op dat moeder en zoon zeer kort na hun wegvoering zijn vermoord. Vader en (stief)dochter hebben waarschijnlijk ruim een maand langer in een (doorgangskamp) doorgebracht.

Nicolaas Beetslaan 14

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Marcus Israël	Arnhem	25-6-1873	Sobibor	21-5-1943	69

Marcus Israël was tot zijn pensioen chef commies bij de Nederlandse Spoorwegen in Den Haag Staatspoor. Op zijn 26ste trouwde hij met Clemence Maisonpierre. Met haar kreeg hij drie zonen, Jacob, Philip en Simon. Jacob en Philip zijn beiden in Auschwitz omgekomen. Simon overleefde de oorlog en overleed in 2000.

Na 40 dienstjaren ging Marcus met pensioen en verhuisde met echtgenote Clemence en zoon Simon van de Jan

van Riebeekstraat 9 in Den Haag naar Voorburg, waar hij in de Nicolaas Beetslaan 14 een mooi huis kocht, dicht bij het spoor en destijds aan het einde van de straat en van het dorp.

Na enkele jaren werd Clemence helaas ziek en overleed in mei 1939.

In de oorlog werd het huis al snel door de Duitsers geconfisqueerd en moesten Marcus en Simon vertrekken. Aanvankelijk is Marcus ingetrokken in een pension aan de Laan van Nieuw Oosteinde 234. Simon verdween in de onderduik. Later is Marcus (waarschijnlijk gedwongen) verhuisd naar de Juliana van Stolberglaan 28 in Den Haag en van daaruit getransporteerd naar Westerbork.

Bijzonder is, dat Marcus Israël in Westerbork op 1 maart 1943 is hertrouwd met de 62-jarige weduwe Clara Barnstijn (1880 - 1943), die voorheen in de Vondelstraat in Den Haag woonde en als laatste woonadres Juliana van Stolberglaan 28 had.

Na ruim twee maanden zijn beiden naar Sobibor gedeporteerd waar ze op 21 mei 1943 zijn vergast.

Oosteinde 205

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Johan Leon Goudsmit	Amsterdam	21-2-1895	Auschwitz	06-03-44	49

Johan Goudsmit is in 1918 getrouwd met Gijsberta Antoinette Hendriette Scholtz (1891-1963). Het was een gemengd huwelijk. Het echtpaar kreeg drie kinderen, Berthel Lion, Henri André en Mary Louise.

Johan was machinebouwingenieur. Hij heeft verschillende patenten op zijn naam staan, onder andere een voor verbetering van boormachines (1919), een voor de fabricage van vloeren met rubberen vloerbedekking, en een voor een verbeterde meetmethode voor spullen die op een lopende band vervoerd worden.

Johan Goudsmit en zijn gezin leefden niet volgens de traditionele joodse leef- en gedragsregels. Na verraden te zijn als illegaal werker is Johan Goudsmit als strafgeval naar Auschwitz gedeporteerd. De overige gezinsleden (moeder en drie kinderen) overleefden de oorlog.

Oosteinde 301

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Mozes Richard Hakker	Rotterdam	31-1-1894	Sobibor	09-03-43	49
Philip Max Hakker	Rotterdam	30-9-1920	Sobibor	09-03-43	22

Niet alle Joodse gezinnen en personen hebben lang in Voorburg of Leidschendam gewoond.

Uit het Voorburgse adresboek 1938/1939 blijkt dat slechts een klein aantal van de adressen van waaruit Joodse slachtoffers zijn gedeporteerd, in 1938/1939 werden bewoond door Joodse Voorburgers. Sommigen kwamen uit Den Haag en Scheveningen, anderen kwamen uit Rotterdam, nadat deze stad op 14 mei 1940 was getroffen door een zwaar bombardement dat de hele binnenstad verwoestte. Een van deze gezinnen was dat van Mozes Richard (Max) Hakker.

Muziekhandel Ph. Hakkert Jr.

Mozes Richard (Max) Hakker(t) werd in Rotterdam geboren als een van de twee zonen van Philip Hakker. Philip Hakker, zich noemende en schrijvende Hakkert, had

Huize 'Clemence', Nicolaas Beetslaan 14.
Collectie W. Israël-Kuiper

Clara Barnstijn.
Bron: NRK Oorlogsarchief Collectie Persoonsbewijzen (2030)

*Max Hakkert in betere tijden.
Particuliere collectie*

*Max en Flip Hakkert.
Particuliere collectie*

zich in 1880 in Rotterdam gevestigd als handelaar en winkelier in bladmuziek, muziekinstrumenten, kleine muziekautomaten (bijvoorbeeld speeldozen), harmonica's en grammofoons. Hij opende ook een werkplaats voor de reparatie van muziekinstrumenten, vooral blaas- en slaginstrumenten en allerlei toebehoren. Mozes Richard, Max genoemd, trouwde in 1916 met Flora Sanders, pianolerares. Zij kregen in 1918 een dochter, Anna (Ans) Hakkert en in 1920 een zoon, Philip Max (Flip) Hakkert.

Toen vader Philip in 1925 op 65-jarige leeftijd overleed zette zoon Max de zaak voort onder de naam firma Ph. Hakkert Jr. De andere zoon, Jacob Wolfgang (Jaap of Jacques) verwierf vanaf 1910 grote vermaardheid als viool- en cellobouwer. Vanaf 1912 verkoopt Philip Hakkert ook 'zelfgesponnen snaren', waarvoor hij in 1917 de Eerste Nederlandsche Snarenfabriek opricht - voor de fabricage van snaren, niet alleen voor muziekinstrumenten, maar ook voor tennisrackets, aandrijfsnaren voor machines en medisch hechtmateriaal ('catgut'). Max was 31 jaar toen hij de zaak van zijn vader voortzette. Het bedrijf floreerde en in 1930 verhuisde hij met het bedrijf naar de Schiedamsche Singel 49. Hij was een warm promotor van muziekshows en jazz-concerten.

In de vooroorlogse cabaret en jazz-scene in Rotterdam speelde Max een belangrijke rol door zijn contacten met prominente musici, Nederlanders zoals Louis Davids en Lou Bandy, maar ook buitenlanders zoals Coleman Hawkins en Louis Armstrong. Bladmuziek zowel als grammofoonplaten van veel bekende liederen van onder meer Louis Davids werden door Hakkert uitgegeven. Zijn winkel lag op een gunstige plek, tegenover de toenmalige Bijenkorf, en tot de oorlog uitbrak ging het ieder die er bij betrokken was voor de wind. Inmiddels was ook Flip, de bijna 20-jarige zoon van Max, na een instrumentmakersopleiding in het buitenland, betrokken bij de zaak.

Jaar 1940-1942

Van de oorlogsjaren, vanaf 9 mei 1940 (inclusief het bombardement van Rotterdam op 14 mei) tot zomer 1942, en middels briefkaarten maart 1943 - het einde in Sobibor, is een journaal bewaard gebleven, geschreven door Max Hakkert. Hieruit blijkt dat het gezin nog op de ochtend van 14 mei 1940, enkele uren vóór het bombardement op Rotterdam, de mogelijkheid heeft besproken om naar Engeland te vluchten.

Tijdens het bombardement zit de familie in een schuilkamer van het Noorse consulaat, dicht bij de zaak en dicht bij hun huis. Bij het verlaten van hun schuilplek zien ze de troosteloze aanblik van een brandende stad, ingestorte huizen, verbrokkelde muren, straten bezaaid met puin en glas. Alles in één klap vernietigd, ook hun eigen woning en winkel.

Ze brengen een nacht door bij vrienden aan de Heemraadssingel in Rotterdam en trekken vervolgens de stad uit - zoals vele anderen -, op weg naar Scheveningen waar Max' moeder, Elizabeth, woont. Ze moeten over Bergschenhoek lopen omdat de weg Delft - Rijswijk niet begaanbaar is vanwege de vele neergeschoten vliegtuigen op de weg bij vliegveld Ypenburg. In Scheveningen ontmoeten ze Jaap, de broer van Max. Zijn in 1940 nieuwgebouwde snarenfabriek aan de Vlaggemanstraat 25 in Rotterdam was gespaard gebleven. Met Jaap komt Max overeen om in het pand waarin de snarenfabriek daarvoor gevestigd was een nieuwe start te maken met zijn muziekhandel en later een deel van de ruimte in te richten als woonhuis.

Zo wordt Fa. Ph. Hakkert, Jr. per 1 juli 1940 opnieuw gevestigd, nu aan de Schiekade 172. Langzamerhand begint het bedrijf weer te draaien en op 1 augustus nemen Max, zijn echtgenote Flora en hun kinderen Ans en Flip, opnieuw hun intrek in Rotterdam. In de oorlogsjaren was de productie en verkoop van nieuwe instrumenten vrijwel geheel stil komen te liggen; mondjesmaat werden gebruikte instrumenten ingekocht, gereviseerd en weer verkocht.

1941: naar Voorburg

Ook na het verwoestende bombardement van mei 1940 zijn er nog veel luchtaanvallen op Rotterdam. Op 15 februari 1941 wordt het Sint Franciscusgasthuis, destijds op de Schiekade, en de directe omgeving zwaar getroffen. Hoewel het pand van Ph. Hakkert Jr. ternauwernood gespaard blijft wordt de grond te heet onder de voeten en de familie Hakkert besluit om een woonplek buiten Rotterdam te zoeken.

De moeder van een vriend woont in Leidschendam, aan de grens met Voorburg. Max neemt contact met haar op en echtgenote Flora gaat alvast op onderzoek uit in Leidschendam-Voorburg. Het dagboek vertelt:

De volgende dag (Maandag) telefoneerde mijn vrouw uit Leidschendam dat zij hoogstwaarschijnlijk iets geschikts voor ons in Voorburg had en ik besloot de volgende dag te gaan kijken.

Alzo ging ik den volgende dag naar Voorburg en trof mijne vrouw bij de oude mevrouw O. We gingen het huisje bekijken en het bleek een kleine voorkamer te zijn, een kamertje voor Flip, Ans [de kinderen, JE], en slaapkamer voor ons te zijn. Bovendien hadden wij het mede gebruik van badkamer en keuken. Het was een verdieping boven een dameskapsalon [Oosteinde 301, JE]. Achter het huis was een zeer groote tuin, welke uitzag op de duinen, tot Wasse-naar. De voorzijde had een kleine voortuin, gelegen aan den weg naar Voorschoten. We zagen uit op de weilanden en ons 'home' was slechts 2 à 5 minuten gaans van de halte Electriche Spoor-Leidschendam-Voorburg. De verhuurders (de vrouw was de eigenaar van de Dames kapsalon, de man was boekhouder bij een groote levensverzekering maatschap-

pij) waren zeer vriendelijke menschen, met wie we best konden opschieten.

We hebben zeer veel vriendschap en hulp in de loop der tijden ondervonden. O. en J. hebben meer voor ons gedaan, als eenig familielid. Het waren (zijn misschien nog) trouwe en brave vrienden. [het journaal is geschreven in 1942, JE]

Toen ik het huisje zag besloot ik dit (althans de bovenverdieping) onmiddellijk te huren en Vrijdag in den zelfden week gingen wij 'over'.

Zoo sliepen wij dien Vrijdag avond rustig in ons huisje te Voorburg. Nu, als ik, terwijl ik dit schrijf in mijn verbanningsoord aan mijn rustige woning en mijn vrienden aldaar terug denk, krijg ik heimwee en springen de tranen in mijne ogen. Zal ik Voorburg en mijne beste vrienden ooit weer terug zien?

Het echtpaar Hakkert-Sanders is getrouwd op 27 april 1916, tijdens de Eerste Wereldoorlog. Het zilveren huwelijksfeest in 1941 valt weer in oorlogstijd. Ze hadden een

*Anna (Ans) Hakkert.
Particuliere collectie*

paar jaar geleden bedacht om bij die gelegenheid een reisje te maken met het gezin, vader moeder en de twee kinderen, maar dat is nu niet mogelijk. Ze zijn al blij dat ze deze dag in gezondheid mogen vieren en dat de dag ontspannen, prettig en kalm voorbij gaat.

De oorlog belette het gezin niet om nog een paar prettige Pinksterdagen te hebben in een ruim, door sparren en dennenbomen omgeven vakantiehuis in Laag Soeren, gehuurd door een vriend. Het dagboek: 'Zooals gezegd, we brachten eenige gezellige dagen door en het weer was ons welgezend. Geen vliegmachines (slechts enkele), geen soldaten, prima eten, enz. Het speelt ons dat onze vakantie niet langer duurde.'

In augustus verlooft dochter Ans zich met Andries Davids (Rotterdam 1916 - Sobibor 1943), zoon van een bekende Rotterdamse familie, en naar aanleiding van de verjaardag van zoon Flip schrijft Max:

Wederom is het 30 September, de verjaardag van Flip. Hij is thans meerderjarig, 21 jaar! Waar blijft de tijd. Ik begin me oud te voelen. Twee groote kinderen, en een schoonzoon! Goddank zijn we nog allen bij elkaar. Nog hebben we niet te klagen. We zijn niet eens ontevreden.

Met mijne Moeder echter gaat het niet goed. Steeds pijn. Haar arm wordt dik, terwijl de ziekte ook andere plekken van haar lichaam aantast. Hoe lang zullen we haar nog in ons midden hebben?

Het dagboek vervolgt:

Op Zondag, 12 October 1941, zijn we weer te Rotterdam, nu bij de familie D. [Davids, de ouders van Andries die Dries of Broer wordt genoemd]. Broer D. viert zijn 25sten verjaardag. Met het oog op hevige bombardementen op Rotterdam, welke in den laatsten tijd plaats vinden, slaapt hij 's nachts bij ons te Voorburg.

's Middags gaan we dus naar de Familie D. te Rotterdam. Er komen verschillende mensen op visite. De berichten zijn echter niet zo mooi en verre van gunstig. We besluiten dan ook om niet te blijven dineren en maar weer naar huis te gaan. Alle feestelijke stemming ontbreekt. De Electricische treinen zijn stampvol, allen met mensen, welke, met het oog op de herhaaldelijke bombardementen buiten, op kleinere plaatsen, zooals Rodenrijs, Pijnacker, of Voorburg, hun toevlucht zoeken, alhoewel er op Berkel ook eenige bommen vielen, en er slachtoffers te betreuren waren. Zijn verjaardag gaat uit als een nachtkaars!

In december 1941 trekt Max zich 'tijdelijk' uit de zaak terug. Zoon Flip – een perfecte houten-blaasinstrumentenmaker – blijft in de zaak, evenals zijn aanstaande schoonzoon Andries, die daar sinds enige tijd werkte. Door de maatregelen tegen de Joden was hij bij zijn oude werkgever, waarschijnlijk een niet-Joods bedrijf, 'overbodig' geworden.

Het journaal, zoals gezegd, is geschreven in 1942, in Voorburg. In een aantal passages wordt dan ook enig-

zins gereflecteerd op de achterliggende periode. Bij de jaarwisseling 1941/1942 lezen we:

Te middernacht hebben we elkaar een voorspoedig 1942 toegewenst. We hoopten en wenschen dat dit jaar de lang verwachte vrede brengen zou, dat dit jaar de volkeren tot bezinning zouden komen, dat deze menschonteerende slachting eindelijk eens zou ophouden. Hoe anders zou dit uitkomen! Hoe zou dit jaar, dit jaar van rampspoed, voor vele mensen (en dit voor speciaal een minderheidsgroep) een jaar van ellende en misère worden. Ook voor ons zou 1942 veel narigheden en rampspoed brengen. En zo eindigde 1941.

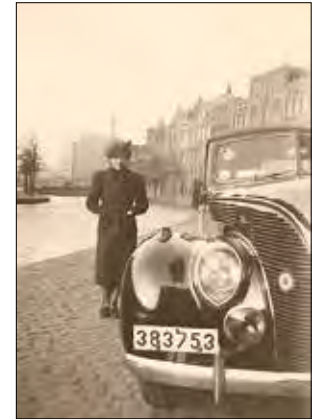
1942: Tussen hoop en vrees

Het jaar 1942 zet voor ons land niet goed in. Al binnen korte tijd hebben de Japanners Nederlands-

Indië veroverd. Onze koloniën, waarop we zoo trots zijn, onder vreemd bestuur en in vreemde handen! Ook de Winter is hard en stug. Het vriest hard, en het heele verkeer, ook door de enorme sneeuwval, welke dagen lang aanhoudt, is ontreddeerd. De kolenaanvoer is slecht, en er wordt koude geleden! Doordat de centrale verwarming bij ons op de zaak op verschillende plaatsen gesprongen is en voorlopig niet gerepareerd kan worden, moet men zich daar met een oude potkachel tevreden stellen, zoodat het daar ook onvoldoende verwarmd is.

Weer worden er scherpe maatregelen genomen tegen een zeker deel van de bevolking. Zij hebben veel te lijden, hun bewegingsvrijheid is erg beperkt. Bezittingen worden geconfisqueerd, er komt een reisverbod, verplichte verhuizing, enz., enz. Verschillende families nemen de wijk naar het buitenland, tenminste indien zij hiertoe in staat zijn.

*Max Richard Hakkert.
Particuliere collectie*

*Flip Hakkert.
Particuliere collectie*

*Ans Hakkert.
Particuliere collectie*

*'Oma' van Max R. Hakkert,
31 januari 1942.
Particuliere collectie*

*Stilleven van Max R. Hakkert,
juni 1942.
Particuliere collectie*

Half maart 1942 wordt er door de bezetter een 'Verwalter' (bewindvoerder) aangesteld in de zaak. *) Alle reeds gemaakte contracten en overeenkomsten werden met één streep ongeldig verklaard. Max mocht na 1 april 1942 niet meer in zijn zaak komen. Zoon Flip mocht wel blijven werken omdat hij onmisbaar werd geacht. Ook schoonzoon Andries kan in de zaak blijven.

Vanaf april 1942 verblijft Max voornamelijk in Voorburg omdat hij in Rotterdam niet veel meer kan doen. Hij wijdt zich dan vanuit zijn woonplaats Voorburg aan zijn andere liefde: tekenen en schilderen, evenals muziek maken en het schrijven van genoemd journaal. Hij had een kunstacademische opleiding gevolgd. Hij schrijft over die periode:

Het is gelukkig dat ik zoo heerlijk en, tot nog toe, rustig, woon te Voorburg. 's Morgens ga ik met onze hond Gin, een lief en trouw beest, een

straatje rond. Ik ga de weilanden achter ons huis in, en geniet van de mooie natuur. Gin gaat mede, blaft en rent dat het een lust is en speelt met steentjes. Toch was het, ondanks de onrustige en drukkende tijden, heerlijk zoo buiten te lopen, ver van alle drukte in Gods rijpe natuur. Dan ging ik cello studeren. Na koffiedrinken, lezen of schilderen. En tegen zessen kwamen de jongens terug. We gingen eten en thee drinken. Wat zaten we dan knus bij elkaar.

Even verder:

Er komt nu een tijd dat er een absoluut reisverbod komt. Voor Broer en Flip wordt het nu ook heel moeilijk. In het begin krijgen ze reisvergunningen, maar deze zijn al spoedig op, zodat zij soms een week lang in Rotterdam moeten blijven. Sporadisch wordt een vergunning verstrekt, en als zij er niet zijn is het stil in huis!

Juni-Juli is weer in het land. En daarmee de Zomer. Wat is het heerlijk bij ons in Voorburg. Wat staat alles mooi in bloei in de tuinen en op de landerijen. Wat teekenen de duinen zich mooi af aan de horizon. De mooie blauwe lucht, de boerderijen, het mooie karakteristieke Leidschendam met zijn oude huisjes, rustieke ophaalbruggen, enz. Wat een materiaal voor schilders!

Vijf regels later eindigt het dagboek abrupt.

Vlucht

De familie Hakkert besluit op een gegeven moment de vlucht te nemen naar Zwitserland. Ook de verloofde van Ans gaat mee.

Met hulp van een passeur zijn zij de Nederlands-Belgische en de Belgisch-Franse grens overgekomen. In de Franse stad Nancy zouden zij een gids ontmoeten die hen verder zou begeleiden. Daar zijn zij verraden en opgepakt. De mannen (Max, zoon Flip en schoonzoon Andries) worden gescheiden van de vrouwen (Flora en dochter Ans).

Uit briefkaarten die de mannen naar de vrouwen kunnen sturen, blijkt dat ze op 30 november 1942 na een lange reis zijn aangekomen in de Franse plaats Châteauneuf-les-Bains, ten noorden van Clermont-Ferrand. Daar zijn ze terecht gekomen in een werkkamp, waar ze overigens goed te eten krijgen, onder meer hutspot, bereid door een Hollandse kok. Ze slapen er op een hooizolder. Uit een briefkaart blijkt dat zij dan al in een interneringskamp voor Spaanse, Joodse en zigeunervluchtelingen zijn geweest aan de voet van de Pyreneeën nabij Perpignan.

Begin december 1942 schrijft Flip vanuit het ziekenhuis van Clermont-Ferrand een kaart aan zijn vader Max. Flip heeft een beenblessure en klaagt over het slechte eten, ieder dag peentjes, knolraap en kool. Hij vraagt om sigaretten, levensmiddelen, bonnen en geld om extra eten te kopen. De medische verzorging is ook niet om over naar huis te schrijven. Flip verveelt zich stierlijk. Moeder Flora en dochter Ans bevinden zich in deze periode in Châteauneuf-les-Bains. Uit de correspondentie blijkt dat zij erg weinig te eten hebben. Max schrijft dat hij – met of zonder toestemming van de kampcommandant – kamers wil huren buiten het werkkamp. Daar zouden ze dan met het hele gezin kunnen wonen. Waarschijnlijk is dit meer een wensdroom dan een reële optie.

Deportatie

Op 28 februari 1943 stuurt Max een briefkaart vanuit Pau, op weg naar het interneringskamp Gurs. Gurs ligt evenals Rivesaltes aan de voet van de Pyreneeën, bij Pau. Het kamp diende in 1943 als doorvoerkamp voor de vernietigingskampen in Oost-Europa. Beseffen Max, Flip en Andries hun eindbestemming als Max aan vrouw en dochter schrijft:

Zoals je ziet sturen we deze kaart uit Pau. We hopen morgen in Gurs te zijn en dan zullen we verder zien. Ik zal je onmiddellijk schrijven. Onze toestand is heel goed en jullie moeten zich over ons geen zorgen maken. Ik schreef je reeds dat we meer zorgen over jullie hebben. Als we weten dat jullie je er goed onder houden geeft ons dit veel minder zorg en meer steun. Dus hou jullie in Godsnaam flink. Wij zijn het ook.

De mannen gaan er van uit dat ze naar een werkkamp zijn gebracht, maar na drie dagen vertrekken ze al weer per trein naar het noorden:

We zijn van Gurs vertrokken en zijn morgen in de buurt van Parijs. Dan zullen we wel verder zien. We hebben gedurende de reis goed te eten. Het zou nu wel kunnen dat jullie geruimen tijd niets van ons hooren. We houden de moed er in en de stemming

is goed ... Laten we hopen dat we nu weer spoedig bij elkaar zijn en dat aan deze rampzalige tijd nu weldra een einde komt. Ans, nogmaals gefeliciteerd. In gedachten een extra verjaardagszoen. Volgend jaar beter! . . Als je niets van ons hoort gaat het ons toch goed. Vele zoenen.

Een dag later, 4 maart 1943:

We gaan nu naar Drancy en zullen dan wel verder zien. Indien dit voorlopig de laatste kaart is die je ontvangt, maak je dan niet ongerust. Alles zal reg kom! Wij houden de moed erin, dus verwachten dat van jullie ook. Ons optimisme laten we niet varen.

Drancy is het laatste doorgangskamp voor het eindstation, via Chelm naar Sobibor. In de trein van Drancy richting Metz en verder oostwaarts schrijven Max, Flip en schoonzoon Andries nog een laatste briefkaart. Datum: 6 maart 1943.

Lieve Floor en Ans,
Nog even een kaartje. Dit is volgens mij absoluut de laatste kaart welke je voorlopig van ons krijgt. Deze schrijven we in den trein welke ons naar de plaats van bestemming brengt, richting Metz - verder Oostwaarts?
We zijn hier op het oogenblik met alle Hollanders te zamen. De stemming is tot nu toe prachtig en we maken er wat er van te maken is. Ook Flip en Dries maken het goed. Tot nog toe hebben we te eten. Maar je begrijpt dat we erg naar jullie verlangen! We hopen jullie spoedig terug te zien en we houden ons hoofd koel! We beloven jullie dat we goed voor ons zullen zorgen. Als jullie dat ook maar doen dan stelt ons dat gerust. Nogmaals een paar flinke verjaardagszoenen en speciaal voor jou, Floor, omhelsd van je Max.

Max Hakkert, zijn zoon Flip Hakkert en schoonzoon Andries (Broer) Davids werden drie dagen later, op 9 maart 1943 vermoord in Sobibor. In het Holocaust Memorial in Parijs zijn de transportkaarten vanuit

Drancy bewaard gebleven. Hieruit blijkt dat Max had aangegeven getrouwd te zijn met een Arische vrouw, misschien een laatste teken van verzet om zijn vrouw en dochter te redden, of het hen in ieder geval makkelijker te maken.

Moeder Flora en dochter Ans zijn er in geslaagd Zwitserland binnen te komen. Eerst werden ze ondergebracht in een 'hotelkamp' voor buitenlandse vluchtelingen. Hier leerde Ans haar latere man Adolf Menco (1904-1984) kennen. Adolf was een Nederlander die vanuit Arnhem naar Zwitserland was gevlucht. Adolf en Ans zijn getrouwd en kregen twee kinderen, Bert (1946) en Ido (1947), die beiden materiaal hebben geleverd voor deze bijdrage.

Flora, de weduwe van Max Hakkert, heeft na de oorlog de muziekzaak van haar man voortgezet. Dat was niet gemakkelijk. Veel Nederlanders hielden aan de oorlog een ambivalente houding over jemens personen die teruggekomen waren. In kringen van Joodse burgers die erin waren geslaagd terug te komen werd wel gezegd: 'Men vond het niet erg dat we weg gingen, maar wel dat we terugkwamen'. Desondanks is Flora erin geslaagd om samen met haar neef David Sanders het bedrijf in de jaren zeventig tot grote bloei te brengen.

Uiteindelijk is Muziek Hakkert, zoals het bedrijf inmiddels heette, in 2007 opgehouden te bestaan.

Flora Hakkert-Sanders is overleden in 1980, 87 jaar oud. Haar dochter Anna Menco-Hakkert overleed in 2012, 93 jaar oud. Een sterk geslacht.

*) Deze Verwalter, Theo Strunk, was een geboren Duitser die al in 1931 zelfstandig een orgelmakerij had opgericht in Rotterdam. Pikant detail is, dat de Firma Theo Strunk vermoedelijk in 1940 een orgel geleverd heeft aan de Noorderkerk, een inmiddels verdwenen Voorburgse gereformeerde noodkerk. Bij de bouw van de nieuwe kerk, de Koningkerk, is dit orgel verhuisd naar Kruiningen.

Oosterloostraat 21

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Alice Gebhard-Rosenwald	Herne	22-12-1901	Auschwitz	21-1-1945	43

Alice Gebhard-Rosenwald is geboren in Herne, Westfalen. Zij was getrouwd met de niet-Joodse Theodor (Theo) Gebhard. Volgens informatie van de Joodse herdenkingsorganisatie Yad Vashem woonde het echtpaar vóór de oorlog in Rotterdam en in Voorburg, Oosterloostraat 21. Wellicht was het adres in Voorburg slechts een onderduikadres.

In januari 1935 wordt hun dochter Alice in Voorburg geboren.

In de loop van de oorlog vlucht het gezin (Theo, Alice en hun dochter Alice) naar Limburg en duikt onder in Valkenburg. Daar vinden de drie onderdak bij de familie Heijen in de Guascostraat 3.

Alice Gebhard-Rosenwald wordt op 3 september 1944 in Valkenburg gearresteerd en gedeporteerd naar Westerbork. Zij is de laatste van de in Limburg verblijvende Joodse personen die worden opgepakt. Op dezelfde dag, 3 september 1944, vertrekt ook de laatste trein vanuit Westerbork naar Auschwitz. Alice wordt ruim drie maanden later in Auschwitz vergast. Theo en dochter Alice worden niet gedeporteerd en overleven de oorlog. Dochter Alice trouwt later en krijgt een zoon Sassan die als grafisch kunstenaar in Canada woont en werkt.

Opwijkstraat 17

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Hartog Eliazar	Rotterdam	29-10-1889	Auschwitz	19-02-43	53
Anna Eliazar-van Kam	Den Haag	27-12-1887	Auschwitz	19-02-43	55
Francina Engelina Eliazar	Rotterdam	18-10-1920	Sobibor	11-06-43	22

Hartog Eliazar kwam uit een Rotterdams gezin met vijf kinderen. Zelf kreeg hij drie kinderen, twee dochters en een zoon.

Vader Hartog was handelsagent en tevens meubelinkoper. Zijn dochter Francina verdiende de kost als huishoudster. Een oudere dochter, Elisabeth Sientje, geboren Rotterdam 4-14-1916 was verkoopster en woonde in Amsterdam. Zij is eveneens omgebracht in Auschwitz, op 22-10-1943

De zoon, Felix David, geboren in 1917, heeft de oorlog overleefd. Hij is na de oorlog geëmigreerd naar Florida, Verenigde Staten, waar hij zijn naam liet veranderen in Lazar. In Florida was Felix Lazar werkzaam als sales promotion manager bij een grote wijnhandel. Daarnaast was hij actief in het Florida Holocaust Museum. Hij heeft in zijn oorlogsherinneringen op schrift gesteld in een boek, uitgebracht in 2001: *175288: A survivor remembers*. Hij overleed in 2004, 87 jaar oud.

Hartog Eliazar.

*Bron: joodsmonument.nl.
Copyright: Yad Vashem, Jeruzalem*

Anna Eliazar-van Kam.

*Bron: joodsmonument.nl.
Copyright: Yad Vashem, Jeruzalem*

Francina Eliazar.

*Bron: joodsmonument.nl.
Copyright: Yad Vashem, Jeruzalem*

Elisabeth Eliazar.

*Bron: joodsmonument.nl.
Copyright: Yad Vashem, Jeruzalem*

Alice Gebhard-Rosenwald.

Bron: Yad Vashem, Jeruzalem

Van der Palmstraat 61

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Juda Israel Levie	Paramaribo	22-2-1899	Sobibor	28-05-43	44
Mietje Levie-Blog	Amsterdam	23-10-1897	Sobibor	28-05-43	45
Fritz Jack Levie	Amsterdam	22-6-1928	Sobibor	28-05-43	14

Juda Levie was afdelingshoofd van het warenhuis De Bijenkorf te Rotterdam en procuratiehouder. Volgens een website over Surinaamse Joden werd het gezin verdragen en naar kamp Vught gestuurd. Vandaar werden Juda, Mietje en Fritz op 24 mei 1943 naar Westerbork gestuurd, waar zij de volgende dag werden 'doorgezonden'. Op 28 mei 1943 werden zij in Sobibor vergast, samen met 2844 andere uit Nederland afkomstige Joden. Een broer van Juda, Salomon, had met zijn vrouw Julie een winkel op Kalverstraat 94 in Amsterdam. Deze broer en schoonzus zijn op 7 september 1943, enkele maanden na het Voorburgse gezin Levie, in Auschwitz vermoord.

Paradijsstraat 33

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Leopold Adolf Holzer	Leipzig	14-4-1900	Auschwitz	26-06-43	43
Berta Holzer - Neuberger Recte Prostag	Horodenka	6-5-1912	Auschwitz	26-06-43	31
Mirjam Beatrix Holzer	Amsterdam	8-7-1939	Auschwitz	26-06-43	3

Volgens de gezinskaart zijn Leopold en Berta in 1933 getrouwd en zijn ze in hetzelfde jaar als staatloos burger vanuit Berlijn respectievelijk Keulen naar Den Haag gekomen. De administratie van Kamp Westerbork geeft als hun laatste adres de Voorburgse Paradijsstraat 33. Het echtpaar is met hun dochtertje op 26 juni 1943 omgekomen in de omgeving van Auschwitz. Een broer van Leopold, Max Holzer, woonde met zijn vrouw en hun baby

van nog geen jaar in Amsterdam voordat zij naar Westerbork werden gedeporteerd. Allen zijn omgekomen.

Berta had een broer Victor, en een zus Salli. Haar ouders waren Max Prostack en Maria Brückner. Maria Prostack-Brückner is overleden in 1917 en ligt begraven in Duisburg. Berta was nog maar vijf jaar. Het monument in Voorburg bevat vanaf 2007 de naam van Berta; Leopold en Mirjam zijn in 2014 toegevoegd.

Parkweg 34 c

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Mietje Davidson	Soerabaja	11-12-1922	Auschwitz	30-09-42	19

Mietje Davidson was een zus van Eliazar Davidson die op de Laan van Nieuw Oosteinde 436 woonde. In Voorburg woonde ook een oom, Mozes Davidson, een broer van hun vader Mattheus. Mozes Davidson woonde op de Weverslaan 37. Wellicht woonden de ouders van Mietje en Eliazar nog in Indonesië en hebben ze daar de oorlog overleefd. Hun namen komen niet voor op de lijsten met Joodse oorlogsslachtoffers.

Volgens het adresboek 1938/1939 woonde er op het adres Parkweg 34c V.G.M. Verheijen. Waarschijnlijk was Mietje daar inwonend.

Parkweg 223

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Marianna Rozetta van de Waal	Schijndel	9-2-1877	Sobibor	02-07-43	66
Maurits van de Waal	Schijndel	30-3-1878	Sobibor	02-07-43	65
Henri van de Waal	Schijndel	8-12-1885	Sobibor	02-07-43	57

Marianna was de oudste zus van de broers Maurits en Henri van de Waal.

Maurits was goudsmid. Hij was verbonden aan de opleiding voor edelsmeden in Schoonhoven. In een herdenkingsboek (C. van Holten, *Kent u ze nog ... de Schoonhovenaren*, Zaltbommel, 1980) is een foto van hem opgenomen aan de werktafel (zie de afbeelding op p. 95).

Henri van de Waal was de jongste van het gezin. Hij was groothandelaar en verdiende daar goed geld mee. De waarde van zijn nalatenschap werd in 1948 vastgesteld op ruim 58.000 gulden (vergelijkbaar met 260.000 euro in 2015).

Marianna, Maurits en Henri hadden nog een zus, Rachel, geboren in 1879, en een broer, Elias, geboren in 1882. Rachel, getrouwd en wonend in Ede, is op dezelfde dag als haar zus en vermoorde broers in Sobibor omgebracht. Ook haar man, Jacques Rippe, onderging die dag hetzelfde lot.

Elias van de Waal heeft de oorlog overleefd. Evenals Maurits was hij edelsmid en goudsmid. Hij woonde in 1943 en na de oorlog in Voorburg, Haasburgstraat 18, maar verbleef ook in Rotterdam en Schoonhoven. Zijn oudste zoon Henri (Hans, Rotterdam 1910 - Leiden 1972) werd een bekend kunsthistoricus.

Parkweg 228

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Abraham Zwarenstein	Strijen	23-3-1889	Auschwitz	14-01-43	53
Rozetta Zwarenstein-Hartogh	Rotterdam	22-6-1887	Auschwitz	14-01-43	55
Simon Zwarenstein	Rotterdam	17-6-1915	Sobibor	28-03-43	27

Abraham Zwarenstein was vertegenwoordiger. Zijn zoon Simon Zwarenstein was kantoorbediende. Hij had de Nederlandse nationaliteit en zat in Noord-Frankrijk. Simon is op 25 maart 1943 met transport no. 53 vanuit het Franse doorgangskamp Drancy bij Parijs naar Sobibor gedeporteerd. Van hier uit zijn niet alleen Franse Joden, maar ook buitenlandse, waaronder Nederlanders, gedeporteerd. Vermoedelijk heeft de 27-jarige Simon een vergeefse poging ondernomen via Frankrijk naar veiliger oorden te ontkomen. Een oudere zus, Anna, heeft de oorlog overleefd.

Dit gezin Zwarenstein is verwant aan het gezin van Jacob Zwarenstein aan de Prinses Mariannelaan 75. De grootvaders van Abraham Zwarenstein en Jacob Zwarenstein waren broers.

Pauwstraat 3

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Rosa Widensky	Sedlitz	23-9-1879	Auschwitz	05-11-42	63

Rosa Widensky was getrouwd met Chaim Flem. Beide echtelieden zijn geboren in Polen. Zij hadden een zoon Boris (1923-2001), geboren in St. Petersburg en overleden in Brussel.

Rosa heeft waarschijnlijk behoord tot de Joodse vluchtelingen die voor de oorlog vanuit Duitsland naar ons land zijn gekomen in de hoop aan vervolging te ontkomen. Over het lot van haar man Chaim is niets bekend.

Potgieterlaan 11

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Andries Samson van Daelen	Vlaardingen	14-4-1891	Sobibor	13-03-43	51
Minka van Daelen-Coltof	Maassluis	10-1-1893	Sobibor	13-03-43	50
Louis Jean Simon van Daelen	Rotterdam	27-4-1933	Sobibor	13-03-43	9

De Van Daelens richtten diverse bedrijven op in de olie- en vetindustrie in Rotterdam.

De olie- en vethandel begon in 1893 toen de vader van Andries Samsom, Simon van Daelen, samen met zijn neef Simon van Wessel de firma Van Daelen & Van Wessel oprichtte. Een van hun belangrijkste oliemerken was White Star. Ook produceerden ze een schoencreme onder het merk 'DeeWee', met verwijzing naar de namen van de oprichters.

De vier zonen van Simon van Daelen, te weten Hendrik, Isidoor, Andries Samson (André genoemd) en Leonardus werden opgenomen in het bedrijf.

André behaalde zijn Diploma Mercurius aan de Handelsschool te Rotterdam en begon in het bedrijf van zijn vader als kantoorbediende.

In 1928 begon hij wegens een verschil van mening voor zichzelf en voerde als handelsmerk Andaco. Hij bracht ook een product op de markt onder de naam Minkaline, verwijzend naar de voornaam van zijn

Gevraagd in gezin, 3 personen, HULP IN DE HUISHOUDING in- of extern. Van de Waal, Parkweg 223, Voorburg (Z.H.)

Maurits van de Waal gezeten achter zijn werktafel op het atelier van de firma Van de Waal te Schoonhoven. Hier bedient hij een zogenaamde pompboor, 1920.

Bron: joodsmonument.nl

Advertentie van het gezin Van de Waal.

Het Joodsche Weekblad, 6 maart 1942

vrouw Minka (roepnaam Mien) Coltof, waarmee hij in 1916 op bijna 25-jarige leeftijd was getrouwd. André en Mien kregen in 1933 een zoon Louis, die ze Louki noemden.

*Louki van Daelen, 4 mei 1935.
Collectie familie Van Daelen*

*Jubileum 40 jaar Van Daelen
en Van Wessel, 15 maart 1933.
Collectie familie Van Daelen*

*Poster DeeWee schoencream.
Collectie familie Van Daelen*

Binnen de Joodse gemeenschap in Rotterdam vervulde André verschillende maatschappelijke functies. Zo was hij onder andere regent penningmeester van het Gesticht voor Israëlitische Oude Liederen en Zieken, penningmeester van het Israëlitisch Weeshuis en lid van het Nederlands Israëlitisch Armbestuur. Ook maakte André deel uit van de Kerkeraad van de Nederlands Israëlitische Gemeente. Deze functie had hij nog toen hij in juni 1942 in Voorburg woonde.

Op 9 oktober 1942 zijn André, Mien en hun 9-jarige zontje Louki in Westerbork aangekomen. Uit de getuigenis van een nicht van André, die Westerbork en de oorlog overleefde, blijkt dat zij in de schoenreparatie-afdeling van het kamp een poster van schoenencreme

'DeeWee' ontdekte. Een pijnlijk beeld van herkenning en een wrange herinnering aan een familietak waarvan zij als enige overleefde.

Na zeven maanden Westerbork is het gezin Van Daelen op 10 mei 1943 op transport gesteld naar Sobibor, waar het hele gezin op 13 maart 1943 is vermoord.

Prinses Mariannelaan 75

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Jacob Zwarenstein	Den Haag	23-7-1886	Auschwitz	29-10-42	56
Suze Zwarenstein-de Leeuw	Den Haag	1-2-1899	Sobibor	30-04-43	44
Lion Zwarenstein	Den Haag	30-7-1892	Sobibor	30-04-43	50

Suze de Leeuw, de echtgenote van Jacob Zwarenstein, werkte als schrijver op een ministerie.

Lion is een jongere broer van Jacob. Hij is in 1941, na een huwelijk van 11 jaar met Henriette Hamme, van haar gescheiden en woonde in bij zijn broer en schoonzus. Henriette Hamme heeft de oorlog overleefd.

Er bestaat een familierelatie met het gezin van Max Hakker(t) op Oosteinde 301. Rachel Zwarenstein, een jongere zus van Jacob, was getrouwd met Jacob Wolfgang Hakker, de oudere broer van Max Hakker (Oost-einde 301). Jacob Zwarenstein en Jacob Wolfgang Hakker zijn dus zwagers.

Deze Zwarensteins zijn ook verwant aan het gezin van Abraham Zwarenstein op Parkweg 228. De grootvaders van Jacob Zwarenstein en Abraham Zwarenstein waren broers.

Prinses Mariannelaan 226

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Leon Kukenheim	Amsterdam	28-5-1899	Sobibor	23-07-43	44
Sara Kukenheim-van der Ham	Breda	1-6-1907	Sobibor	23-07-43	36

Mevrouw Fiszbajn heet mij (Gerard Langerak) hartelijk welkom in haar Voorburgse woning. Bij een kopje thee vertelt zij dat ze door de jaren heen regelmatig de lotgevallen van haar en haar ouders heeft verteld, enkele jaren geleden nog aan schoolkinderen in het Museon.

Ik ben in 1935 geboren in Voorburg als enig kind van Leon Kukenheim (1899, Amsterdam) en Sara van der Ham (1907, Breda). Mijn vader was voor de oorlog inko-

WERKSTER
gevraagd te Voorburg voor enkele dagen per week. Aanmelden: Potgieterlaan 11, Voorburg. Mevr. Van Daelen, Telefoon 772222. 2214

Familie Van Daelen aan tafel.
Collectie familie Van Daelen

Advertentie van
mw. Van Daelen.

Het Joodsche Weekblad,
6 februari 1942

Advertentie van Andaco met de
naam Minkaline in de rechter-
poot van het hoefijzer.
Collectie familie Van Daelen

per in de Bijenkorf voor diverse afdelingen, waardoor hij al regelmatig buitenlandse reizen maakte. Toen ik 6 jaar werd, in 1941, mocht ik niet naar school, de Duitsers verboden toen al Joodse kinderen naar school te gaan. Wij mochten niet gebruik maken van de tram, bus of trein, bezoek aan de bioscoop, een museum of een theater was verboden. Er stonden borden met 'VOOR JODEN VERBODEN'. Ook moesten wij een gele ster op onze kleding gaan dragen, zodat men kon zien dat je Joods was.

Halverwege 1942 vonden mijn ouders het in onze woning aan de Prinses Mariannelaan 226 niet veilig meer

en zijn we gaan onderduiken. Wij probeerden ergens bij niet-Joodse mensen te mogen logeren – meestal vroegen die mensen daarvoor heel veel geld – en gingen steeds weer naar andere adressen, omdat de mensen waar wij terecht kwamen het ineens te riskant vonden worden. Als wij bij hen gevonden zouden worden liepen zij natuurlijk ook gevaar om gestraft te worden. Je mocht Joodse mensen niet helpen van de Duitsers.

In mijn herinnering zijn wij zeker wel in een jaar tijd op 11 verschillende adressen geweest, moesten soms lang in een klein kamertje of op zolders blijven of ons verschuilen in kasten. We mochten ook geen geluid maken als er onraad of huiszoeking was. Dit zijn voorvallen die je nooit vergeet, al was ik toen nog een kind.

Ik herinner mij dat wij één keer toch naar het gemeentehuis van Voorburg zijn geweest, omdat ons buurmeisje ging trouwen. Wij zijn buiten blijven kijken. Zonder ster en dat was heel gevaarlijk!

Ook kregen we weinig te eten, alles was toen op de bon of alleen op de zwarte markt te krijgen. We hadden maar af te wachten wat die families waar wij in huis waren konden krijgen.

Het laatste adres waar ik met mijn ouders was, was in de buurt van Haarlem. Bij een razzia, waarbij de hele straat werd afgezet en elk huis doorzocht werd, zijn wij gevonden en opgepakt. We werden meegenomen naar het politiebureau en de volgende dag naar de Hollandsche Schouwburg in Amsterdam gebracht. Dit was vroeger een theater waar toneelvoorstellingen werden gegeven. In de oorlog werden alle Joodse mensen die in die omstreken opgepakt waren daarheen gebracht. Je moet je voorstellen dat vanuit dat gebouw om de paar dagen een groep van die mensen op transport werd gestuurd naar, wat later bleek, de concentratiekampen in Duitsland en in Polen.

De kinderen van die Joodse gezinnen werden aan de overkant van de Schouwburg in een crèche ondergebracht. In mijn herinnering mochten wij wel elke dag even naar de overkant om onze ouders te zien.

In die Schouwburg werden de mensen heel streng door de Duitsers bewaakt, maar er was ook iemand die ondergronds werk deed, Walter Süskind, zelf een Joodse

man en gevlucht uit Duitsland. Hij kreeg het voor elkaar hulp van buiten de schouwburg te krijgen. Omdat hij goed Duits sprak, heulde hij mee met de Duitse officieren daar. Die dachten dat hij op hun hand was. Ze wisten niet dat hij een heel netwerk had opgezet met het doel om kinderen uit die crèche te laten verdwijnen, tegelijk met het op transport sturen van die ouders en families. Ook had hij enkele verzorgsters uit die crèche in vertrouwen genomen die hem wilden helpen.

Als er nu een lijst kwam met namen van mensen die de volgende dag op transport zouden worden gesteld, dan liet hij die verzorgsters aan de ouders vragen of zij het goed vonden dat hun kind achter zou blijven. Dan zouden zij proberen dat kind uit de crèche te smokkelen en bij andere gezinnen onder te brengen totdat die ouders weer terug zouden komen. Ze hadden natuurlijk geen idee dat ze allemaal vermoord zouden worden... Veel ouders wilden hun kind of kinderen niet achterlaten, maar mijn ouders – ik denk dat zij begrepen wat voor ellende ze tegemoet gingen – gaven wel toestemming.

Mijn moeder drukte mij, de laatste keer dat ik haar zag, op het hart dat als een man met een beige regenjas en een hoed op mij een teken zou geven dat ik hem moest volgen, ik dit absoluut moest doen. Die bewuste volgende ochtend zag ik door het raam van de crèche aan de overkant voor de Schouwburg een soort veewagen staan. Een hele rij mensen, natuurlijk ook wel met kinderen, moesten er in klimmen en .... opeens zag ik mijn ouders! Ik ben ontzettend gaan gillen en ze hebben me bij dat raam weggehaald en proberen te kalmeren.

Inderdaad is de man met de hoed mij komen halen, hij heeft mij via een school ernaast door de achtertuin uit de crèche gehaald. Alleen hebben mijn ouders jammer genoeg nooit geweten dat het gelukt was mij er uit te halen.

Hij heeft mij mee naar zijn huis genomen waar hij met zijn vrouw en dochtertje woonde. Na een paar dagen moest hij mij naar het Centraal Station in Amsterdam brengen. Daar nam een jonge man (van de verzetsgroep 'De N.V.') mij over en gingen wij met de trein naar Schaesberg, bij Heerlen in Zuid-Limburg. Daar kom ik in huis bij de familie Heckmans. Hij is bakker en zij hebben

een dochtertje van 2,5 jaar. Zij hadden gevraagd om een meisje te krijgen van dezelfde leeftijd, omdat dit makkelijker zou zijn wat kleertjes betreft. Er was al niet veel te koop en wat er was, erg duur. Nu kwamen ze aanzetten met mij, een kind van 8 jaar met niet meer kleding dan ik aan had, Afijn, zij hebben mij heel liefdevol opgenomen. Ik krijg valse identiteitspapieren en heet dan Betty van der Horst, moet een verhaal uit mijn hoofd leren dat ik uit Rotterdam kom en mijn ouders bij het bombardement in 1940 zijn gedood en dat ik helemaal alleen ben. Nu had de familie Heckmans Duitse burens, dus was het wel heel belangrijk dat ik mijn verhaal goed in mijn hoofd had en nooit iets over mijn 'echte ouders' vertelde! Die burens hebben vaak geprobeerd mij uit te horen, waardoor mijn angst alleen maar groter werd. Na ongeveer een half jaar zorgt de 'moeder overste'

*De Hollandsche Schouwburg in Amsterdam.
Collectie familiearchief*

van de katholieke school ervoor dat ik op school mag komen. Zij heeft laten doorschemeren dat zij wel weet dat ik een Joods kind ben en wil helpen. Tijdens onze onderduik had mijn moeder mij leren lezen en schrijven, daarom ging ik naar de tweede klas (nu groep 4). Ik heb daar veel katholieke gebeden geleerd en vond de kerk prachtig, maar mocht niet biechten of de communie ontvangen. Dat mocht alleen als je katholiek was gedoopt en dat moest niet te veel opvallen.

Voor mijn pleegouders was het natuurlijk ook een groot risico en als ze hoorden dat er een razzia op komst was, brachten ze mij naar kennissen of familie in een ander dorp. Ook stopte mijn pleegvader mij wel in de broodbestelwagen, die door een paard werd getrokken en van deur tot deur ging. Ik lag dan tussen de broden totdat het weer rustig was en ik weer naar huis mocht. Ook maakten zij in de kelder een groot gat in de muur naar de burens om eventueel te kunnen vluchten. In september 1944 zijn we bevrijd door onder anderen

Amerikanen en Canadezen. Wij hebben wel een half jaar in de kelder moeten slapen, want de bevrijders moesten onderdak hebben. Bij veel mensen hadden ze de slaapkamers in gebruik.

Al gauw na de oorlog werden door het Rode Kruis lijsten vrijgegeven van alle mensen die in de oorlog waren vermoord. En ja, daar stonden ook de namen van *mijn* ouders bij. Zij zijn gedood in het concentratiekamp Sobibor, ver weg in Polen. Ook mijn grootouders, tantes, ooms, nichtjes, neefjes kwamen niet terug. Alleen de oudste broer van mijn vader had het overleefd en vond mij via het Rode Kruis! Hij woonde in Amsterdam en wilde graag dat ik naar hem toe kwam, maar ja... hij was ook alleen overgebleven, zonder zijn vrouw, en vond toen lieve vrienden bereid mij verder op te voeden. De familie Heckmans vond het moeilijk mij af te staan, maar respecteerde de keuze van mijn oom. Wel mocht ik veel vakanties bij hen doorbrengen. Tot nu toe heb ik nog steeds een goed contact met mijn pleegfamilie en dat zal ook zo blijven.

In Amsterdam kwam ik bij de familie De Groot in huis. Zij hadden toen een zoon van 5 jaar en een baby op komst. Ik ging naar de vierde klas van de Dalton lagere school en heb bij de familie De Groot mogen wonen tot ik ging trouwen. Ik heb dus voor de derde keer lieve ouders gekregen. Al deze moedige mensen die mijn leven en overleven mogelijk hebben gemaakt herdenk ik veel en vaak, maar voor mijn eigen ouders heb ik toch het meeste respect omdat zij de moed en kracht hebben opgebracht mij achter te laten om, zo mogelijk, mijn leven te redden.

Elk jaar ga ik, op de dag dat in de hele wereld de joden herdacht worden die in de Tweede Wereldoorlog zijn vermoord, naar de Hollandsche Schouwburg, waar dan een herdenking wordt gehouden. Het is nu geen schouwburg meer, maar een monument. In de muur van de hal staan alle familienamen van de mensen die van deze plek zijn weggevoerd. De burgemeester van Amsterdam spreekt er en ook de Israëlitische ambassadeur. Er komen ook veel jongeren, zelfs onze oudste zoon mocht daar een keer spreken. Hij heeft onder meer gezegd dat zijn grootouders van daaruit zijn weggevoerd en dat zijn

moeder als door een wonder eruit gered was. Dat hij daarom hier, met zijn dochtertje, vrouw, broer en ouders aanwezig kon zijn. Ik zal dit nooit vergeten.

Ik heb de heer Van Buuren teruggevonden na 40 jaar. Dat was de man met regenjas en hoed die mij met grote moed uit de crèche heeft durven halen. In een radio-praatje, waarin ik over mijn ervaringen sprak, heb ik het ook over hem gehad, ik wist geen naam, niks. Kort daarna kwam hij op een avond bij vrienden op bezoek, waar ze over deze uitzending spraken en hij heeft toen gezegd dat hij die man was geweest. De volgende dag ben ik samen met mijn man en veertig rozen in mijn armen (het was toen 40 jaar geleden) naar hem toe gegaan. Hij wist, zei hij, dat ik na de oorlog bij de familie De Groot terecht was gekomen, anders had hij en zijn familie mij willen opnemen in hun gezin. Wij hebben hem gelukkig nog vaak mogen ontmoeten.

In 1958 trouwde ik met Danny Fiszbajn, wij kregen twee zonen en werden gezegend met een stel heerlijke kleinkinderen, waarmee ik wil zeggen dat het die nazi-Duitsers niet is gelukt het hele Joodse volk uit te roeien, zoals Hitler dat heeft geroepen!

Voordat ik afscheid neem van mevrouw Fiszbajn, laat zij me liefdevol enkele foto's zien van haar ouders en van haar zoons en kleinkinderen.

Hieronder volgt de toespraak van haar zoon John in de Hollandsche Schouwburg, alweer enkele jaren geleden:

Te groot en te klein om te begrijpen

Hoe kon het gebeuren ...
Zo massaal en zo wreed en zo zinloos
Zoveel miljoenen Joden vermoord
Het is niet te geloven en te groot om te begrijpen

Hoe kon het gebeuren ...
Kinderen weggerukt van ouders
Meer dan 2 miljoen Joodse kinderen vermoord door mensen, mensen met misschien zelf wel kinderen,

Het is toch niet te geloven en niet te begrijpen

Hoe kon het gebeuren ...
Miljoenen Joden weggehaald uit hun huizen, in zo veel landen, voor de ogen van zo veel mensen
Voor de ogen van zo veel mensen, tóen hier verzameld en van hier weer weggevoerd, weggevoerd door mensen en nagekeken door mensen
Het is niet te geloven en te groot om te begrijpen

Hoe kon het gebeuren ...
Mijn opa, mijn oma, Leon en Sara Kukenheim, hier verzameld, om van hier weer te worden weggevoerd, weggevoerd naar een vernietigingskamp, waar zij werden vermoord
Kan iemand dat begrijpen

Hoe kon het gebeuren ...
Mijn moeder, Betty Kukenheim, toen 8 jaar oud, tóen ook hier verzameld om – omdat haar ouders dit toen zeiden – van hier voorgoed van hen weg te gaan, mee met vreemde mensen
Mensen die haar hielpen ontsnappen
Naar mensen die haar hielpen overleven

Hoe kan het gebeuren ...
dat ik nu hier sta, als zoon van die Betty en kleinzoon van die Leon en Sara
en als vertegenwoordiger van een Joodse vereniging, B'nai B'rith, om juist hier te herdenken wat hier is gebeurd.
Het is niet te geloven

Zo kan het, beste mensen, gebeuren ...
dat wij hier nu verzameld staan, om hier te herdenken, wat hier tóen is gebeurd
U en ik, en mijn moeder, mijn vader, mijn broer, en mijn vrouw
en mijn dochter van 2, mijn Avital
Het is niet te geloven en te klein om te begrijpen.

Rozenboomlaan 2

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Ester de Leeuw	Rijssen	15-3-1875	Auschwitz	14-01-43	67

Est(h)er de Leeuw is een dochter van Marcus de Leeuw en van Grietje Urbach. Volgens het 'Dienstbodenregister' van de stad Zutphen heeft zij van 1915 tot 1917 en van 1918 tot 1921 gewerkt als dienstbode op de Deventerweg in Zutphen. In het tussengelegen jaar verbleef zij in Zandvoort, terwijl ze in mei 1921 naar Enschede vertrok.

Schellinglaan 11

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Sebilla Bak-Meiler	Bergschenhoek	18-8-1886	Auschwitz	19-08-42	56

Sebilla Bak-Meiler behoorde tot de katholieke Joden ('christenjoden') die zijn opgepakt en gedeporteerd als reactie op een brief van 20 juli 1942 van de gezamenlijke bisschoppen van Nederland, waarin zij de deportatie van Joden aanklaagden. Tevens protesteerden ze tegen de beperking van de bewegingsvrijheid die de tot christen bekeerde Joden was opgelegd.

De meeste slachtoffers van deze vergeldingsactie zijn verzameld in Amersfoort.

Sebilla komt voor op de transportlijst van Amersfoort naar Westerbork (15-8-1942) en van Westerbork naar Auschwitz (17-8-1942). Na aankomst in Auschwitz is zij direct vermoord.

Tollensgade 35

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Moritz Klein	Rotterdam	28-10-1899	Auschwitz	31-08-43	43
Rosetta Klein-Stad	Rotterdam	18-9-1897	Auschwitz	08-10-42	45
Roedie David Klein	Den Haag	20-11-1931	Auschwitz	08-10-42	10
Desirée Marie Klein	Den Haag	23-9-1934	Auschwitz	08-10-42	8

Moritz Klein trouwde in 1927 in Rotterdam met Rosetta Stad. Hij werkte als bakfietsknecht bij het Israëliëse

Oude mannen- en vrouwenhuis te Den Haag. Het Adresboek 1938/1939 geeft als zijn beroep: kantoorbediende.

Moritz Klein verbleef in september-begin oktober 1942 in het werkkamp Beugelen bij Staphorst. Vaak waren het werkloze Joodse mannen die in 1942 naar de Nederlandse werkkampen werden gestuurd. Deze Nederlandse dwangarbeiders zijn vrijwel allemaal in oktober 1942 naar Auschwitz gedeporteerd. Waarschijnlijk zijn Rosetta en de kinderen meteen na aankomst in Auschwitz omgebracht en heeft Moritz nog enige tijd als dwangarbeider of anderszins in Auschwitz of een subkamp geleefd.

Op joodsmonument.nl wordt als plaats van overlijden van Moritz Klein 'Midden-Europa' genoemd. Inmiddels is komen vast te staan dat hij in Auschwitz is vergast.

Veenkade 12a

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Eva Pincus-Gans	Aken	3-12-1882	Sobibor	05-03-43	60

Eva Gans was de weduwe van Louis Pincus (geb. 1872). Het echtpaar was in 1903 in Vaals getrouwd. Eva Gans wordt in het boek *Vernietigingskamp Sobibor-De transportlijsten* (1993) van Jules Schelvis genoemd bij het eerste transport uit Westerbork naar Sobibor van 2 maart 1943, onder de naam 'Pincus-Gans'.

Ester de Leeuw.

Bron: NRK Oorlogsarchief Collectie Persoonsbewijzen (2030)

Moritz Klein in Kamp Beugelen.

Uit: Gert-Jan Westhoff, *Dwangarbeid in Staphorst; Joodse werkkampen in Staphorst en Rouveen. Kampen/ Zwolle, 2012*

Vijverhof 16

Naam	Geb.pl	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Arend Samuel Meijers	Middelburg	27-7-1899	Vierhouten	31-10-1944	45
John Roedolf Meijers	Voorburg	10-7-1938	Vierhouten	31-10-1944	6

Arend Samuel Meijers was de zoon van een arts uit Middelburg. Zelf was Arend vertegenwoordiger. Hij was getrouwd met Wilhelmina de Kadet.

In augustus 1942 kreeg de familie Meijers, vader, moeder en hun twee kinderen een oproep om zich op

het NS-station te melden. Ze vertrouwden het niet en besloten onder te duiken. Via een kennis in de straat die contacten had met een 'goede' burgemeester op de Veluwe, en met inschakeling van het verzet kon het gezin op de Veluwe worden ondergebracht. Door verraad moesten ze echter verscheidene keren verkassen.

Tenslotte werden ze door het verzet naar de bossen bij Vierhouten gebracht waar meer dan honderd mensen zich in hutten verborgen hielden voor de Duitsers, half verscholen in de aarde, het dak weggewerkt onder plaggen bosgrond. Dat was het 'Verscholen Dorp' of 'Pas Op'-kamp.

*Verscholen Dorp.
Foto Nelleke Kok*

Op zondag 29 oktober 1944 werd het kamp met onderduikers ontdekt door twee Landstormers of SS'ers die aan het jagen waren. Zij hoorden het geluid van houtzagen en houthakken in het bos en vonden dat verdacht. Ze gingen op het geluid af, losten een aantal schoten en verdwenen vervolgens om versterking te halen. De geloste schoten alarmeerden de kampbewoners en de meesten slaagden erin om te vluchten. Arend Meijers en zijn zontje John (Jonny) waren nog bezig met koffers pakken, toen de Landstormers weer terug kwamen. Zij werden, met nog zes andere Joodse onderduikers, gevangen genomen en in de kelder van De Paasheuvel te Vierhouten gevangen gezet. Twee van hen werden later aan de voet van De Paasheuvel gefusilleerd.

De anderen moesten naar het Pas Op-kamp lopen om

*John Meijers.
Uit: A. Visser, Het verscholen dorp, 1984*

*Het echtpaar Meijers in betere dagen.
Uit: A. Visser, Het verscholen dorp, 1984*

*Nabij de plek van de moord bij het 'Pas Op'-kamp ligt sinds 4 mei 1994 deze gedenksteen.
Foto: John Löwenhardt*

daar gefusilleerd te worden. Ongeveer één kilometer buiten Vierhouten ontstond een schermutseling, toen twee van de onderduikers probeerden te vluchten. Een van hen werd op de vlucht doodgeschoten, de ander, Arend Meijers, keerde terug toen zijn 6-jarig zontje Jonny begon te schreeuwen.

Er werden drie kuilen gegraven waar de onderduikers in moesten gaan liggen. Vervolgens werden zij doodgeschoten. Ook Jonny ontkwam niet aan dit lot. Wilhelmina de Kadt, de moeder van Jonny en weduwe van Arend Meijers, kreeg een jaar later, in oktober 1945 bericht dat de graven gevonden waren. Momenteel rusten vader en zoon op het Nederlands Ereveld te Loenen. De namen van Arend Meijers en John Meijers zijn in 2014 aan het monument in Park Sijtwende toegevoegd.

Van de Wateringelaan 3

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Abraham Italiaander	Amsterdam	26-11-1902	Auschwitz	03-09-42	39
Aaltje Italiaander-Muijs	Amsterdam	23-7-1905	Auschwitz	19-08-42	37
Salomon Italiaander	Amsterdam	4-8-1928	Auschwitz	19-08-42	14
Jacques Italiaander	Voorburg	21-1-1932	Auschwitz	19-08-42	10
Emile Italiaander	Voorburg	20-9-1935	Auschwitz	19-08-42	6

Abraham Italiaander was een zwager van Samson Muijs (Van Alphenstraat 116) en van Levie van Weren (Van Heurnstraat 216).

Abraham was bloemenhandelaar en verkocht bloemen bij het viaduct naar Den Haag. Eerder had hij een vergunning voor een standplaats in Amsterdam voor de verkoop van fruit (zie zijn marktvergunning). Gezien de geboortedata en -plaats, plus de aantekening op de Amsterdamse marktvergunning, zal het gezin rond 1931 naar Voorburg zijn verhuisd.

De gezinnen Italiaander, van Weren en Muijs behoorden tot de eerste Voorburgse Holocaustslachtoffers.

Van de Wateringelaan 194

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Serli Johanna van Zuiden	Meppel	12-3-1898	Auschwitz	10-09-43	45

Serli van Zuiden was de enige dochter van Eliazar van Zuiden en Elisabeth Jacobs. Vader Eliazar overleed in Meppel toen Serli 11 jaar was. Serli had twee nichtjes in Meppel. Ook zij zijn in 1943 in Auschwitz vergast.

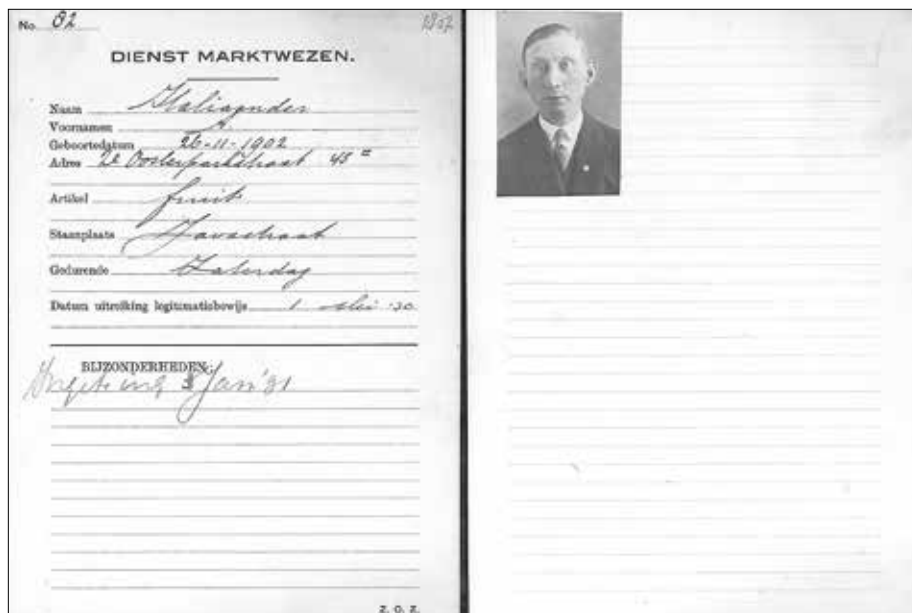
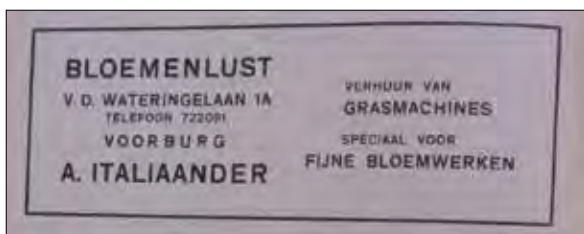
Van de Wateringelaan 231

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Chajm Bornsztajn	Dzialoszyn	21-5-1882	Auschwitz	29-10-42	60
Seiwe Bornsztajn-Kaminski	Lodz	15-6-1886	Auschwitz	29-10-42	56
Lipman Willy Borenstein	Rotterdam	27-6-1913	Auschwitz	30-09-42	29
Max Borenstein	Rotterdam	17-2-1915	Onbekend	31-03-44	29

De familie is afkomstig uit Polen. Vader Chajm Bornsztajn was kleermaker. Aanvankelijk woonde het gezin in Rotterdam. Hier is het gezin in februari 1929 genaturaliseerd.

Als beroep van de twee zoons wordt vermeld: fabrikant. Bij de Stichting Sjoa is nog een niet-uitgekeerde levensverzekering bekend op naam van Lipman Willy Borenstein.

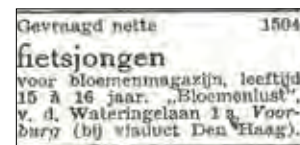
Behalve twee zoons hadden Chajm en Seiwe een oudere dochter, Martha. Deze dochter was getrouwd en woonde in Den Haag, Gedempte Gracht 265. Ook zij is omgekomen in Auschwitz, 32 jaar.

Van de Wervestraat 4

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Bruno Neuhof	Schwelm	1-5-1888	Auschwitz	00-10-44	56
Peter Neuhof	Berlijn	5-5-1924	Dachau	18-01-45	20
Hans Neuhof	Berlijn	3-2-1929	Auschwitz	18-10-43	14

Bruno Neuhof was chemisch technicus van beroep. De precieze datum van zijn overlijden is niet bekend. De namen van vader Bruno en zijn kinderen komen ook voor op een lijst met Duitse Joodse oorlogsslachtoffers. Opvallend is dat de drie gezinsleden in verschillende jaren zijn vermoord. Bruno's echtgenote Grethe Bensheim heeft de oorlog overleefd.

Westeinde 95

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Joseph Weijl	Den Haag	26-11-1889	Auschwitz	26-02-43	53
Sara Anna Weijl-Blitz	Den Haag	9-8-1894	Auschwitz	26-02-43	48
Marie Blitz	Den Haag	25-8-1896	Auschwitz	26-02-43	46
Hanna Weijl	Den Haag	22-3-1915	Auschwitz	24-08-42	27
Clara Weijl	Den Haag	23-1-1926	Auschwitz	26-02-43	17

Marktvergunning van Abraham Italiaander, uitgereikt op 1 mei 1930.

Bron: Stadsarchief Amsterdam

Advertentie van Abraham Italiaander.
Het Joodsche Weekblad, 23 januari 1942

Advertentie in Adresboek Voorburg 1938/1939

Joseph Weijl was waard/broodbakker. Hij trouwde op 3 maart 1914 met Sara Anna Blitz, pensionhoudster. Zij kregen twee kinderen, Hanna en Clara. Allen zijn omgekomen in Auschwitz.

Marie Blitz was een zus van Sara Anna. Zij woonde al sinds 1929 op het adres Westeinde 95. Ook het gezin van Joseph Weijl zal al geruime tijd op dit adres hebben gewoond.

Joseph, Sara, Marie en Clara moeten met de laatste 'reguliere' trein (van 23-02-1943) van Westerbork naar Auschwitz zijn vertrokken, voordat Sobibor gedurende enkele maanden de hoofdbestemming werd voor de treinen vanuit Westerbork. Eind augustus 1943 werden de transporten naar Auschwitz overigens weer hervat.

Hanna was zes maanden eerder al vergast in Auschwitz.

Westeinde 95

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Edelina Wessel-Redlich	Rotterdam	14-12-1857	Auschwitz	17-09-43	85

Edelina Redlich was een dochter van Izaak Redlich en Sara van Wijhe. Ze was weduwe van Nathan Wessel die in 1923 is overleden. Ze had in ieder geval vijf kinderen.

Edelina woonde volgens joodsmonument.nl in huis bij Sara de Beer-Wessel, een van haar dochters en haar man Abraham de Beer. Dit echtpaar woonde in Rijswijk, Dahliastraat 5. Zij hadden een zoon, Joseph Barend de Beer, die in het cursusjaar 1942-1943 in de vierde klas van de hbs van het Joodsch Lyceum in Den Haag zat. Deze klas heeft hij niet af kunnen maken, omdat hij werd opgepakt en in juni 1943 in Sobibor werd vergast.

Een website met namen van oorlogsvermisten noemt Voorburg als woonplaats van Edelina Wessel-Redlich. In Westerbork wordt als adres genoemd Westeinde 95.

Weverslaan 37

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Mozes Davidson	Rotterdam	29-1-1880	Auschwitz	26-02-43	63
Esther Caroline Davidson-de Beer	Rotterdam	4-9-1878	Auschwitz	26-02-43	64
Rosa de Beer	Den Haag	22-6-1884	Auschwitz	26-02-43	58

Mozes Davidson, geboren als zoon van een Rotterdamse accountant, is - samen met zijn vrouw Esther Caroline en schoonzus Rosa de Beer - in 1923 in Voorburg komen wonen, Weverslaan 41. Enkele dagen na hun inschrijving in het Voorburgse bevolkingsregister is hun enige, toen anderhalf jaar oude zoontje Ellis overleden.

Al kort daarna, eind 1924, is het echtpaar Davidson met Rosa de Beer tijdelijk terug verhuisd naar Rotterdam, Mathenesserlaan 292.

In 1932 treffen we Mozes, Esther en Rosa weer aan op de Weverslaan, eerst op nr. 41 en vanaf 1934 op nr. 37.

Mozes was medeoprichter en directeur van de Bijbank Rotterdam van de Amsterdamsche Bank. Tevens was hij voorzitter van de Rotterdamsche bankiersvereniging, commissaris van enkele bedrijven, penningmeester-regent van het Israëlitisch Weeshuis, bestuurslid van de Vereniging Israëlitische Kindervoeding en van het Israëlitisch Schoolfonds.

Volgens een interview uit 2000 met de in 1921 geboren Dien Blitz, dochter van een adjunct-directeur van de Bijbank Rotterdam was 'de heer Davidson, de directeur, een hele strenge man, die buitengewoon goed was in zijn vak en daar heeft mijn vader het vak echt helemaal geleerd.' Volgens dit interview is Mozes Davidson in 1938/'39 gepensioneerd.

Alle drie de bewoners van Weverslaan 37 zijn op dezelfde dag omgekomen, slechts ruim een half jaar nadat Esther Davidson-de Beer nog een advertentie had geplaatst voor een 'nette vr. hulp, in- of extern'.

Behalve Mozes Davidson woonden er ook een neefje en

Concentratiekamp Auschwitz.
Bron: internet

Edelina Redlich.
Bron: NRK Oorlogsarchief Collectie Persoonsbewijzen (2030)

Mozes Davidson.
Collectie Gemeentearchief Rotterdam

een nichtje (kinderen van zijn jongere broer Mattheus) in Voorburg: Eliazar Davidson (1921 - 1942), Laan van Nieuw Oosteinde 436 en Mietje Davidson (1922 - 1942), Parkweg 34c. Beide kinderen zijn op dezelfde dag, 30 september 1942 in Auschwitz vergast.

Joodse inwoners van Leidschendam (op volgorde van woonadres)

Broekweg 15, Leidschendam

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd.
Alexander Kwetsie	Den Haag	5-3-1882	Auschwitz	30-09-42	60

Alexander Kwetsie was getrouwd met Jaantje van Leeuwen. Het echtpaar kreeg negen kinderen, van wie er twee de oorlog overleefden. Na de dood van Jaantje van Leeuwen in 1920 hertrouwde Alexander Kwetsie. Met zijn tweede echtgenote Hendrika Cornelia van Driel kreeg hij nog twee kinderen, die beiden de oorlog overleefden. Zes kinderen van Alexander Kwetsie zijn in de oorlog vermoord. Daarnaast werden vijf van zijn kleinkinderen omgebracht.

In zijn jonge jaren was Alexander een worstelaar die ook op internationale wedstrijden uitkwam. Hij was ook keeper bij voetbalvereniging 'De Ooievaars' in Den Haag. Hij oefende het beroep uit van colporteur bij een schoonmaakbedrijf. Daarnaast wordt als beroep ook vermeld: koetsier, koopman, elektricien, zakenman. In 1937 ging Alexander, al dan niet met zijn gezin, in Rijswijk wonen, Kerklaan 220. Vanuit deze plaats verhuisde hij in 1939 naar Leidschendam, Broekweg 15. In juli 1942 vertrok hij naar Den Haag, Loenensestraat 83. In Westerbork gaf hij als laatste adres op: Juliana van Stolberglaan 94, Den Haag. Op de laatste twee adressen kan hij maar kort hebben gewoond; in september 1942 kwam hij om in Auschwitz.

Koningin Wilhelminalaan 21, Leidschendam (van 1942 tot 1945: Nieuwe Laan 21)

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd.
Benedictus Bak	Den Haag	4-5-1909	Auschwitz	30-06-44	35
Debora Bak-Lehrer	Mochnate	15-11-1913	Auschwitz	28-01-44	30
Joël Bak	Westerbork	11-12-1943	Auschwitz	28-01-44	0
Joseph Bak	Den Haag	1-4-1911	Auschwitz	31-03-44	32
Kaatje Bak-Gobes	Amsterdam	20-7-1883	Auschwitz	25-01-43	59

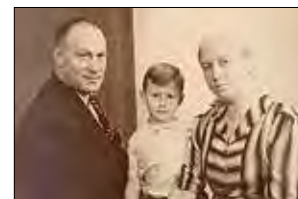
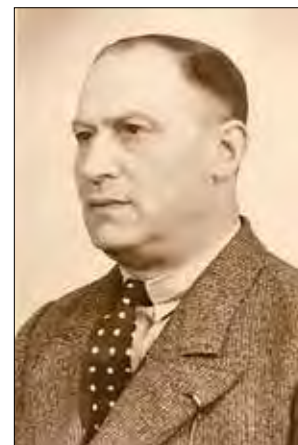
Benedictus Bak was een zoon van Joël Bak en Kaatje Bak-Gobes die in de Wagenstraat 165 te Den Haag een winkel in belegde broodjes hadden. Er was ook nog een winkel in Scheveningen. Joël en Kaatje Bak-Gobes woonden volgens joodsmonument.nl in bij hun broodjeszaak in Den Haag, maar vader Joël is in augustus 1942 in Amsterdam overleden. Zij hadden drie kinderen, Benedictus, Joseph en Betsy.

Benedictus (bekend als Ben) en Joseph (Joop) werkten in de broodjeszaken, bekend om hun kroketten. Eind april/begin mei 1942 werd Ben door de burgemeester van Leidschendam, H.A.C. Banning, belast met het uitreiken van de gele Jodenster aan alle Joodse Leidschendamers. Volgens verschillende bronnen woonden er destijds in totaal 26 Joodse burgers in Leidschendam, inclusief Stompwijk, dat in 1938 bij Leidschendam was gevoegd.

Van moeder Kaatje Bak, haar zoon Joop en schoondochter Debora is bekend dat de burgemeester van Leidschendam op 17 december 1942 verzocht om opsporing, aanhouding en voorgeleiding van deze personen. Zij hadden zonder de vereiste vergunning hun woonplaats Leidschendam verlaten. Met deze omschrijving werden Joden aangeduid die waren ondergedoken.

Eind 1942 doken Ben, zijn vrouw Debora en zijn broer Joop onder. Het vertrek uit Leidschendam moet erg haastig zijn gebeurd. Volgens het boek *Over, door en om de Leytsche Dam*, 1988, p. 343 stond het eten op de gedekte tafel nog voor een deel onaangeroerd toen de

Voorburg b. Den Haag
Mevr. Davidson,
Weverslaan 37, zoekt
voor haar kl. gezin
z.k., nette vr. hulp, in-
of extern. 2965

*Advertentie van het gezin Mozes Davidson.
Het Joodsche Weekblad, 5 juni 1942*

*Alexander Kwetsie.
Bron: joodsmonument.nl*

*Alexander Kwetsie met zijn
tweede vrouw en jongste zoon.
Bron: joodsmonument.nl*

buren het vertrek ontdekten. De onderduikers werden opgenomen in het gezin Ubels aan de Vlielandseweg 47 in Pijnacker en kregen twee kamers op de eerste verdieping. Het leven ging door en Debora raakte zwanger.

Ben en Debora hadden al een kind, Zilli (1937-1950), dat tijdens de oorlog in Limburg in de onderduik zat en de oorlog overleefde, maar in 1950 in Amsterdam met haar fiets onder de tram kwam en overleed.

In de herfst van 1943 werd de familie Bak verraden en op hun onderduikadres gearresteerd. Ook de onderduikgevers werden meegenomen. Via Huize Windekind aan de Nieuwe Parklaan in Scheveningen, waar de deportatie van Joden werd gecoördineerd, kwamen ze op 6 oktober 1942 in de strafgevangenis van Scheveningen (Oranjehotel) terecht. Het echtpaar Ubels kwam na enkele dagen weer vrij, maar Ben, Debora en Joop Bak werden op 9 oktober 1942 overgebracht naar Westerbork. Ben verdween naar strafbarak 67, Debora naar quarantainebarak 82. Joop werd na tien dagen doorgestuurd naar Auschwitz.

In Westerbork beviel Debora van hun tweede kind: Joël. Buren van de onderduikfamilie Ubels in Pijnacker za-

melden kleertjes in voor de baby en stuurden het pakket naar Westerbork.

Ben, Debora en baby Joël werden op 25 januari 1944 vanuit Westerbork op de trein gezet naar Auschwitz. Debora en Joël, nauwelijks anderhalve maand oud, werden direct na aankomst vergast.

Ben werd na aankomst in Auschwitz doorgestuurd naar werkkamp Günthersgrube, een steenkolenmijn. Hij werd ziek en is samen met elf andere mannen afgevoerd naar Birkenau, waar de groep nog enige tijd in de ziekenbarakken verbleef. Na vijf maanden is Ben overleden.

Joop Bak was al drie maanden eerder in Auschwitz omgekomen. Het feit dat de aangegeven overlijdensdata van Ben en van Joop vallen op de laatste dag van een maand of kwartaal maakt het waarschijnlijk dat hun werkelijke sterfdatum niet achterhaald kan worden. Er mag wel worden aangenomen dat beide broers op de genoemde data niet meer in leven waren.

De echtgenote van Joop Bak, Mietje van der Reis, heeft de oorlog overleefd. Het echtpaar had twee kinderen, Kitty en Herman. Beide kinderen hebben de oorlog overleefd, zijn geëmigreerd, getrouwd en hebben kinderen en kleinkinderen gekregen.

Kaatje Bak verbleef sinds september 1942 in de Joodse psychiatrische inrichting 'Het Apeldoornsche Bosch' in Apeldoorn. Daar was eerder al haar dochter Betsy opgenomen. Betsy Bak is niet vermeld op het monument voor Vrede en Vrijheid. Moeder en dochter zijn samen met 1.250 andere patiënten en personeelsleden in januari 1943 met goederenwagens weggevoerd vanuit hun veilig gewaande oord en rechtstreeks naar Auschwitz gebracht. Al deze gedeporteerden zijn op 25 januari 1943 vergast.

Park Leeuwenbergh 1, Leidschendam

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Isabella Wilhelmina van Embden-Jacobs	Nijmegen	5-1-1880	Sobibor	02-07-43	63

Onderduikadres van het gezin Bak in Pijnacker (linker hoekwoning).

Uit: Edwin van Baarle, Vertrokken zonder nader adres. De joodse inwoners en onderduikers van Pijnacker. Pijnacker, 2005

Isabella is met haar man Hijman van Embden en zoon Josua in september 1936 vanuit Haarlem in Park Leeuwenbergh in de toenmalige gemeente Stompwijk komen wonen.

Hijman van Embden overleed in juli 1940 in Voorburg.

Evenals de hiervoor beschreven familie Bak was ook Isabella van Embden-Jacobs medio december 1942 ondergedoken. Enkele andere Leidschendamers (uit het gezin van Moses van Bueren) waren toen al in Auschwitz omgekomen.

Isabella was niet religieus joods, maar op haar persoonskaart was wel een 'J' afgedrukt en zij stond dus als 'voljoods' geregistreerd.

De burgemeester van Leidschendam (H.A.C. Banning) verzocht via een politiebericht met datum 24 december 1942 de opsporing, aanhouding en voorgeleiding van Isabella Wilhelmina Jacobs, weduwe van Hijman van Embden, wonende te Leidschendam. Zij had zonder de daartoe vereiste vergunning haar woonplaats verlaten. Met deze omschrijving werden Joden aangeduid die waren ondergedoken. Een half jaar later is Isabella in Sobibor vermoord.

Het echtpaar had twee zoons die de oorlog hebben overleefd. Eén van hen, Sam(uel) van Embden, werd een bekend architect en stedenbouwkundige. Een van de belangrijkste architectonische werken van Sam van Embden is het Centraal Laboratorium PTT (Dr. Neherlaboratorium) te Leidschendam. Een markant persoonlijk werkstuk is de Soefitempel te Katwijk aan Zee. Van 1963 tot en met 1969 was Van Embden buitengewoon hoogleeraar architectuur aan de afdeling bouwkunde van de T.H. Delft. Hij overleed in 2000, 96 jaar oud.

De andere zoon, Josua, trouwde in Engeland en werkte voor de BPM in Batavia.

Stompwijkseweg 39, Stompwijk

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Maria Cohen	Den Haag	6-7-1887	Auschwitz	26-08-43	56

Maria Cohen werd in de wandeling Marietje genoemd. Zij was de enige Joodse inwoner van het katholieke

Stompwijk. Vanaf 1934 was zij de 'inwonende huishoudster' van Albertus Beijersbergen, eierboer, slager, vodenman en opkoper.

Haar leven is beschreven in een artikel van Quirinus van der Meer, gepubliceerd in <http://www.erfgoedleidschendam.nl/erfgoed-nieuws-sp-1654678768/jaargang-1998>.

Marietje Cohen was een van de 12 kinderen van kleermaker Mozes Cohen (1859-1926) en Grietje Cosman (1862-1933). Het gezin woonde in de Haagse Jodenbuurt. Marietje woonde er tot 1913, toen ze, 26 jaar oud, met de Holland-Amerika Lijn naar de industriestad Springfield in Amerika emigreerde.

Na twintig jaar komt zij weer naar Den Haag, in 1933. Zij is dan 46. Hier leert zij de 45-jarige Albertus Beijersbergen kennen, die van een erfenisje en als belegging het huisje van haar moeder in Den Haag had gekocht en daar wekelijks de huur kwam ophalen. Zij trekt bij hem in, Stompwijkseweg 21 (of 39), in een daglonershuisje bij Boerderij Scheria, Stompwijk.

Eind 1942 kreeg Marietje Cohen de oproep voor Westerbork. Volgens een vroegere buurvrouw wilde Albertus niet dat Marietje het hele stuk van Stompwijk naar Leidschendam zou lopen. Daarom heeft hij haar naar de politie van Leidschendam gereden, in zijn bakfiets. Zij was toen 55 jaar.

In het bevolkingsregister staat op Maria's persoonskaart: '18 december 1942 V.O.W.' Dat betekent: 'Vertrokken Onbekend Waarheen'. Het 'V.O.W.' paste precies bij de Duitse bedoeling dat alle Joodse mensen zo geruisloos mogelijk zouden verdwijnen; spoorloos en voor goed. Saillant detail is, dat de overigens goed gedocumenteerde website joodsmonument.nl geen woonadres van haar kent.

Maria Cohen werd op 26 augustus 1943 in Auschwitz vermoord.

Onder het toezien van veldwachter Pauwels wordt in Stompwijk een optocht gehouden in het kader van 'Honderd jaar kindsheid'. De man in de donkere jas op de foto is Albertus Beijersbergen. De foto is vermoedelijk in 1943 genomen. Uit: Quirinus van der Meer, Twee Haagse mensen in Stompwijk. In: Erfgoed Leidschendam, 1998

Westvlietweg 34, Leidschendam

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Moses van Bueren	Rotterdam	31-5-1886	Auschwitz	31-01-43	56
Roza van Bueren-Toronzik	Den Haag	14-9-1889	Auschwitz	05-10-42	53
Isaac van Bueren	Rotterdam	2-4-1913	Schoppinitz	28-02-43	29
Eleonora van Bueren	Rotterdam	22-9-1920	Auschwitz	05-10-42	22
Menko van Bueren	Rotterdam	25-5-1922	Schoppinitz	28-02-43	20

Het gezin Van Bueren verhuisde in 1928 van Rotterdam naar Stompwijk. Stompwijk werd in 1938 bij Leidschendam gevoegd en zo werden de gezinsleden inwoners van Leidschendam.

Moses van Bueren was kantoorbediende. Hij trouwde in 1907 met de rooms-katholieke Antonia C. M. Aalbers, maar dit huwelijk liep uit op een scheiding, kinderloos. In 1911 hertrouwde Moses met Roza Toronzik. Met haar kreeg hij drie kinderen.

Zoon Isaac van Bueren hield zich beroepsmatig bezig met emailfotografie; hij was 'fotoceramiker'. Zoon Menko was kantoorbediende.

Isaac en Menko zullen deel hebben uitgemaakt van de zogenaamde Koseltransporten, wat inhield dat zij onderweg naar Auschwitz als 'Arbeitsfähige' uit de trein zijn gehaald en zijn overgebracht naar het werkkamp

Station Schoppinitz.

Bron: internet

Schoppinitz (thans een wijk van het Poolse stadje Katowitz). Hier zijn zij op dezelfde dag overleden/omgebracht.

Uit de overlijdensdata blijkt dat moeder Roza en dochter Eleonora als eersten van het gezin zijn vermoord.

Westvlietweg 76, Leidschendam

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Naatje de Zoete-de Zoete	Arnhem	28-7-1872	Sobibor	16-07-43	70

Naatje de Zoete was getrouwd met Mozes de Zoete, die overleed in 1922. Naatje verhuisde in 1926 van Rotterdam naar Den Haag. Van daar is zij in juni 1941 verhuisd naar Leidschendam waar ze ging inwonen bij haar zoon Hendrik met zijn vrouw en drie kinderen.

De burens op de Westvlietweg vonden eind augustus 1942 de woning van de familie H.E. de Zoete plotseling geheel verlaten. Kennelijk is de hele familie toen ondergedoken.

Naatje werd op 5 juli 1943 in Den Haag aangehouden. Elf dagen later is zij vergast in Sobibor, 70 jaar oud.

Naatje had een in Den Haag wonende getrouwde dochter Martha Francisca Henriette Zwarenstein-de Zoete. Zij is een maand voor haar moeder omgekomen in Sobibor.

Joodse slachtoffers met woonadres in Den Haag (op volgorde van woonadres)

Miquelstraat 93, Den Haag

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Levie Barend Samson	Rotterdam	5-8-1876	Voorburg	28-1-1944	67
Sippora Helena Samson-Godfried	Hoogeveen	25-1-1880	Voorburg	28-1-1944	64
Hermann Margot Samson-Godfried	Groningen	12-1-1884	Auschwitz	25-01-43	59

Levie Barend Samson was vertegenwoordiger van de Dordtsche Asphaltfabriek. Hij trouwde op 5 juli 1906 in Groningen met Sippora Helena Godfried.

Het echtpaar kreeg drie dochters Ilse, Erna en Wyna, en twee zoons Leo en Bert. Deze kinderen zijn op respectievelijk 36-, 32-, 29- en 26-jarige leeftijd omgekomen in Auschwitz en elders in Midden-Europa. Bert heeft de oorlog waarschijnlijk in Brussel overleefd.

Levie en Sippora Samson-Godfried doken tijdens de oorlog in Voorburg onder, maar werden verraden. Voor dat zij werden opgepakt, hebben zij zich op 28 januari 1944 het leven ontnomen.

Levie en Sippora zijn aanvankelijk begraven op de Algemene Begraafplaats aan de Parkweg in Voorburg. Op 3 maart 2009 zijn zij herbegraven op de Joodse begraafplaats te Wassenaar.

Hermann Margot Samson-Godfried was sinds 1939 weduwe van Isaac Barend Samson, broer van Levie Barend. Dit echtpaar Samson-Godfried had twee kinderen Sophia (1912-?) en Eduard (1914 - 1981). Twee broers dus getrouwd met twee zussen.

Hermann verbleef in de Joodse psychiatrische inrichting 'Het Apeldoornsche Bosch'. Hier werden Joodse psychiatrische patiënten behandeld in een bosrijke omgeving bij Apeldoorn. De instelling groeide snel, in 1938 waren er 900 patiënten. In de nacht van 21 op 22 januari 1943 werd Het Apeldoornsche Bosch 'leeggehaald'. Patiënten en verplegers werden in veewagens naar Auschwitz gedeporteerd waar bijna iedereen direct na aankomst werd omgebracht. Hermann was één van de slachtoffers.

Noordeinde 119a, Den Haag

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Liepman Alexander Vos	Arnhem	12-8-1878	Sobibor	05-03-43	64
Rosalie Vos-Friedländer	Berlijn	5-11-1895	Sobibor	05-03-43	47

Liepman Alexander Vos was in 1907 getrouwd met Martha Rudelsheim, geboren in 1881 en vóór 1921 overleden. Hij hertrouwde in 1921 met de veel jongere Rosalie Friedländer, maar scheidde vier jaar later, in 1925, van haar. Kennelijk woonde het paar in de oorlogsjaren (weer) bij elkaar.

Liepman Alexander was handelsagent. Volgens de Stichting Sjoa woonde hij in Voorburg. Hij staat bij deze Stichting ingeschreven met een nog niet-uitgekeerde levensverzekering. In het archief van Westerbork wordt als laatste adres genoemd: Westeinde 95, Voorburg. Dit adres wordt door verscheidene slachtoffers in Westerbork genoemd als laatste woonadres.

Tweede Emmastraat 228, Den Haag

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Joseph den Hartogh	Rotterdam	19-4-1878	Auschwitz	21-01-43	64
Jacob den Hartogh	Rotterdam	9-7-1907	Auschwitz	30-09-42	35
Max Paul den Hartogh	Rotterdam	28-9-1933	Auschwitz	26-08-42	8
Sonja Jacqueline den Hartogh	Voorburg	18-8-1936	Auschwitz	26-08-42	6

Joseph den Hartogh was een oudere, gepensioneerde broer van Rozetta den Hartogh die met haar man Abraham Zwarenstein en zoon Simon op de Parkweg 228 in Voorburg woonde.

De echtgenote van Joseph, Sippora den Hartogh-Oesterman, is op 31 mei 1942 plotseling in Den Haag overleden. Zij is in Rotterdam begraven.

Jacob den Hartogh, zoon van Joseph, was vertegenwoordiger. Jacob was weduwnaar; zijn vrouw Paunelina Marianna van Klaveren is in maart 1940, vlak voor de oorlog

Grafsteen van Levie Barend Samson en Helena Sippora Godfried op de Algemene Begraafplaats aan de Parkweg, Voorburg, 2008.

Bron: joodsmonument.nl

In lib. gezin gevraagd besch.
 Jongedame, speciaal v. d. zorg
 v. 2 schoolg. kinderen en lichte
 h. bh., in- of extern. J. DEN
 HARTOGH Jr., Emmastr. 228,
 Den Haag. 1448

in Voorburg overleden. Max en Sonja zijn hun kinderen. In juni 1941 plaatste Jacob een advertentie in Het Joodsche Weekblad voor een beschaafde jongedame om voor de kinderen te zorgen.

Omdat Jacob weduwnaar was zocht hij hulp bij zijn huishouding. Hij woonde destijds wellicht in de Van Naeltwijkstraat 25 of 40 in Voorburg. Volgens het Adresboek 1938/1939 woonde er op beide adressen een J. den Hartogh. Het is aannemelijk dat Jacob na het overlijden van zijn vrouw in Voorburg met zijn twee kinderen is ingetrokken bij zijn ouders in Den Haag. Hier overleed in mei 1942 zijn moeder.

Weteringkade 139 / van Reesstraat 62, Den Haag

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.	Overl.dat.	Lftd
Salomon Blits	Amsterdam	24-5-1923	Sobibor	02-07-43	20

Salomon Blits was een zoon van Simon Blits en Marie Blits-Speelman, die respectievelijk in 1941 en 1942 in Den Haag zijn overleden. Volgens een website met namen van oorlogsvermisten woonde Salomon Blits in Voorburg. De website joodsmonument.nl en de administratie van Kamp Westerbork geeft bij zijn naam adressen in Den Haag.

Salomon Blits zat in het cursusjaar 1941-1942 in de zesde klas van het Gymnasium van het Joodsch Lyceum in Den Haag. Hij legde in 1942 met goed gevolg het eindexamen Gymnasium alfa af. Hij was een typische alfaleerling: op zijn eindlijst prijken naast zessen voor wiskunde uitsluitend zevens, achten en negens. Een hele prestatie tegen de achtergrond van het verlies van

zijn ouders die beiden zo kort tevoren een natuurlijke dood schijnen te zijn gestorven.

Met ingang van 1 september 1941 mochten Joodse kinderen slechts scholen bezoeken die uitsluitend voor Joodse leerlingen waren bestemd. In alle delen van het land werden scholen voor Joodse leerlingen opgericht. Aan deze scholen mochten alleen Joodse docenten worden aangesteld. In Den Haag werd op 15 oktober 1941 het Joodsch Lyceum in de Fisherstraat 135 geopend. Dit Joodsch Lyceum bleef bestaan tot 26 november 1942, waarna de school onder de naam Joodse School voor Voortgezet Onderwijs werd verplaatst naar de Bezemstraat. De school bleef bestaan tot 15 april 1943.

Op de foto onder anderen: Salomon Blits, Weteringkade 139, Den Haag (achterste rij, uiterst links op de foto, met linkerarm gebogen); Eliazar Andries Davidson, Laan van Nieuw Oosteinde 436 (voorste rij op de grond, tweede van rechts); de leraar Frans Leon Goudsmit (33 jaar), Koningin Wilhelminalaan 426 (tweede rij, zittend, derde van rechts). Er zaten meer leerlingen op het Joodsch Lyceum die op het Sijtwendemonument zijn vermeld, onder anderen Sidney John Waisvisz, Molenwijkstraat 8.

*Advertentie van Jacob den Hartogh.
 Het Joodsche Weekblad,
 13 juni 1941*

*Eindexamenklas Joodsch Lyceum Den Haag, 13 juli 1942.
 Uit: Wally de Lang, Slotakkoord der kinderjaren. Herinneringen aan het Joodsch Lyceum Fisherstraat Den Haag 1941-1943. Den Haag, 2003*

Onderduikers

Het onderduikerskamp 'Pas Op'-kamp (te Vierhouten), ook wel Verscholen of Geheime Dorp genoemd, werd in de oorlogsjaren opgericht. In de periode februari 1943 tot oktober 1944 hebben hier zo'n 80 tot 100 mensen een min of meer veilige schuilplaats gevonden.

---

*Gedicht van Ida Vos.
Foto Nelleke Kok*

Acht Joden uit het onderduikerskamp, onder wie de Voorburgse vader (45) en zoon (6) Meijers werden gefusilleerd. Het Verscholen Dorp is thans een nagebouwd oorlogsmonument en is als zodanig te bezoeken. Op 4 mei 2014 werd het gedicht 'Stil' van Ida Vos (zie bijgaande afbeelding) bij het Verscholen Dorp onthuld.

Onderduik en Bevrijding aan de Veldzichtkade 10 Hans Ziekenoppasser

De capitulatie van de Duitsers op 5 mei 1945 bracht natuurlijk ook vreugde aan de Veldzichtkade 10. Het betekende vooral dat de onderduikers, een jong Joods echtpaar uit Amsterdam, weer vrij en onbekommerd op straat konden komen, niet bang om te worden opgepakt met een onbekende maar vrijwel zekere hele slechte afloop. Ook zouden zij snel worden herenigd met hun dochtertje dat ruim twee jaar lang elders was ondergedoken. Maar

de Bevrijdingsdag was ook het begin van maandenlang angstig wachten op berichten over het lot van hun ouders, van zus en zwager, van grootmoeder, van ooms en tantes, van neven en nichten, van vrienden en bekenden. Hadden zij de oorlog en vervolging overleefd? Waar waren ze? Hun eigen toekomst was volstrekt onzeker. Ze hadden niets meer. Konden zij naar Amsterdam terug? Konden ze terecht in hun overhaast verlaten woning? Bestond het bedrijf nog waar hij net aan een mooie carrière was begonnen? Was er werk voor hem? Vragen, vragen, vragen ... Het was niet alleen maar vreugde, maar vooral heel grote angst en heel veel zorgen. In deze bijdrage beschrijf ik de lotgevallen tijdens en kort na de oorlog van mijn ouders, de onderduikers van de Veldzichtkade 10, gereconstrueerd uit de schaarse vertellingen van mijn moeder (mijn vader heeft letterlijk nooit één woord over de oorlog kunnen spreken) en uit archief- en literatuuronderzoek.

*Pieter Willem van der Meulen
en Adriana van der Meulen-
Stolk, 1939.*

Collectie Jim Boon

Mijn ouders en de gezinnen waaruit zij kwamen

Mijn vader, Arnold Ziekenoppasser, wordt op 10 mei 1912 geboren als enig kind van Raphaël Ziekenoppasser en Sara de Jong. Het gezin woont in de Van Woustraat 46' aan de rand van de Amsterdamse wijk De Pijp. Opa Ziekenoppasser is diamantsnijder. Oma is blind, veroorzaakt door trachoom, een besmettelijke oogziekte die tussen 1860 en 1920 veel slachtoffers maakte door de slechte hygiënische omstandigheden in de dichtbevolkte Jodenbuurt in Amsterdam. Oma is opa's tweede echtgenote; zijn eerste echtgenote Carolina Presser overleed in 1906 op 22-jarige leeftijd, twee en een halve maand na hun huwelijk. Arnold wordt beschermd opgevoed: zo leert hij nooit zwemmen en mag hij ook niet fietsen.

Mijn moeder, Helena (Leny) Ziekenoppasser-Pool, wordt op 30 juli 1913 geboren als jongste kind in het gezin van Hartog Pool en Roosje van de Kar, na broer Maurits (Max), vijf jaar ouder, en zus Evaline, ruim twee jaar ouder. Een levendig gezin met een grote zwarte piano in de huiskamer. Ook dit gezin woont in De Pijp, in de Smaragdstraat 22 hs. En ook opa Pool is diamantsnijder.

Mijn ouders komen uit typisch Amsterdams-Joodse arbeidersgezinnen: hun vaders werkzaam in de diamantindustrie, sociaal-democratisch en niet-religieus. Rond 1900 werkt immers bijna 30% van alle werkende Joodse mannen in Amsterdam in de diamantindustrie, nog een gevolg van het eeuwenoude verbod voor Joden om lid te worden van een gilde. Bijna iedereen is lid van de in 1894 opgerichte Algemene Nederlandse Diamantbewerkersbond (ANDB), die – vaak als eerste vakbond in Nederland – een groot aantal successen bereikt, zoals de invoering van minimumlonen, verzekering bij ziekte, invaliditeit, werkloosheid en overlijden, de achturige werkdag en een betaalde vakantie-week. Via de ANDB vinden velen hun weg naar de Sociaal Democratische Arbeiderspartij (SDAP). Zij raken los van het jodendom en zijn in feite seculier: zij gaan niet naar de synagoge, vieren geen joodse feestdagen, en houden zich evenmin aan de joodse spijswetten. Zij hebben echter nauwelijks persoonlijke contacten buiten Joodse kringen.

De vooroorlogse jaren

Rond 1910 krijgt de Amsterdamse diamantindustrie scherpe concurrentie door de opkomst van huisslijperijen op het platteland rond Antwerpen waar tegen zeer lage lonen wordt gewerkt. Veel Amsterdamse diamantbewerkeren verliezen hun baan, onder wie ook opa Ziekenoppasser en opa Pool. Opa Ziekenoppasser gaat werken op een handelskantoor en opa Pool wordt marktkoopman. De crisis van de jaren 1930 maakt vervolgens bijna helemaal een einde aan de Amsterdamse diamantindustrie.

Arnold kan goed leren en wil na de driejarige handelschool door naar de hbs, maar de economische crisis dwingt hem werk te zoeken. Hij wordt, 17 jaar oud, 'duvelstoejager' (manusje-van-alles) op een klein exportkantoor. Op de Handelsavondschool haalt Arnold de diploma's Handelscorrespondentie Nederlands, Frans, Duits en Engels en het Praktijkdiploma Boekhouden. Na twee andere kantoorbanen gaat Arnold in 1936 werken bij de N.V. Eerste Nederlandsche Fabriek van Veiligheidsglas (handelsnaam N.V. Veiligglas), die net is opgericht door zijn oom Joseph (Jo) Ziekenoppasser en een Belgische glasfabriek. Bij Veiligglas wordt geïmporteerd vlakglas op maat en vorm gesneden en vervolgens gehard tot veiligheidsglas voor toepassingen in de bouw en bij transportmiddelen. Ook worden er glaasjes gesneden voor gasmaskers van het Nederlandse leger. Leny haalt het mulodiploma en wordt na een korte opleiding onderwijzeres op een kleuterschool. Leny en haar ouders zijn helemaal niet tevreden over het salaris en daarom gaat Leny naar de Handelsavondschool om diploma's te halen. Al snel gaat zij als kantoorbediende werken bij Centraal Beheer en kort daarop stapt zij over naar de administratie van Confectiefabriek Vriesman in Amsterdam.

Arnold en Leny leren elkaar in 1934 kennen bij de Amsterdamsche Lawn Tennis Club 'De Algemene' aan de Ouderkerkerdijk in Amsterdam, een vereniging die is gelieerd aan de socialistische Algemene Nederlandse Bond van Handels- en Kantoorbedienden. De tennisclub heeft veel Joodse leden. Leny is een verwoed tennisster en wordt enkele jaren achtereen kampioen dames enkel in de Amsterdamse competitie. Ook Arnold speelt competitie. Op het sportpark leert Leny Arnold te fietsen,

waarbij hij een paar keer behoorlijk onderuit gaat op de met kiezelsteentjes geplaveide wandelpaden.

Op 27 juli 1938 verlopen zij zich. Arnold maakt op 22 november 1939, nog geen maand voor zijn trouwdag, promotie: hij wordt procuratiehouder bij Veiligglas met tekeningsbevoegdheid tot 500 gulden. Op 21 december 1939 trouwen zij, alleen een burgerlijk huwelijk, gevolgd door een kleine receptie voor familie en vrienden. Leny en Arnold gaan wonen in de Eemsstraat 33' in de Amsterdamse Rivierenbuurt.

De eerste jaren van de oorlog

Na jaren van oplopende spanningen in Europa breekt de Tweede Wereldoorlog uit met de Duitse aanval op Polen op 1 september 1939. Op Arnolds 28ste verjaardag, 10 mei 1940, bereikt de oorlog ook Nederland: vanaf het balkon zien Leny en Arnold Duitse vliegtuigen die Schiphol gaan bombarderen. Na de capitulatie op 14 mei wordt de eerste anti-Joodse maatregel al op 1 juli 1940 uitgevaardigd. Leny stopt op 1 augustus met haar werk bij de confectiefabriek omdat zij in verwachting is. Anti-Joodse maatregelen volgen elkaar in hoog tempo op en worden steeds ingrijpender. Zo moeten mensen met ten minste één Joodse grootouder zich vanaf 10 januari 1941 laten registreren, een onbekende voorbode van wat te wachten staat. In diezelfde maand verschijnen borden met het opschrift 'Joden niet gewenscht' in het straatbeeld; later wordt de tekst van die borden aangescherpt in 'Voor Joden verboden'. Op 2 februari 1941 wordt mijn zus Eline geboren. In het gezin heerst natuurlijk vreugde maar de buitenwereld voelt heel erg bedreigend en het wordt steeds erger.

Vanaf 9 januari 1942 moeten persoonsbewijzen van Joden zijn voorzien van de letter J, vanaf 3 mei 1942 moet iedere Joodse inwoner van Nederland een gele ster met het woord 'Jood' op zijn of haar kleding dragen. Eind juni 1942 wordt Westerbork als doorgangskamp in gebruik genomen. Kort daarna vinden de eerste grote razzia's in Amsterdam plaats en meteen gaan de eerste transporten vanuit Westerbork naar Auschwitz.

Medio juli 1942 ontvangt Arnold een oproep om zich te melden voor 'tewerkstelling' in Duitsland, zoals de nazi's deportatie naar de vernietigingskampen noemden. Dan regelt Arnolds oom Jo via de Joodsche Raad een

baantje voor Arnold bij het Nederlandsch Israëlietisch Ziekenhuis aan de Nieuwe Prinsengracht in Amsterdam als waker bij stervende patiënten. Door dit baantje krijgt Arnold, en daarmee ook Leny en Eline, een zogenaamde 'Sperre' die vooralsnog uitstel biedt voor het 'werkkamp'.

Dan, op 10 maart 1943, staat bij Arnold en Leny het gevaar letterlijk voor de deur: er vindt een razzia plaats in de Eemsstraat en omgeving. Arnold vlucht weg via balkons van de burens waarna Leny en Arnold besluiten onder te duiken. Via enkele adressen in Amsterdam-Zuid, een adres in Badhoevedorp en daarna weer in Amsterdam, waar zij, soms samen, soms alleen, maar kort kunnen verblijven, komen ze in Den Haag terecht. Eline is dan al elders ondergebracht. Wie hen allemaal heeft geholpen, is niet meer na te gaan, maar het moeten vooral vrienden en kennissen zijn geweest, en weer vrienden en kennissen van deze mensen, enz.

Echtpaar Van der Meulen in Voorburg

Op 19 maart 1934 verhuizen de 68-jarige Pieter Willem van der Meulen en zijn vier maanden oudere echtgenote Adriana van der Meulen-Stolk, na twee jaar Scheveningen, naar oorspronkelijk afkomstig uit Gelderland, naar het dubbele bovenhuis aan de Laan van Sevenstar 9 in Voorburg. Bijna vijf jaar later, op 3 februari 1939, verhuizen zij naar het herenhuis Veldzichtkade 10, hoek Eenhoornstraat. Zij zijn dan al ruim 46 jaar getrouwd. Zij hebben vier kinderen van wie hun jongste dochter in 1920 op 24-jarige leeftijd is overleden. Hun twee zoons wonen met hun gezinnen in Nederlands-Indië met wie in de oorlog geen contact meer mogelijk is, hun (overlevende) dochter woont met haar gezin in Den Helder. Mijnheer Van der Meulen, in zijn jonge jaren een verwoed imker, begint als onderwijzer in Laren (Gld.), maar wordt na enkele jaren verzekeringsinspecteur. Mevrouw Van der Meulen bestiert het huishouden, ook financieel, en is bijna altijd druk met brei- en haakwerk. Zij zijn trouwe kerkgangers van de Gereformeerde Opgangkerk aan de Laan van Oostenburg, die is gebouwd in 1910 en gesloopt in 1987. Mijnheer Van der Meulen houdt ervan te discussiëren over godsdienstige vragen en is dan ook actief lid van de Mannenvereniging Schrift en Belijdenis. Van huis uit lezen zij hun hele leven het antirevolutio-

naire dagblad De Standaard. Omdat de gezondheid van mevrouw Van der Meulen verslechtert en zij steeds meer verzorging nodig heeft, woont vanaf januari 1941 een gezinsverzorgster in huis.

Onderduik

In december 1943 wordt Leny bij mijnheer en mevrouw Van der Meulen aangenomen als 'verzorgster in de

huishouding'. Arnold kan daar ook onderduiken maar moet zich binnenshuis verborgen houden. Leny komt wel op straat en doet soms boodschappen. Hoe het contact tot stand is gekomen, heeft mijn moeder mij nooit verteld en is ook niet meer te achterhalen. De rol van huishoudster is een goede dekmantel, te meer daar Leny en Arnold vervalste persoonsbewijzen hebben als het echtpaar Boersma, een naam die een Protestantse

*Veldzichtkade 10 in 2014.
Foto: Hans Ziekenoppasser*

afkomst zou moeten onderstrepen. Hoe Leny's 'valse meisjesnaam' luidde, weet ik niet. Leny en Arnold spreken mijnheer en mevrouw Van der Meulen aan met opa resp. oma. Opa en oma hebben een rotsvast vertrouwen in God die hen, hun (klein)kinderen en hun onderduikers zal beschermen. Opa opent en sluit de gezamenlijke maaltijden met gebed en vervolgens leest hij uitgebreid voor uit de bijbel. Zijn rust en zelfverzekerdheid zijn een houvast voor Leny en Arnold. Na een lang ziekbed overlijdt oma van der Meulen op 17 mei 1944, 79 jaar oud. Leny helpt mee haar te wassen en aan te kleden voor de begrafenis, die in Arnhem plaatsvindt; Leny noch Arnold zijn daarbij. Arnold en Leny 'wonen' op de vliering, zonder daglicht, uit het zicht van eventuele langskomende vijanden en verraders. Toch wordt Arnolds aanwezigheid opgemerkt. Nadat

hij een keer met hoofddoek en in vrouwenkleding in de achtertuin een frisse neus heeft gehaald, waarschuwt een buurvrouw Leny dat 'u uw man niet buiten moet laten komen, ook al is hij als vrouw verkleed'. Een bezoeker vraagt opa hoe het toch kan dat deze twee jonge mensen, die hij van vroeger niet kent, 'opa' tegen hem zeggen. Opa antwoordt dat 'ieder mens via Adam en Eva familie van elkaar is', waarna de bezoeker geen vragen meer stelt. Arnold vult zijn dagen vooral met het lezen van boeken, bijvoorbeeld over verre ontdekkingsreizen, en met het in een grote atlas nauwkeurig bijhouden van de geallieerde militaire vorderingen aan de hand van uitgeknipte krantenberichten. Vanuit Voorburg fietst Leny twee keer naar Elines onderduikadres in Zeist om haar te zien. Hoe begrijpelijk ook, je moet er niet aan denken hoe fout dat had kunnen aflopen ...

*Arnold Ziekenoppasser en
Helena (Leny) Ziekenoppasser-
Pool, omstreeks 1970.
Collectie Hans Ziekenoppasser*

Opa krijgt vanuit de gereformeerde kerk extra illegaal verkregen distributiebonnen voor voedsel en kleding. Zeker in de Hongerwinter wordt de nood hoger en opa bidt voor extra voedsel. Zijn gebeden worden verhoord, wanneer er af en toe een zak aardappelen bij de voordeur staat zonder dat iemand heeft aangebeld. Dankzij alle ontvangen steun doorstaan opa, Leny en Arnold zelfs de Hongerwinter nog redelijk.

Om veiligheidsredenen worden de huiselijke klusjes, zoals het onderhoud aan huis en tuin, niet meer door buitenstaanders gedaan. Leny's broer Max, die in de Haagse binnenstad woont en minder voor deportatie hoeft te vrezen omdat hij met een niet-Joodse vrouw is getrouwd, helpt vaak, bijvoorbeeld met het kappen van bomen voor brandhout en het 'meenemen' van gekweekte groentes uit de landerijen tegenover de Veldzichtkade. Verder zullen ook vertrouwde lidmaten van de gereformeerde kerk actief hebben bijgedragen aan het overleven van de oorlog.

De Bevrijding

Na het bericht van de Duitse capitulatie op 5 mei wordt de Nederlandse vlag uitgestoken en opent opa een paar flessen champagne nog van voor de oorlog en later speciaal bewaard om op de dag van de Bevrijding feestelijk te drinken. Alleen ... geen knal, geen schuim, geen bubbels maar wel een wrange smaak. Opa noch Leny en Arnold zien de binnenkomst in Voorburg van de Nederlandse (8 mei) en Canadese troepen (9 mei). Zij zijn te druk bezig om contact te krijgen met Elines onderduikmoeder in Zeist en met Veiligglas. Dan komen ze er ook achter dat hun Amsterdamse woning is betrokken door anderen die deze niet willen opgeven. Bij Veiligglas daarentegen wordt met vreugde gereageerd op het weer opduiken van Arnold en van oom Jo, die was ondergedoken in Andijk bij Medemblik, en beiden kunnen meteen weer aan het werk.

Al na een paar dagen reizen Leny en Arnold per vrachtauto naar Zeist om Eline op te halen en vinden woonruimte in de voormalige politiepost annex dienstwoning in de Reigerstraat in Badhoevedorp, vlakbij Amsterdam. Hoe zij die woning hebben gevonden, weet ik niet: wellicht heeft een van de collega's van Veiligglas, die in Badhoevedorp woonde, geholpen en niet de overheid

die zorgde voor noodhuisvesting voor mensen zonder woning.

Na vier maanden, eind september 1945, verhuist het gezin naar een huurwoning aan de Van Tuyl van Serooskerkenweg in Amsterdam-Zuid. De vroegere burens in de Eemsstraat, die hadden beloofd het huisraad zoals zilverwerk en huishoudelijk textiel te bewaren 'tot na de oorlog', weigeren botweg de spullen terug te geven waaronder ook erfstukken. Leny en Arnold moeten, nog los van de pijn van het verlies van de familiestukken, dan vooral tweedehands huisraad en kleding kopen. In die maanden komen langzamerhand de briefjes van het Nederlandse Rode Kruis binnen met bericht van het overlijden van familieleden in de vernietigingskampen Sobibor en Auschwitz: Arnolds vader Raphaël en moeder Sara Ziekenoppasser, Leny's vader Hartog en moeder Roosje Pool, Leny's zus Evaline en zwager Hartog (Harry), Leny's grootmoeder Eva van de Kar, Arnolds oom Aäron en tante Esther, Leny's ooms Simon en Hartog en tantes Marianne en Rachel en hun echtgenoten, (achter)neven en (-)nichten en vrienden. De vreugde over de herwonnen vrijheid weegt nauwelijks op tegen het immense verdriet dat ieder bericht telkens weer oproept. Op 21 oktober 1946 breidt het gezin zich uit: ik word geboren. Over de oorlog wordt eigenlijk nooit gesproken: veel te pijnlijk, veel te verdrietig.

Slot

Als gezin houden wij nauw contact met opa Van der Meulen en we zoeken hem vaak op. Opa verhuist in november 1949 naar Hilversum en nog geen twee jaar later naar Eefde, vlakbij Laren (allebei nu gemeente Lochem), waar hij zijn gezin stichtte en begon als onderwijzer. Hij overlijdt op 8 juli 1952, 87 jaar oud. Arnold en Leny blijven hun hele leven in Amsterdam wonen. Arnold wordt in 1947 directeur van Veiligglas en gaat in april 1969 om gezondheidsredenen vervroegd met pensioen. Hij overlijdt op 2 februari 1980, Leny overlijdt op 17 januari 1998.

Verantwoording

Dit artikel is een bijproduct van mijn onderzoek naar de onderduikgeschiedenis van mijn ouders met de bedoeling de Yad Vashem-onderscheiding 'Rechtvaardige

onder de volkeren' aan te vragen voor postume toekenning aan de heer en mevrouw Van der Meulen. Deze onderscheiding is de hoogste Israëliëse onderscheiding voor niet-Joden die tijdens de Tweede Wereldoorlog Joden hebben geholpen te overleven.

Interview met mevrouw Maria F. Choy-Baggerman (geb. 1923)

Meindert Marijs

Ook Chinezen waren onder de nazi's vogelvrij. In november 1939 liep het schip Simon Bolivar bij de Engelse kust op een mijn en een aantal opvarenden waaronder drie volbloed Chinezen, die als kok in dienst waren, werd door een Scheveningse logger gered. Door de internationale omstandigheden konden zij niet meer terug naar China en vonden onderdak in de wijk Katendrecht in Rotterdam, waar meer Chinezen woonden. Mijn zus Jo, die met haar echtgenoot in de Poeldijksestraat in Den Haag woonde, heeft de heer Tsi Chien Choy, een van de geredde Chinezen en mijn latere echt-

genoot, naar Katendrecht gebracht. De echtgenoot van mijn zus was hofmeester op hetzelfde schip, dat eigendom was van de KNSM.

De heer Choy kwam in 1939 regelmatig naar Den Haag. Vanwege de mobilisatie kon hij Nederland niet meer verlaten. Mijn zus Jo heeft toen een huisje voor de heer Choy in de Koningstraat gevonden en daardoor is het contact met hem ontstaan en kregen we verkering. Hij begon al gauw onder andere sambal te maken die hij bij de Indische en Chinese inwoners van Den Haag, rond de Thomsonlaan, kon slijten.

Omdat hij geen verblijfsvergunning bezat, kregen we van de Vreemdelingenpolitie, de heer Spay, in 1942 het advies te gaan trouwen. Wij hoopten dat het meer zekerheid zou geven, omdat niet alleen Joodse mensen, maar ook Chinezen in die tijd vogelvrij waren. Op 27 januari 1942 gingen we met lijn 10 naar een gebouw in de Goudenregenstraat waar we tegen betaling van tien gulden een papiertje kregen (geen trouwboekje), waarop stond dat we getrouwd waren. Mijn man had alleen een monsterboekje en geen paspoort. Het was wel een wonderlijke bijeenkomst om zo, met dertig andere echtparen, te trouwen. Mijn zus had van lichtblauw geverfde parachutestof, die in het Haagse Bos was gevonden, een knappe trouwjurk voor mij gemaakt.

Ondanks zijn kwetsbare status bleef mijn man gewoon op straat lopen en door de verkoop van broodjes paling en later pindakoekjes hadden we een klein inkomen. We kregen in Den Haag een woning in de Pieterstraat, die leeg was komen te staan, nadat de Joodse bewoners het huis hadden moeten verlaten.

Een eigen restaurant

Toen het pand van boekhandel Vloemans aan de Prinsestraat 34 leeg kwam, begonnen wij daar een Chinees restaurant China. Mijn man kon steeds aan voedsel komen. Zo liep er plotseling een varken in mijn huis! Gort kocht hij bij zaadhandel Van Zwaan aan de Prinses Mariannelaan 290 in Voorburg, dit was een vervanging voor rijst.

Regelmatig werden we door buurtbewoners gewaarschuwd als er een razzia werd verwacht.

Het bleef erg onrustig in de buurt. Zo was ik er getuige van dat een Joods gezin met vier kinderen op een zon-

*Opa Van der Meulen in 1948.
Pentekening door een familie-
lid.*

Collectie Jim Boon

dagmorgen uit hun huis werd gehaald en op het pleintje voor Florencia werd doodgeschoten. Onze boekhouder A. van de Sandt, Eemwijkstraat 24 in Voorburg, bood mijn man toen aan om in geval van nood bij hem onder te duiken.

Een maand na de geboorte van mijn dochter, die geboren is op 31 augustus 1944, vierden we in een versierd restaurant, zoals het gebruikelijk is bij Chinezen, haar éénmaandsfeest. Plotseling stonden er vier soldaten in het restaurant die gezien hadden dat er tussen de slingers voor het raam een portret van de Koningin zat en dat mocht natuurlijk niet. Nadat dit verwijderd was, hebben zij nog lekker meegegeten in aanwezigheid van de heer Spay.

Bij een andere razzia, waarvoor we al gewaarschuwd waren, hebben we mijn man, die niet al te groot was, onder het matrasje in het bedje van de baby verstopt. Hij heeft daar de hele middag gelegen. Daarna werd in oktober 1944 besloten dat hij naar Van de Sandt in Voorburg zou gaan om onder te duiken. Verkleed als vrouw liep hij achter de kinderwagen, samen met mij en Tineke, de dochter van onze boekhouder. Onderweg waaide onze paraplu weg maar die werd door de Duitsers die identiteitscontrole hielden, keurig bij ons teruggebracht. Bij restaurant Het Spinnewiel op de Laan van Nieuw Oost-Indië / hoek Schenkkade was er controle, maar onze baby in de kinderwagen begon hard te huilen en dat leidde gelukkig de aandacht af. Ik gaf mijn persoonsbewijs af en sprak een poosje met de soldaat, ondertussen waren de andere twee gewoon doorgelopen. Halverwege de Bilderdijklaan (later Koningin Julianalaan), die toen nog als een pad dwars door de weilanden liep, was er plotseling luchtalarm. We zochten dekking aan de slootkant. De baby werd door een Duitse soldaat uit de wagen gehaald en beschermd met zijn lichaam. Later werd de baby door molenaar Leen Zonderop die in de Vliegermolen woonde overgenomen en heeft hij ons naar zijn molen gebracht. Hij gaf ons aan dat we altijd welkom waren voor melk en groenten! Een geweldig gebaar in die tijd. Uiteindelijk zijn we in de Eemwijkstraat aangekomen.

In de periode dat mijn man het daar als onderduiker heeft uitgehouden, liep ik iedere dag van de Prinsestraat naar Voorburg en terug.

In het voorjaar van 1945 werd er laat aangebeld door de politie die meldde dat ik mee moest komen omdat ze mijn man gevonden zouden hebben. Het bleek dat bij de Veenkade een dode Chinees uit het water was gehaald, die door een roofmoord om het leven was gekomen. Mijn man was het niet, die kwam later op zijn eigen tijd weer thuis.

Na de oorlog

In 1952 zijn we als gezin op het Westeinde in Voorburg komen wonen. In het vrijgekomen pand van de familie Bamberg begon mijn man een fabriek voor mie en kroepoek. In 1955 openden we een Chinees restaurant in Rotterdam. Mijn echtgenoot is in 2013 op 95-jarige leeftijd overleden, we zijn 71 jaar getrouwd geweest en kregen tien kinderen. Mijn man Tsi Chien Choy heeft altijd de Chinese nationaliteit behouden en hij heeft veel voor de Chinees-Hollandse gemeenschap betekend. Voor zijn betrokkenheid werd hij in 2004 onderscheiden in de Orde van Oranje-Nassau.

Eemwijkplein, vlak om de hoek bij het onderduikadres van Tsi Chien Choy. Ansichtkaart uit de jaren dertig, Collectie Anne Jacobs

Burgers, afkomstig uit Leidschendam of Voorburg, omgekomen door oorlogsgeweld tijdens de Tweede Wereldoorlog.

J.P. VAN DEN AKKER 1922-1944 • F.W. VON AMELN 1901-1944 • J.H.P. VAN AS 1902-1944
C.D. BEDIJN 1906-1945 • J.J. BEELEN 1895-1945 • G.H. VAN BEMMELEN 1941-1945 • J.C. VAN
BEMMELEN 1931-1945 • M. VAN DEN BERG 1921-1945 • H.P. BESJES 1912-1944
L.P. BEIJERSBERGEN 1916-1945 • A.S. BOER 1932-1944 • C.J. BRAND 1922-1944 • B.L. BREEVAART
1914-1945 • A.J.M. DAPPER 1930-1945 • C. DAPPER 1905-1945 • G.E. DIEDERIX 1896-1944
J.C.M. EGELIE 1874-1945 • J.H. VAN ELK 1921-1945 • M.F.C. VAN ENGELSHOVEN 1883-1945
M. EXLER 1916-1945 • J. GROENEWEG 1883-1944 • H.F. DE HAAS 1916-1945 • J.P. HEEDERIK
1914-1944 • H.M. VAN DER HELM 1908-1944 • J.E. VAN HEMERT 1899-1945 • H.C. HOOGENDAM
1929-1944 • J.S. HOOGWEG 1924-1944 • C.L.E.E. VAN HOVE 1914-1945 • PL. VAN IREN 1905-1945
F. JACOB 1913-1945 • D. JANSEN 1922-1944 • M. JANSON 1883-1945 • C. DE JONG 1927-1945
J.H. DE JONG 1924-1945 • A.J. VAN KOPPEN 1880-1945 • T.J. KORTEKAAS 1923-1940
A.H. LAGERBERG 1898-1944 • A.L. LANGEVELD 1921-1945 • A.J.M. LASANCE 1904-1944 • A. VAN
LEEN 1916-1945 • J.F. LEIJS 1918-1945 • J.J.A. LUCAS 1894-1945 • J.H. NOORLAND 1907-1945
G. OLSTHOORN 1883-1945 • J. OVAA 1909-1945 • J. PAATS 1914-1943 • A. PEPPINCK 1874-1940
J. PLUGGE 1921-1944 • D. VAN DE PUTTE 1891-1944 • C.W. QUIST 1904-1945 • F.E. DU RIEU
1897-1945 • J. RIJPSTRA 1923-1945 • L. VAN SANTEN 1896-1944 • H. SCHADENBERG 1926-1945
J. SCHARROO 1916-1945 • J.P. SCHEENAARD 1914-1945 • J.A. VAN SCHEIJNDEL 1913-1945
C.F. SCHLUTER 1900-1945 • T.R.A. SCHRODER 1887-1945 • C.H. SCHUITEMAKER 1883-1945
A.J.M. SEBEL 1926-1945 • A.W. SPOOR 1870-1945 • A. VAN STRAALEN 1931-1944 • C.J. STIJNMAN
1900-1945 • C.G.M. UPHUIS 1895-1945 • J.H. DE VET 1905-1945 • K. VINK 1879-1943 • E. VRUGTMAN
1904-1945 • R. WAMS 1923-1942 • J. VAN DER WILDEN 1892-1944 • J.W. VAN DER WOUDE
1922-1943 • A.A. VAN DER ZALM 1909-1945 • L. ZINGER 1911-1945

Burgers, afkomstig uit Leidschendam of Voorburg, omgekomen door oorlogsgeweld tijdens de Tweede Wereldoorlog

Jos Engels en anderen

*Gedeelte van het monument
voor Vrede en Vrijheid.
Foto Jos Engels*

Behalve de Joodse burgers en de burgers in het verzet zijn in de oorlog nog ruim zeventig 'gewone' burgers uit Voorburg en Leidschendam door oorlogsgeweld omgekomen. Vrijwel al deze slachtoffers vielen in het laatste oorlogsjaar.

In de eerste vier oorlogsjaren verloren minder dan tien 'gewone' burgers het leven, terwijl het laatste oorlogsjaar meer dan zestig burgerslachtoffers eiste.

Deze burgerslachtoffers zijn globaal te verdelen in drie groepen:

Burgers die in Duitsland zijn overleden

Hierbij gaat het om mensen die in Duitse werk- en concentratiekampen zijn omgekomen als gevolg van honger, ziekte, mishandeling, algehele uitputting. Via de Arbeitseinsatz werden burgers gedwongen tewerkgesteld om de industriële productie in Duitsland op peil te houden toen een groot deel van de mannelijke bevolking van Duitsland werd ingezet als militair. Sommige Voorburgse en Leidschendamse slachtoffers zullen zich na een oproep hebben aangemeld om in Duitsland te werken, andere zullen zijn opgepakt bij razzia's. Ongeveer één op de drie burgerslachtoffers uit Leidschendam en Voorburg is in Duitsland omgekomen.

Slachtoffers van het bombardement op het Bezuidenhout

Onder de ruim 500 doden als gevolg van het 'vergiftigings'-bombardement van de Royal Air Force op het Haagse Bezuidenhout op 3 maart 1945 bevonden zich meer dan twintig inwoners van Voorburg en Leidschendam. Het doel van het bombardement was het uitschakelen van de Duitse V2-lanceerinrichtingen in het Haagse Bos, ten noorden van het Bezuidenhout. De Royal Air Force bombardeerde die lanceerinrichtingen al regelmatig, maar op 3 maart 1945 ging het mis. De piloten verwisselden de coördinaten van de richtpunten, waardoor het doelwit midden in het dichtbebouwde Bezuidenhout kwam te liggen. De brisantbommen kwamen op de woonwijk terecht en verwoestten een groot deel.

Overige burgers, in Nederland omgekomen door oorlogsgeweld

Niet alleen in het Bezuidenhout zijn Voorburgers en Leidschammers slachtoffer geworden van bombardementen. Meer dan tien personen zijn in of dicht bij hun woonplaats gedood door Engelse bommen en beschietingen vanuit de lucht. Daarnaast viel een aantal slachtoffers door Duitse kogels, onder andere bij raz-

zia's. Van enkele burgers op het monument is niet bekend op welke wijze zij om het leven zijn gekomen.

Burgers, omgekomen in Duitsland

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Johannes Petrus van den Akker	Den Haag	24-6-1921	Grossbeeren	3-3-1944	22

Jan van den Akker was een instrumentmaker. Hij woonde in Voorburg. Zijn vader, Adrianus van den Akker, werkte bij de posterijen.

Jan overleed in Grossbeeren, een dwangarbeiderskamp vlakbij Berlijn.

Het overlijdensbericht kwam pas op 7 oktober 1946 vanuit Duitsland naar Voorburg, ruim twee jaar na het overlijden, en bijna anderhalf jaar na de bevrijding.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Friedrich Wilhelm von Ameln	Krefeld	12-4-1901	Neuengamme	28-12-1944	43

Friedrich von Ameln is geboren in Krefeld (in Duitsland, ter hoogte van Venlo). Hij was uitgever van kinderboeken en woonde volgens de Duitse overlijdensakte in Voorburg. Zijn vrouw Ilma Kardos, geboren in Roemenië, heeft in 1951 het Nederlanderschap gekregen. Zij kon als violiste in haar eigen levensonderhoud voorzien en de Nederlandse overheid achtte haar genoegzaam geassimileerd. In het naturalisatieverzoek wordt zij genoemd als weduwe van Gáspár Frigyes Vilmos von Ameln en wordt gesteld dat zij en haar man de Nederlandse zaak naar behoren ondersteunden. Het echtpaar kwam in 1936 naar Nederland. Tijdens de bezetting waren beiden lange tijd ondergedoken. Friedrich was ondergedoken om aan (Duitse) militaire dienst te ontkomen. Hij is toch gearresteerd en naar Neuengamme gebracht, waar hij eind december 1944 is overleden aan maag- en darmcatarre.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Johan Jakob Beelen	Utrecht	24-1-1895	Freising	28-4-1945	50

Johan Jakob Beelen is in 1935 getrouwd met Cornelia Molenaar en woonde in Voorburg. Evenals zijn vader was Johan werkzaam in het wegvervoer (als expediteur). Freising, de plaats waar Johan Beelen is overleden, was in de oorlog een tamelijk rustig stadje in Oberbayern, met name wegens het ontbreken van oorlogsindustrie. Omdat er zich een ziekenhuis voor buitenlandse officieren bevond, was de stad relatief veilig voor een geallieerde aanval. De enige zware geallieerde luchtaanval op de stad vond plaats op 18 april 1945. Hierbij vielen 228 slachtoffers, die begraven zijn in een massagraf. Wellicht is Beelen, die voorkomt op een lijst met vermiste oorlogsge getroffenen, een van de slachtoffers. Op 29 april 1945, daags na zijn overlijden, hebben de Amerikanen de stad aangevallen en ingenomen.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Laurentius Petrus Beijersbergen	Den Haag	31-5-1916	Cottbus	24-2-1945	28

Laurentius Petrus Beijersbergen was een ongetrouwde bloemist. Zijn vader werkte bij de Landsdrukkerij in Den Haag. Het gezin is in 1932 in Voorburg komen wonen, aanvankelijk in de Van Naeltwijckstraat 129, vanaf 1937 in de Van Gaesbekestraat 8.

Cottbus, de stad waar Laurentius is overleden, ligt tegen de Poolse grens, tussen Berlijn en Dresden. Tegen het einde van de oorlog trokken er veel vluchtelingen uit de Poolse concentratiekampen naar het Westen. Wellicht is Laurentius één van deze vluchtelingen. Hij is ziek van uitputting in Cottbus overleden. Een paar dagen voor zijn overlijden in een kamp aan de Vetschauer Strasse werd de stad Cottbus getroffen door een bombardement door de Amerikaanse luchtmacht waarbij 1.000 doden vielen.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Maarten van den Berg	Den Haag	30-6-1921	Dalum	10-3-1945	33

Maarten van den Berg woonde in Voorburg en is overleden in Dalum (Duitsland).

Kamp Dalum (Lager XII Dalum) lag ongeveer veertig kilometer ten oosten van Hardenberg. Vanaf januari 1945 werden gevangenen uit Neuengamme in het kamp ondergebracht. Ze werden ingezet om in Emsland zinloze verdedigingswerken te bouwen. De omstandigheden in Dalum waren slecht. Kou en vocht vormden een bedreiging. Overbevolking, zware arbeid en slechte verpleging leidden tot epidemieën en een hoog sterftecijfer. In maart 1945 werden de gevangenen van Neuengamme weer teruggestuurd naar dat kamp. Lopend moesten zij de afstand van ruim 250 kilometer afleggen. Van de zevenhonderd hebben nog geen vijftig deze barre tocht overleefd.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Petrus Pancratius Maria van den Bosch	Leidschendam	2-2-1922	Sachsenhausen	26-8-1942	20

Petrus van den Bosch was melkhandelaar uit Leidschendam. Hij is overleden in Sachsenhausen (Oranienburg), 20 jaar oud.

De naam van Petrus van den Bosch is in april 2014 aan het monument in Park Sijtwende toegevoegd.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Cornelis Jan Brand	Scheveningen	1-3-1922	Schwesing	19-11-1944	22

Cornelis Jan Brand was stempelmaker van beroep. Hij woonde met zijn vrouw Elisabeth Maria Borsboom in de Marialaan 3 in Voorburg.

Het in Noord-Duitsland gelegen concentratiekamp Schwesing-Engelsburg, waar Cornelis is overleden, heeft slechts drie maanden bestaan. Gedurende de herfst van 1944 hebben er in totaal 2.500 mensen uit 14 landen gevangen gezeten, van wie tussen de 300 en 500 dit verblijf niet overleefden. Het overgrote deel van de slachtoffers was Nederlander. In september 1944

werden circa 1.500 gevangenen met veewagons vanuit Neuengamme hierheen gebracht en in oktober volgden er nog eens 1.000. Na de oorlog werden de meeste doden teruggebracht naar hun geboorteland.

Cornelis is begraven vanuit de Kerk van O.L.V. ten Hemelopneming, Laan van Nieuw Oosteinde.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Barend Leendert Breevaart	Den Haag	13-9-1914	Duitsland	31-5-1945	30

Barend Leendert Breevaart was monteur en woonde in Voorburg. Hij is op 17 april 1944 gearresteerd te Den Haag. Volgens een zoekadvertentie in de krant is hij vermoedelijk via Scheveningen en Vught overgebracht naar Oraniënburg / Sachsenhausen. Begin 1945 zou hij in Sachsenhausen zijn gezien, maar hij kan ook via Amersfoort naar Neuengamme zijn gebracht. Als overlijdensdatum en -plaats wordt genoemd: 31 mei 1945, Duitsland.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Jacob Hendrik van Elk	Veur	23-12-1921	Bergen-Belsen	28-2-1945	23

Jacob Hendrik van Elk is in 1939 in Dordrecht getrouwd met J. Spierenburg. Hij was los arbeider. Het echtpaar had een dochter en woonde in Leidschendam, Prinses Julianaweg 54.

Jacob is overleden in Bergen-Belsen, 23 jaar oud.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Johannes Sebastian Hoogweg	Leidschendam	10-4-1924	Karlsruhe	9-8-1944	20

Johannes Hoogweg was timmerman. De Duitse overlijdensakte noemt hem hulparbeider (Hilfsarbeiter). Hij is overleden in het Stedelijk Ziekenhuis van Karlsruhe, Augartenstrasse en begraven op het Nederlands ereveld te Frankfurt am Main.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Adrianus Hendrikus Lagerberg	Den Haag	1-2-1898	Ergste	29-5-1944	46

Adrianus Lagerberg is in 1926 in Schipluiden getrouwd met Wilhelmina Gilissen. Adrianus was opperman. Het echtpaar had in ieder geval twee dochters. Waarschijnlijk woonde het gezin in Leidschendam; de oudste dochter is er in 1930 geboren. Hij is overleden in Ergste, gelegen in Noordrijn-Westfalen en begraven op het Nederlands ereveld te Düsseldorf-Oberbilk.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Adrianus Leonardus Langeveld	Den Haag	2-9-1921	Esslingen	23-1-1945	23

Adrianus Langeveld was – evenals zijn vader – tuinman. Zijn ouders woonden in Voorburg, Van Naeltwijckstraat 183. Waarschijnlijk woonde hij bij zijn ouders.

Esslingen, de plaats waar hij is overleden, ligt in de deelstaat Baden-Württemberg (Zuid-Duitsland). Adrianus is begraven op het Nederlands ereveld te Frankfurt am Main.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Johannes Franciscus Leijs	Bergen op Zoom	3-4-1918	Cottbus	20-2-1945	26

Johannes Leijs was bakker en woonde in Voorburg. Hij is in Duitsland gedwongen tewerkgesteld.

Cottbus, de stad waar Johannes is overleden, ligt tegen de Poolse grens, tussen Berlijn en Dresden. Een paar dagen voor zijn overlijden in een kamp aan de Vetschauer Strasse werd de stad Cottbus getroffen door een bombardement door de Amerikaanse luchtmacht waarbij 1.000 doden vielen.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Johannes Hendrik Noorland	Den Haag	11-1-1907	Rees	19-1-1945	38

Jan Noorland was bediende van beroep. Hij woonde in Voorburg, vermoedelijk met zijn vader en stiefmoeder (zijn eigen moeder was overleden) die op de Van de Wateringelaan 212 woonden.

Hij is overleden in Kamp Rees, een dwangarbeiderskamp in een oude dakpannenfabriek aan de Rijn in Duitsland, ter hoogte van Nijmegen. De gevangenen moesten hier onder erbarmelijke omstandigheden dwangarbeid verrichten. De werkzaamheden bestonden uit de aanleg van militaire versterkingen, zoals het graven van sloten die moesten dienen als tankgracht. Het grootste deel van de gevangenen bestond uit Nederlanders, waaronder veel uit Den Haag. Vele mannen waren volstrekt onverwachts bij de razzia's op straat opgepakt en op transport gesteld.

Het kamp bestond van november 1944 tot eind maart 1945. Na zijn overlijden is Jan Noorland begraven op het Nederlands ereveld te Düsseldorf-Oberbilk.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Johannes Paats	Voorburg	24-8-1914	Buchenwald	28-12-1943	29

De betonarbeider en grondwerker Johannes (Jan) Paats woonde bij zijn ouders aan de Veenkade 30 te Voorburg. Hij was ongehuwd. Zijn vader was conciërge.

Jan Paats is overleden in het concentratiekamp Buchenwald (bij Weimar in de deelstaat Thüringen). In 1943 werden hier vele gevangenen tewerkgesteld in de wapenindustrie.

In de Duitse overlijdensakte wordt als doodsoorzaak opgegeven: hartzwakte bij longontsteking.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Johannes Plugge	Den Haag	2-11-1921	Heidelberg	29-8-1944	22

Johannes Plugge was schipper. Hij is geboren in Den Haag en volgens de Duitse overlijdensakte overleden

in Heidelberg, Amalienstrasse 5, 22 jaar oud en ongehuwd. De doodsoorzaak zou tuberculose zijn. De Duitse overlijdensakte is ondertekend op 16 februari 1949, een aantal jaren na zijn dood. Op de akte is als woonadres vermeld: Mannheim, Kronprinzenstrasse 46.

De overlijdensannonce vermeldt als adres Dolderschestraat 4 v/h Zeilstraat 98. Wellicht woonde de familie Plugge aanvankelijk in de Zeilstraat in Scheveningen, maar moest zij vanwege de bouw van de Atlantikwall verhuizen naar de Doldersestraat, nabij het Zuiderpark in Den Haag.

Johannes Plugge is begraven op het Nederlands ereveld te Frankfurt am Main.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Donatus van der Putte	Amsterdam	3-9-1891	Dachau	30-12-1944	53

Donatus van de Putte was, voor zover bekend, ongehuwd. Volgens een website met een overzicht van oorlogsvermisten woonde hij in Voorburg.

Hij is overleden in het concentratiekamp Dachau; hij had gevangenisnummer 68875.

De Duitse overlijdensakte is opgemaakt op 25 mei 1950.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Laurentius van Santen	Stompwijk	15-1-1896	Neuengamme	15-11-1944	48

Laurentius van Santen was in 1920 getrouwd met Sofia Maria Straathof en woonde aan de Oostvlietweg 37 te Leidschendam. Hij is gedeporteerd naar Duitsland en is in november 1944 overleden aan dysenterie in Neuengamme, meer specifiek in het Arbeitslager Ladelund. Kamp Ladelund was een buitenkamp van het concentratiekamp Neuengamme bij Hamburg en bestond van 1 november tot 16 december 1944. Er waren meer dan 2.000 gevangenen in het kamp, die moesten werken aan de Friesenwall, een verdedigingslinie. In de korte tijd dat het kamp bestond, overleden 301 gevangenen. Hieronder waren 111 mannen uit het Nederlandse dorp Putten, die een maand eerder als strafmaatregel waren gedeporteerd.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Hendrik Schadenberg	Emmen	10-1-1925	Neuengamme	5-1-1945	19

Hendrik Schadenberg kwam uit een arbeidersmilieu in Emmen; zijn vader was grondwerker. Toen Hendrik vier jaar oud was, scheidden zijn ouders. Volgens de Duitse overlijdensakte woonde hij in Voorburg en had hij het beroep van stoker. In het Adresboek 1938/1939 van Voorburg komt een J. Schadenberg voor, wonende in de Van Heurnstraat 48. Het is aannemelijk dat dit een familielid was bij wie Hendrik inwoonde. Hendrik is overleden in het hoofdkamp van het concentratiekamp Neuengamme; hij had gevangenisnummer 56089.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Cornelius Henderikus Schuitemaker	Wilnis	24-1-1883	Bevensen	9-2-1945	62

Cornelius Schuitemaker was broodbakker. Hij trouwde in 1920 in Delft met Johanna van den Heeft. Hij heeft enige tijd in Noordwijk gewoond. In 1923 is daar een eenjarig zontje overleden. In 1930 overlijdt een vijfjarig dochtertje in Veur. Het gezin woonde toen waarschijnlijk in Veur. Cornelius is overleden in het ziekenhuis van een vluchtelingenkamp dat zich in een school in Bevensen (bij Uelzen, Nedersaksen) bevond. Hij is begraven op het Nederlands Ereveld in Lübeck in Sleeswijk-Holstein.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Rudolf Wams	Hoogeveen	20-3-1923	Bremen	8-12-1942	19

Rudolf Wams was gasfitter. Gezien zijn leeftijd woonde hij vermoedelijk in Voorburg bij zijn ouders, Mauritsstraat 30. Zijn vader, Hendrik Wams, was chauffeur. Volgens de Duitse overlijdensakte is Rudolf overleden in het ziekenhuis bij Kamp Bremen-Farge. Hier bevond zich een strafdok, een 'Arbeitserziehungslager' met het doel werkweigeraars en tegenstanders van het regime mores te leren. Gezien het harde kampleven werd het

later wel als 'Todeslager' betiteld. Vanaf 1943 werd het kamp een satellietkamp van Neuengamme. Het merendeel van de gevangenen werd toen ingezet bij de bouw van een ondergrondse bunker voor de constructie van U-boten (onderzeeërs). Dit project had de codenaam 'Valentin'.

Rudolf Wams is begraven op het Nederlands ereveld te Bremen.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Johan van der Wilden	Sassenheim	30-7-1892	Ammendorf	3-12-1944	52

Johan van der Wilden woonde in de Van Heurnstraat 165 te Voorburg. Hij was knecht bij een bloemist. In Ammendorf, een stadje van 16.000 inwoners (1939) in de omgeving van Halle in de latere DDR, bevond zich een dwangarbeiderskamp. Enkele dagen vóór het overlijden van Johan van der Wilden is in twee transporten een groep van 50 Nederlanders uit Beverwijk en Velsen-Noord aangekomen, die bij de razzia van 16 april 1944 waren opgepakt na enkele liquidaties die door het verzet waren gepleegd.

*Grafsteen van C.H. Schuitemaker, Nederlands ereveld Lübeck.
Bron: srs.ogs.nl*

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Johan Willem van der Woude	Leeuwarden	19-6-1922	Säckingen	30-9-1943	21

Johan van der Woude woonde aan de Rembrandtlaan 68 in Voorburg. Hij was niet getrouwd. Zijn beroep was magazijnarbeider. Hij was ook ambtenaar en werkte dus in overheidsdienst.

In de oorlog verbleef hij in een werkkamp te Wyhlen (Zuid-Duitsland, bij Basel). Hier was hij tewerkgesteld in de zware metaalindustrie, gericht op de constructie van spoorwegen en bruggen.

Johan is overleden in Säckingen, iets oostelijk van het dorp Wyhlen. Hij is begraven op het Nederlands Ereveld Loenen bij Apeldoorn.

Slachtoffers bombardement Haagse Bezuidenhout - 3 maart 1945

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Cornelis Daniël Bedijn	Den Haag	3-10-1905	Bez.hout	3-3-1945	39
Anna van Leen	Den Haag	11-4-1915	Bez.hout	3-3-1945	29

Cornelis Bedijn was bloemenkoopman. Hij woonde met zijn vrouw Anna Bedijn- van Leen in de Van Heurnstraat 54, Voorburg. Het echtpaar was in 1932 getrouwd. Anna was toen 17 jaar oud.

Grafsteen van J.W. van der Woude, ereveld Loenen.

Bron: srs.ogs.nl

Bezuidenhout na het bombardement.

Bron: anemaa.home.xs4all.nl

Beide echtelieden zijn bij het bombardement omgekomen.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Johanna Cornelia Maria Egelie	Rotterdam	6-1-1874	Bez.hout	3-3-1945	71

Johanna Egelie was in 1904 getrouwd met Henricus W.J.M. Lutkie, maar scheidde in 1927 van hem. Volgens de overlijdensakte trouwde ze later weer met dezelfde man. Johanna woonde op de Laan van Leeuwensteyn 40 Voorburg. Bij haar overlijden was zij 71 jaar.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Maximiliaan Antonius Theodorus Maria Exler	Den Haag	24-4-1915	Bez.hout	3-3-1945	29

Maximiliaan Exler was bij zijn overlijden bloemist-bloembinder. De overlijdensakte is opgemaakt in Voorburg. Waarschijnlijk is hij overleden in Ziekenhuis Antoniushove, destijds gelegen aan het Oosteinde in Voorburg. Het gezin heeft tussen juni 1937 en augustus 1938 in Voorburg gewoond, aan de Prinses Mariannelaan, nummer 64. Maximiliaan is daarna teruggegaan naar Den Haag, aanvankelijk naar de Anna van Hannoverstraat 1A en vervolgens naar de Mariastraat 7. Beide straten liggen in het Bezuidenhout.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Herman Frederik de Haas	Miang	15-12-1916	Bez.hout	3-3-1945	28

Herman de Haas was de verloofde van de 21-jarige Elsa van Raalte die eveneens is omgekomen. Het gezin Van Raalte woonde aan de Juliana van Stolberglaan 18, Den Haag. Waarschijnlijk bevond Herman zich in dit pand. Kennelijk is het lichaam niet gevonden of niet geïdentificeerd, want zijn overlijdensadvertentie luidt: 'Naar wij thans helaas met zekerheid kunnen aannemen, is op 3 Maart jl. bij het bombardement van 's Gravenhage om het leven gekomen onze innig geliefde Zoon en Broer Herman Frederik de Haas, oud 28 jaar, en zijn Verloofde, Mejufvrouw Elsa van Raalte, oud 21 jaar. Getekend: C. de Haas, Voorburg, 7 juni 1945, Flaviusstraat 15.'

Van het gezin Van Raalte zijn de vader, de moeder, twee kinderen en twee schoonkinderen eveneens omgekomen.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
John Eric van Hemert	Amsterdam	10-12-1898	Bez.hout	3-3-1945	46

John Eric van (of: von) Hemert was een veelzijdig man. Hij is in Amsterdam geboren als zoon van ouders wier wieg stond in de Italiaanse steden Triëst en Venetië. Vader Van Hemert was directeur van diverse cultuurnedernemingen.

Op 21 december 1921 trouwde John Eric van Hemert in Londen met Bernardina Johanna Maria van Pinxteren, geboren in Rotterdam-Kralingen (16 oktober 1891).

John Eric begon zijn zakelijke loopbaan in het internationale bankwezen en specialiseerde zich in de rubberhandel. Hij werd lid van de makelaarsfirma Van Gighé & Huybers te Amsterdam.

Wat zijn militaire loopbaan betreft werd hij reserve 1ste luitenant bij het 5de Reg. Veldartillerie te Amersfoort. Zijn sportieve loopbaan bracht hij door in de paardensport en -wereld. Vooral in de 'military' (cross-country) oogste hij in binnen- en buitenland veel succes. Hij maakte deel uit van officiële Nederlandse landenequipes en was kandidaat voor de Olympische Spelen in 1936 in Berlijn.

Verzet

De Haagse Binnenlandse Strijdkrachten, de overkoepelende organisatie van het verzet, kreeg eind 1944/begin 1945 grote problemen met het leiderschap. Nadat de gewestelijk commandant, een oud-militair van het

Schenkade, tussen de Adelheidstraat en de Carolina van Nassaustraat (Gemeentearchief, foto nr. 0.62213, fotograaf onbekend).

Bron: anemaa.home.xs4all.nl

Bombardement op het Bezuidenhout gezien vanuit Voorburg (Gemeentearchief, foto 1.10730, fotograaf D. Dijkstra).

Bron: anemaa.home.xs4all.nl

kennisgeving
Eerst heden ontvingen
wij van de Overheid ver-
lof, over te gaan tot het
begraven van de stoffe-
lijke overblijfselen van

**Mevr. Antonia
Wilhelmina Spoor**

Wed. van den heer Jac-
ques Marcell Guillaume
van Hove;

**Mevr. Henriette Maria
Melkert**

Echtgenote van den heer
Carolus Hubertus Johan-
nes Hendrikus v. Hove;

**Mej. Cornelia Lucie
Euphrosine van Hove**

Laatstelijk gewoond heb-
bende Emmastr. 176, die
bij de ramp van het Be-
zuidenhout op 3 Maart
1945 om het leven zijn
gekomen.

De begrafenis zal in alle
eenvoud plaats vinden
op Donderdag 4 April
a.s. om 11 uur op de
Algem. Begraafplaats a.
d. Kerkhoflaan.

Uit aller naam:
**W. J. A. Melkert,
Velpschestr. 130
Den Haag, 30 Maart '46.**

Overlijdensannonce van A.W.
van Hove-Spoor en haar doch-
ter C.L.E.E. van Hove
Bron: cbg.nl

Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL), was uit-
geweken naar Amsterdam, werd hij opgevolgd door een
KNIL-kolonel b.d. die echter al na enkele weken na zijn
aantreden werd gearresteerd. Deze man, W.G.A. van
Nieuwenhuizen, pleegde zelfmoord in zijn cel.

Zijn chef-staf, de energieke John Eric von Hemert ('Van
Heel'), die vanaf het voorjaar van 1944 de Haagse Orde-
dienst bijeen had gehouden, volgde hem op. Met enkele
anderen probeerde hij weer lijn te brengen in de 'Haag-
se warwinkel'. Net toen dit enige vruchten begon af te
werpen, kwam Von Hemert om bij het bombardement op
het Bezuidenhout, 's avonds om 23.30 uur (overlijdens-
register, aangiftedatum: 20 juni 1945).

Johan Eric von Hemert stond ingeschreven in het bevol-
kingsregister in Voorburg, Oosteinde 43.

Na de oorlog ontving hij voor zijn verzetswerk postuum
de Bronzen Leeuw. Deze onderscheiding is bedoeld
voor militairen of burgers die voor de Nederlandse Staat
strijd geleverd hebben en daarbij bijzonder moedige
en beleidvolle daden bedreven hebben. Door de Ame-
rikaanse regering werd John Eric van Hemert voor zijn
verdiensten als verzetsman postuum onderscheiden
met de Medal of Freedom with Silver Palm.

In de Erelijst der Gevallen 1940-1945 is hij opgenomen
onder de categorie 'Verzet'.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Antonia Wilhelmina Spoor	Voorburg	7-8-1869	Bez.hout	3-3-1945	75
Cornelia Lucia Euphrosine Elisabeth van Hove	Utrecht	26-6-1913	Bez.hout	3-3-1945	31

Anthonia Spoor was weduwe van Marcel J.G. van Hove,
assuradeur, met wie zij in 1909 was getrouwd. Zij kre-
gen een zoon Carolus en een dochter Cornelia. In 1936
verhuisde de weduwe Van Hove - Spoor met zoon en
dochter in 1936 vanuit Den Haag naar Voorburg, Van
Halewijnplein 16. Op enig moment zijn zij terugverhuisd
naar Den Haag, 2de Emmastraat 176. Daar kwamen
Anthonia van Hove - Spoor, haar zoon Carolus, dochter
Cornelia en schoondochter Henriette Melkert om het

leven bij het bombardement. Cornelia werkte als schrijfster bij de PCGD (Postcheque- en Girodienst). Pas in maart 1946 heeft de familie bericht gekregen van het overlijden van de slachtoffers.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Fedor Jacob	Geldern	20-9-1911	Bez.hout	3-3-1945	33

Fedor Jacob is met zijn Joodse ouders, Jacob en Paula Rath, vanuit Duitsland naar Nederland gekomen. Daarna heeft hij zich in Dordrecht gevestigd. In de oorlog heeft hij de schuilnaam Anton Lammers aangenomen. Met zijn vrouw Pirosha Frajmovies, die als schuilnaam Lenie

de Jonge gebruikte, is hij gaan wonen aan de Nicolaas Beetslaan 6 in Voorburg. Hun dochter Magdalena hebben zij ondergebracht bij de ouders en een broer van Fedor in Rotterdam. Magdalena is in Westerbork overleden. Als beroep van Fedor wordt vermeld: ambtenaar bij de Centrale Crisis Controledienst. Deze dienst hield zich tijdens de oorlog bezig met de bestrijding van de wijd verbreide zwarte handel. De echtgenote van Fedor Jacob heeft de oorlog overleefd.

Aanvankelijk is op de overlijdensakte vermeld: Lammers, Anton, geboren te Batavia in Oost-Indië, echtgenoot van de Jonge, Lena. Deze namen en de geboorteplaats zijn

Villa Felicia in 1940, gezien vanaf de hoek Parkweg-Zwartelaan in noordelijke richting. De villa is in 1963 afgebroken om plaats te maken voor het (toenmalige) nieuwe politiebureau. Foto van Wouter van Gool. Bron: leidschendam-voorburg.nl/Int/beeldenbank

later (na een beschikking van de rechtbank in december 1946) gecorrigeerd. De aangenomen schuilnaam was kennelijk zo ingeburgerd dat Fedor aanvankelijk met zijn schuilnaam in het overlijdensregister is vermeld.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Johanna Hendrika de Jong	Den Haag	7-8-1923	Bez.hout	3-3-1945	21

Johanna de Jong woonde in de Snijdersstraat 44 te Den Haag. Zij was ziekenverzorgster. Zij is overleden in Voorburg, waarschijnlijk in Ziekenhuis Antoniushove.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Johannes Jacobus Arnoldus Lucas	Stompwijk	6-2-1894	Bez.hout	5-3-1945	51

Johannes Lucas woonde op de Bilderdijklaan 14 in Voorburg. Hij was getrouwd met E.A.J. Lucas-Dietz en werkte bij de B.P.M., nu onderdeel van Shell. Volgens de overlijdensakte was hij 'zonder beroep'. Volgens deze overlijdensakte is hij twee dagen na het bombardement overleden. Hij werd 51 jaar en liet een vrouw, Elisabeth Dietz, en een dochter achter.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Catharina Wilhelmina Quist	Voorburg	18-10-1903	Bez.hout	3-3-1945	41

Catharina Quist was sinds 1936 getrouwd met G.A. Jonkers. Zij woonden aan de Prinses Mariannelaan 79, Voorburg.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Felicie Elisabeth du Rieu	Katwijk	22-6-1896	Bez.hout	3-3-1945	48

Felicie Jalink-du Rieu was de jongste dochter van notaris Du Rieu. Het gezin woonde in Voorburg in Villa Felicia, Parkweg 3. Deze villa is in 1962 afgebroken om plaats

te maken voor het nieuwe politiebureau. Felicie zal in dit grote pand haar jeugd hebben doorgebracht tot haar huwelijk (zie afbeelding op p. 131).

Felicie is in 1920 in Voorburg getrouwd met Wolter Jalink, referendaris bij het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart. Zij woonde ten tijde van het bombardement met haar man Wolter (49) en haar dochter Guurtje F.F. Jalink (16) in de Jacob Mosselstraat 52, Den Haag. Ook haar man en haar dochter zijn daar omgekomen.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Janneke Rijpstra	Vrijenban	31-3-1917	Bez.hout	3-3-1945	27

Janneke Rijpstra was getrouwd met Adriaan A.M. Treebus. Het echtpaar woonde in de Van Naeltwijckstraat 33, Voorburg. Adriaan Treebus, 33 jaar oud op het moment dat zijn vrouw Janneke Treebus-Rijpstra door het bombardement werd getroffen, is na de oorlog hertrouwd.

Twee zwagers, Peter (21) en Ruud (41) zijn op 5 september 1944 als lid van de Landelijke Organisatie voor hulp aan onderduikers in Kamp Vught geëxecuteerd.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Jan Scharroo	Den Haag	6-10-1915	Bez.hout	3-3-1945	29

Jan Scharroo trouwde eind mei 1940 op 24-jarige leeftijd met Maria C.J. van den Heuvel. Hij was straatmaker. Het jonge paar ging wonen in de Van Wassenaerstraat 48 in Voorburg. In 1942 werd een dochter geboren en in januari 1945 een zoon.

Halverwege de bezetting moest Jan om gezondheidsredenen stoppen met zijn beroep als straatmaker. Hij heeft toen een melkwijk in Den Haag overgenomen van een zwager die naar Duitsland was weggevoerd. Ofschoon Jan Scharroo verscheidene malen heeft moeten onderduiken, was hij begin maart 1945 weer als melkboer aan de slag. Op 3 maart 1945 was hij vroeg van huis gegaan om bij het 'Roomhuis' op het Charlotte de Bourbonplein melk op te halen. Hij is nooit meer thuisgekomen. Na het bombardement is hij naar het Rode Kruisziekenhuis gebracht waar hij is overleden.

Heden overleed
**ENGELBERT VRUGT-
 MAN**
 41 jaar.
 Uit aller naam:
 M. G. Vrugtman-
 Kooy.
 Voorburg, 3 Maart '45.
 v. Deventerlaan 71.
 De teraardebestelling
 heeft inmiddels plaats
 gevonden te Voorburg.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Cornelis Franciscus Schluter	Rotterdam	25-8-1900	Bez.hout	3-3-1945	44

Cornelis Franciscus Schluter was kantoorbediende, in 1925 getrouwd met Adriana Smit. Zij woonden in de Opwijkstraat 20, Voorburg.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Thomas Richard Anton Schröder	Königstein (Dld)	11-6-1886	Den Haag	3-3-1945	58

Hij is getrouwd geweest met Janke Françoise Wiersma en na een scheiding in 1931 hertrouwd met de 22 jaar jongere Hedwig Pukropski (1908). Uit dit huwelijk werd in 1935 in Arnhem een dochter Wilhelmina geboren. Thomas had een oudere, in 1878 in Amsterdam geboren zus Therese.

Het adres van Thomas Schröder in Voorburg is niet bekend.

Het slachtoffer is pas op 1 mei 1946 ingeschreven in het overlijdensregister van Voorburg.

— Lion Zinger, 34 jaar.
 Begrafenis Woensdag 14
 Maart op de Alg. Be-
 graafpl. plm. 3 Ver-
 trek rouwkamer Condole-
 kade 14A 2.30 uur.
 L. Zinger.
 Wateringel. 284, Voorb.
 Condoleance-adres: Deli-
 straat 26.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Adrianus (J.M.) Sebel	Voorburg	12-9-1926	Bez.hout	5-3-1945	18

Adrianus Sebel was kantoorbediende. Hij woonde bij zijn ouders in de Prins Hendrikstraat 26, Voorburg. Vader P. Sebel was metaal draaier. Adrianus is op 5 maart 1945 in Voorburg overleden.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Cornelis Gregorius Marinus Uphus	Voorburg	8-3-1895	Bez.hout	3-3-1945	50

Cornelis Uphus was melkhandelaar. Hij woonde aan de Waalhofflaan 2, Voorburg en was ruim 10 jaar weduwnaar. Het bombardement kwam enkele dagen voor zijn vijftigste verjaardag. Waarschijnlijk was hij in de buurt van het 'Roomhuis' op het Charlotte de Bourbonplein om melk op te halen.

Een neef, zoon van zijn broer Jan, was al eerder in de oorlog, op 11 mei 1940, omgekomen als vrijwillige soldaat in dienst van het Rode Kruis (zie p. 168), toen het schip waarop hij zat, op een mijn voer.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Johannes Hubertus de Vet	Voorburg	29-1-1905	Bez.hout	3-3-1945	40

Overlijdensadvertentie van
 E. Vrugtman.
 Bron: cbg.nl

Overlijdensadvertentie van
 L. Zinger.
 Bron: cbg.nl

Johannes de Vet was een in Voorburg geboren melkslijter en landbouwer. Hij was getrouwd met Maria Alkemade. Het echtpaar woonde aan de Van Duvenvoordelaan 175, Voorburg. Waarschijnlijk haalde hij melk op bij het 'Roomhuis' op het Charlotte de Bourbonplein in het Bezuidenhout toen hij door het bombardement werd overvallen.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Engelbert Vrugtman	Rotterdam	24-6-1903	Bez.hout	3-3-1945	41

Engelbert Vrugtman was kantoorbediende, echtgenoot van Maria G. Kooij en vader van zoon Willem. Het gezin woonde aan de Van Deventerlaan 71, Voorburg.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Lion Zinger	Den Haag	7-6-1910	Bez.hout	3-3-1945	34

Lion Zinger was chef in een winkel met kruidenierswaren. Hij was van Joodse afkomst. Ten tijde van het bombardement woonde hij in de Van de Wateringelaan 284, Voorburg. Hij is begraven op 14 maart 1945. Dit doet vermoeden dat hij pas later is overleden aan de gevolgen van het bombardement, of dat zijn lichaam pas laat is geïdentificeerd.

Overlijdensannonce van
H.P. Besjes.
Bron: cbg.nl

Overige burgers, in Nederland omgekomen door oorlogsgeweld

Naam	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Gerrie H. van Bemmelen	1941	Stompwijk	26-2-1945	4
Jopie C. van Bemmelen	1931	Stompwijk	26-2-1945	14
Martinus Janson	1883	Stompwijk	26-2-1945	62

Op 22 februari 1945 stortte een Amerikaanse bommenwerper neer in de Geerpolder te Zoeterwoude, net over de grens met Leidschendam. De B-24H Liberator van de 392 Bomb Group moest een noodlanding maken na beschietingen boven het Duitse Northeim en Amsterdam. Enkele dagen later, op 26 februari 1945 is het vliegtuig door de RAF vernietigd om te voorkomen dat de Duitsers er waardevolle onderdelen uit zouden halen. Hierbij werden vier personen dodelijk getroffen. Het waren Tinus Janson en Maria den Elsen-Zonderop (36) uit Zoeterwoude en broer en zus Gerrie (4) en Jopie (14) van Bemmelen uit Stompwijk. Maria is niet op het monument in Voorburg vermeld.

Nabij Geerweg 8, de plek waar de bommenwerper is neergekomen, is een gedenkplaat geplaatst. In de plaat zijn de namen van de gevallen slachtoffers en de bemanning van het vliegtuig gegraveerd.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Helena Petronella Besjes	Rotterdam	1912	Wilsveen	13-9-1944	32
Sjaantje Boer	Leidschendam		Leidschendam	13-9-1944	12

Vanaf medio 1944, vooral vanaf 'Dolle Dinsdag' (5 september 1944), werd de geallieerde luchtmacht steeds feller en schoot op alles wat maar bewoog. Helena Petronella Klooker-Besjes, wonend in de Opwijkstraat 3 in Voorburg-Damsigt, fietste op 13 september 1944 in de buurt van Wilsveen. Misschien op zoek naar levensmiddelen bij boeren in de omgeving? Zij werd getroffen door een salvo vanuit een geallieerd vliegtuig en overleed aan de gevolgen daarvan. De Zoetermeerse scholier Ab van Straalen bevond zich

ook in deze buurt (zie p. 142). Ook hij werd dodelijk getroffen toen hij op de Voorweg naar school fietste. Waarschijnlijk hetzelfde vliegtuig koerste op dezelfde dag af op een auto die richting Stompwijk reed. De mitrailleurs ratelden en troffen Sjaantje Boer, die op het moment van de beschieting op de weg liep, twee maal in de borst. Zij overleed kort daarna, 12 jaar oud.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Agnes Johanna Maria Dapper	Voorburg	21-3-1930	Zoetermeer	10-2-1945	14
Cornelis Dapper	Stompwijk	2-6-1905	Voorburg	12-3-1945	39

De 14-jarige Agnes Dapper was de dochter van Cornelis Dapper, tuinman / grondwerker. Hij was een vrolijke man met veel humor en goedgeefs, terwijl Agnes behulpzaam was en goed kon tekenen. Moeder Dapper was begin 1945 in verwachting. Het gezin woonde in Voorburg, Voorhofstraat 9.

Vader en dochter waren op zaterdag 10 februari 1945 met de fiets op weg geweest om in Woerden voedsel te halen voor het gezin. Op de terugweg reden ze met twee andere fietsers op de Rijksweg 12 dicht achter een hooiwagen, voortgetrokken door een paard. Er stond een harde zuidwesten wind en de hoog opgeladen wagen bood de fietsers beschutting.

Rond 15.00 uur werd de hooiwagen ter hoogte van de Rokkeveenseweg in Zoetermeer plotseling aangevallen en beschoten door vier Engelse vliegtuigen in scheer vlucht. Bij deze lucht aanval werd Agnes Dapper levensgevaarlijk gewond aan o.a. haar rug en dijbeen. Zij werd overgebracht naar de Nutriciafabriek iets verderop, maar overleed diezelfde dag om 17.45 uur aan haar verwondingen.

Vader Cornelis Dapper raakte zwaar gewond aan hoofd en been.

Eén van de twee andere fietsers werd bij de aanval direct gedood, de ander raakte licht gewond. De eigenaar van de hooiwagen kwam er met lichte verwondingen vanaf.

De gewonden werden met een auto die op de Rijksweg

werd aangehouden naar ziekenhuis Sint Antoniusshove in Voorburg vervoerd. Hier overleed Cornelis Dapper een maand later, op 12 maart 1945, alsnog aan zijn verwondingen.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Geertruida Elisabeth Diederix	Rotterdam	11-04-1896		28-12-1944	48

Geertruida de Puy-Diederix was gehuwd met Wilhelmus Petrus de Puy, wiens vader, J.J. de Puy, in het Adresboek 1938/1939 in Voorburg wordt vermeld, met adres Laan van Heldenburg 26. J.J. de Puy was sinds 1929 weduwnaar.

Op 28 december 1944 werd er in Voorburg veel gebombardeerd en gemitailleerd. Waarschijnlijk is Geertruida slachtoffer van het geallieerde bombardement.

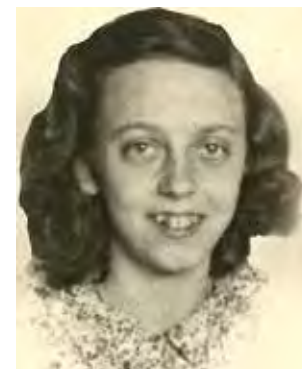
Bij haar overlijden woonde Geertruida volgens het overlijdensbericht in de Buitenruststraat 16. Zij liet een man en een dochter, Trudy, na.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Maria Francisca Carolina van Engelshoven	Maastricht	2-4-1882	Voorburg	3-3-1945	62

Maria van Engelshoven was ongehuwd. Zij woonde volgens de overlijdensakte in Voorburg. Volgens deze akte is het overlijden aangegeven door de toen 43-jarige heer Van der Togt die aangaf dat het overlijden plaatsvond op 3 maart 1945 om 3.30 uur. Ervan uitgaande dat dit 3.30 uur in de ochtend is, is zij geen slachtoffer van het bombardement op het Bezuidenhout, dat enkele uren later plaats vond. Verdere bijzonderheden over haar zijn niet bekend.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Jacobus Groeneweg	Stompwijk	26-8-1883	Leidschendam	21-11-1944	61

Jac. Groeneweg, een veehoudersknecht van 61, werd tijdens een razzia op 21 november 1944 doodgeschoten aan de Delftsekade in Leidschendam. Hij was doof en hoorde het bevel om te blijven staan niet. Het slachtoffer

Agnes Dapper.
Foto collectie familie Dapper

Cornelis Dapper.
Foto collectie familie Dapper

Tot onze groote droefheid werd heden plotse-
ling van ons weggerukt
door een noodlottig on-
geval, mijn lieve, zorg-
zame vrouw, mijn lieve
mammie, onze dochter,
zuster, behuwdhuster
tante en nicht

**GEERTRUIDA
ELIZABETH
DE PUY-Diederix**

in den leeftijd van 48
jaar.

Uit aller naam:
**W. P. DE PUY.
TRUDY.**

Voorburg, 28 December
1944.

Buitenruststraat 16.

De teraardebestelling zal
plaats hebben op Woens-
dag 3 Januari 1945 op de
Algemeene Begraaf-
plaats aan den Parkweg.
Vertrek ziekenhuis St
Antoniushove 12.30.

deze dag in Leidschendam het volgende:

Gisterenmorgen begon de verschrikkelijke man-
nenroof in ons dorp. In het Noorden en Oosten van
ons land is dat al lang aan de gang. Enige weken
geleden zijn er tienduizenden uit Rotterdam en om-
geving weggehaald. En nu is het dan in Den Haag
en omgeving begonnen.

Gisterenmorgen in de vroege kregen de mensen
een papier waarop stond, dat alle mannen van 17
tot en met 40 jaar, gepakt en gezakt buiten hun
deur moesten gaan staan, om meegenomen te kun-
nen worden. Het resultaat was dat ± 50 mannen in
ons dorp zijn opgepakt. De rest bleek onvindbaar,
ondanks de huiszoekingen. In Voorburg zijn er veel
meer gepakt en in Den Haag loopt het in de duizen-
den.

Vlak bij ons in de buurt is in de vroege, donkere
morgen een man doodgeschoten, die stokdoof
was, en blijkbaar het bevel tot stilstaan niet had
gehoord.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Johan Ph. Heederik	Den Haag	5-11-1914	Kamp Vught	11-8-1944	29

Johan Ph. Heederik is geboren te Den Haag op 5 no-
vember 1914. Zijn ouders waren Jacob Heederik en
Geertruida Johanna Tigges. Johan was van beroep
koopman. Hij is op 11 augustus 1944 in Kamp Vught

Overlijdensannonce van

G.E. Diederix.

Bron: cbg.nl

Helena van der Helm en Gerard
van der Ploeg.

Uit: Rob van den Nieuwendijk,
De 'vergeten' bombardementen,
Gemeente Leiden, 2008

fer woonde in de Tedingerstraat 21 in Leidschendam.
Hij was sinds 1921 getrouwd met Maria Helena Janssen,
geboren in Rijswijk, met wie hij zes dochters (van 12 tot
21 jaar) en een zoon (van 10 jaar) had.
Rie Batelaan- van den Berg noteert op 21 november 1944
in haar dagboek (uitgegeven als *Verborgen Dagboek*,
1941-1945, Uitgeverij De Nieuwe Haagsche, 2007) over

gefusilleerd, 29 jaar oud. In augustus 1947 is hij ingeschreven in het overlijdensregister van Voorburg, na ontvangen bericht van het Rode Kruis.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Helena Maria van der Helm	Leidschendam	22-3-1908	Leiden	11-12-1944	36

Helena Maria (Lena, Lenie) van der Helm is geboren op de Looierslaan te Leidschendam. Zij trouwde op 21 jarige leeftijd met de uit Den Haag afkomstige Gerard Th. van der Ploeg, van beroep grossier in kantoormachines, instrumentmaker en schrijfmachinemonteur.

Lenie is, samen met haar man Gerard van der Ploeg, overleden als gevolg van een bombardement op hun huis in het Stationskwartier te Leiden op maandag 11 december 1944 om 12 uur 's-middags. Zij is begraven in Leidschendam.

Leiden werd op 10 en 11 december 1944 drie maal gebombardeerd door vliegtuigen van de Engelse RAF. Het doel was de vernietiging van Duitse V-2 raketten die lagen opgeslagen bij het Leidse Centrale Station en bij station 't Spoortje aan de Herensingel. Van september 1944 tot maart 1945 was Leiden het belangrijkste aanvoerstation van de beruchte V-2.

De geallieerde bommen misten echter hun doelen en kwamen terecht in de dichtbevolkte wijken vlakbij die opslagplaatsen. Veel woningen werden in één klap weggevaagd met vele dakloze gezinnen als gevolg. Onder de Leidse inwoners vielen drieënzestig doden en vele gewonden. (Ontleend aan het boek: *De 'vergeten' bombardementen; de Britse luchtaanvallen op Leiden 1944-1945*, door Rob van den Nieuwendijk, uitgegeven door de Gemeente Leiden, 2008).

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Hendrik Christoffel Hoogendam			Leidschendam	7-7-1944	15

De 15-jarige Henk Hogendam woonde op de Broekweg 101 in Leidschendam. Hij werkte als knecht op een boer-

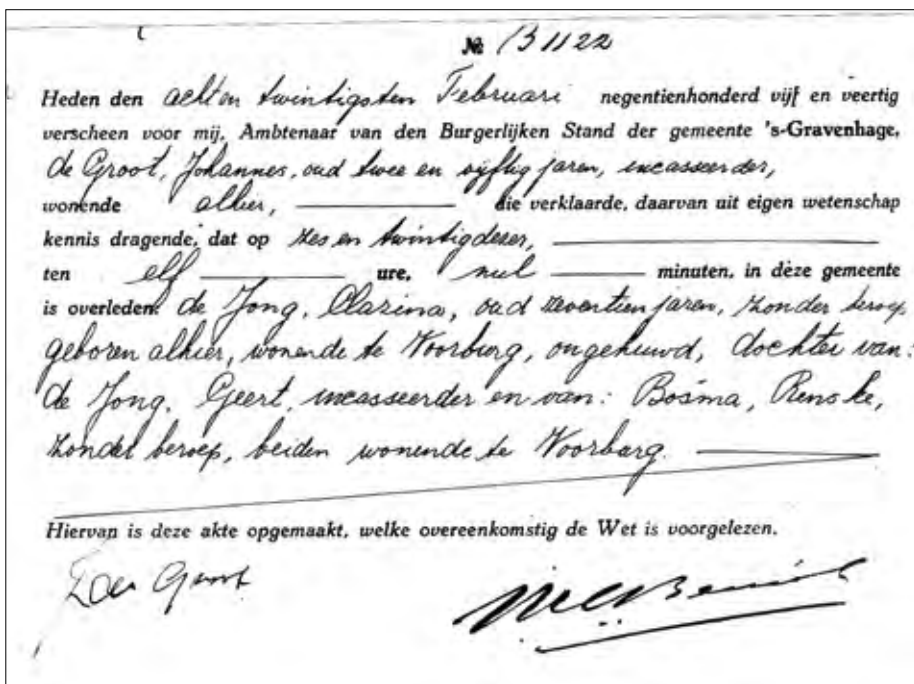
derij in zijn woonplaats. Op 7 juli 1944 zat hij een koe te melken terwijl een aanwezige Duitse soldaat zijn machinepistool aan het schoonmaken was en vergeten had na te kijken of het al dan niet geladen was. Plotseling ging een schot af en trof de jongen dodelijk.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Dick Jansen	Sanga Dalem	24-5-1922	Ophemert	2-11-1944	22

Dick is de zoon van Dirk J.C. Jansen en Jansje Schoenmaker. Hij woonde sinds maart 1938 met zijn ouders en zijn jongere zus Jansje op de Veldzichtkade 6. Voor die tijd woonde het gezin in Bergen.

Dick is geboren in Sanga Dalem op Borneo, destijds deel van Nederlands Indië. Hij is overleden in Ophemert op 2 november 1944. Over de omstandigheden waaronder

*Ina de Jong, 1945.
Particuliere collectie*

hij is overleden, is niets bekend. Hij behoort tot de 'oorlogsvermisten', personen van wie geen graf bekend is.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Clazina (Ina) de Jong	Den Haag	2-7-1927	Den Haag	27-2-1945	17

Op 6 maart 2014 ben ik (Nelleke Kok) op bezoek bij de heer en mevrouw Van Rijn-de Jong, leden van de Historische Vereniging Voorburg en mensen met een verhaal dat perfect past in het herinneringsboek over de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Nadat ik mevrouw Van Rijn ervan heb overtuigd dat niet alle oorlogsherinneringen verhalen van vervolging, strijd, heroïek en verzet behoeven te zijn, begin ik met het optekenen van een triest oorlogsverhaal: het noodlot dat Ina de Jong trof en het verdriet daarover dat zijn sporen achterliet bij haar vader, moeder en zusjes.

Aangifte overlijden Ina de Jong.
 Gemeentearchief Den Haag

Overlijdensbericht Ina de Jong.
 Particuliere collectie

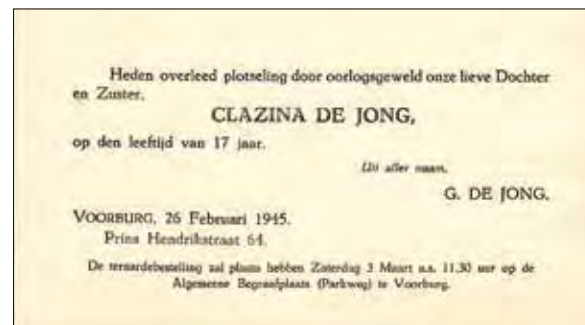
Clazina de Jong werd geboren in 1927 en werd genoemd naar één van haar Friese grootvaders. Ze had

eigenlijk Klaasje zullen heten, maar dat vonden haar ouders niet zo mooi en dus kozen ze voor het modernere Ina.

Ina had twee zusjes. Met de jongste, mijn gespreksgeenoot mevrouw Renny van Rijn-de Jong (1934), scheidde ze 7 jaar. Hun oudere zusje was reeds het huis uit en werkte in de verpleging.

Ina was een lief, hulpvaardig meisje, in alles een steun voor haar ouders en bovendien buitengewoon praktisch gericht. Ze kon van alles. Zonder dat ze ervoor was opgeleid naaide ze in de moeilijke oorlogsjaren kleding, breide nieuwe truitjes van oude, uitgehaalde wollen babykleertjes, kon ze goed figuurzagen en maakte ze samen met haar vader een mooi poppenhuis. Ook herinnert mevrouw Van Rijn zich dat Ina van kunstleer een prachtige omslag voor een poëziealbum had gemaakt. Doordat in huize De Jong veel werd gelezen, was Ina ook een fervent lezer. In 1945 zat Ina nog op school, in de laatste klas. Door de oorlogsomstandigheden was het overigens niet altijd mogelijk om regelmatig de lessen te volgen.

Vader De Jong, die timmerman van professioneel was, weigerde in de oorlog voor de Duitsers te werken. 'Voor die moffen wilde hij nog geen spijker slaan' aldus becommentarieerde hij zijn keuze. En dus was vader in de oorlogsjaren incasseerder van ziekenfondspremies. 'Hij was een zorgzame man' herinnert mevrouw Van Rijn zich, 'altijd in de weer voor ons, zodat er voldoende eten, drinken en brandstof was.' Voedsel was voor iedereen een groot probleem; in de

Hongerwinter was er nauwelijks meer iets fatsoenlijks te krijgen, ook niet bij de familie De Jong. Dus werd besloten dat Ina en Renny naar Friesland zouden afreizen, waar veel familie woonde. Omdat door het instellen van de IJssellinie vanaf het najaar 1944 niet meer normaal van het westen naar Friesland kon worden gereisd, zou de hongertocht per boot worden gemaakt. Voorheen had vader al geprobeerd om Friesland met de fiets te bereiken, maar die poging moest worden gestaakt vanwege ondeugdelijke banden.

De ondernemende Ina nam het op zich om te trachten de bootreis te organiseren en dus toog ze op maandag, 26 februari 1945 naar de Varkensmarkt in Den Haag waar deze vaartochten mogelijk konden worden geregeld. Of Ina geslaagd is in haar opzet, zullen we nooit weten. Wat we wel zeker weten is dat ze zich omstreeks 11.00 uur in Ruteck's Cafeteria aan de Spuistraat bevond, waarschijnlijk om iets te drinken. Veel bijzonders zal dat niet zijn geweest – er was immers nauwelijks iets te krijgen – misschien was het een kop surrogaatthee.

Op datzelfde moment maakten geallieerde Engelse bommenwerpers één van hun – vandaag de dag bekende en zeer betreurde – tragische coördinatiefouten. Het luchtalarm schijnt te zijn afgegaan, aldus een notitie van een broer van de heer Van Rijn in zijn biografie, en vervolgens viel er onder meer een bom in de Spuistraat. Die bom trof Ina en een aantal anderen. Ina raakte dodelijk gewond aan haar halsslagader. En hoe

navrant: ook het bij haar gevonden persoonsbewijs werd doorboord door een stuk projectiel. Alle slachtoffers werden vervoerd naar ziekenhuis De Volharding aan de Gedempte Gracht in Den Haag, zo ook Ina, maar daar had haar familie geen weet van. Ina kwam maar niet thuis, het werd later en later en in de Prins Hendrikstraat in Voorburg, het woonhuis van de familie De Jong, groeide de angst. Vader ging vragen bij het Politiebureau aan de Parkweg; wisten ze misschien iets?

Uiteindelijk werd de volgende dag aan de moordende onzekerheid een einde gemaakt. Er waren verschillende bommen in Den Haag gevallen' wist de politie te vertellen, 'de slachtoffers zijn bijeen gebracht aan de Gedempte Gracht'. Daar werd zijn angst bewaarheid en vond de vader zijn dochter. Gezeten op de arm van haar

Ina's graf aan de Parkweg in Voorburg.

Particuliere collectie

Persoonsbewijs Ina de Jong, 1945.

Particuliere collectie

vader zag ook mevrouw Van Rijn-de Jong een dag later daar de lichamen van Ina en andere slachtoffers op de vloer van het mortuarium liggen.

Een collega van vader De Jong heeft het overlijden van Ina aangegeven in Den Haag. De begrafenis moest worden geregeld. Deze zou plaatsvinden op zaterdag, 3 maart 1945 op de Algemeene Begraafplaats aan de Parkweg te Voorburg.

Op die dag was de familie lopend op weg naar de Begraafplaats toen grote rookpluimen vanuit Den Haag de aandacht van de bedroefde familie trokken. Er leek iets vreselijks aan de hand ter hoogte van het Bezuidenhout. Even schuilde de familie bij het laatste huis voor het Juliana-Bernhardpark op de Parkweg en vervolgde toen haar trieste tocht. Aangekomen op de Parkweg bemerkten zij echter dat het lichaam van Ina niet aanwezig was. Na uren van een onzeker wachten besloot men dan maar weer naar huis te gaan. Laat in de middag werd het stofelijk overschot in een kist op een handwagen 'thuisgebracht naar Voorburg', waar Ina op de begraafplaats een week opgebaard is geweest.

Dat er op 3 maart 1945 in het Bezuidenhout een immense ramp had plaatsgevonden was inmiddels overduidelijk. Meer dan 500 mensen kwamen om, 3.300 huizen werden verwoest en 1.200 zwaar beschadigd. Meer dan 12.000 mensen waren dakloos. Er waren talloze gewonden. Voorburg werd in die dagen overspoeld door getraumatiseerde vluchtelingen. Anno 2014 weten we: er was sprake van verwisselde coördinaten bij onze geallieerde RAF-vliegers. Men had de Duitse raketopslag en -onderhoudsinstallaties in het Haagse Bos voor ogen.

Ondertussen had de familie De Jong had haar eigen, immense verdriet. Pas op 10 maart 1945 kon Ina worden begraven. Door alle commotie werd echter verzuimd dit te registreren. Haar graf werd gemarkeerd door een zwarte marmeren plaat, die ooit als deksel van een petroleumvat had dienstgedaan en die haar inventieve vader tot een liefdevolle gedenksteen had laten bewerken. In verband met de renovatie van de begraafplaats aan

de Parkweg werd Ina's graf in 2009 geruimd. Haar in het zwarte Chinese marmer gegraveerde naam, geboorte- en sterfjaar – C. de Jong (1927-1945) – zijn onuitwisbaar aangebracht op het Sijtwendemonument.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Adrianus Johannes van Koppen		1880	Voorburg	27-2-1945	65

De gebroeders A.J. en F. J. van Koppen waren landbouwers die in de Sophiastraat 41 te Voorburg woonden. Het is niet bekend hoe Adrianus J. slachtoffer is geworden van de oorlog.

Hij is begraven in de St.-Martinuskerk op de dag dat het bombardement op het Bezuidenhout plaatsvond. In de loop van die dag zullen talloze dode en gewonde slachtoffers naar het naastgelegen St.-Antoniusziekenhuis zijn gebracht.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Theo J. Kortekaas			Leidschendam	10-5-1940	17

De 17-jarige Theo Kortekaas is al op de ochtend van 10 mei 1940, 's morgens om half zeven, toen hij aan tafel zat te ontbijten, getroffen door een Duitse kogel en is ter plekke overleden. Het noodlot trof hem thuis vlak bij boerderij Den Honert aan de Westvlietweg, iets ten zuiden van de spoorlijn Den Haag – Gouda. In dit gebied langs de Vliet werd op de eerste oorlogsochtend zwaar gevochten, in de slag om Ypenburg.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Everdine Minke Lamsma	Voorburg	9-2-1942	Voorburg	9-12-1944	2

De tweejarige peuter Everdine Lamsma, dochter van de Voorburgse agent R. Lamsma (in Voorburg in functie van januari 1941 tot maart 1943), is omgekomen als gevolg van het neerstorten van een uit de baan geraakte V2-raket. De raket kwam met zijn staart terecht op een deel van de Nieuwe-Tijdflats aan de Koningin Wilhelminalaan en de Van Barbansonstraat. Twee huizen werden onbewoonbaar en er was veel glasschade. De brandweer

Mevrouw Van Rijn-de Jong
(zusje van Ina de Jong), 1944.
Particuliere collectie

moest een uitslaande brand blussen, maar gelukkig kwam de springlading niet tot ontploffing. Een dagboekfragment over zaterdag 9 december 1944:

De V2 zorgt voor een sinistere afwisseling. Een bom mislukt, vliegt boven Voorburg uit elkaar, laat haar wrakstukken op de K.W.laan en omgeving vallen, veroorzaakt daar ontredning aan een aantal (15 à 20) woningen. Eén bovenwoning brandt uit, waarbij een kindje, dat te bed ligt, omkomt. Den laatsten tijd mislukt zeker wel een derde deel van die moderne, maar zeer onvolmaakte projectielen. Overigens: nog steeds stroomen regen!

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Antonius Joannes Maria Lasance	Zevenbergen	2-8-1904	Culemborg	31-5-1944	39

Antonius (Ton) Lasance was zoon van een arts. Zijn beroep was hij makelaar in onroerende goederen. In 1934 trouwde hij met Everdina (Ini) Bakker. Na hun trouwen vestigde het echtpaar zich op de Laan van Nieuw Oost-einde 370, in 1937/'38 vernummerd naar 492. Ton en Ini kregen in Voorburg vijf kinderen: drie zonen (Ton, Jo, Peter) en twee dochters (Gemma en Ansfride). Het vijfde kind, Ansfride, werd twee maanden na Tons overlijden geboren.

Op woensdagmiddag 31 mei 1944 had Ton voor een verzekeringsmaatschappij taxaties verricht. Hij was vanuit Den Bosch op weg naar huis, toen de trein waarin hij zat vlak voor het station van Culemborg plots werd getroffen door boordgeschut van Amerikaanse Thunderbolts. Deze jagers hadden die dag bommenwerpers begeleid die doelen in Noord-Brabant aanvielen. Nu was het station van Culemborg doelwit en werden twee treinen getroffen.

Er was in Culemborg wel luchtalarm gegeven, maar het was te laat om maatregelen te treffen. De trein waarin Ton Lasance zich bevond zou om 13.33 uur in Culemborg stoppen. De machinist en zeven reizigers, onder wie Ton, kwamen om als gevolg van de beschietingen. Twee

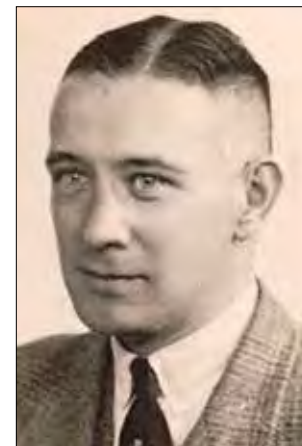
boerderijen die langs het spoor stonden, brandden af. De overlijdensadvertentie van Ton Lasance vermeldt dat hij overleed 'door een noodlottig ongeval'.

Op 31 mei 1944, één week voor de invasie in Normandië, vonden maar liefst 27 treinbeschietingen in het land plaats, waarbij overigens in Culemborg de meeste slachtoffers vielen. De vele luchtaanvallen hadden tot doel – kort voor de invasie in Normandië – de aanvoer van troepen en materieel door de Duitsers zo veel mogelijk te verstoren. Deze strategie is Ton noodlottig geworden.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Jozias Ovaa		1909	Voorburg	1-1-1945	35

Mr. Jozias (Jos) Ovaa overleed op 1 januari 1945 'door een noodlottig ongeval'. Hij was getrouwd met M.H. van de Ven en woonde in de Hoekwaterstraat 142 te Voorburg. Het echtpaar had op 1 januari 1945 een dochtertje van bijna 6 jaar en een baby van nog geen jaar. Jos Ovaa is op 1 januari 1945 rond 14.15 uur in het achterhoofd getroffen door een rondvliegende bomscherf, waarbij hij is omgekomen. De bom was ingeslagen in de Pompe van Meerdervoortstraat 2 en 4, op zo'n 200 meter van zijn huis. Een dagboek vertelt over 1 januari 1945:

Het nieuwe jaar begint rumoerig. 1°. Om 5 minuten voor middernacht laten de Duitschers twee bommen op, waarvan er in elk geval één mislukt en uiteenbarst: korten tijd later zien we van onze bovenverdieping uit een grooten brand. 2°. Precies om twaalf uur steken de Duitschers aan alle kanten kinderachtig vuurwerk af, gekleurde sterretjes, welke zij de lucht inblazen. 3°. Des morgens omstreeks half tien vliegen Deutsche jagers in Voorburg rakelings over de huizen heen, - ook over het mijne -, schijnbaar achterna gezeten door Engelschen of Amerikanen, die hooger vliegen. 4°. In den namiddag bominslag in het noorden der gemeente en even over de oostgrens der gemeente: één doode plus een paar lichtgewonden, benevens een verwoest huis en veel glasschade.

Ton J.M. Lasance.
Bron: oorlogsslachtoffersculemborg.nl

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Albertus Peppinck	Velp	19-2-1874	Leidschendam	10-5-1940	66

Albertus Peppinck was getrouwd met Duïke Wijntjes. Het echtpaar kreeg vier kinderen. Albertus is al op de eerste oorlogsdag in Leidschendam dodelijk getroffen door een kogel.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Jacobus Petrus Scheenaard		30-5-1914	Leidschendam	23-1-1945	30

Jacobus Scheenaard woonde in de Venestraat in Leidschendam. Op dinsdagmorgen 23 januari 1945 was er weer een razzia in Leidschendam. Achter de huizen van de Venestraat stonden Duitse militairen. Scheenaard vluchtte zijn huis uit, maar werd neergeschoten door een daar op post staande schildwacht. Een buurman zag het slachtoffer vallen en wilde naar hem toe gaan, maar dit werd hem belet. Na enig aandringen mocht hij Scheenaard met hulp van een paar burens naar zijn huis vervoeren. Inmiddels waren een arts en de pastoor gewaarschuwd. De laatste bediende hem. Het slachtoffer liet een vrouw met twee jonge kinderen achter. Een derde kind was op komst.

Jacobus Petrus Scheenaard deed volgens de overlijdensadvertentie dienst als 'trouwe knecht' bij A. Massaar.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Jacobus Adrianus van Scheijndel	Berkel en Rodenrijs	1913	Leidschendam	27-2-1945	32

Jacobus van Scheijndel, melkbezorger, woonde in Voorburg in de Prins Hendrikstraat 66.

Hij was getrouwd met Wilh. Sakkers.

Over de oorzaak van zijn overlijden is niets bekend. Wel is duidelijk dat hij niet in zijn woonplaats Voorburg is overleden, maar in Leidschendam. Opvallend is dat zijn overlijden pas op 9 april 1945, zes weken na het overlijden, bij de burgerlijke stand in Voorburg is aangegeven.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Cornelia Johanna Stijnman	Stompwijk	14-6-1900	Leidschendam	21-3-1945	44

Cornelia Johanna Van Zijl-Stijnman kwam uit een gezin met 14 kinderen. Zij is geboren op 14 juni 1900 te Stompwijk en trouwde in 1925 met Jacobus Gerardus van Zijl uit Oudshoorn (Alphen a/d Rijn).

Cornelia is op tragische wijze om het leven gekomen op 21 maart 1945. Op die dag werd zij 's middags om 17.30 uur nabij Leidschendam getroffen door een bom uit een Engels vliegtuig bij een bombardement op de spoorbaan Den Haag - Rotterdam (de Hofpleinlijn). Zij kwam op de fiets van haar ouders in Stompwijk waar zij aanvulling op het levensmiddelenrantsoen voor haar gezin had gehaald. Ze liet haar man en twee kinderen achter: een zoon van 18 en een dochter van 16 jaar oud.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Abraham van Straalen	Zegwaart	1932	Wilsveen	13-9-1944	12

Ab van Straalen was 12 jaar toen hij op 13 september 1944 in Wilsveen werd getroffen door geallieerd vuur, waarschijnlijk afkomstig van hetzelfde vliegtuig dat op die dag ook de 12-jarige Sjaantje Boer uit Leidschendam en de 32-jarige Voorburgse Helena Besjes tot slachtoffer had gemaakt (zie p. 134-135). Zowel Helena Besjes als Ab van Straalen zaten op de fiets toen het noodlot hen trof. Ab bevond zich op de Voorweg (nu: Zoetermeer), op weg naar school.

Hij was de zoon van Karel Dirk Gerrit van Straalen, landbouwer te Zoetermeer en van Johanna Bos, Zoetermeer.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Klaas Vink	Steenwijkerwold	22-2-1879	Leidschendam	15-8-1943	64

Klaas Vink woonde te Stompwijk, Westvlietweg 33 (inmiddels gemeente Den Haag). Hij was in 1903 in Enschede getrouwd met Trijntje Plaatsman.

Klaas Vink was aanvankelijk onderwijzer. Later werd hij parlementair redacteur en schrijver van artikelen, over-

zichten en reportages in de Nieuwe Haagsche Courant. Hij was ook chef-redacteur van het dagblad de Rotterdammer. Van 1919-1923 was hij lid van de gemeenteraad van Den Haag. Daarna werd hij gemeenteraadslid van zijn laatste woonplaats. Hij is begraven op de Oosterbegraafplaats aan de Rodelaan te Voorburg.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lfd
A.A. van der Zalm		1909	Leiden	16-2-1945	35

Deze 35-jarige man uit Leidschendam voer op 16 februari 1945 met zijn broer op een schuit in de richting van Leiden ter hoogte van de Lammebrug, waarbij hij in de duisternis dodelijk werd getroffen door – vermoedelijk – een verdwaalde kogel.

Van der Zalm was de laatste Leidschendammer die door de Duitsers werd doodgeschoten.

Oorlogsherinneringen

*De Laan van Rustenburg in de jaren dertig. Op de voorgrond de tramrails van de Blauwe Tram die naar de remise aan de Parkweg (achter de rug van de fotograaf) leiden.
Collectie H. van Geffen*

Meindert Marijs en Cees Nijgh

In 1923 verhuist mijn grootvader Adri C. Marijs met zijn schildersbedrijf, dat in 1790 door de Voorburgse familie Renaud was opgericht, en zijn gezin vanuit de Voorhofstraat 11, naar een nieuw gebouwd woonhuis met werkplaats aan een verder nog te bebouwen straat bij de Achterweg (Parkweg) die al snel de Laan van Rustenburg gaat heten.

Mijn grootvader is sinds 1918 lid van de Voorburgse Burgerwacht. Het woonhuis en de werkplaats zijn gebouwd door de Voorburgse architect Pieter van der Mast, die jaren later in de oorlog werkzaam is op het distributiekantoor in Voorburg en zich bezighoudt met de verdeling van bonkaarten en ook bemiddelt met de Landelijke Ondergrondse. Hij wordt verraden en opgepakt op 18 juni 1943 en uiteindelijk getransporteerd naar Sachsenhausen waar hij in oktober 1944 op 56-jarige leeftijd overlijdt. Zijn graf is nooit gevonden.

Zoals vermeld in het hoofdstuk over de Burgerwacht, houdt deze semimilitaire organisatie zich in de jaren twintig vooral bezig met schietoefeningen, wandelmarsen en vergaderavonden, maar als de oorlogsdreiging vanuit het buurland Duitsland steeds ernstiger vormen aanneemt, gaat men zich vooral op de hulpverlening aan de burgerbevolking richten. Bovendien heeft de overheid eind jaren dertig het plan om bij Leiderdorp de nieuwe nationale luchthaven te bouwen en als dat door zal gaan komt Voorburg veel dichterbij dat doelwit te liggen. Schiphol is oorspronkelijk een Amsterdams initiatief.

Als op 10 mei 1940 de Duitsers inderdaad Nederland binnenvallen, worden de leden van de Burgerwacht breed ingezet bij het bijstaan van de evacués die in Voorburg moeten worden opgevangen.

Al in 1939 is er een evacuatieplan door de regering opgesteld, waarin vooral de bewoners uit de diverse gevechtslinies, zoals de Grebbelinie en de Nieuwe Hollandse Waterlinie, onder andere in Voorburg worden ondergebracht. Volgens de toenmalige planning zouden er rond de 8.000 mensen naar ons dorp aan de Vliet komen.

Huisvesting

Terwijl er een hevige strijd om vliegveld Ypenburg losbarst en de eerste doden en gewonden Voorburg worden binnengebracht (die naar het ziekenhuis Antoniushove aan het Oosteinde en het noodhospitaal aan de Van Deventerlaan worden gebracht), zijn de leden van de Burgerwacht al bezig met de eerste groep van 800 vluchtelingen uit Zeist die op 12 mei (pinksterzondag) om 10 uur arriveren op het station. In de middag volgt er alweer een tweede groep.

Hubertus van der Borght uit Bergen op Zoom werd tijdens de mobilisatie onder de wapenen geroepen. Op de middag van 10 mei 1940, tijdens de slag van Ypenburg, maakte hij deel uit van een peloton dat onder leiding van George Maduro via de Oude Tolbrug de door de Duitsers bezette villa Huize Dorrepaal heroverde. Hij raakte daarbij gewond en werd door padvinders, die leden van de Burgerwacht assisteerden, ondergebracht in een schoolgebouw in de Vlietstraat, nevenvestiging van het noodhospitaal in het Forumtheater. Daar wordt hij met een aantal andere gewonde soldaten een maand lang verpleegd.

Omdat hij verliefd wordt op een verpleegster, begint hij later een kapperszaak in de Herenstraat. De liefde gaat over, maar in 1945 trouwt hij met Dina Willers, een model van de kappersschool in Den Haag. In 1947 vestigt hij zijn dameskapsalon op Parkweg nummer 13. In 1961 emigreert de familie Van der Borght naar Los Angeles. In oktober 1993 ontving Hubertus van der Borght het 'Draaginsigne Gewonden'.

Gewonden en verpleegsters voor het schoolgebouw in de Vlietstraat.

Collectie familie Van der Borght

Gewonde soldaten ondergebracht in een schoolgebouw in de Vlietstraat. Hubertus van der Borght is de soldaat in pyjama.

Collectie familie Van der Borght

De evacués worden ondergebracht bij particulieren en in de ruim 300 leegstaande woningen, maar als op maandag 13 mei 's avonds om acht uur nog een derde trein aankomt, eveneens uit Zeist met 1.250 personen, moet men deze vluchtelingen onderbrengen in het scholencomplex aan de Lusthofstraat en de bijhorende kerk aan de Laan van Nieuw Oosteinde.

Bovendien moeten al deze mensen worden voorzien van eten en drinken.

Na het zware bombardement op Rotterdam, op 14 mei, komen vooral door de Rotterdamse banden die veel Voorburgse families hebben, ook vluchtelingen naar Voorburg, die dan bij familieleden worden ondergebracht. Later op de avond van die rampzalige dag komen er met twee treinen nogmaals 2.500 vluchtelingen uit Schalkwijk en Houten bij. Na de capitulatie worden bijna al deze mensen, dankzij de inzet en het inzicht van de heer Formijne uit de Prins Albertlaan, binnen veertig uur in de gelegenheid gesteld om hoofdzakelijk per autobus naar hun eigen huis terug te keren.

Bij de familie Marijs geven deze ontwikkelingen in die eerste oorlogsdagen ook veel drukte en slaat het ver-

trek van de koningin met de regering naar Londen in als een bom.

In de namiddag van 14 mei, terwijl de rookwolken en branden boven Rotterdam zichtbaar zijn vanuit Voorburg, komt er een verwarde en bezwete jongeman de Laan van Rustenburg inrennen met de mededeling dat hij zojuist uit de brandende stad is gekomen en de hele binnenstad plat gebombardeerd en verloren is.

In de jaren dertig heeft men de tussenetage van Laan van Rustenburg 7 verhuurd aan de Rotterdamse familie Snoeck die na deze ramp familieleden en ook de vader van mevrouw Snoeck opvangen, omdat hun huis en kapperszaak in de Zwarte Paardenstraat bij de Oude Binnenweg verloren is gegaan. De vader overlijdt in 1941 op de Laan van Rustenburg.

Een goede kennis van deze familie, de Joodse tandarts Maurits de Vries, verliest ook zijn praktijk door het bombardement, maar kan door bemiddeling van mijn opa opnieuw een praktijkruimte vinden aan de Juliana van Stolberglaan 145 in het Haagse Bezuidenhout.

In de familiepapieren is een kopie bewaard gebleven van een brief van 6 oktober 1942 waarin een Duitse instantie aan de heer De Vries mededeelt dat zijn eigendommen aan de Van Halewijnlaan 310/320 en 346/356 in Voorburg aan een onbekende zijn verkocht en dat hij geen recht heeft om over de opbrengst, 110.000 gulden, te beschikken. Bovendien mag hij als Joods ondernemer zijn praktijk niet meer uitoefenen.

Als de dreiging van deportatie hem te veel wordt, duikt hij in 1943 onder op het adres Laan van Nieuw Oost-Indië 146, bijna om de hoek van zijn praktijk. Bij het bombardement van 3 maart 1945 krijgt het huis een voltreffer en vindt hij de dood, op 63-jarige leeftijd.

In mei 1940 weet gelukkig nog niemand wat de komende jaren zullen brengen.

Cees Marijs

Bij de familie Marijs is de eerste zorg hun 23-jarige zoon Cees Marijs, die als beroepsmilitair gemobiliseerd is en in die dagen ergens bij de Moerdijkbrug vecht, maar van wie geen enkel teken van leven komt. Mijn moeder Dini van de Putte, verloofd met Mijndert Marijs (1911), een broer van Cees, werkt sinds 1936 bij fotohandel Van Nieuwenhuis aan het Van Hoytemaplein in Den Haag.

Direct na de capitulatie wordt Nederland overstromd door Duitse militairen, zeker Den Haag als regeringsstad. De middenstand maakt qua omzet gouden tijden door, want de soldaten doen zich onder andere tegoed aan chocolade en gebak. Ook maken de soldaten foto's van het door hen veroverde land. Zoals dat in die tijd gebruikelijk is, worden in de fotohandel, wanneer de foto's gereed zijn, de afdrucken aan de klant getoond. Zo ook eens aan een Duitse militair die eerder een foto-rolletje bij mijn moeder had afgegeven voor ontwikkelen en afdrucken. Bij het doornemen van de afdrucken ziet mijn moeder door een wonderlijk toeval plots een foto van haar zwager Cees. Hij is bij de gevechten rondom de Moerdijkbrug krijgsgevangen is gemaakt en toevalligerwijs gefotografeerd door de Duitse militair in haar winkel. Na haar uitleg krijgt zij de foto van de Duitse militair en fietst 's avonds direct vanaf haar ouderlijk huis, dat in het Bezuidenhout aan de Schenkweg staat, naar Voorburg om haar aanstaande schoonouders te vertellen dat hun zoon naar alle waarschijnlijkheid nog in leven is. Hij keert na een korte internering in juni 1940 terug in de Laan van Rustenburg. Ruim een jaar later wordt hij verplicht tewerkgesteld bij de Truppführerschule T5 des Reichsarbeitsdiensten te Braunschweig in Duitsland. Hij verblijft daar geruime tijd, maar in de laatste periode van de oorlog duikt hij onder in Amsterdam-Zuid en leert daar zijn latere echtgenote kennen. Op 16 augustus 1945 schrijft hij enthousiast over de capitulatie van Japan en al op 16 februari 1946 vertrekt hij vanuit Ermelo naar Nederlands-Indië om leiding te geven bij de politionele acties. Zijn vrouw en zoon voegen zich daar later bij hem. Het gezin keert pas terug naar Nederland in 1949.

Laan van Rustenburg

In het begin van de bezetting houden de bezetters hun gemak en gaat het leven in Voorburg weer snel zijn gewone gang, afgezien van de al snel slinkende voedselvoorraden. In april 1941 kan men bijvoorbeeld nog maar over een derde van de benodigde aardappelen beschikken.

Op de Laan van Rustenburg is het buurhuis links de achteringang van het Voorburgse Waterleidingbedrijf

De Vlietstreek, Parkweg 23, waarboven als opzichter H.J. Janszen woont met zijn gezin. Aan de andere kant woont op nummer 9 de familie Fleur. De heer P. Fleur is lid van de Luchtbescherming; tijdens de meidagen in 1940 kan hij vanuit de toren van de Oude Kerk de gevechten rondom Ypenburg bijna op de voet volgen.

Dit oudere echtpaar is gelukkig in het eigen huis, maar omdat ze niet meer economisch gebonden zijn, lijkt het de bezetter een goed idee hen naar Ede te verplaatsen, opdat de familie Eversteyn in hun huis kan gaan wonen. Die moet in december 1942 haar huurhuis in de Tulpenboomstraat binnen twee dagen verlaten. De bezetter is dan immers begonnen met de bouw van de Atlantikwall. Een groot gedeelte van Den Haag wordt afgebroken en duizenden Hagenaars en Scheveningers moeten verplicht verkassen, een paar honderd worden in Voorburg ondergebracht. Oudere alleenstaanden, vooral weduwen, worden gedwongen buiten de Randstad een onderkomen te zoeken. Alleen al in Voorburg moeten ruim 600 woningen en kamers beschikbaar worden gesteld. Aan het eind van de oorlog zijn dan ook in Voorburg bijna alle huizen minstens dubbel bewoond.

Al vanaf 1 juni 1940 was er voor particulier gebruik nauwelijks meer benzine beschikbaar. Er werden allerlei praktische oplossingen gevonden, zoals deze paardentaxi bij Parkweg 10, op 2 mei 1941 gefotografeerd.

Collectie H. Janszen

**Een verslag van Elly Siksmá-Eversteyn (1927),
toen 15 jaar oud**

De stad Den Haag werd in tweeën gedeeld door een tankgracht en mijnevelden waarvoor ruim 3.000 woningen gesloopt moesten worden, evenals het Rode Kruisziekenhuis en de Duinoordkerk.

In die buurt woonde ik met mijn ouders, zus, broer en oma, om precies te zijn in de Tulpenboomstraat, nummer 44, tussen de Hanenburglaan en de Larixlaan in. Op een dag eind november kregen mijn ouders een brief waarin stond dat de Duitsers een lijn door de stad hadden getrokken. Ten westen daarvan moesten alle mensen weg, evacueren heette dat. Mijn ouders kregen de keuze uit drie adressen. Omdat mijn vader arbeidzaam was in Den Haag mochten wij in de omgeving blijven wonen. Was je echter gepensioneerd of anderszins niet werkzaam in het arbeidsproces, dan werd je je huis uitgezet en moest je verhuizen naar de Veluwe, Drenthe of Gelderland.

Wij zijn in Voorburg op de Laan van Rustenburg 9 terechtgekomen en hebben daar met plezier gewoond, maar dat weggaan uit Den Haag was minder leuk. De Duitsers begonnen al met afbreken toen wij er nog woonden. Aan de overkant van de straat, waar een gezin woonde met dertien kinderen, van wie twaalf jongens (onder wie mijn beste vriendjes) lag het huis al in puin. Trouwens de hele overkant van de straat was al weg. Als ik uit school kwam, kon ik nog maar aan één kant de straat inkomen, voor de andere kant stond een heel groot houten hek.

Op 9 december kregen we bericht dat we konden verhuizen naar Voorburg, Laan van Rustenburg 9. De oorspronkelijke bewoners waren naar Ede vertrokken en dus verhuisden wij op 12 december 1942 naar Voorburg. De verhuizing ging niet vlot en we kwamen in het begin van de avond in het donker aan. Daar er ook geen licht was of in ieder geval niet meer aan mocht, was het wel even puzzelen.

We hebben uiteindelijk tussen de koffers op matrassen op de grond geslapen. Van eten kwam natuurlijk niets meer en we hebben de volgende morgen de bruine bonen gegeten die voor de avond ervoor bestemd waren geweest. Wel een zwaar ontbijt, maar ja, het was oorlog.

Mijn vader, zus en broer gingen elke dag met de Blauwe Tram naar werk en school, want in Voorburg was geen hbs, wel een mulo, waar ik heenging. Ik ben daar heel aardig opgevangen en was ook sneller ingeburgerd dan de rest van de familie.

Wat ik heel erg gemist heb waren de tekenlessen van Jan van Heel (de kunstschilder) op de school in Den Haag. Trouwens het hele onderwijs was daar wat moderner dan in Voorburg. Niettemin heb ik toen een hele leuke schooltijd gehad.

Ook mijn beste vriendin uit Den Haag miste ik, maar daar hadden we wat op gevonden. Op zondag ging ik op mijn rolschaatsen naar Den Haag-West, waar Annie woonde en de volgende zondag kwam zij op haar rolschaatsen naar mij. Fietsen waren bijna allemaal gevorderd door de Duitsers, trams reden nog wel, maar bijna geen auto's, dus was het heerlijk rolschaatsen. Op de school in de Vlietstraat werden op Dolle Dinsdag twee van mijn vriendinnen uit de klas weggeroepen. De een had een Duitse vader en de ander had een stiefvader die lid was van de NSB. Het ene vriendinnetje heb ik nooit meer teruggezien en het andere vele jaren later pas.

Het laatste schooljaar was het jaar van de Hongerwinter 1944-'45. Er was geen verwarming en het was ook nog eens een heel koude winter. We gingen in een winterjas en wat dies meer zij, een paar uurtjes per dag naar school en dat was het dan. Wel hebben alle leerlingen in de laatste klas van de mulo geen eindexamen hoeven te doen, maar het diploma wel gekregen. Ook heb ik nog een razzia meegemaakt in de Herenstraat op een jongen van ongeveer zestien jaar. De Duitsers waren op zoek naar hem en zagen hem uiteindelijk op het dak van een van de huizen en hebben hem toen doodgeschoten. Dat was een hele nare belevenis, die ik ook nooit meer vergeet.

De Hongerwinter herinner ik mij als kou, honger, angst, hongeroedeem, suikerbietenpulp, geroosterde bloembollen, het majo-kacheltje, mejuffrouw Van der Wolk (die bij ons op kamers woonde omdat ze geen huis had) en de handkarren die door de Laan reden met daarop gewonden van het Bezuidenhout-bombardement.

En toen kwam de Bevrijding en ik herinner mij, dat ie-

dereen in de Laan buitenstond, het was mooi weer, de vogeltjes floten. We waren weer vrij! Ieder jaar met 5 mei komt dat beeld weer op mijn netvlies.

Begin november 1941 is er op het kantoor van de Waterleiding grote consternatie, want in De Misthoorn, een blaadje dat in 1938 was verschenen en als ondertitel had: 'Onafhankelijk en onpolitiek orgaan tot wering van den Joodse invloed', is een foto opgenomen van een man met een hoed, met daarbij de volgende tekst:

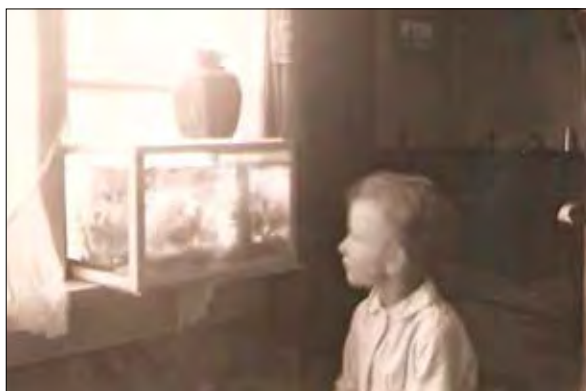
'Zijne majesteit de Koning der Nederlanden'

Op het kantoor der Waterleiding te Voorburg Parkweg, een gemeentelijk bedrijf, mogen geen portretten van het Koninklijk Huis meer hangen.

Toch heeft de heersende Unie-klied er iets op gevonden, n.l. een ingelijst portret van de Jodenknecht en oorlogsdrijver Roosevelt!

Wij verlangen, dat aan dit verregaande schandaal terstond een eind gemaakt wordt en dat verantwoordelijke bedrijven van deze anti-Europese propaganda een gevoelige afstraffing toegediend krijgen!

Men is zich op het kantoor van geen kwaad bewust; men weet dat het portret er inderdaad hangt, maar ook dat het slechts een foto is van de heer W.G. Knokke van der Meulen, de oud-directeur van de Voorburgse Waterleiding die in januari 1937 door een aanrijding op de Laan van Nieuw Oosteinde om het leven was gekomen. Het loopt met een sisser af, maar het geeft wel aan hoe

er met waarheden wordt gemanipuleerd, waardoor er levensgevaarlijke situaties kunnen ontstaan. Het buurman-zijn van de Waterleiding heeft ook voordelen, want als vanaf september 1944 de tewerkstelling in Duitsland steeds dreigender wordt, laat mijn vader zijn beroep als huisschilder varen. Er is trouwens toch al geen werk meer voor hem; geen mens laat meer zijn huis schilderen; hooguit is er werk voor de bezetters te doen, zoals het schilderen van een groot rood kruis op het dak van de bunker aan de Rodelaan, waardoor het vanuit de lucht voor de geallieerde bommenwerpers op een hospitaal lijkt. Hij wordt meteropnemer bij de Waterleiding en is dus tamelijk onmisbaar, hoewel de razzia's aan het eind van de oorlog toch grote gevolgen kunnen hebben voor mannen onder de veertig jaar. Hij is in die tijd regelmatig ondergedoken geweest en heeft veel geluk gehad niet opgepakt te worden.

De Misthoorn, 8 november 1941, met, op z'n kop, het gewraakte portret van Knokke van der Meulen.

Foto collectie auteur

De auteur, augustus 1949 bij het aquarium van Sidney en Johnny Waisvisz.

Foto collectie auteur

Sidney en Johnny Waisvisz op het strand van Scheveningen in 1939.

Foto: Memoriam

Marialaan. Ter hoogte van de fietser (hoek Molenwijkstraat-Marialaan) woonde de familie Waisvisz.

Ansichtkaart collectie auteur

De familie Waisvisz

Het zal in het voorjaar van 1943 zijn geweest dat op een namiddag de broers John en Sidney Waisvisz, die om de hoek in de Molenwijkstraat 8 wonen, bij mijn vader in de werkplaats komen met een aquarium waarvan een ruitje is gebroken. Er wordt afgesproken dat ze het gerepareerd op zaterdagmiddag weer kunnen ophalen. Een dag daarna hoort mijn moeder in de Laan kabaal en ziet een vrachtwagen voorbijrijden met daarin de familie Waisvisz.

Het nog gemeubileerde huis in de Molenwijkstraat wordt al spoedig daarna bewoond door een NSB-familie. Mijn moeder vertelde, dat toen het winter werd de vrouw in de bontjas van mevrouw Waisvisz liep. Geen van de leden van de familie Waisvisz is teruggekeerd uit Sobibor, ze zijn daar in juli 1943 vermoord.

Als na Dolle Dinsdag blijkt dat de bevrijding van West-Nederland niet zo snel zal plaatsvinden als men zo vurig had gehoopt, breekt er een periode aan waarin alle ellende van de afgelopen vier jaar wordt voortgezet. Arrestaties en liquidaties komen steeds vaker voor en ook razzia's zijn er regelmatig.

Zoals al eerder aangegeven, werd de voedselvoorziening steeds slechter en toen het eind 1944 ook nog hard ging vriezen was het met het vervoer van voedsel over water ook afgelopen.

De nood steeg tot ongekende hoogte. Er werden oude prenten geruild voor eten en ook de piano bracht twee broden op. Een inwoner van Nootdorp kwam hem op een handkar ophalen. Het kostte nogal wat moeite de piano op de kar te krijgen en toen de nieuwe eigenaar

uiteindelijk op de rijksweg vlak bij Nootdorp was aangekomen, werd hij vanuit een vliegtuig beschoten en gedood.

Ten einde raad wordt besloten dat mijn toen 31-jarige tante Loeki Marijs met een vriendin op de nog beschikbare fietsen op voedseltocht zullen gaan. Er is waarschijnlijk vooraf correspondentie geweest met kennissen in Oranjewoud in Drenthe. Op vrijdag 13 januari 1945 vertrekken de beide dames vanuit Voorburg.

Mijn grootvader heeft een route op papier gesteld. De eerste overnachting is in Woerden, vervolgens Bilthoven, Amersfoort, Ermelo, Nunspeet en Zwolle. Hierna raken ze ingesneeuwd bij een tante Hendrikje en komen op 25 januari in Staphorst aan, waar ze van de burgemeester een doorlaatbewijs krijgen. Op 29 januari, na ruim twee weken fietsen, komen ze aan in Heerenveen-Oranjewoud! Ze keren met voedsel terug en krijgen te Heerenveen van de Opziener der Domeinen N. van der Vaal een briefje mee met de tekst: 'Hiermede verklaart ondergetekende dat brengsters dezes voor zich en hun familieleden in Den Haag voedsel ophalen, waarom ik U vriendelijk verzoek, indien mogelijk Uw medewerking te willen verlenen.' Rond 20 februari komen ze uitgeput terug in Voorburg. Al die weken is er uiteraard geen enkel contact met het thuisfront geweest.

Deze Loeki Marijs was eind jaren dertig bevriend geraakt met Dick die als jazzmuzikant speelde in de Haagse band De Lucky Players onder de leiding van Ad Blokland. Zij hadden in die jaren veel succes met hun optredens. In het midden van de oorlog werd Dick, zoals zo veel mannen van zijn leeftijd, tewerkgesteld in Duitsland. Hij belandde in een kamp en toen de oorlog bijna ten einde liep, dacht hij dat er een brood over de omrastering werd gegooid, maar het bleek een handgranaat te zijn en hij verloor beide handen. Zijn toekomst als muzikant was voorbij.

In 1933 was de familie Van Hagen komen wonen in het huis Laan van Rustenburg 37.

Dochter Paulien (1933) kan zich nog goed herinneren

dat haar familie Bakergem van nummer 33 haar huis moest verlaten ten behoeve van evacués uit Was-senaar, de familie De Wijkerslooth-de Weerdesteijn geb. Regout, die met haar vier kinderen wel erg moest wennen aan de kleine behuizing die haar was toege-
wezen.

Om de voedselschaarste enigszins het hoofd te bie-
den huurt vader Van Hagen een stukje tuinderij in de
Laan van Rustenburg (daar waar later de woningen 36
t/m 39 zijn gebouwd), om groenten te telen. Hoewel er
een hek voor zit, wordt er nog genoeg van het gewas
gestolen.

Omdat de vader van Paulien voor zijn trouwen orga-
nist en koordirigent in Nootdorp is geweest, kunnen
zij gedurende de Hongerwinter via deze oude relaties
toch nog wel aan voedsel komen.

De bomen op het Da Costaplein worden omgezaagd
om te dienen als brandstof in een majo kachelkje,
maar het plein werd daardoor wel een kale vlakte. Op
de St.-Theresiaschool in de Lusthofstraat, waar Pau-
lien de lessen volgt, wordt nauwelijks over de oorlog
gesproken en wanneer het Joodse klasgenootje Ansjie
Cohen plotseling niet meer op school verschijnt, gaat
alles toch gewoon door.

Het is wel een spannende tijd, want bij luchtalarm
moeten de kinderen onder de banken kruipen of,
als ze op straat aan het spelen zijn, direct naar de
openbare schuilkelder, die bij de tramremise op de
Parkweg is. Duitse soldaten komen regelmatig luid
zingend de Laan van Rustenburg door marcheren.
In het gymnastieklokaal aan de Molenwijkstraat
wordt voedsel verstrekt.

Na het Bezuidenhout-bombardement komt een col-
lega van Pailiens vader met zijn gezin in hun voor-
kamer overnachten, en ziet buurman Mallee aan de
neerddarrelende, half verbrande briefhoofden dat
de huizen die hij in de getroffen wijk verhuurde, ook
vernield zijn.

Een constante dreiging is een NSB-familie die hier is
komen wonen en die de huizen waar meerderjarige
jongens wonen constant in de gaten houdt.
Op nummer 29 woont mevrouw Tengbergen die van-
wege haar Duitse accent door de kinderen Van Hagen
niet sympathiek wordt gevonden. Een grote overrijpe

appel uit hun tuintje, die door zijn vorm de naam Bis-
marck krijgt, belandt daarom tegen haar voorruit. De
hele ruit zit onder de appelmoes, maar de daad krijgt
nog een onverwacht effect. Helaas geeft moeder Van
Hagen de kinderen de opdracht de ruit, staande op
een trapleer, weer schoon te maken. De triomf is dan
ook van korte duur.

Er valt meer schoon te maken. Vader Van Hagen fietst
juist op de Koningin Wilhelminalaan als, veel verder-
op, een V2 op de trambaan valt, gelukkig mankeert hij
niets maar hij zit wel helemaal onder de modder.

Het Bezuidenhout

De bezetter heeft na de nederlaag in Frankrijk dat
nieuwe wapen in de strijd geworpen: de V2! Vooral in
en rond Den Haag worden er wel twintig verplaatsbare
lanceerinstallaties gestationeerd. In de Van Was-
senaar Hoffmanschool aan de Parkweg (tegenover
de hoek van de Laan van Rustenburg) worden Duitse
soldaten ondergebracht die zich bezig zullen houden
met de lancering. Op het ernaast gelegen remiseter-
rein van de Blauwe Tram slaan ze hun materialen op.
Iedere dag vertrekken ze naar een andere lanceerlo-

*Klassenfoto St.-Theresiaschool
in de Lusthofstraat, 1942. Op
de voorste rij, vierde van links,
Ansjie Cohen en op de achterste
rij, tweede van links, Paulien
van Hagen.*

Foto collectie Van Hagen.

Op 26 oktober 1943 kreeg ook Laan van Rustenburg 7 nog te maken met inkwartiering. Collectie auteur

Op het Da Costaplein, waarvan alle bomen gerooid zijn, kijken Voorburgers op 29 april 1945 uit naar de voedseldroppings. Wonder boven wonder hebben de houten schuttingen van de bouwkeet voor het na de oorlog te bouwen postkantoor de Hongerwinter overleefd. Foto collectie auteur

catie en zo'n drie uur na hun vertrek van de Parkweg horen de bewoners van Voorburg en natuurlijk ook Den Haag, een V2 de lucht ingaan met een onheilspekkend geluid. Men telde dan tot twintig en als hij dan niet terugviel, wat regelmatig gebeurde, was hij binnen vijf minuten boven Londen. Vanaf september 1944 tot april 1945 zijn er ruim duizend V2's gelanceerd. De onderdelen werden meestal aangevoerd via het treinstation Leiden dat naast het Academisch Ziekenhuis ligt en daardoor voor de geallieerden moeilijk te bombarderen was, omdat er dan zonder meer burgerslachtoffers zouden vallen. In Leiden vielen er door geallieerde bombardementen uiteindelijk toch tientallen doden. Ook Den Haag wordt sinds september regelmatig gebombardeerd met slachtoffers tot gevolg. De straten rondom het Haagse Bos liggen vol met glas van gesprongen ruiten. Omdat de lanceerplekken niet worden getroffen en Londen eind februari extra zwaar door V2's wordt bestookt, met veel slachtoffers en enorme schade tot gevolg, besluiten de geallieerden alsnog tot een grote

aanval over te gaan op 3 maart 1945. Een enorme tragedie is het gevolg; door een noodlottige verwisseling van de kaartcoördinaten komen de bommen midden in het door onder anderen vele evacués bewoonde en overvolle Bezuidenhout terecht. Ruim 500 doden en 1.000 gewonden zijn er te betreuren. Er trekt een vluchtelingenstroom van zeker 12.000 mensen richting Voorburg. Ook mijn grootouders, die in het Bezuidenhoutkwartier woonden, vluchtten toen naar Voorburg. Omdat er bij een tweede bommengolf 70 doden zijn gevallen in de Tweede Adelheidstraat (die toen nog bestond) en die daar nog op straat liggen, krijgt mijn grootmoeder het advies om maar via de Binckhorstlaan naar Voorburg te gaan. De doelen die de Engelse bombardementen voor ogen hadden, worden niet geraakt en daardoor is het mogelijk dat er 's avonds al weer een V2 wordt afgeschoten. Deze lancering mislukt echter en de raket stort neer op de Schenkweg aan de rand van het nog brandende Bezuidenhout waar men bezig is met blussen. Er komen wederom tientallen mensen om.

Later blijkt dat het huis van mijn grootouders net is blijven staan, nog geen 100 meter van de inslag verwijderd.

Eind april zijn daar eindelijk de voedseldroppings en komt de bevrijding. Op maandag 7 mei schrijft An Eversteyn, de dochter van onze burens Laan van Rustenburg 9 in haar dagboek:

Vrede in Europa! Eerste Tommy's gezien. Op zaterdag 12 Mei eerste voedselpakket van de vliegtuigen. Chocola, boter, vleeswaren! Op donderdag 17 Mei 'Herwonnen Vrijheid'-revue opgevoerd door jongeren in het Forumtheater Herenstraat. Donderdag 31 Mei, Gewandeld met Royal Artillerie, donderdag 14 Juni: Zingen van de schoolkinderen in Vreugd en Rust, 's avonds gedanst in de Heeswijkstraat, later school Pr. Mariannelaan. Maandag 18 Juni: 's avonds gedanst op de Halewijnlaan. Fakkeloftocht. Zaterdag 23 Juni: Feest in de Herenstraat.

Enzovoort, enzovoort. Haar zoon Peter Eversteyn vertelt in 2014:

Er moet ingehaald worden, de oorlog en de Hongerwinter komen voor veel jongeren in de puberteit en die schiet er grotendeels bij in. Trees heeft een Canadees en mijn moeder heeft een geallieerde Engelse ordonnans. Haar zwangerschap heeft zij zonder man doorgemaakt, daar hij met de noorderzon vertrokken is. Mijn grootmoeder heeft er onder geleden, want een buitenechtelijk kind, dat is niet iets om trots op te zijn, het is dan immers 1946.

Op 22 augustus zag ik het levenslicht als bevrijdingskind in Huize Rustoord, dat tijdelijk werd gebruikt als kraamkliniek, en na tien dagen kwam ik samen met mama thuis.

Als er nog iets bestond van angst voor 'wat-debuurt-er-van-vindt', was dit snel voorbij. De Laan van Rustenburg reageerde fantastisch. Nooit bleek er iets van afkeuring. Ik heb dan ook een fantastische jeugd gehad; geen enkel idee van de bijzondere positie die ik had.

Herinneringen van een oorlogskind

Arie Taal

Ik ben geboren op 25 november 1938 in Den Haag en maakte deel uit van een gezin met zes kinderen. Mijn vader runde een viswinkel aan de Beeklaan ter hoogte van de woning van minister W. Drees. Ik heb de eerste oorlogsjaren natuurlijk niet bewust meegemaakt, maar op een zeker moment moesten we evacueren naar Voorburg vanwege de bouw van de Atlantikwall. In Voorburg werd ons in de Van Naeltwijckstraat 121 een viswinkel ter beschikking gesteld. Veel later heb ik vernomen dat daar voor ons al een viswinkel was gevestigd, die werd gerund door de Joodse familie Engelder. Het laat zich raden wat er met dit gezin is gebeurd.

Ik kan mij nog herinneren dat mijn vader van tijd tot tijd met een fietstas vol vis op de fiets richting het Westland reed. Hij ruilde de meegenomen vis voor diverse groenten. Op deze manier ontkwamen wij aan het eten van onder andere bloembollen. De oorlog werd steeds grimmiger. Ik weet nog dat mijn vader huilend thuiskwam van zijn 'ruilmiddag'. Terugkomend uit het Westland reed hij

Via het Da Costaplein komt de bevrijdingsoptocht de Laan van Rustenburg in, voorafgegaan door Forum Hadriani. Vooraan G.A. Koppe als tambour-maitre en naast de Vliegermolen agent G.A. Hofkes, mei 1945. Foto's collectie Van Hagen

De geallieerde soldaat Dennis Appleby uit Newcastle op de stoep voor Laan van Rustenburg nummer 7 (met op de achtergrond nummer 16 en 18), mei 1945. Collectie auteur

op 31 maart 1945 over de Parallelweg in Den Haag. Een dag te voren was er op die Parallelweg door het verzet een Duitse officier doodgeschoten. De Duitsers lieten zich dit niet welgevalen. Als vergelding werden toen op de Parallelweg tien fietsers opgepakt waarna ze ter plekke werden gefusilleerd. Mijn vader zou de tiende fietser zijn, maar werd op het laatste moment voorbijgereden door een veel jongere man. Hij werd de tiende en mijn vader mocht doorrijden. Vanzelfsprekend kwam hij vol emotie thuis. Zowel in het Haagse Bos als op Ockenburgh stonden lanceerinstallaties voor V2-raketten. De lancering lukte niet altijd en dan ontplofte de raket eerder en kwam in stukken naar beneden. Mijn vader heeft mij regelmatig laten zien dat hij de scherven uit de schutting bij ons achterhuis haalde. Via een tante kwamen we in contact met de vooraanstaande Voorburgse familie Bleuland van Oordt. Zij bewoonden in de Kerkstraat 65 op de hoek van de Vliet een zeer groot herenhuis. Mijn tante had geregeld dat wij bij hen konden overnachten tijdens bombardementen. Als we daar gebruik van maakten, liepen wij van de Van Naeltwijckstraat met koffers naar de Kerkstraat om daar enige dagen te logeren. Wij als kinderen kregen het klemmende advies daar met nie-

*De Van Naeltwijckstraat na de oorlog. Ansichtkaart uit de jaren vijftig.
Collectie Anne Jacobs*

mand over te praten. Later begreep ik waarom. Naast ons woonde namelijk een NSB'er. Dit werd ons bijna fataal. Op een gegeven moment vroeg een klant of wij joden in huis hadden. Mijn vader antwoordde toen direct met: 'Hoe kom je daar nu bij. Veel te gevaarlijk in deze tijd'. De klant gaf ons het advies om deze mensen 's avonds niet uit het raam te laten kijken. Deze klant woonde achter ons in de Van Heurnstraat. Als kind wist ik dat er een ouder echtpaar bij ons was ondergebracht. Mijn ouders vertelden dat het echtpaar deel uitmaakte van de familie. Het waren voortaan een oudoom en -tante. Zij konden niet meer thuis slapen. Wij spraken er met niemand over, het waren aardige mensen. Plotseling waren ze verdwenen. Waarom werd ons niet verteld. Pas na de oorlog vernamen wij als kinderen dat het Joodse onderduikers waren en zelfs toen werden hun namen niet genoemd. Wij hebben deze oudoom en -tante nooit meer gezien.

Eind 1944 vonden er razzia's plaats. Duitse vrachtwagens reden 's morgens af en aan om mannen tussen de 18 en 40 jaar op te halen voor tewerkstelling in Duitsland. Gezien de leeftijd van mijn vader kwam hij daarvoor zeker in aanmerking. Huis na huis, portiek na portiek, winkel na winkel werd doorzocht. Met de hulp van onze huisarts A. Vrijlandt, Laan van Nieuw Oosteinde 161, kwam mijn vader in het bezit van een in het Duits opgemaakte verklaring dat hij aan een zeer besmettelijke ziekte leed. Bij het begin van de razzia's lag mijn vader op bed met de verklaring binnen handbereik. Toen de desbetreffende Duitse officier de verklaring las, beval hij de andere Duitse soldaten onmiddellijk het huis te verlaten. Hierna werd ons huis met linten afgezet. Men wilde voorkomen dat Duitse soldaten dezelfde ziekte zouden krijgen. Bovendien werd er een wacht voor ons huis geplaatst om iedere Duitse soldaat te waarschuwen. Alvorens de soldaten in de slaapkamer van mijn vader waren gekomen, waren eerst de andere kamers doorzocht. Zo ook het toilet. Ik kan mij nog goed de angst herinneren welke in mij opkwam. Ik vluchtte naar het toilet en deed dit op slot met een haakje. Toen een

soldaat het toilet wilde openen, stuitte hij op weerstand. Met enige kracht trok hij het haakje los en de deur vloog open. Op dat moment zag ik twee grote laarzen wijdbeens voor me staan. Het was maar goed dat ik op dat moment op het toilet zat! Pas later begreep ik waarom de soldaten hierna ons huis zo snel hadden verlaten.

Mijn vader bleef wel op zijn hoede vanwege de NSB-buurman. Ook in de oorlog ging de verkoop van vis door. Het werd steeds minder maar tot totale stilstand kwam het niet in mijn herinnering. We hadden een klant op de Prinses Mariannelaan die vis had besteld. Achteraf bleek dit een Joodse familie te zijn die goed door de Duitse soldaten in de gaten werd gehouden. Een buurjongen van ongeveer 18 jaar was bereid om tegen vergoeding de bestelde vis op dat adres te bezorgen. Toen hij de vis afleverde, werd hij opgepakt.

Men wilde weten waar de vis vandaan kwam. Ondanks de martelingen bleef de jongen zwijgen. Na de oorlog, zijn ouders bleken mormonen te zijn, is hij verhuisd naar Salt Lake City.

Gelukkig zijn wij als gezin de oorlog verder goed doorgekomen en ik heb nog altijd een enorme bewondering voor mijn ouders, voor hoe zij tijdens die jaren voor ons hebben gezorgd!

Een razzia in Voorburg, november 1944

Jan A. van Boven

Op 20 november 1944 werd er op de Prinses Mariannelaan, tegenover de ingang van de boerderij van de familie Wilton, door de ondergrondse een Duitse militair neergeschoten.

*Het politiebureau op de hoek Parkweg-Rozenboomlaan in later jaren. Ansichtkaart uit de jaren zestig.
Collectie Anne Jacobs*

Deze man had een paard en wagen gevorderd en reed hiermee dagelijks door het westen van Voorburg. Zijn doel was fietsen op te eisen, op de wagen te laden en ze te laten afvoeren naar Duitsland. Iedereen vermoedde dat deze daad van de ondergrondse een razzia van de Duitsers tot gevolg zou hebben. Dit gebeurde. Er werd gezocht naar mannen en jongens voor Duitse werkkampen.

Mijn vader, A.J. van Boven, zorgde ervoor dat ik kon onderduiken op het Voorburgse politiebureau. Hij was gemeenteontvanger en hield bureau tussen de brandweer en het politiebureau aan de Parkweg 123. De brandweercommandant herbergde ook twee onderduikers.

Tijdens de razzia werden zij door mevrouw Verwey, die boven de brandweer op Parkweg 117 woonde, ondergebracht in grafkelders op de ernaast gelegen begraafplaats. De onderduikers werden niet gevonden. In de kelder van het politiebureau hoorde ik de laarzen van de Duitse zoekers. De betrouwbare rechercheur De Wit hoorde ik zeggen 'Es ist alles Polizei hier'. De Duitsers verdwenen.

In de Kerkstraat gingen zij ook van huis naar huis. Er was toen een groentehandelaar De Romph. De zoon des huizes was snel in een grote lege zuurkoolton, die in een winkel in de Kerkstraat stond, gekropen om niet gezien te worden. Maar dit ging mis. Hij werd gesnapt en is meegevoerd naar Duitsland. Daarna en ook na de oorlog heeft de familie niets meer van hem gehoord. Zijn voornaam weet ik niet meer, maar hij mag zeker niet vergeten worden.

Militairen afkomstig uit Leidschendam of Voorburg, omgekomen tijdens de Tweede Wereldoorlog.

A.R. DE BOCK 1922-1942 • P.J.A. BOOT 1896-1940 • A.J. VAN DIEREN BIJVOET 1919-1943
P.EUGENRAAM 1920-1940 • T.M. HORCHNER 1918-1944 • T. DE KOCK 1920-1942 • N. VAN DER KRUK
1920-1940 • D. MULDER 1920-1940 • C.T. NIEUWVEEN 1919-1944 • W.J. RITTE 1913-1943
J. ROMIJN 1906-1940 • C.J. UPHUS 1920-1940 • H.C.A. UIJTENHOUT 1913-1940 • J. VONK
1910-1940 • C. DE VRIES 1911-1940 • H.W. DE VRIES DANIL 1909-1940 • W. VAN WALRAVEN
1913-1940 • H.J. VAN IPEREN 1919-1942

Bemanningsleden van de koopvaardij, afkomstig uit Leidschendam of Voorburg, omgekomen tijdens de Tweede Wereldoorlog.

A. VAN ABSHOVEN 1901-1942 • A.C. BAKKER 1892-1942 • W. BRONVELD 1920-1945 • J. COLIJN
1917-1941 • E.J. EBBELER 1886-1942 • P.C. ELSEVIER 1902-1942 • L. GLÜCKMAN 1922-1945
J. GRONDEL 1915-1944 • M.K.F. VAN HEMERT 1899-1942 • A.A.T. HÖFKENS 1909-1940 • C.B. DE
JONG 1914-1941 • P. VAN LIENDEN 1917-1944 • J.J. POST 1901-1940 • B.L.J. RUIJGROK 1894-1942
J.J.M. STERKENBURG 1900-1943 • B.A. VEEN 1897-1942

Militairen en bemannings- leden van de koopvaardij, afkomstig uit Leidschendam of Voorburg, omgekomen tijdens de Tweede Wereldoorlog

Jos Engels en anderen

Voorals gevolg van de neutraliteitspolitiek tijdens en na de Eerste Wereldoorlog was het Nederlandse leger niet toegerust om de Duitse inval af te weren. In de vroege ochtend van 10 mei 1940 werd de verdediging geheel verrast en overvallen door de inval van de Duitse troepen in de lucht en via het land.

---

*Gedeelte van het monument
voor Vrede en Vrijheid in Park
Sijtwende.
Foto Jos Engels*

Het is dan ook niet verwonderlijk dat het grootste deel van de Nederlandse verliezen bij de Koninklijke Landmacht plaatsvond in de eerste oorlogsdagen.

Van de Voorburgse en Leidschendamse militairen op het monument voor Vrede en Vrijheid is meer dan de helft, 11 in getal, gesneuveld in de meidagen 1940. De meesten van deze militairen zijn omgekomen bij de slag om de Residentie op of rond de vliegvelden Valkenburg, Ockenburg en Ypenburg. Twee korporaals verloren het leven bij de Grebbelinie en twee vrijwillige soldaten verdronken in een Rode-Kruisschip. Deze gevallen behoorden allen tot de Koninklijke Landmacht.

Na de capitulatie op 15 mei 1940 was de militaire strijd in Nederland zo goed als voorbij, maar de legereenheden in het buitenland vochten door. Vooral in Nederlands-Indië vielen in 1942 veel slachtoffers in de strijd tegen de Japanse overheersing. Hier betrof het vrijwel uitsluitend militairen van de Koninklijke Marine. Uiteindelijk verloor de Marine in de oorlog meer personeel dan de Landmacht.

Niet alleen in Nederlands-Indië, maar ook in Europa werd nog door Nederlanders gevochten, onder andere door vliegeniers die zich bij de Engelse luchtmacht hadden aangesloten en in geallieerd verband tegen de Duitsers vochten. Drie van deze vliegeniers zijn vermeld op het monument.

Bemanningsleden van de koopvaardij

De Nederlandse koopvaardij speelde in de oorlog een cruciale, maar niettemin veelal onderbelichte rol. Het zeetransport was van doorslaggevend belang voor de geallieerde strijd en de uiteindelijke overwinning. Vanwege het belang van het vervoer over zee was de koopvaardij in 1940 feitelijk dan ook 'gemilitariseerd'. De koopvaardijvloot werd bij wet door de regering gevorderd en er gold - bij wijze van dienstplicht - een vaarplicht voor zeelieden. De schepen werden ingezet voor het verschepen van troepen, tanks, trucks, munitie, olie en grondstoffen van en naar Europa, Amerika, Azië en Australië. In een later stadium werden de bemanningen ook betrokken bij verschillende militaire invasies. De schepen werden regelmatig bestookt door Duitse

respectievelijk Japanse onderzeeërs en vliegtuigen. Zodra een konvooi door de Duitsers werd gesignaleerd werd dit door vele U-Boten tegelijk aangevallen.

De prijs voor de overwinning was hoog. Bijna de helft van de circa 850 schepen die onder Nederlandse vlag voeren, ging verloren en ruim 1.600 van de in totaal 12.000 zeelieden verloren het leven. Onder de slachtoffers bevonden zich ook een aantal Voorburgers. Zij kwamen om als gezagvoerder of scheepskok, als matroos of machinist, en ze lieten het leven op zee, in de Atlantische en de Indische Oceaan, de Javazee en de Caribische Zee. Zij droegen in hoge mate bij aan onze na oorlogse Vrede en Vrijheid.

Militairen

Naam	Geb.pl.	Geb.dat	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Arikus Rosalia de Bock	Sas van Gent	11-1-1922	Javazee	27-2-1942	20
Hendrik Joseph van Iperen	Stompwijk	2-4-1919	Javazee	28-2-1942	22

Arikus de Bock en Hendrik van Iperen zijn beiden gesneuveld aan boord van de kruiser Hr. Ms. Java, toen het schip in de Slag in de Javazee werd getorpedeerd door een Japanse kruiser.

Arikus de Bock was een zoon van Frans B. de Bock, grondwerker, wonend in de Paradijsstraat 157, Voorburg. Zijn beroep in het burgerleven was leerling bankwerker bij een smid. Bij de Koninklijke Marine diende hij als stoker 2de klasse.

Henk van Iperen is geboren in Stompwijk. Hij woonde als tuinbouwknecht op de Broekweg 56 in Leidschendam. Tijdens de oorlog was hij marinier 1ste klasse bij de Koninklijke Marine.

Bij de Slag in de Javazee leden de geallieerden een zware nederlaag tegen de Japanners. Niet alleen de kruiser Java, maar ook het vlaggenschip Hr. Ms. De Ruyter van schout-bij-nacht Karel Doorman, die aan het hoofd stond van een internationaal eskader, werd op 27 februari 1942 om 23.15 uur tot zinken gebracht. Schout-bij-nacht Doorman is met zijn schip ten onder gegaan.

De opdracht van het eskader was om Japanse konvoeien met invasietroepen voor Java te beletten om Java te bereiken. De konvoeien werden echter niet gevonden. Vervolgens raakte het eskader slaags met een Japans gevechtseeskader, waarbij de Nederlandse kruisers Java en De Ruyter, en de torpedobootjager Hr. Ms. Kortenaer werden getorpedeerd. Zowel de Java als de De Ruyter raakten zo fel in brand, dat blussen niet mogelijk was. Bij het verlies van de Java zijn 491 van de 512 opvarenden omgekomen, waaronder Arikus de Bock en Henk van Iperen.

Na de oorlog ontving de familie van Arikus de Bock van het Nederlandse Rijk een cheque van 66,11 gulden en een schadevergoeding van 821,35 gulden (in 2015 respectievelijk 320 euro en 4.000 euro waard). Ook de familie van Henk van Iperen ontving een schadevergoeding.

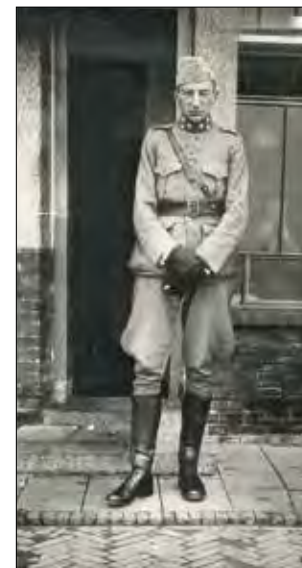
Naam	Geb.pl.	Geb.dat	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Pieter Jacobus Adrianus Boot	Oud-Beijerland	13-10-1896	Ockenburg	10-5-1940	43

Reservekapitein mr. Pieter Jacob Adrianus Boot, woonachtig aan de Laan van Leeuwensteijn 36 te Voorburg, in het dagelijks leven directeur van een uitgeverij en gehuwd met mevrouw Antonia Sara Ballego (13-08-1901 - 26-08-1991), sneuvelde op 10 mei 1940 op Ockenburg in de leeftijd van 43 jaar.

Wij (in het bijzonder Wil Pel) spraken met de heer Erik Boot en mevrouw Henriëtte A.J. Boot-Gerritsen, respectievelijk zoon en schoondochter, over deze dramatische gebeurtenis. Kapitein Boot was kort voor de oorlog in deze rang bevorderd en in 1939 zoals zoveel tijdgenoten in september gemobiliseerd, nadat Engeland aan Duitsland de oorlog verklaard had na de Duitse inval in Polen. Hij was gelegerd in onder meer Roosendaal totdat hij omstreeks 7 mei 1940 overgeplaatst werd naar vliegveld Ockenburg bij Loosduinen. Kapitein Boot diende als commandant van de Bewakingscompagnie toen de oorlog op 10 mei uitbrak met hevige gevechten in en rond Den Haag. Uit het besluit tot postume toekenning

van de Bronzen Leeuw (zie p. 161) blijkt hoe moedig en met beleid hij, hoewel al gewond aan de rechterhand, als ziel van de verdediging zijn manschappen, die nog slechts drie maanden onder de wapenen waren, wist aan te moedigen en aan te voeren. Een citaat uit een verslag van de luitenant F. Rodermond in 1981 aan onze gesprekspartner geeft aan hoe heftig het daar verder aan toe ging:

... Inmiddels waren er transportvliegtuigen geland en braken er gevechten uit. Ik bevond mij bij de wacht bij het poortgebouw. Uw vader was daar ook. We hebben gevuurd wat we konden. Uw vader stond onder de doorgang, ik meen achter een tractor. Ik zie hem nog staan, evenals Luitenant Van der Sluys. Ik probeerde het geweer te pakken van een gewonde man, maar die wilde mij het niet afgeven. Ik riep tegen uw vader: kapitein ga toch liggen! Later is mij gebleken dat iemand die stond minder kans maakt geraakt te worden. De Duitsers lagen zelf ook en dan is het moeilijk van de schouder richtend iemand in het vizier te krijgen die rechtop staat. Er is nooit paniek geweest, maar er was wel grote verwarring. Ook uit vliegtuigen werd geschoten. Uw vader zei nog: 'Kan je geen handgranaten gooien?' Maar we hadden geen handgranaten. Ik zag dat uw vader aan zijn hand gewond was. Het leek mij niet ernstig. Het zag er uit alsof je je aan een braamstruik gekrast had. We moesten ons terugtrekken over dat weilandje naar die wal. Toen zei uw vader: 'Rodermond, neem het commando over.' Toen uw vader mij toeriep het commando over te nemen lagen wij reeds achter die wal. Wij lagen dus voorover in schietpositie. Ik keek toen naar uw vader en zag dat hij rechtop zat. Ik vermoedde dat hij zat teneinde mij beter te kunnen toeroepen. Wellicht had hij al langer rechtop gezeten om alles beter te kunnen overzien. Uw vader zat achter een bosje. Dat het zo ernstig met uw vader was, was mij op dat moment niet duidelijk, maar wellicht was hij van achteren geraakt. U weet dat er vermoedens waren dat wij van achteren beschoten werden. Daarna is uw vader in elkaar gezakt. Na een half uur gingen wij daar weg. Uw vader was toen al overleden. Ik kwam als laatste langs hem toen we uitweken naar de Laan van Meerdervoort ...

Pieter Boot.
Particuliere collectie

Omstreeks half mei kwam bij de familie Boot een bericht van het Rode Kruis binnen, dat de heer Boot gesneuveld was.

Typerend voor de dan heersende verwarring toont de aanhef van de brief. Deze was gericht aan de heer Boot in plaats van aan de weduwe. De hele familie had er tot dat moment totaal geen erg in dat hij bij de gevechten was betrokken. Men leefde in de veronderstelling dat hij op zijn oorspronkelijke standplaats was gebleven. De heer Boot werd aanvankelijk begraven in Loosduinen, later op de Algemene Begraafplaats in Den Haag en na de oorlog bijgezet op het ereveld Grebbeberg.

Op verschillende plaatsen is Pieter Boot op herdenkingsplaquettes vermeld: bij het Crematorium Ockenburg, bij Het Haagsche Schouw en op het Sijtwendemonument. Voorts zijn er vermeldingen op de grafzerk op de Algemene Begraafplaats in Den Haag en op de grafzerk op de Grebbeberg.

Brief van het Rode Kruis met vermelding Van Boots overlijden.

Particuliere collectie

Behalve Pieter Boot zijn van de 22ste Depotcompagnie bewakingstroepen nog 23 andere militairen gesneuveld of aan de opgelopen verwondingen overleden bij de verdediging van het vliegveld Ockenburg.

Postuum is de heer Boot na de oorlog onderscheiden met de Bronzen Leeuw. Mevrouw Boot en haar zoon Erik hebben deze onderscheiding in ontvangst genomen van de toenmalige minister van Oorlog, mr. W.F. Schokking. Op 5 februari 1946 heeft Koningin Wilhelmina nog een brief met rouwbeklag gezonden aan mevrouw Boot.

Het leven in de oorlogsjaren ging met alle problemen van dien gewoon door. Bewondering werd uitgesproken over de wijze waarop mevrouw Boot door de moeilijke jaren heen kwam met een minimaal pensioen (van f 850,- per jaar en f 300,- voor ieder kind per jaar) en drie opgroeiende zonen, waarvan de oudste twee de leeftijd hadden om opgepakt te worden om in Duitsland te werk gesteld te worden. Weliswaar had de oudste zoon een Ausweis omdat hij zogenaamd werkzaam was in de voedselproductie. Maar tegen het eind van de bezetting pakten de Duitsers iedereen op als dwangarbeider. De zonen voorkwamen dit door onder te duiken. In het huis was boven de suiteschuifdeuren een ruimte. In de bovenliggende kamer werd een luik gemaakt zodat de broers in voorkomende gevallen in die ruimte konden kruipen. Tijdens een razzia begin 1945 kwam een lid van de Grüne Polizei aan de deur voor controle. Mevrouw Boot zei dat ze druk bezig was met de was van drie kleine kinderen, waarbij gesuggereerd werd dat Erik (toen 14 jaar), die ook bij de deur stond, de oudste was. Onderwijl lagen de twee oudere broers boven in hun schuilplaats. Aan de kapstok hingen ter camouflage kinderkleertjes. De militair toonde begrip en zei gekscherend dat hij beter haar kon helpen in plaats van controleren. Daarna ging hij weg.

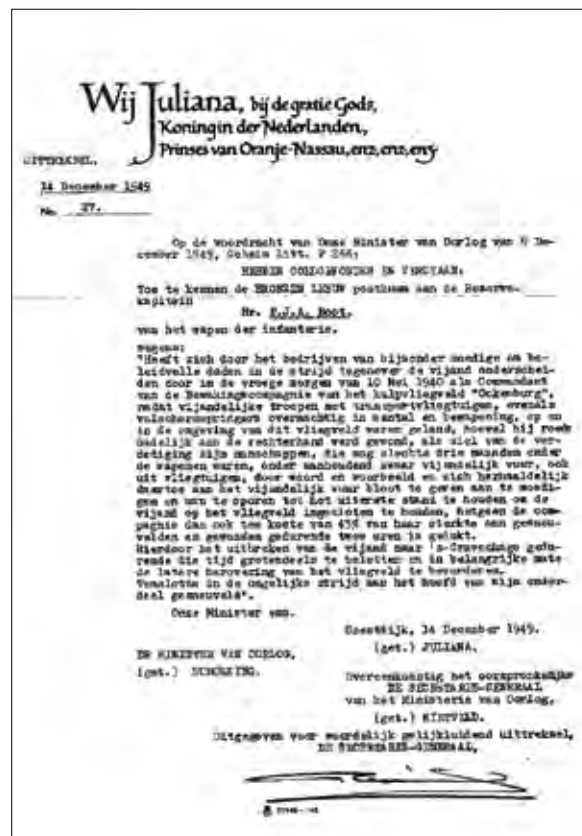
Erik Boot put nog verder uit zijn herinneringen aan de oorlog. Hij zat tijdens deze periode op de lagere school aan de Elsbergstraat. Daar zat ook een Joods meisje, Philine Jacobson (05-05-1931), uit de Dr. Beguinlaan 14. Zij vertelde tijdens een zwemuurtje in het openlucht-

zwembad van Voorburg in het voorjaar van 1942 haar klasgenootjes over bedreigende berichten omtrent wegvoering van Joden, welke zij geloofde. Zij trachtten haar gerust te stellen door te zeggen dat het vast niet zo'n vaart zou lopen. Een paar dagen later was zij afgevoerd. Zij en haar ouders zijn op 7 december 1942 in Auschwitz omgekomen. Erg aangrijpend.

Het gezin Jacobson woonde aan de Dr. Beguinlaan 14 te Voorburg en bestond uit: Isaac Jacobson, gezinshoofd (Den Haag 8-7-1878), Susanna Jacobson-Pool, echtgenote (Rotterdam 21-9-1903) Philine Jacobson, dochter (Amsterdam 5-5-193), allen omgekomen in Auschwitz op 7-12-1942 (zie ook p. 36-37).

Een buurjongen, Johan (Joop) Albertus Holtes (03-03-1924) werd op 14-02-1945 op de vlucht doodgeschoten. Helder voor Eriks geest staan het bombardement van Rotterdam in mei 1940, het neerstorten van een Engelse bommenwerper achter de begraafplaats aan de Rode-laan, het gebruik van het majo kacheltje, het bombardement van het Bezuidenhout op 3 maart 1945 en de voedseldropping eind april 1945. Hij weet nog te vertellen dat het neergestorte vliegtuig, een Bristol Blenheim, een toeristisch object was geworden. Vooral voor de jeugd die allerlei 'schatten' uit het vliegtuig sloopte.

Moeder Boot-Ballego is op 26 augustus 1991 op 90-jarige leeftijd overleden. Al die jaren heeft deze sterke vrouw aan de Laan van Leeuwensteyn gewoond. Als saillant detail is nog te vermelden dat bij een recent bezoek door

Brief met voorstel tot toekenning van de Willmsorde aan Boot (nadien omgezet in Orde van de Bronzen Leeuw).
Particuliere collectie

Postume toekenning van de Bronzen Leeuw aan Pieter Boot, december 1949.
Particuliere collectie

de dochter van Erik Boot aan het voormalige woonhuis door de nieuwe eigenaren werd verteld dat zij toevallig de schuilplaats van de broers Boot hadden ontdekt en daarbij de matrassen, waarop zij tijdens de onderduikperiode lagen, hadden gevonden.

Op p. 161 is afgebeeld een brief van de chef van het hoofdregelingsbureau over een voorstel tot benoeming van Pieter Boot tot Ridder van de Militaire Willemsorde (welke benoeming na de oorlog als hoogste onderscheiding is veranderd in toekenning van de Bronzen Leeuw).

Boelie van Dieren Bijvoet.

Bron: bijvoet.org

Hr. Ms. Jan van Amstel, 1937.

Bron: wikipedia.org

Marinus Renardus van Kooij.

Bron: marinematens.com

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Antonius Johannes van Dieren Bijvoet	Utrecht	1-9-1919	Cherbourg (Fr)	28-10-1943	24

Antonius van Dieren Bijvoet (Boelie genoemd) was een telg uit een geslacht van bierbrouwers. Zijn vader is in 1932 overleden. Moeder en zus woonden in Voorburg, Laan van Nieuw-Oosteinde 242.

Boelie ontwikkelde zich tot luitenant ter zee 2de klasse en werd later in de oorlog als reserve luitenant 1ste klasse gedetacheerd bij 320 Dutch Squadron van de Royal Air Force, waar hij verscheidene missies uitvoerde. Bij hetzelfde squadron vocht ook Willem J. Ritte (zie p. 165).

Op 28 oktober 1943 had een escadrille van 6 Mitchell bommenwerpers, waarvan de Mitchell FR174 door Boelie van Dieren Bijvoet werd gevlogen, opdracht de haven van Cherbourg te bombarderen. Deze bommenwerpers werden geëscorteerd door ongeveer 60 Spitfires.

Het luchtafweer was intens en het duurde niet lang of de Mitchell FR174 kreeg een voltreffer en stortte nabij Cherbourg brandend neer. De hele driekoppige bemanning (een officier-zeewaarnemer, een vliegtuigschutter en luitenant Boelie van Dieren Bijvoet) sneuvelde.

Boelie is begraven op het ereveld Orry-la-Ville, net boven Parijs. Op deze begraafplaats bevinden zich onder andere 114 graven van Nederlandse soldaten die omkwamen in Frankrijk.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Pieter Eijgenraam	Veur	8-9-1920	Ockenburg	10-5-1940	19

Pieter Eijgenraam, in het dagelijks leven bloemist, diende als dienstplichtig soldaat bij het Regiment Grenadiers. Hij sneuvelde bij de gevechten om het vliegveld Ockenburg op 10 mei 1940 tijdens een patrouille. Eijgenraam kreeg tijdens gevechten voorafgaande aan de tegenaanval, nadat de Duitsers het vliegveld gedeels hadden veroverd, aan het einde van de Laan van Meerdervoort bij Loosduinen de opdracht een sprong naar voren te maken. Hoewel hij door twee duinruggen gedekt was, werd hij toch getroffen en overleed als gevolg van bloedverlies na het wegschieten van een van zijn voeten.

Pieter is begraven op het Militair Erehof op de Gemeentelijke Begraafplaats aan de Kerkhoflaan in Den Haag. Daar is hij ook vermeld op een monument.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Theo Marinus Hürchner	Batavia	4-9-1918	Flossenbürg	11-11-1944	25

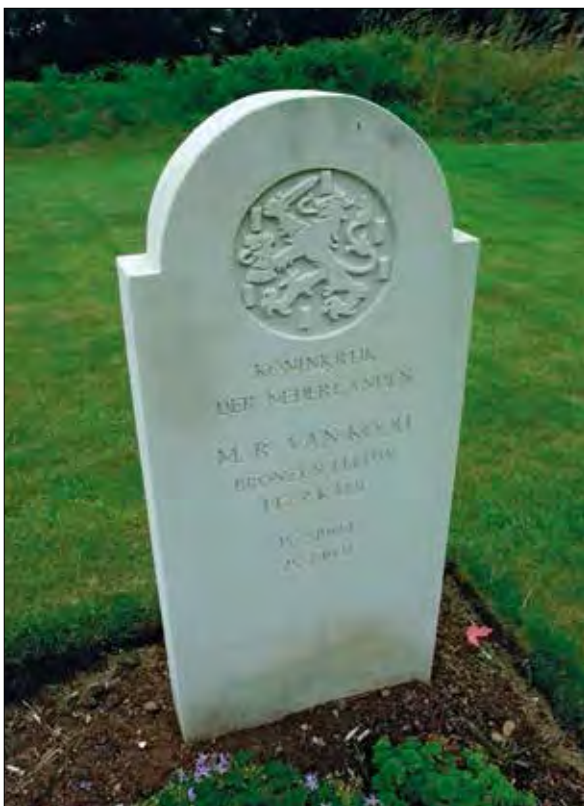
Theo Hürchner had als militair de rang van vaandrig. Hij kwam uit een familie die zich vooral in Nederlands-Indië en in Australië heeft gevestigd. Zelf woonde hij in Voorburg, Hooge Weidelaan 10.

Op de website van de Oorlogsgravenstichting wordt hij geschaard onder de categorie van de Engelandvaarders. Hij heeft geprobeerd aan het oorlogsgeweld te ontkomen door uit Nederland te vertrekken. Hij staat op een lijst van vluchtelingen die tijdens de oorlog geregistreerd zijn bij de Zwitserse grens bij Genève. Blijkbaar heeft hij getracht naar Zwitserland te ontkomen. Volgens een genealogie-site van de Hürchners zou hij in 1941 zijn getrouwd.

Theo is als krijgsgevangene overleden in het concentratiekamp Flossenbürg, gelegen in Zuid-Duitsland (Beieren). Hij is niet vermeld op de Erelijst der Gevallen, waarin vrijwel alle militaire slachtoffers zijn opgenomen.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Teunis de Kock	Den Haag	11-2-1920	Straat Madura	9-3-1942	22

Teunis de Kock was na een korte loopbaan als bankwerker sinds 1938 matroos 1ste klasse bij de Koninklijke Marine. Hij had een opleiding genoten op het opleidingschip 'Noord-Brabant' in Vlissingen. Zijn ouders woonden in de Noordenburglaan 18, Voorburg. Teunis is omgekomen aan boord van de Hr. Ms. Jan van Amstel. Deze mijnenveger werd, bij een ontsnappingspoging op weg naar Australië, in de avond van 8 maart 1942 gespot door een Japanse torpedobootjager die het vuur opende en de Jan van Amstel in de Straat van Madura in het noordoosten van Java tot zinken bracht. Bij deze aanval kwamen behalve Teunis de Kock nog 22 manschappen om het leven.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Marinus Renardus van Kooij	Amsterdam	15-2-1904	Carew (Wales)	25-2-1941	27

Marinus Renardus van Kooij was getrouwd met A.Th. Roodenburg. Het echtpaar kreeg drie kinderen, Robby, Thea (1937) en Marius (1939). Bij de geboorte van Thea woonde het gezin in Voorburg op de Laan van Nieuw Oosteinde 21, maar al vóór de geboorte van Marius in 1939 is het gezin verhuisd naar Parkweg 172.

Marinus was radio-telegrafist bij de KLM, maar diende in de oorlog bij de Koninklijke Marine Reserve (KMR) als Officier-waarnemer in de rang van luitenant ter zee 2de klasse. Hij had voor de oorlog een vliegopleiding gekregen en kwam zodoende in de oorlog al gauw terecht bij de Marine Luchtvaartdienst.

In 1940 is hij onderscheiden met de Bronzen Leeuw voor 'uitstekende daden in tijd van oorlog tegenover de vijand voor het Vaderland bedreven op 10 mei 1940'.

Vanaf oktober 1940 maakte Marinus deel uit van 320 Dutch Squadron. Het 320 Dutch Squadron RAF was een maritiem squadron dat op 1 juni 1940 werd opgericht als onderdeel van de Britse Royal Air Force. Aanvankelijk werden Fokkertoestellen ingezet, later Ansons, Hudsons en tenslotte Mitchells. Het squadron werd bemand door Nederlands personeel.

Op de dag dat hij verongelukte was Marinus vliegtuigcommandant tevens waarnemer / navigatie-officier van een Lockheed-Hudson bommenwerper met de naam T 9364 Ypenburg. Dit toestel was drie dagen eerder afgeleverd bij het 320 Squadron.

In de ochtend van 25 februari 1941 startte de Hudson-Ypenburg om 07.10 uur met vijf man aan boord in volle duisternis vanaf vliegbasis Carew Cheriton in Wales om een konvooi van 43 schepen op weg naar Gibraltar te escorteren en zo te beschermen tegen vijandelijke aanvallen. Het toestel voerde drie bommen mee; de weersomstandigheden waren overwegend gunstig maar die nacht had het hard gevoren. Er was veel ijsvorming opgetreden op romp en vleugels. Het ijs was vooraf niet

Marinus Renardus van Kooij.
Bron: nl.tracesofwar.com

Maritiem patrouillevliegtuig 'Ypenburg'. Foto gemaakt op 21 februari 1942 op Carew Cheriton.

Bron: maritiemdigitaal.nl

Grafsteen M.R. van Kooij, St. Mary's Church, Carew Cheriton, Pembrokeshire, Wales.

Bron: ipernity.com

voldoende verwijderd, waardoor het vliegtuig niet snel genoeg kon stijgen om de gebouwen die aan het einde van de toch al korte startbaan stonden, onder zich te laten. De Ypenburg botste tegen een van de bouwsels die als hangar dienden en er volgde een explosie. Vier van de vijf bemanningsleden, waaronder commandant Marinus van Kooij, kwamen om. Alleen de piloot overleefde de crash.

De vier verongelukten zijn begraven op het kerkhof Carew Saint Mary New in Carew Cheriton, Wales. Marinus Renardus van Kooij wordt (nog) niet genoemd op het monument in Park Sijtwende.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Nicolaas van der Kruk	Voorburg	10-10-1920	Ypenburg	10-5-1940	19

*Nico van der Kruk.
Collectie Piet van der Kruk*

*Nico en Catrien, circa 1938.
Collectie Piet van der Kruk*

*Straatnaambord in de wijk
Ypenburg.
Foto Piet van der Kruk*

Nico van der Kruk werd in 1920 geboren als enige zoon van drankenhandelaar Adriaan van der Kruk die in de Willemstraat 3 in Voorburg-West een slijterij en wijnhandel had.

Nico volgde het lager onderwijs op de Delflandsche School aan de Prinses Mariannelaan en de hbs in Delft.

Na de dagopleiding 'Schoevers' kreeg hij in 1939 werk op het kantoor van de BPM in Den Haag. Eigenlijk wilde hij vlieger worden. Daarom zat hij nog een blauwe maandag op de Nationale Luchtvaartschool op het Vliegveld Ypenburg.

In 1938 verloofde hij zich met Catrien Meijer, Prinses Mariannelaan 51, drie minuten lopen van hem vandaan. Haar ouders hadden een drogisterij aan het Spui 156 in Den Haag.

In februari 1940 werd Nico opgeroepen voor zijn militaire dienstdienst. Toen de oorlog uitbrak was hij nog rekrut in de Haagse Alexanderkazerne waar hij was ondergebracht bij de 4de Compagnie van het 4de Depot Bataljon Infanterie. De nauwelijks getrainde, maar hoog gemotiveerde militairen werden ingezet bij de verdediging van Vliegveld Ypenburg. Op 10 mei 1945 kregen ze opdracht om een tegenaanval in te zetten tegen de Duitse paratroepen die het vliegveld deels hadden ver-

overd. Hun bewapening bestond uit mitrailleurs, maar de rekruten hadden nog onvoldoende ervaring in dekking en sluipen. In deze ongelijke, felle strijd heeft ook Nico van der Kruk na een schotwond het leven gelaten. De gesneuvelden werden met vrachtwagens van het Rode Kruis weggehaald. Na vier dagen kreeg vader Adriaan van der Kruk, die naar de kazerne in Den Haag was gegaan, desgevraagd te horen dat zijn zoon Nico vier dagen eerder gesneuveld was. Toen hij met het droeve bericht in Voorburg thuiskwam kon hij alleen maar de woorden 'oorlog is oorlog' uitbrengen.

Nico is begraven op de begraafplaats aan de Churchilllaan in Rijswijk, waar hij naast andere gesneuvelde militairen een laatste rustplaats kreeg.

Op de grond waar Nico is gesneuveld, in de huidige Haagse wijk Ypenburg, is inmiddels een straat met de naam 'Van der Krukwater' naar hem vernoemd.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Douwe Mulder	Wonsradeel	13-12-1920	Sassenheim	10-5-1940	19

Douwe Mulder, boerenknecht, was in 1940 dienstplichtig soldaat bij het 1ste Bataljon 9de Regiment Infanterie. Zijn laatst bekende adres is Van Heurnstraat 144, Voorburg.

Tijdens de verplaatsing van militairen van het bataljon per particuliere bus werd de colonne op de eerste oorlogsdag aangevallen door een Duitse bommenwerper. Dit gebeurde nabij de Postbrug, op de grens van Sassenheim

en Oegstgeest. Zestien militairen en de burgerchauffeur werden direct gedood; een groter aantal militairen raakte gewond, waarvan er vijf later zijn overleden. Onder de direct getroffen bevond zich soldaat Douwe Mulder. Hij werd aanvankelijk met tien andere slachtoffers begraven in een bomkrater bij de plek des onheils.

In maart 1973 is hij herbegraven op het militair ereveld Grebbeberg te Rhenen.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Christianus Theodorus Nieuwveen	Leiden	17-6-1919	Leusden	24-9-1944	25

Christianus Nieuwveen werd geboren in Leiden. Hij zal de oudste zoon zijn geweest van de ouders Cornelis Johannes Nieuwveen en Johanna Sophia Buil die in september 1918 in Lisse zijn getrouwd. Zijn vader was in januari van dat jaar weduwnaar geworden.

In 1937 vestigde Christianus zich als tuindersknecht in Stompwijk, Dr. Van Noortstraat 65. Volgens de persoonskaart in het gemeentearchief werd hem in september 1941 een persoonsbewijs uitgereikt.

Over Christianus is verder weinig bekend. Hij komt niet voor op de Erelijst der Gevallen, waarin vrijwel alle gesneuvelde militairen zijn vermeld.

Volgens informatie van Kamp Amersfoort is hij op 24 september 1944 met negen andere burgers als represaillemaatregel gefusilleerd. De Oorlogsgravenstichting ziet in hem een burgerslachtoffer.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Willem Jacobus Ritte	Haarlem	4-6-1913	Noordzee	30-7-1943	30

Willem Ritte woonde aan de Broekslootkade 1. Hij trouwde in 1939 in Batavia met A.E.J. van Nijnatten. Tijdens de oorlog diende hij als luitenant (officier-vlieger) bij de Koninklijke Marine en maakte deel uit van het 320 B Squadron van de Royal Air Force dat van maart 1943 tot september 1943 gestationeerd was in Norfolk. Ook A.J. Van Dieren Bijvoet (p. 162) maakte deel uit van dit squadron.

*Uitgebrande bus met militairen, getroffen door een bombardement op de grens van Sassenheim en Oegstgeest.
Bron: noordelingen.nl*

*Grafsteen C.T. Nieuwveen, ereveld Loenen.
Bron: oorlogsbronnen.nl*

*Familie van der Kruk voor de winkel in de Willemstraat 3, rechts Nico van der Kruk, circa 1939.
Collectie Piet van der Kruk*

Luitenant Ritte is als officier-waarnemer onderscheiden met het 'Bronzen Kruis met Eervolle Vermelding' en het Britse 'Distinguished Flying Cross' voor een geheime en gevaarlijke militaire operatie, uitgevoerd op 15/16 oktober 1940.

De missie had tot doel vanuit Engeland met een Fokker-watervliegtuig naar het bezette Nederland te vliegen en een vijftal bekende Nederlandse geheim agenten en verzetsstrijders op de halen die zich in een bootje op het Friese Tjeukemeer bevonden. Het ging om Lodo van Hamel, Hans Hers, Jean Mesritz, Marion Smit en prof. dr. Lourens Baas Becking.

Een dag eerder had de Fokker al een poging gewaagd om de mensen op te pikken, maar door dikke mist kon het toestel niet landen. Vanwege deze eerdere poging waren de Duitsers echter gewaarschuwd. Ze ontdekten het bootje met de Nederlanders op het meer en namen hen gevangen. Vervolgens brachten ze het bootje naar het midden van het meer.

Toen de Fokker het bootje benaderde en op het water wilde landen, openden de Duitsers van verschillende kanten het vuur. De bemanning van de Fokker beantwoordde het vuur met de boordmitrailleur en slaagde erin zigzaggend over het meer te ontsnappen. Met veertig schotgaten in de romp en twee licht gewonde bemanningsleden kon het toestel, gevlogen door luitenant ter zee Hije Schaper, terugkeren naar de basis in Engeland. De Duitsers verloren bij deze actie tien soldaten.

Hije Schaper was afkomstig uit Joure. Hij was bekend met de plaatselijke topografie en had ervaring met het landen bij nacht zonder licht. Schaper werd later voor zijn actie onderscheiden met de Militaire Willemsorde. Na de oorlog werd hij Chef Luchtmachtstaf (van 1 november 1954 tot 1 december 1961) en staatssecretaris van Defensie, belast met aangelegenheden betreffende de Koninklijke Luchtmacht (van 22 juni 1966 tot 5 april 1967).

Bijna drie jaar later is Willem Ritte omgekomen toen zijn vier maanden oude Mitchell FR144 op 30 juli 1943 boven de Noordzee neerstortte. Tijdens een met vijf toestellen in formatie gevlogen Air-Sea-Rescue-missie vanaf de Britse basis Methwold stortte het toestel van grote

hoogte benoorden Vlieland in de Noordzee. Er werd geen spoor meer van de vijf inzittenden gevonden.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Johannes Romijn	Barneveld	6-7-1906	Werkendam	11-05-1940	33
Hendrik Willem de Vries Danil	Den Haag	12-7-1909	Werkendam	11-5-1940	30

Jan Romijn, machine-houtbewerker, en Henk de Vries Danil, bleker, woonden beiden in Leidschendam, Broekweg 67, respectievelijk Broekweg 182. In mei 1940 dienden zij als helper in de rang van vrijwillig soldaat bij het onderdeel 2de Roode Kruis Compagnie bij de Koninklijke Landmacht.

Op 11 mei 1940 bevonden zij zich op de Merwede aan boord van de M.S. 'Actinia', een binnenvaartschip dat na vordering door het Nederlandse leger was omgebouwd tot noodhospitaal voor gewonde militairen (Rode-Kruisschip).

Het schip zou in Sliedrecht gewonden van de Grebbe-linie ophalen om hen naar ziekenhuizen in het westen van het land te brengen. Op 11 mei 's ochtends bleken er in Sliedrecht echter geen gewonden te zijn. Daarop zette het weer koers naar Amsterdam. Het was een stralende dag en door het oorlogsgeweld was er geen waterverkeer op de Merwede. Wel vloog er een Duits vliegtuig dat rond 12 uur 'iets' in het water liet vallen. Later bleek het een magnetische mijn te zijn.

Om drie uur in de middag liep het 80 ton metende schip bij Werkendam op de mijn en zonk snel. Van de zestien soldaten, allen vrijwillige hulpverleners, zijn er negen omgekomen. Ook de schipper kwam om. Onder de slachtoffers bevonden zich de beide mannen uit Leidschendam.

Het lichaam van Henk de Vries Danil werd op 21 mei 1940 gevonden te Boven Hardinxveld, dat van Jan Romijn pas op 9 augustus 1940 te Sliedrecht.

Beide mannen worden herdacht op een gedenksteen van het Rode Kruis in Sliedrecht en op een plaquette in het Rode-Kruisgebouw in Den Haag.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Joseph Johannes Mathys Sterkenburg	Den Haag	19-3-1900	Italië	5-8-1943	43

Joseph Johan Matthijs (Joop) Sterkenburg werd op 9 maart 1900 geboren in Den Haag. Het leven op zee en bij de marine trok hem al op jonge leeftijd. Hij kreeg een opleiding tot marine-officier en verbleef als adelborst tussen 1921 en 1923 in Nederlands-Indië. Hij doorliep de verschillende militaire rangen: luitenant ter zee (Ltz) 3de klasse in 1921, Ltz 2de kl. in 1923, Ltz 1ste kl. in 1932. In 1932 trouwt Joop in Maassluis met Ida Dirkwager. Het jonge gezin vestigt zich in Hellevoetsluis. Hier wordt zoon Thijs geboren.

Rond 1936 verhuist het gezin naar Voorburg, Laan van Leeuwestejn 5, waar dochter Florrie het levenslicht ziet. In het Adresboek '38/'39 staat alleen mevr. Ida D.E. Sterkenburg-Dirkwager vermeld op het adres Laan van Leeuwenstejn 5. Haar man was al eerder vertrokken naar Soerabaja in Nederlands-Indië, waar een Marinebasis was. De rest van de familie volgde hem in 1938. Als in oktober 1940 zoontje Johan wordt geboren, is het gezin compleet.

Nederlands-Indië

In augustus 1942 wordt Joop Sterkenburg bevorderd tot kapitein-luitenant ter zee, een rang die vergelijkbaar is met luitenant-kolonel bij de andere onderdelen van de krijgsmacht.

In maart van hetzelfde jaar wordt Nederlands-Indië door Japan bezet. Enkele dagen eerder heeft Sterkenburg met een vliegtuig Ceylon weten te bereiken en kan nu niet meer naar huis terug. Moeder Ida belandt met haar drie kinderen in een Jappenkamp in Bandoeng. Kleine Johan was astmatisch en had niet genoeg weerstand. Hij is uiteindelijk in het kamp aan difterie overleden.

Vader Sterkenburg wordt direct na de capitulatie van Nederlands-Indië vanuit Ceylon ingezet bij de geallieerde oorlogspanning. Nederlandse schepen beschermen konvoeien van de koopvaardij of maken deel

uit van eskaders met Amerikanen of Engelsen.

Op 25 april 1943 wordt Sterkenburg benoemd tot commandant van de Hr. Ms. kanonneerboot Soemba. Dit legendarische schip zou samen met de vergelijkbare Hr. Ms. Flores aan veel geallieerde operaties deelnemen en zo de bijnaam 'terrible twins' verdienen.

Een voltreffer op de brug

In de zomer van 1943 worden de Soemba en de Flores ingezet om de geallieerde troepen te ondersteunen bij de landing op Sicilië. Door de relatief geringe diepgang konden deze schepen dicht bij de kust komen en zo Duitse stellingen onder vuur nemen.

Op 5 augustus 1943 nadert de Soemba vanuit het oosten de Siciliaanse kust als het schip onverwacht ten noorden van Catania vanaf het eiland onder vuur wordt genomen. Sterkenburg geeft bevel het schip in een gunstiger positie te manoeuvreren om de aanval te kunnen beantwoorden.

Een getuigenverslag beschrijft wat er gebeurde: 'Het volgende vijandelijke salvo viel zodanig, dat een voltreffer de brug vernielde, precies waar kapitein-luitenant ter zee Sterkenburg zich meestal bevond, aan stuurboord tussen stuurrad en telegraaf.

Enkele seconden tevoren had de commandant de order gegeven de brug te verlaten en naar de commandotoren te gaan. Hij ging zelf het laatst en zou juist van de brug

Gezin Sterkenburg in Soerabaja, jan.1940. Particuliere collectie

Hr.Ms. Soemba. Internetafbeelding

afstappen toen de noodlottige granaat insloeg. De commandant werd dientengevolge het zwaarst gewond, hij werd door een groot aantal scherven in de rug getroffen'.

Behalve de commandant zijn er nog drie gewonden. Sterkenburg is volledig bij kennis en draagt nog zelf het commando over aan waarnemend commandant Luitenant ter zee A. van Miert. Verder geeft hij aanwijzingen voor hulp aan de andere getroffenen. Maar de terugreis naar de haven duurt te lang. Eenmaal aan de wal wordt het bloedverlies hem fataal en op weg naar het veldhospitaal bezijkt hij aan zijn verwondingen. Hij is 43 jaar geworden.

Hij wordt aanvankelijk begraven in een fraaie houten kist, gemaakt door zijn manschappen. Een aantal bemanningsleden wordt aangewezen om als corvee de kuil te graven. Er wordt een sober houten kruis geplaatst. Momenteel rust Joop Sterkenburg, samen met zijn zoon-tje Johan, op het Britse militaire kerkhof in Syracuse, Sicilië.

Postuum is aan Sterkenburg de Bronzen Leeuw uitgereikt, een onderscheiding voor militairen die zich hebben onderscheiden door bijzonder moedige en beleidvolle daden in de strijd tegen de vijand. Moeder Ida, zoon Thijs en dochter Florrie hebben de Japenkampen overleefd.

Kruis op het graf van Sterkenburg.

Foto particuliere collectie

Graf van Joop Sterkenburg te Syracuse, Sicilië.

Bron: eenlevenverloren.nl

Grafsteen C.J. Uphus, ereveld Grebbeberg.

Bron: mei1940.nl

Plaquette ter nagedachtenis aan J.J.M. Sterkenburg, aanvankelijk geplaatst op de brug van de Soemba, nu in het Marinemuseum in Den Helder.

Bron: internet

Naam	Geb.pl.	Geb.dat	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Cornelis Johannes Uphus	Stompwijk	30-3-1920	Leiden	12-5-1940	20

Cornelis Uphus was de oudste zoon uit het gezin met zes kinderen van Jan Uphus, boerenarbeider, die op het Westeinde 110, Voorburg woonde.

Cornelis was dienstplichtig soldaat bij de Koninklijke Landmacht. Hij maakte deel uit van een eenheid die Vliegveld Valkenburg moest beschermen tegen een Duitse aanval. Als zodanig was hij ingedeeld bij de 1ste Compagnie van het IIIde Bataljon uit het 4de Infanterieregiment (1-III-4 R.I.).

Bij de Stafcompagnie van hetzelfde bataljon vocht ook sergeant H.C.A. Uijttenhout, die direct hierna in dit boek wordt beschreven.

Tussen 04.00 uur en 06.00 uur op 10 mei 1940 is Cornelis bij de verdediging tegen de Duitse overmacht op Vliegveld Valkenburg ernstig gewond geraakt en naar de Sint-Annakliniek in Leiden overgebracht. Daar overleed hij aan zijn verwondingen op 12 mei, eerste pinksterdag 1940, om 02.00 uur. Aanvankelijk werd hij begraven bij het Groene Kerkje te Oegstgeest. In 1970 is hij herbegraven op het ereveld Grebbeberg te Rhenen.

Een oom van Cor Uphus, ook Cor geheten, was melkhandelaar aan de Waalhofflaan 2, Voorburg. Hij is omgekomen bij het bombardement op het Bezuidenhout (zie p. 133).

Naam	Geb.pl.	Geb.dat	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Hendrikus Cornelis Arnoldus Uijttenhout	Den Haag	30-4-1913	Vliegveld Valkenburg	11-5-1940	27

Dienstplichtig sergeant Hendrikus Cornelis Arnoldus Uijttenhout was de oom van Henk Uijttenhout jr. Deze laatste is mijn (Nelleke Koks) gesprekspartner, die aan de hand van foto's, documenten en de schaarse, mondelinge overlevering een beeld van zijn gesneuvelde oom zal helpen schetsen.

De verhalen over de noodlottige en vroege dood – Henk was nog maar 27 jaar – kreeg Henk jr. niet te horen van zijn vader. Die heeft er nooit een woord over kunnen spreken; het gemis moet te heftig zijn geweest. Hij verloor niet alleen een broer, maar ook zijn allerbeste kameraad. Henk jr., als eerste stamhouder naar zijn oom vernoemd, kent de geschiedenis eigenlijk alleen van de verhalen die door zijn grootvader en zijn tante werden verteld over zijn oom en het leven en de gebeurtenissen tijdens de oorlog.

Wat gebeurde er met Henk Uijttenhout op die catastrofale eerste oorlogsdagen van mei 1940? Als dienstplichtig sergeant van de 3de compagnie SC2-3-111-4 R.I. had Henk op 8 en 9 mei aanvankelijk genoten van een paar verlofdagen thuis. We kunnen dit afleiden uit de verlofpas, die bewaard is gebleven.

De ernst van een dreigende oorlog was er, maar drong niet steeds tot elke Nederlander door. Naast de verplichte mobilisatie en oefeningen was er ook behoefte aan ontspanning, getuige het vrolijke groepje infanteristen op de foto, vlak voordat het noodlot toesloeg.

Weer terug van verlof was Henk al snel betrokken bij het zware gevecht dat was ontstaan rond het vliegveld Valkenburg. De Slag om de Residentie was begonnen. Op het vliegveld waren op de vroege morgen van 10 mei 1940 Duitse parachutisten en 55 vliegtuigen geland. Er kwamen circa 1.000 man van het elitebataljon 'Herman

*Henk in de zeilboot 1939.
Particuliere collectie*

*Verlofpas en retourkaartje
openbaar vervoer, mei 1940.
Particuliere collectie*

*Groepje infanteristen april
1940; Henk Uijttenhout geheel
links.
Particuliere collectie*

Göring' in de richting van het dorp. Tijdens de hevige schermutselingen werd Henk krijgsgevangen gemaakt en tezamen met een aantal andere militairen gevangen gezet in de kerk. De kerktoren was een militaire uitkijkpost en daarmee doelwit van de Nederlandse artillerie, die vanuit Katwijk de toren trachtte te vernietigen. De toren werd niet geraakt, maar de kerk en het dorp werden zwaar beschadigd met vele doden en gewonden tot gevolg.

*Getroffen Kerk te Katwijk.
Particuliere Collectie*

*Bericht van overlijden Rode
Kruis.
Particuliere Collectie*

Henk zat met anderen tussen de banken en raakte, als achterste in de rij, ernstig aan zijn hoofd gewond door een artilleriegranaat. Hij werd nog wel verzorgd door dames van het Rode Kruis, maar de verwondingen waren te ernstig. De volgende dag stierf Henk; het was 11 mei 1940. Omdat er geen verbinding was met thuis, bleef de familie lange tijd in onzekerheid over de loop van de gebeurtenissen. Zijn vader stuurde een wanhopige brief naar de pastoor van de Katholieke kerk in Katwijk a/d Rijn, met de vraag of men daar iets gehoord had over zijn zoon. Het bericht van zijn overlijden werd door het Rode Kruis op 28 juni 1940 aan zijn vader gezonden. Het overlijdensbericht vermeldde door de gebrekkige inlichtingen een andere overlijdensdatum: zondag 12 mei 1940 (Eerste Pinksterdag).

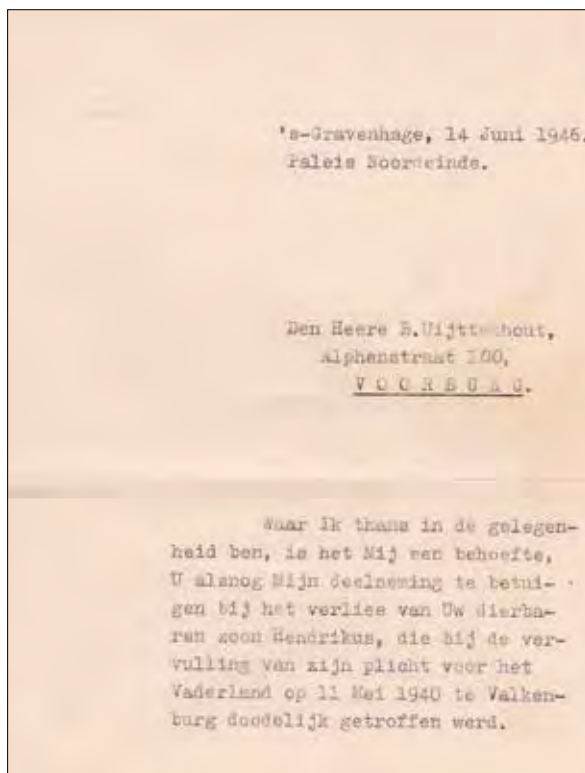
Henk werd tijdelijk begraven in de tuin van de pastorie bij de Kerk.

Wie was deze 27-jarige infanterist?

Henk was de zoon van Bernardus Uijttenhout, directeur van Drukkerij Die Haghe en van Geertruida Bodée. De drukkerij was gevestigd aan de Van Alphenstraat te Voorburg (zie ook 75 jaar middenstand in Voorburg-Noord, blz. 113). Henk had, zoals toen gebruikelijk was voor een patroonszoon, voor het drukkersvak gekozen en werkte – evenals zijn broer Gerard – als typograaf in het bedrijf van zijn vader. Zijn specialiteiten waren handzetten en ontwerpen. De broers zouden samen het bedrijf van hun vader voortzetten.

Henk had ongetwijfeld nog een mooi leven voor zich toen hij zijn militaire dienstplicht ging vervullen. Henk was een prettig ogende, jonge man, had een prima relatie met zijn familie, had goede vrienden en vriendinnen, voer vol passie in zijn fraaie boot, kortom het leven lachte hem toe.

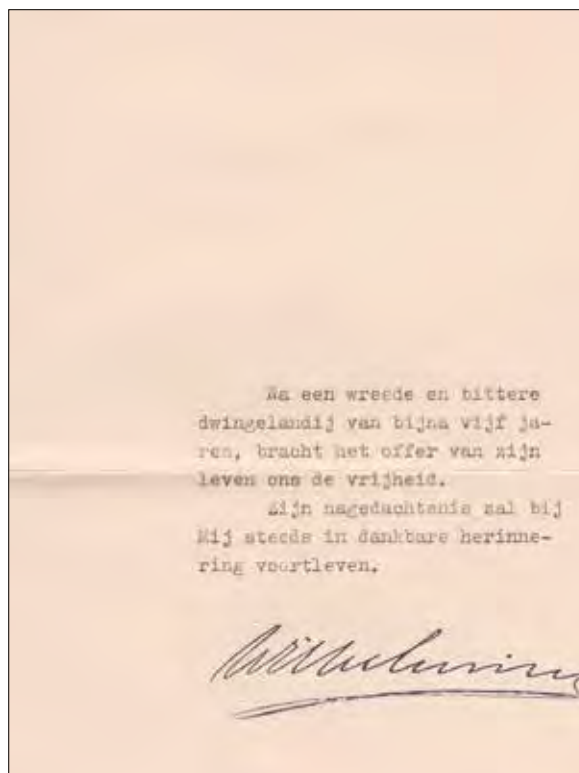
Geen wonder dat zijn dramatische en ontijdige dood zoveel indruk maakte. De familie heeft er veel aan gedaan om de herinnering aan hem levend te houden. In zijn ouderlijk huis hing in de eetkamer een ingelijst portret met onderscheiding aan de muur.

Na enkele maanden moest Gerard het opgegraven lichaam van zijn broer identificeren. Zijn vader heeft er toen voor gezorgd dat zijn herbegrafenis op gepaste wijze op het kerkhof van de St. Antoniuskerk in Katwijk heeft plaatsgevonden. Jaren later was er sprake van een erekerkhof naast de herbouwde kerk in Valkenburg. De eindeloze, emotionele correspondentie van de Oorlogsgravenstichting ten spijt, wilde de familie toch graag dat hij met zijn gesneuvelde kameraden werd herbegraven.

Vader zorgde er tevens voor dat de herdenkingsuitgave van de Vereniging van Oud-strijders van het 4de Regiment Infanterie geheel gratis en pico bello werd gedrukt, hetgeen aanleiding gaf tot dankbare woorden van het bestuur van de vereniging.

Al pratend over oom Henk schuift Henk jr. het fameuze Voorburgse verzetstegeltje over tafel. Het hing altijd

in de voorkamer naast de schoorsteen, als herinnering aan de vriendschap van de broers Uijttenhout met de gebroeders Henk en Wim van Elewout, beiden gesneuveld vanwege hun verzetsdaden. Er werd door de naaste familie wel gezegd dat Henk – als hij was blijven leven – samen met de Van Elewouts in het verzet zou hebben gezeten. Het is het inmiddels bekende tegeltje dat ook wordt genoemd in relatie tot de verzetslieden Van Elewout. Met dit kleine tegeltje (7,7 x 7,7 cm) lijk ik een origineel exemplaar in handen te hebben.

Die bijna kinderlijke tekst 'leer van 't vischje onder water, spartel rond maar houd je snater' gaf weer hoe men zich in de oorlog het beste kon gedragen. De bezetter moest gemeden worden. Het lijkt in schrijnende tegenstelling tot waar het in een oorlog werkelijk om gaat: een afschuwelijke, onmenselijke, zinloze moordpartij, waarvan helaas ook de veelbelovende en diep betreunde Henk Uijttenhout het slachtoffer is geworden.

*Brief van Koningin Wilhelmina.
Particuliere collectie*

Namens zijn oom nam Henk jr. als jonge jongen vele jaren deel aan de herdenking op de Dam. Zijn vader is nooit mee geweest. Henk heeft nog jaren met zijn vader met de boot gezeild op het Braassemmeer, vanuit Hoogmade. Door die boot hadden zijn ouders elkaar na de oorlog leren kennen.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Jacob Vonk	Leiden	21-10-1910	Naaldwijk	10-5-1940	29

Jacob (Jaap) Vonk is geboren in Leiden als zoon van een boekhandelaar. Na de verhuizing naar Voorburg wordt als beroep van zijn vader machinefabrikant vermeld. Jaap trouwde op 2 januari 1940 met Coba van Lonkhuijzen en woonde in de Laan van Haagvliet 1 (tot 1945 geheten: Oostenburgerdwarslaan 1).

Grafsteen J. Vonk, ereveld Grebbeberg.

Bron: hetverhaalbewaard.nl

Jaap Vonk.

Bron: hetverhaalbewaard.nl

Bij het uitbreken van de oorlog was hij reserve 1ste luitenant-vlieger-waarnemer van het Wapen der Militaire Luchtvaart en was gestationeerd bij de 3de Jachtvliegtuigenafdeling op Vliegveld Ypenburg. Deze afdeling beschikte over 11 gevechtsklare Douglas 8A-3N toestellen. In de vroege morgen van de 10de mei 1940 stonden de vliegtuigen op Ypenburg klaar voor een onmiddellijke start. Rond 03.55 uur stegen de toestellen op, op het laatst bemoeilijkt door het luchtbombardement van het vliegveld. Jaap Vonk vloog met piloot Harry W. Guijt in de Douglas 8A-3N nummer 382. Dit type vliegtuig was als jager geen partij voor de snellere en beter bewapende Messerschmitt-110. 'Ze werden binnen het uur als wilde eenden uit de lucht geschoten' zei een van de vliegers later. De patrouilleformatie moest worden verlaten en al vrij snel was het ieder voor zich. Vonk en Guijt slaagden er in één of twee Duitse toestellen neer te halen.

Maar daarna werd ook de Douglas 382 door Me-110 jagers neergeschoten. Hierbij kwam Jacob Vonk rond 04.20 uur om het leven. Zijn lichaam werd gevonden achter de kassen van een tuinder.

Vlieger Harry Guijt kon het vliegtuig per parachute verlaten. Beide vliegers zijn onderscheiden met het Vliegerkruis.

Jaap Vonk is begraven op het militair ereveld Grebbeberg te Rhenen.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Christiaan de Vries	Lemmer	16-1-1911	Achterveld	14-5-1940	29

Christiaan de Vries was drukker van beroep, begonnen in Lemmer, en later vertrokken naar Voorburg. Hij was een van de zes kinderen uit het gezin van H. de Vries. Christiaan diende als dienstplichtig korporaal bij het 1ste Regiment Huzaren van Sytzama.

Op 12 mei 1940 was de Duitse troepenmacht doorgedrongen op de Veluwe. Vanuit Barneveld werden door de bezetter verkenningen uitgevoerd richting Amersfoort. Bij de weg naar Achterveld kwam het 1ste Regiment Huzaren tijdens een verkenningso opdracht in botsing met de bezetter. In en rondom het dorp werd door verschillende groepen huzaren fel gevochten. Christiaan de

Vries is bij deze gevechten gesneuveld in de omgeving van de kerk van Achterveld. Het was een ongelijke strijd, waarbij 14 militairen van de afdeling van Christiaan om het leven zijn gekomen. Ongeveer zestig huzaren werden krijgsgevangen gemaakt

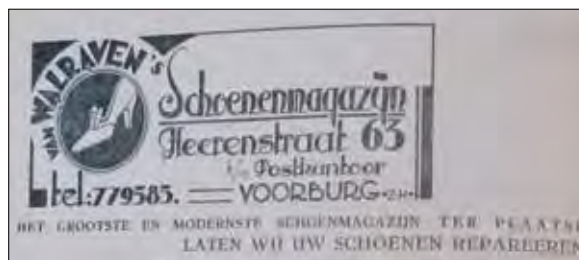
Christiaan de Vries is begraven op de (oude) algemene begraafplaats te Lemmer.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Willem van Walraven	Voorburg	23-5-1913	Grebbeberg	13-5-1940	26

Willem van Walraven was schoenmaker en schoenwinkelier. Hij woonde met zijn vrouw Petronella Wagner en twee zontjes, Benny en Wim, op de Parkweg 50 in Voorburg. Hij zal tot zijn oproep voor militaire dienst gewerkt hebben in de schoenzaak van zijn vader, Bernardus van Walraven, in de Herenstraat 63.

In de oorlog diende Willem als korporaal bij de Intendance, de afdeling die belast is met de verzorging van de persoonlijke uitrusting van de militairen.

Willem was betrokken bij de strijd om de Grebbeberg.

De Duitsers hadden de frontlinie aldaar doorbroken. Voor de tegenaanval moesten bataljons van elders komen. De nieuwe soldaten hebben lange marsen moeten afleggen om de Grebbeberg te bereiken. Toen ze daar aankwamen, waren ze door een tekort aan slaap en voedsel zeer vermoeid. Toch rukten ze op, vermoeid en met lood in de schoenen. Al snel liepen ze Duitse eenheden tegen het lijf. De Duitsers reageerden alert en openden het vuur. Daarbij sneuvelde ook schoenmaker Willem van Walraven, mogelijk door eigen vuur. Hoewel Van Walraven als korporaal-lederhersteller niet mee had hoeven vechten, had de commandant ook hem en vele andere non-combattanten meegenomen om voldoende mankracht te hebben. Tevergeefs. Een dag later capituleerde Nederland na het dreigement om na Rotterdam ook andere Nederlandse steden te bombarderen. Het lichaam van Willem van Walraven werd pas na de capitulatie, op 16 mei 1940 gevonden bij het Restaurant Rust Wat (nu: uitgaansgelegenheid Bollee).

Willem van Walraven is begraven op het militair ereveld Grebbeberg te Rhenen.

Vliegtuigtype waarmee Jaap Vonk vloog. Hij vloog in toestel nummer 382.

Bron: bhummel.dds.nl

*Voorburg,
Oostenburgerdwarslaan.
Bron: leidschendam-voorburg.
nl/Int/beeldenbank*

*Christiaan de Vriesstraat in
Lemmer, 1995.*

Bron: spanvis.nl

*Advertentie in Adresboek
Voorburg 1938/1939*

*Christiaan de Vries.
Bron: spanvis.nl*

Bemanningsleden van de koopvaardij

Naam	Geb.pl.	Geb.dat	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Anthonie van Abshoven	Voorburg	3-6-1901	Op zee a/b Tambour	26-9-1942	41

Anthonie van Abshoven was een zoon van Anthonie van Abshoven en Alida Blonk.

Anthonie was scheepskok op de Tambour, een oorspronkelijk Zweedse stoomboot die onder Panamese vlag voer.

Op 26 september 1942 om 12.25 uur werd de Tambour op weg van Paramaribo naar Trinidad aan stuurboordzijde getroffen door een Duitse torpedo (U-boot 175) en zonk binnen een minuut. De meeste bemanningsleden konden zich redden door overboord te springen. De volgende dag werden ze vanaf vloten door een Noors schip uit zee opgepikt. De gezagvoerder en zeven leden van de bemanning, onder wie kok Anthonie van Abshoven, zijn omgekomen. Hun lichamen zijn op zee gebleven.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Abraham Cornelis Bakker	Bergen op Zoom	08-11-1892	Kamp Kendari II (Alcol)	24-3-1942	49

Op 27 februari 1942, de dag dat schout-bij-nacht Karel Doorman in de Javazee sneuvelde en de Japanners op het punt stonden Java binnen te vallen, ontvluchtten 23 koopvaardijsschepen op bevel van de regering de haven van Cilacap (Midden-Java) in de richting van Colombo om ten zuiden van het eiland te wachten op wat op het vasteland van Java zou gaan gebeuren. Midden op zee werden de schepen verrast door een sterk Japans oorlogsskader dat al op hen lag te wachten. Elf schepen konden nog een veilige haven bereiken, maar voor de andere twaalf draaide de confrontatie uit op een bloedbad. Onder deze twaalf schepen bevond zich de Modjokerto, een motorvrachtschip van de Rotterdamsche Lloyd, met aan boord hofmeester Abraham Cornelis Bakker.

Het schip is in de ochtend van 1 maart 1942 getorpedeerd door een Japanse onderzeeër of een Japans oorlogsschip. Uit de laatste radiosignalen valt op te maken dat het schip rond 11.00 uur is gezonken. Alle

42 opvarenden zijn op zee omgekomen of later, na door Japanners uit zee opgepikt te zijn, in Japanse gevangenschap overleden. Volgens enkele bronnen hebben de Japanners op 24 maart 1942 vijftien gevangen genomen opvarenden onthoofd.

In 1946 zijn bij Kendari op het eiland Celebes twee verzamelgraven ontdekt met lichamen van 25 bemanningsleden van de Modjokerto, herkenbaar aan hun kledij. Hierbij is ook het lichaam van Ab Bakker aangetroffen, herkenbaar aan de rang- en functieonderscheidings tekens. In december 1947 is Ab, tezamen met andere omgekomen bemanningsleden van de Modjokerto, herbegraven op het Ereveld te Makassar en daarna op het Nederlands Ereveld Alcol in Jakarta.

Ab Bakker was getrouwd met Emma Johanna Letsch. Bij zijn overlijden bleven behalve zijn vrouw drie kinderen achter, waarvan de jongste 10 jaar was. Ab is vermeld op een monument van de Rotterdamsche Lloyd aan de Calandstraat te Rotterdam.

Hij heeft tot 28-6-1938 gewoond op de Veurschestraatweg 21 en woonde daarna in Voorburg, Oosteinde 363.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Willem Bronsveld	Scheveningen	9-9-1920	Atlantische Oceaan	15-1-1945	24

Willem Bronsveld was matroos op de Nederlandse stalen tanker Magdala, in eigendom van de Haagse Petroleum Maatschappij La Corona NV, een dochtermaatschappij van Shell. Het schip voer op 15 januari 1945 met 35 opvarenden en ballast van Reykjavik naar Belfast of Manchester. Het konvooi waarvan het schip deel uitmaakte, werd door een storm uiteengedreven. Sindsdien is er niets meer van het schip vernomen. Aanvankelijk werd gedacht dat het door een vijandelijke onderzeeboot was getorpedeerd, maar omdat er geen rapport over een dergelijk incident bekend is, wordt er nu van uitgegaan dat de tanker door onbekende oorzaak is vergaan.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Johannes Colijn	Voorburg	6-12-1917	Caribische Zee	21-11-1941	23

Johannes Colijn was 3de machinist op een koopvaardij-schip. Hij overleed in de Caribische Zee, 23 jaar oud.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Evert Johannes Ebbeler	Rotterdam	23-05-1886	Atlantische Oceaan	2-11-1942	56

Evert Johannes Ebbeler was 1ste machinist op het pas-sagiersschip Zaandam van de Nederlandsch-Ameri-kaansche Stoomvaart Mij NV, Rotterdam. Het schip was op de dag van zijn ondergang zonder escorte met een lading koper en chroomerts op weg van Mozambique via Kaapstad naar New York. Op 2 november 1942 werd het om 18.20 uur in de zuidelijke Atlantische Oceaan op ongeveer 300 mijl uit de Braziliaanse kust aangevallen door een Duitse onderzeeër die de machinekamer vol trof. Een tweede treffer bracht het schip binnen twee minuten tot zinken.

Het schip had 130 eigen bemanningsleden aan boord en 169 passagiers, hoofdzakelijk overlevende beman-ningsleden en gewapende begeleiders van schepen die eerder getroffen waren door onderzeeërs. Van de bijna 300 opvarenden hebben 134 personen, onder wie Evert Ebbeler, een zeemansgraf gekregen.

Evert J. Ebbeler was in 1914 getrouwd met Clara de Laat die uit een eerder huwelijk met H. J. Eggink een dochter Clara meebracht, de latere dichteres, schrijfster en ver-taalster Clara Eggink (1906 - 1991).

Bij zijn overlijden was Ebbeler naast echtgenoot ook vader en grootvader. Zijn vrouw Clara Ebbeler-de Laat woonde toen in Doorwerth. Zoon Evert Johannes jr. ver-loofde zich in 1939 vanuit de Koningin Wilhelminalaan 416 Voorburg. Wellicht stond het gezin destijds op dat adres ingeschreven.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Paulus Cornelis Elsevier	Voorburg	13-5-1902	Javazee	13-2-1942	39

Paulus Cornelis Elsevier was een zoon van Johannes Petrus Elsevier en van Helena Johanna Hooijmans. Het is niet duidelijk waar en hoelang Paul Elsevier in Voorburg

heeft gewoond. Volgens het Adresboek '38/'39 woonde er een P.C. Elsevier, bouwkundige, in de Herenstraat 18 te Voorburg. Dit kan ook een oom zijn. In 1942 woonde een broer in de Noordenburglaan 41.

In 1942 was Paul Elsevier 1ste stuurman (1ste Officier) op de olietanker Manvantara van de Haagsche Petrole-um Maatschappij N.V. La Corona, een dochter van Shell. De Manvantara was eind januari 1942 met zes andere tankers uit Australië vertrokken om nog zoveel moge-lijk olie bij Palembang in te nemen. In konvooi werd ze geëscorteerd door twee Britse lichte kruisers en enkele torpedobootjagers. De tanker vertrok op 12 februari 1942 met zusterschip Merula en nog vier Noorse tankers zonder escorte uit Palembang naar Jakarta. Een dag later waren ze 30 mijl ten zuiden van de Straat Banka, oostelijk van Sumatra, toen ze om 11.00 uur door Japan-se vliegtuigen werden aangevallen. De schepen waren een makkelijke prooi ondanks verzet met een anti-onderzeebootkanon. Om 14.00 uur werd de Manvantara in brand geschoten. Vier opvarenden, onder wie Paul Elsevier, kwamen in de vlammen om. Anderen wisten aan de vuurzee te ontkomen en werden gered door een Brits schip dat hen in Jakarta aan land heeft gezet. Het uitgebrande wrak van de Manvantara is nog lang blijven drijven voordat het in de golven verdween.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Ludri Glukman	Soerabaja	28-6-1922	Neustadt	3-5-1945	22

Het monument voor Vrede en Vrijheid bevat de naam van L. Glückman 1922-1945. Deze naam komt niet voor op de Erelijst der Gevallenen, waarop bijna alle slachtof-fers zijn vermeld die hun leven hebben gegeven voor onze vrijheid.

Er komt wel een Ludri Glukman (u en zonder c) voor op een lijst van 1.522 gevangenen die op 15 juli 1944 met een transport naar Duitsland zijn vertrokken vanuit Compiègne in Frankrijk. Van deze gevangenen is on-geveer de helft omgekomen of verdwenen. Ook Ludri Glukman behoort tot de personen die zijn verdwenen. Volgens een lijst met oorlogsvermisten is hij op 3 mei 1945 overleden in de omgeving van Neustadt (D.). Dit be-tekent dat hij behoorde tot de slachtoffers van het Brit-se bombardement op een van de in de Lübecker Bocht

*Brandende Manvantara, februari 1942.
Bron: cnooks.nl*

(Oostzee) gelegen Duitse schepen, waarop duizenden gevangenen uit Neuengamme waren verzameld. Aan het einde van de oorlog werden vele concentratiekampen ontruimd en een groot deel van de gevangenen werd vanuit Neuengamme op Duitse schepen de Oostzee op gestuurd, zodat ze door de geallieerden niet aangetroffen zouden worden in de concentratiekampen. Op 3 mei 1945 werden de schepen gebombardeerd door de Royal Air Force. Hierbij kwamen vrijwel alle opvarenden om. Zie ook het lot van de verzetsmensen Nol Breebaart (p. 187) en de gebroeders Thiery (p. 231).

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Margarethus Klaas Folkert van Hemert	Dordrecht	07-02-1899	Indische Oceaan	14-6-1942	43

Margarethus Klaas Folkert van Hemert is in 1926 in Rotterdam getrouwd met Adriana Catharina Willebrandts. Hij was in 1942 gezagvoerder op de tanker Olivia, die voor de NV Petroleum Maatschappij La Corona (Shell) tussen de Perzische Golf en Australië heen en weer pendelde.

Eind mei 1942 was het schip weer vanuit Abadan naar Australië vertrokken met een lading lichte olie en vliegtuigbenzine. Er waren 48 bemanningsleden aan boord, 11 Nederlandse officieren, 2 Britse kanonniers en 33 Chinezen.

Op 14 juni 1942 om 19.03 uur klonken er kanonschoten. Er volgde een treffer in de machinekamer waar een explosie plaatsvond en de motor stil viel. De Olivia stond al snel volledig in brand en verdween om 22.00 uur

onder water. De Duitse raider Thor had de tanker tot zinken gebracht. Slechts 1 Britse kanonnier werd uit zee gered waarna de Thor snel verdween en niet naar andere drenkelingen omkeek. Vier drenkelingen wisten in een sloep onder leiding van de 3de stuurman levend het strand van Madagascar te bereiken. Van de 48 bemanningsleden hadden vijf man de ondergang van de Olivia overleefd. Gezagvoerder Van Hemert is met het grootste deel van de bemanning op zee gebleven.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Antonius Adrianus Theodorus Höfkens	Voorburg	12-5-1909	Atlantische Oceaan	7-12-1940	31

Antonius Höfkens was kok en stoker op het 20 jaar oude vrachtschip S.s. Stolwijk van de Rotterdamse Stoomvaart Maatschappij Wijklijn.

Het schip was op 7 december 1940 op weg van Canada naar Liverpool toen het tijdens zwaar stormweer het roer verloor en op de rotsen van Innesdooy Island (Ierland) liep. Daarbij is het schip verloren gegaan. Van de 28 bemanningsleden kwamen er tien, onder wie Antonius Höfkens, om het leven. Antonius heeft een graf gekregen op het Nederlands Ereveld te Loenen.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Cornelis Bernard de Jong	Den Haag	20-5-1914	Aegeïsche Zee	27-4-1941	26

Cornelis de Jong was op zijn laatste tocht bagage-meester op de S.s. Slamet, een zogenaamde mailboot uit 1924, waarmee passagiers, post en vracht kunnen worden vervoerd. Nadat aan het begin van de oorlog koopvaardij schepen werden gevorderd, is het schip van de Rotterdamsche Lloyd in Australië omgebouwd tot troepentransportschip, bestemd voor vervoer van vluchtelingen, krijgsgevangenen en soldaten.

Cornelis had eerder gediend op het m.s. de Sibajak, ook van de Lloyd, maar dit schip werd tussen april en juni 1941 in Singapore omgebouwd tot troepentransportschip. Zo werd Cor overgeplaatst naar de Slamet.

Grafsteen A.A.T. Höfkens, ereveld Loenen.

Bron: hetverhaalbewaard.nl

Omdat de Duitse opmars in Griekenland niet te stuiten was, werd de Slamet in april 1941 ingezet bij een grote reddingsoperatie onder de codenaam Demon, bedoeld om het Engelse expeditieleger in Griekenland dat daar de Duitsers moest tegenhouden, te evacueren. Er was geen luchtsteun van geallieerde zijde. De Duitsers hadden in Griekenland de algehele zeggenschap in de lucht. Aan boord van de Slamet waren 500 militairen en 211 bemanningsleden, onder wie 74 Nederlanders. Op 27 april 1941 om 06.45 uur werd het schip onderweg van Nauplion (Gr.) naar Kreta in de Egeïsche Zee aangevallen door negen Duitse bommenwerpers. De Slamet werd door vier bommen getroffen. Vanwege de zware beschadigingen moest kapitein Tjalling Luidinga het bevel 'schip verlaten' geven. De bemanning probeerde met behulp van sloepen te ontsnappen maar deze werden ook door de Duitsers beschoten. Uiteindelijk verloor een groot deel van de opvarenden, inclusief gezagvoerder Luidinga en bagagemeeester Cornelis de Jong, het leven en verging de Slamet voor de kust van Griekenland. C.B. de Jong is vermeld op een monument van de Rotterdamsche Lloyd aan de Calandstraat te Rotterdam. Bij het drama van de reddingsoperatie Demon kwamen meer dan 900 Britse, Australische, Nieuw-Zeelandse en Nederlandse opvarenden om het leven, van wie ruim 450 van de Slamet. De ramp met de S.s. Slamet was de grootste ramp uit de Nederlandse koopvaardijgeschiedenis.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Pieter van Lienden	Stompwijk	8-6-1917	Bij Sumatra	18-9-1944	27

Pieter van Lienden was machinist/werktuigkundige op een koopvaardijship. Hij is in Nederlands-Indië krijgsgevangen gemaakt door de Japanners en vanuit een krijgsgevangenenkamp naar het Japanse stoomschip de Junyo Maru gebracht.

Behalve Pieter van Lienden bevonden zich aan boord, naast de eigen bemanning en bewaking, 2.300 Nederlandse, Britse, Amerikaanse en Australische krijgsgevangenen en 4.200 Javaanse dwangarbeiders. Zo'n 1.600 krijgsgevangenen waren KNIL-militairen en Stadswachten. De overige kwamen van kamp Kampong Makassar.

Het schip vertrok op 16 september 1944 met onbekende bestemming uit de haven van Jakarta, met onvoldoende reddingsmateriaal aan boord voor de 'passagiers'. Naderhand bleek dat de krijgsgevangenen op weg waren naar Padang (West-Sumatra) en bestemd waren om als dwangarbeiders te werken aan een 220 km lange spoorlijn tussen Pakan Baru en Muaro in Sumatra. Twee dagen na vertrek, op 18 september 1944, werd het schip ten westen van Sumatra rond 05.00 uur beschoten en zwaar getroffen door torpedo's die afkomstig waren van de Britse onderzeeër H.M.S. Tradewind. Toen de achtersteven van de Japanse Junyo Maru met de 6.500 gevangenen begon te zinken en de boeg omhoog kwam brak paniek uit. Slechts weinigen konden een reddingsvlot bemachtigen of zich vastklampen aan ander drijvend materiaal. Van alle mannen die enkele dagen eerder uit Java waren vertrokken, kwamen meer dan 5.600 om het leven. Behalve 4.000 Javanen kwamen 1.382 Nederlanders om, onder wie Pieter van Lienden. Uiteindelijk zijn 880 opvarenden opgepikt door Japanse schepen. Deze werden alsnog als dwangarbeiders tewerkgesteld voor de aanleg van de spoorweg. Velen van hen haalden het einde van de oorlog niet levend.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Jacobus Johannes Post	Voorburg	2-4-1901	Dartford	22-9-1940	39

Jacobus Johannes Post is in 1927 getrouwd met Jobbe J. Langendoen. Zij kregen twee kinderen, Jack en Rolf. In 1940 was Jacobus Post 2de Stuurman bij Phs. van Ommeren's Scheepvaartbedrijf te Rotterdam. Waarschijnlijk bevond hij zich op het koopvaardijship de S.s. Nieuwland, dat met een lading kolen in konvooi op de Noordzee op weg was naar Londen. Het schip werd op 4 september 1940 getroffen door een Duitse torpedo en zonk. Van de 19 bemanningsleden zijn er 8 omgekomen.

Volgens de overlijdensadvertentie is Jacobus overleden 'door een oorlogsongeval' op 22 september 1940 in Dartford. Dartford ligt dicht bij Londen aan de Theems. Het overlijdensbericht is geplaatst in maart 1941 vanuit Egmond aan Zee. Zeer waarschijnlijk woon-

*Kapitein Tjalling Luidinga, gezagvoerder van de Slamet.
Bron: rijmond.nl*

*Sumatra en de laatste route van de Junyo Maru.
Bron: wientjen.nl*

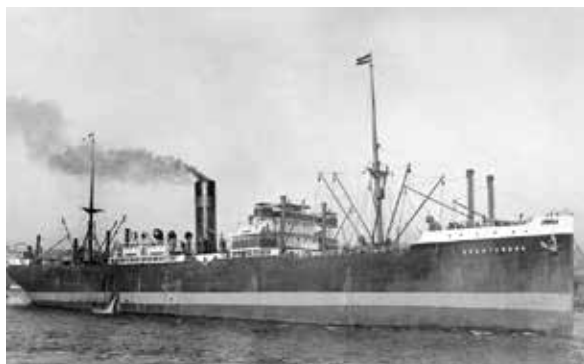
de Jacobus Post in Egmond aan Zee. Hij is begraven op het Nederlands ereveld Mill Hill te Londen.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Bernardus Ludovicus Josephus Ruygrok	Arnhem	18-08-1894	Atlantische Oceaan	14-9-1942	48

Bernard Ludovicus Ruygrok woonde in Voorburg op de Rusthoflaan 8. Hij was getrouwd met H.M. van der Meulen en was vader van enkele kinderen.

Bernard was in het eerste oorlogsjaar 1ste stuurman op de S.s. Volendam, een stoompassagiersschip van de Holland-Amerika Lijn, dat in augustus 1940 werd ingezet voor evacuatie van kinderen. Het schip werd op weg van Engeland naar Canada op 31 augustus 1940 omstreeks middernacht ten noordwesten van Ierland getroffen door een Duitse torpedo. Aan boord waren 879 opvarenden van wie 273 bemanningsleden, 320 kinderen met hun ouders en begeleiders, en 286 andere passagiers. De torpedo sloeg een gat van 16 bij 10 meter in de boeg, waardoor men al snel genoodzaakt was om het schip te verlaten. Het enige dodelijke ongeval betrof een bemanningslid, een purser, die misstapte in de reddingsboot, overboord viel en verdronk.

Bernard Ruygrok werd naar aanleiding van zijn optreden onderscheiden met het Kruis van Verdienste voor het 'moedig en beleidvol optreden als leden van de bemanning'.

S.s. Grootekerk.

Bron: vms-voe.nl

Minder goed verging het hem toen hij in 1942 als gezagvoerder op de S.s. Breedijk, eveneens van de Holland-Amerika Lijn, voer. In de namiddag van 14 september 1942 werd de Breedijk op de Atlantische Oceaan tussen Afrika en Brazilië ontdekt door een Duitse onderzeeër die op 15 september 1942 om 01.00 uur tot de aanval overging en de Breedijk aan stuurboord vol raakte. Het vaartuig zonk binnen een kwartier. Gezagvoerder Ruygrok wilde als laatste het schip verlaten, maar moest nog even naar zijn hut. Het werd hem noodlottig. Alleen hij en één bemanningslid overleefden de aanslag niet. Zij kregen een zeemansgraf. De overige 50 leden van de bemanning werden door verschillende schepen vanuit hun reddingsboten uit zee opgepikt.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Barend Albert Veen	Nieuwe Pekela	20-3-1897	Atl.Oceaan	24-2-1941	43

Barend Albert Veen was de zoon van een brigadier van de Marechaussee uit Nieuwe Pekela. In 1928 trouwde hij met Anna de Jong, kantoorbediende uit Alblasterdam. Voor de oorlog woonde hij in Voorburg, Eenhoornstraat 6. In het jaar van zijn huwelijk was Barend al officier bij de scheepvaart. Later werd hij gezagvoerder op de S.s. Grootekerk, een stoomschip uit 1923, in eigendom van de Vereenigde Nederlandsche Scheepvaart Mij te Den Haag.

Op 18 februari 1941 verliet de Grootekerk onder commando van Barend Albert Veen de haven van Swansea (Eng.) met een lading steenkolen en andere algemene lading op weg naar Freetown en verder naar Singapore. Er was geen contact meer en de Grootekerk werd aanvankelijk als vermist opgegeven. Er werd aangenomen dat ze tot zinken was gebracht door Duitse slagschepen. Dit bleek later niet het geval. In de ochtend van 23 februari 1941 was een Duitse U-boot op weg naar een konvooi dat gemeld was door een andere onderzeeër, toen de Grootekerk in zicht kwam. Omdat het konvooi nog ongeveer 100 mijl verwijderd was besloot de kapitein van de U-boot om de Grootekerk aan te vallen. Uren was de onderzeeër bezig om de Grootekerk voor de

'buis' te krijgen, want het schip probeerde hevig zigzaggend de U-boot van zich af te schudden. Maar laat in de avond, toen het schip haar koers verlegde en langzamer ging varen, zag de onderzeeër kans om uiteindelijk een torpedo te lanceren. De torpedo miste haar doel.

Om 0.53 uur, het was ondertussen 24 februari 1941, werd een tweede torpedo afgevuurd, die raak was en de Grootekerk tot stoppen dwong. Enkele minuten later volgde een inslag op de plaats waar de bemanning bezig was de reddingsboten te laten zakken. Kort daarna zonk het schip in de Atlantische Oceaan, westelijk van Ierland. Er waren geen overlevenden onder de bemanning van 18 Nederlanders en 34 Chinezen.

De overlijdensakte van Barend Veen, en van andere omgekomen opvarenden van de Grootekerk, vermeldt als datum van overlijden 5 maart 1941. Later is komen vast te staan dat het schip met man en muis is vergaan op 24 februari 1941.

De weduwe van Barend Veen kreeg pas een jaar later via het Rode Kruis bericht van het overlijden van haar man. Zij laat op 14 maart 1942 een overlijdensadvertentie plaatsen waarin ze aangeeft dat haar man ten gevolge van een noodlottig ongeval 'op zee is gebleven'.

Leden van het Verzet, afkomstig uit Leidschendam of Voorburg,
omgekomen tijdens de Tweede Wereldoorlog.

J. ALKEMA 1925-1945 • C.L. BARENTSEN 1892-1943 • F.A. BLAUW 1919-1945 • C.J. BOER 1920-1944
G.M. BOMERT 1924-1944 • P.C. BREEBAART 1918-1945 • W.J. BREEBAART 1921-1945 • P.H. COHEN
DE BOER 1917-1945 • J.M. DRIESSEN 1902-1944 • D.C.J. EGGINK 1911-1945 • H.W.A. VAN ELEWOUT
1906-1945 • W.P.A. VAN ELEWOUT 1913-1945 • G.J. GERRITSEN 1889-1945 • W. GERRITSEN
1920-1945 • N.W. GITZ 1921-1944 • M.J.A. GODWALDT 1912-1945 • E.L. VAN GOOI 1913-1944
M. GROENEWEGEN 1912-1944 • J.F. HAAK 1924-1945 • F.A.M. VAN DER HAM 1916-1944
J. HEESTERMAN 1895-1944 • M. HES 1903-1943 • H.J. HILGERSOM 1901-1945 • M.A.J. HOLLEN
1919-1945 • C. VAN HOLTEN 1921-1945 • J.A. HOLTES 1924-1945 • J.P. HONDIUS VAN HERWERDEN
1924-1945 • A.J. VAN DER HORST 1909-1945 • J.H. HULSTIJN 1915-1945 • H. JANSEN 1911-1944
F.L.A. JULIEN 1903-1945 • J.J. VAN KESTEREN 1914-1945 • R. KLEINGELD 1905-1945 • H.W.K. KROPFF
1922-1945 • J. DE LANDGRAAF 1895-1944 • L. VAN LEEUWEN 1920-1942 • J.A.M. LEMMEN
1904-1944 • M.G.H. LINSSSEN 1891-1944 • C.J. LOUWERENS 1920-1945 • A.P.W. VAN DER LUGT
1903-1944 • G.M.J. MALSEN 1924-1944 • P. VAN DER MAST 1888-1944 • H.A. VAN DER MEULEN
1923-1945 • D. MOURITS 1920-1943 • H.J.W. OUDEWAAL 1910-1944 • H. PARFUMEUR 1906-1941
F.A. PINKE 1923-1945 • J. PLATTEEL 1916-1945 • A.M.S. ROODENRIJS 1895-1945 • A.H. SCHELLING
1887-1945 • P.C. SCHOLTEN 1924-1944 • E.C. SCHWENCKE 1896-1942 • G.M. SERVERUS 1897-1943
P.C. J.M. SMITS 1908-1944 • H.F. SPETTER 1917-1945 • C.A. VAN DER STRAATEN 1904-1944
A.M.J.L. THIERY 1911-1945 • J.J.A. THIERY 1914-1945 • D. TUINSTRAS 1919-1945 • L.G. DE VAL
1920-1944 • J.S. VEENENBOS 1895-1944 • J. VELLENGA 1909-1944 • D.A. VISSER 1921-1943
H.P.G. DE VRIES 1901-1945 • J.R.F. VIJZELAAR 1880-1943 • A. BOER 1880-1944

Leden van het Verzet, afkomstig uit Leidschendam of Voorburg, omgekomen tijdens de Tweede Wereldoorlog

Jos Engels en anderen

*Gedeelte van het monument
voor Vrede en Vrijheid in Park
Sijtwende.
Foto Jos Engels*

In Voorburg en Leidschendam waren kleine verzetsgroepjes actief die zich met verschillende verzetsactiviteiten bezig-
hielden. In grote lijnen gaat het om twee hoofdvormen van verzet.

Niet-gewelddadig verzet

Hieronder vallen spionageactiviteiten, het verzamelen van inlichtingen voor de regering in Londen, het drukken en verspreiden van illegale kranten, het bieden van onderdak aan onderduikers en het zorgen voor onderduikadressen, voedselbonnen, valse persoonsbewijzen. De organisatie die zich met dit laatste verdienstelijk maakte was de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers, kortweg LO genoemd.

Gewelddadig verzet

Het overvallen van distributiekantoren om bonkaarten voor onderduikers te bemachtigen, het plegen van gewapende overvallen op gevangenen om verzetsstrijders te bevrijden, het liquideren van gevaarlijke personen. De belangrijkste organisaties die zich met gewelddadig verzet bezighielden waren:

- de Landelijke Knokploegen (LKP), over het algemeen in samenwerking met de LO
- de Raad van Verzet (RVV), waarin met name communisten actief waren
- De Ordedienst (OD), waarin veel oud-officieren actief waren

De LKP, RVV en OD werden in het najaar van 1944 samengevoegd tot de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten (de NBS of kortweg BS).

Naast deze vormen van actief verzet is door veel burgers passief verzet gepleegd door blijk te geven van een anti-Duitse gezindheid en door niet mee te werken aan door de Duitsers opgelegde maatregelen zoals bijvoorbeeld het inleveren van een radio. Passief verzet is ook het zich niet melden voor de verplichte tewerkstelling, of onderduiken. Passief verzet werd in de eerste jaren na de oorlog over het algemeen niet tot het verzet gerekend, hoewel er op bijvoorbeeld onderduiken steeds forsere straffen stonden. Passief verzet leidde zelden tot een doodvonnis. Op actief verzet stond veelal als straf het concentratiekamp of de doodstraf.

Het merendeel van de slachtoffers uit Voorburg en Leidschendam is opgepakt wegens niet-gewelddadige verzetsactiviteiten. Dit type verzet bleek vaak effectiever

dan het gewelddadige verzet. Hulp verlenen aan onderduikers en vervalsen van persoonsbewijzen leverden een direct positief resultaat op. Ieder die zo kon worden gered was er één. Het effect van gewelddadige acties, sabotage, overvallen en liquidaties kon averechts zijn. Deze acties lokten represailles uit die vaak de levenskosten van onschuldige burgers. Ook Voorburgers zijn hiervan slachtoffer geworden.

Naarmate de oorlog vorderde nam het verzet toe. Vooral toen in de tweede helft van 1944 het Duitse bestuur harder werd en de terreur tegen de bevolking toenam, met steeds meer razzia's om arbeidskrachten voor Duitsland te verzamelen, groeiden de illegale acties en organisaties. Landelijke schattingen lopen uiteen van 45.000 tot 100.000 leden van het verzet, waarvan ongeveer de helft zich pas in het laatste oorlogsjaar aansloot. Zo'n 7.500 verzetslieden zijn opgepakt en omgekomen, van wie 2.000 personen zijn gefusilleerd.

Op het monument voor Vrede en Vrijheid zijn 66 Voorburgse en Leidschendamse omgekomen verzetslieden opgenomen. Dit aantal is twee keer zo hoog als op grond van het inwoneraantal verwacht mag worden. Het aantal gefusilleerde verzetsstrijders van onze gemeente is zelfs bijna drie keer zo hoog. Hoe is dit te verklaren? Komt dit door een intensievere inzet van het verzet dan elders? Of was de kans om opgepakt en gefusilleerd te worden hier groter dan elders?

De Voorburgse en Leidschendamse verzetslieden die door de kogel om het leven zijn gekomen, zijn vrijwel allemaal op Nederlandse bodem gefusilleerd. De naar Duitsland gedeporteerde verzetslieden zijn vrijwel allemaal omgekomen in een van de grote Duitse concentratiekampen. Vooral in Neuengamme bij Hamburg verloren velen het leven, veelal door ziekte en lichamelijke uitputting.

Onder de verzetsmensen op het monument in Park Sijtwende bevinden zich drie vrouwen. De slachtoffers komen uit alle lagen van de bevolking. Hun beroepen variëren van kantoorbediende tot architect, van garagehouder tot procuratiehouder, van student tot advocaat,

van grondwerker tot arts, van huisvrouw tot directeur. Hun leeftijden liepen uiteen van 19 tot 63 jaar. Gemiddeld waren ze 34 jaar jong.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Jules Alkema	Voorburg	5-6-1925	Haarlem	7-3-1945	19

Jules Alkema is geboren in Voorburg, maar nog vóór hij twee jaar werd, verhuisde hij met zijn ouders naar Haarlem. In de loop van de oorlog ging Jules als jonge elektricien werken in de Centrale Werkplaats van de Nederlandse Spoorwegen.

Op 17 september 1944 werd het spoorwegpersoneel via de BBC en Radio Oranje door de Nederlandse regering opgeroepen over te gaan tot een algemene staking, ten einde het vijandelijke vervoer zoveel mogelijk te beletten. Op die dag waren, in het kader van Market-Garden, de geallieerden begonnen met te proberen bruggen over onder meer de Maas (Grave), de Waal (Nijmegen) en Rijn (Arnhem) te veroveren.

Net als zijn vader, een NS-machinist, legde Jules Alkema zijn werk neer en dook onder in Haarlem. In het najaar van 1944 kwam hij op een van zijn onderduikadressen in contact met leden van de KP/RvV (Knokploeg/ Raad van Verzet) Haarlem-Noord. Daarna raakte hij betrokken bij wapendroppings ten noorden van Haarlem.

In de namiddag van 17 februari 1945 werd hij tijdens een bezoek aan zijn moeder om die avond in het ouderlijk huis mee te eten, aangehouden door enkele 'foute' leden van het Velser politiekorps. Via het politiebureau in Velsen werd hij overgebracht naar het Huis van Bewaring aan de Weteringschans in Amsterdam en op 7 maart 1945 werd hij aan de Dreef in Haarlem gefusilleerd.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Cornelis Leendert Barentsen	Den Haag	01-10-1892	Haarlem	1-7-1943	50

Op 6 december 2013 spreek ik (Nelleke Kok) met Jan Timmer (1955), kleinzoon van Cornelis Leendert Barentsen.

Cornelis Barentsen werd geboren in Den Haag. Zijn ou-

ders kwamen van oorsprong uit Ermelo waar vader veldwachter was. Cornelis is tweemaal getrouwd geweest. Zijn eerste huwelijk met Femmigje Schaap eindigde door het overlijden van Femmigje op vrij jonge leeftijd. Na verloop van tijd trouwde hij met Johanna Wilhelmina Sara Hilvers.

Mijn gespreksgenoot Jan Timmer is de zoon van Margot, dochter uit het eerste huwelijk.

Cornelis Barentsen trok voor de Tweede Wereldoorlog met zijn tweede vrouw naar Indonesië (Cheribon), waar hij werkte voor de Shell. In die periode werden zijn zoon en dochter in een weeshuis ondergebracht. In die tijd was dat gebruikelijk voor werknemers die in een ver land overzee gingen werken.

Opa Cornelis was een familieman, zijn gezin was hem dierbaar. Het geloof speelde een belangrijke en bepalende rol in zijn leven. Hij evangeliseerde dan ook zelf

Jules Alkema

Bron: <http://www.eerebegraafplaatsbloemendaal.eu>

Cornelis Barentsen.

Particuliere collectie

Echtpaar Barentsen-Hilvers in Cheribon, Nederlands-Indië.

Particuliere collectie

en sprak ook met Joden over het geloof. Geloof speelde een grote rol bij de opvoeding. Normen en waarden zijn trouwens nog steeds belangrijke thema's bij de nazaten van Cornelis.

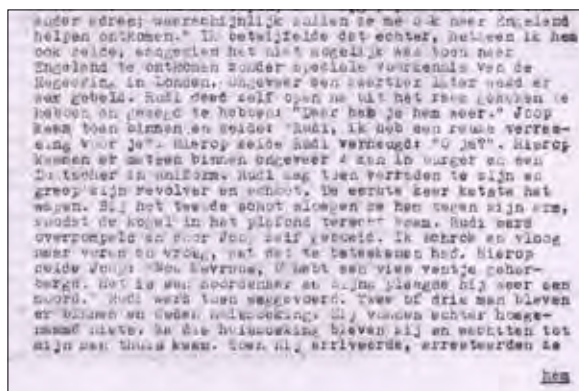
In 1939 kwam het echtpaar Cornelissen-Hilvers terug naar Nederland. Cornelis werd na verloop van tijd leider van het distributiekantoor Kring Pijnacker (gestationeerd in Voorburg). In die hoedanigheid stelde hij mensen op zijn kantoor te werk, zodat ze niet naar Duitsland hoefden. Ook zocht en vond hij schuilplaatsen voor onderduikers. Vooral het lot van de Joden trok hij zich bijzonder aan. Vanuit deze mentaliteit raakte hij betrokken bij de beweging 'Rattenkruid', een verzetsgroep,

die werd opgericht (1942) door de heren Jhr. Sandberg, Van Veen, Arondeus, Limperg en Brouwer. Later groeide deze beweging uit tot een groep van circa dertig personen. De verzetsgroep gaf onder andere een verzetsbladje uit, dat een aantal keren verscheen onder de naam 'Rattenkruid'.

In het oorlogsjaar 1943 beraamde de groep een plan om een aanslag te plegen op het wat al te goed georganiseerde en daarom – met name voor de Joodse bevolking – riskante Bevolkingsregister van Amsterdam. Die aanslag werd uiteindelijk met behulp van onder andere springstoffen uitgevoerd op de avond van 27 maart 1943. Drie uur en twintig minuten later werd het sein 'Brand meester' gegeven. Slechts één tiende van het beoogde aantal persoonskaarten ging verloren.

Noch moeder Margot, noch de overige familie – en zelfs zijn vrouw niet – hebben in die tijd geweten welke rol Cornelis speelde in het verzet en bij deze aanslag. Ter illustratie bladert Jan Timmer in de stukken, die hij via het NIOD heeft verkregen. Hij overhandigt mij een tweetal processen-verbaal van na de oorlog, die dienden voor een zaak tegen een SD agent. Het is het indrukwekkende verhaal van het verraad.

Op 31 december 1945 werd de weduwe Barentsen-Hilvers geïnterviewd door de Politieke Opsporingsdienst. Het proces-verbaal vertelt hoe twee Joodse meisjes ondergedoken waren in het huis van Cornelis (Jacob Catsstraat 132). Eén van de meisjes – Hannie Levie – was

Exemplaar verzetskrant Rattenkruid.

Bron: (R)NIOD

*Proces-verbaal
31 december 1945.*

Bron: (R)NIOD

...den ook. Deze arrestatie geschiedde eveneens door toedoen van Max E. Ekstein, alias Joop, want voor dien had mijn man nog nooit ergens last van gehad, terwijl EKSTEIN ook volledig op de hoogte was van de illegale werkzaamheden van mijn man; dat was hem immers dadelijk ochtend nog door Rudi verteld.

Mijn man is legaal met Rudi en Geert gefuileerd en wel in juli 1943. EKSTEIN moet in dezelfde groep gezeten hebben als Rudi, want Rudi heeft mij nog verteld, dat EKSTEIN ook een deel genomen had aan een sabotageactie op een opvoeremplacement, waarbij hij zich erg schitterend hield. Dit vond Rudi last, waarom hij hem dan ook niet geheel en al vertrouwde."

In concept opgenomen.

RESUME, 1949

RESUMEINSTITUUT VOOR DOELGROEDOCUMENTATIE

Bron: De Rotterdammer

datum: 17-1-1949

Doodstraf geëist tegen SD-agent

De heer, doordat hij een Duitse Blom-fusillade geleverd heeft, wordt de doodstraf geëist tegen de SD-agent Max E. Ekstein en Rotterdam.

De heer, doordat hij een Duitse Blom-fusillade geleverd heeft, wordt de doodstraf geëist tegen de SD-agent Max E. Ekstein en Rotterdam.

De heer, doordat hij een Duitse Blom-fusillade geleverd heeft, wordt de doodstraf geëist tegen de SD-agent Max E. Ekstein en Rotterdam.

verloofd met Rudi Blumgarten (lid van de verzetsgroep). Rudi moest vluchten en had de hulp ingeroepen van Guus Reitsma (eveneens lid van die groep).

Op de avond van 13 april 1943 arriveerde Guus bij het huis van Cornelis, waar ook Rudi zich bevond. Hij had een onbekende man bij zich, die Joop werd genoemd (in werkelijkheid was dit de Joodse Max Ekstein). Deze man werd vertrouwd, maar ontpopte zich al snel als een grote verrader. Nadat Max even uit het raam had gekeken zei hij 'Rudi, ik heb een reuze verrassing voor je'. Vervolgens kwamen er vier mannen binnen, waarvan één in Duits uniform. Rudi heeft nog zijn revolver gepakt en geschoten, maar dit kon niet verhinderen dat zowel Rudi Blumgarten als Guus Reitsma en even later, na thuiskomst, ook Cornelis Barentsen werden ingerekend en afgevoerd.

Via de Gevangenij in Scheveningen werden de drie overgebracht naar de Weteringschans in Amsterdam waar ze – evenals de overige leden van de verzetsgroep –

geboeid hun proces moesten afwachten. Het proces tegen de groep (zeventien mannen en vier vrouwen) begon op 18 juni 1943 in het Voormalig Koloniaal Instituut (later Koninklijk Instituut voor de Tropen). De aanklagers waren SD Chef Willi Lages en zijn 'helpers' Klein en Vierman. Het proces verliep volgens het nationaalsocialistisch recht. Achter de president hing een gigantische hakenkruisvlag.

Op 1 juli werden twaalf leden van de verzetsgroep ter dood veroordeeld. Ook voor Cornelis Barentsen gold deze straf omdat hij 'dem Juden Blumgarten eine Pistole geliefert hat'. De fusillade vond plaats op 1 juli 1943 in de Kennemer duinen.

Na de bevrijding en wel op 18 juli 1945 werden de twaalf mannen opgegraven en op 27 november 1945 werden ze, samen met de bekende verzetsheldin Hannie Schaft, in aanwezigheid van de Koninklijke Familie en tienduizenden Nederlanders bijgezet. De derde begrafenis vond tien jaar later plaats (op 9 december 1955). Toen werden de twaalf verzetshelden bijgezet op de nieuw ingerichte Erebegraafplaats te Bloemendaal.

De weduwe Barentsen werd in het kader van het proces tegen SD-agent Max Ekstein nog een tweede keer geïnterviewd (14 januari 1949) ten behoeve van de Openbare Zitting van het Bijzondere Gerechtshof van Den Haag. Ekstein, fotograaf van beroep en zelf Jood, bleek zich tijdens de oorlog uit lijfsbehoud ingedrongen te hebben in verschillende illegale organisaties. Op deze manier leverde hij een groot aantal personen uit aan de SD. Velen van deze verraden personen vonden de dood. Ekstein werd op 29 januari 1949 ter dood veroordeeld. Zijn doodstraf werd in juli 1949 omgezet in levenslang. Voor het verraad in Voorburg ontving hij van de Sicherheitsdienst '... 800 gulden, een nieuw kostuum en een fiets'.

Jan Timmer vertelt dat zijn moeder altijd de geschiedenis van wat er allemaal in de oorlog was gebeurd op haar kinderen heeft overgebracht.

In mijn jeugd was 4 mei belangrijk. We waren om 20.00 uur binnen en moeder kon het maar heel moeilijk begrijpen als mensen dat tijdstip niet eer-

Erebegraafplaats
te Bloemendaal.
Internetafbeelding

Proces-verbaal
31 december 1945.
Bron: (R)NIOD

Krantenbericht
'De Rotterdammer'
17 januari 1949.
Bron: (R)NIOD

biedigden. Mijn moeder heeft altijd heel warm en met veel bewondering over haar vader gesproken.

Jan Timmer is met zijn moeder bij het NIOD geweest. Daar lagen alle processtukken uitgesteld.

Toen we dat allemaal zagen, maakte het weer veel indruk. (Groot)vader heeft er zelf weinig over kunnen vertellen. Pas toen hij was opgepakt, ging men beseffen hoe diep hij in het verzet zat.

Zijn processtukken zijn overigens vrij summier. Je ziet dat het eigenlijk geen eerlijk proces was. Wel staat er duidelijk welke straffen er werden uitgesproken. Dat had moeder nooit gezien en het emotioneerde haar.

Jan Timmer is regiomanager bij een Zorgorganisatie, hij geeft leiding aan twee zorginstellingen. Zijn dochter

heeft geschiedenis gestudeerd. Misschien heeft het verhaal van grootvader Barentsen wel haar interesse voor historie gewekt. Met moeder ging hij met enige regelmaat naar Bloemendaal om (groot)vader te gedenken. Toen moeder dat niet meer kon, ging Jan met zijn dochter. Zij is ook wel mee geweest naar het NIOD.

In 1983 werd het Verzetshedenkingskruis postuum aan grootvader uitgereikt. Daarvoor werd de familie ontvangen op Soestdijk door Koningin Juliana en Prins Bernhard.

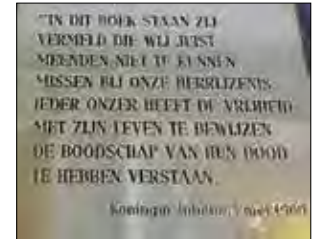
In 1986 ontving Cornelis Barentsen postuum van The Holocaust Martyrs and Heroes Remembrance Authority de medaille 'Righteous among the Nations' en werd zijn naam aangebracht op het monument Yad Vashem. Eén van de leden van de verzetsgroep – Cornelis Adriaan Honig – die ook was opgepakt, 15 jaar detentie kreeg en de oorlog heeft overleefd, zag bij een bezoek aan Israël zijn eigen naam en die van Barentsen op het monument.

De naam van Cornelis Barentsen komt uiteraard ook voor op de Erelijst van Gevallen 1940 - 1945. Deze lijst is opgesteld door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie.

Op 4 mei 1960 bood Koningin Juliana de Erelijst aan de Staten-Generaal aan. Sindsdien ligt deze lijst in de hal bij de ingang van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Elke dag wordt er een bladzijde omgeslagen.

Noch Jan Timmer, noch zijn moeder is ooit benaderd bij de oprichting van het Sijtwendemonument. Wel is bekend dat de naam Cornelis Barentsen al jaren vermeld staat op de Voorburgse Gedenknaald.

'Moeder was iedere keer weer reuze trots', aldus de kleinzoon van Cornelis Barentsen. Elke uiting van eerbewondering voor haar vader vond ze prachtig. Dat gold ook voor de plaquette ter die ter herinnering aan de aanslag was aangebracht op het voormalige Bevolkingsregister aan de Plantage Kerklaan in Amsterdam.

Mevrouw M.H. Timmer-Barentsen ontvangt het Verzetshedenkingskruis uit handen van Koningin Juliana en Prins Bernhard (1983).

Foto particuliere collectie

Kleinzoon Jan Timmer (bij het interview, 2013).

Foto Nelleke Kok

De Erelijst van Gevallen 1940-1945 in de hal van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Internetafbeelding

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Franciscus Arnoldus Blauw	Voorburg	29-10-1919	Neuengamme	18-1-1945	25

Frans Blauw was van beroep monteur en slotenmaker. De Oorlogsgravenstichting (OGS) noemt hem fabrikant, terwijl de Erelijst der Gevallen als zijn beroep aangeeft tamboer 2de klasse. Hij woonde waarschijnlijk als schoenmaker in de Kerkstraat 1A in Voorburg. Volgens de Duitse overlijdensakte was Frans getrouwd en woonde hij in Den Haag. Volgens deze akte, opge maakt in maart 1946, is hij op 18 januari 1945 in het concentratiekamp Hamburg-Neuengamme overleden aan maag- en darmcatarre.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Adrianus Boer	Aalsmeer	19-7-1880	Leiden	21-3-1944	63

Adrianus Boer werd geboren op 19 juli 1880 te Aalsmeer. Hij was fietsenmaker / rijwielhersteller. In de overlijdensakte wordt zijn beroep omschreven als 'installateur'. Hij was getrouwd met Cornelia Maria van den Kerkhof en het echtpaar woonde in Leidschendam/ Stompwijk, Dr. Van Noortstraat 148. Aad Boer is overleden op 21 maart 1944 te Leiden en begraven op de R.K. Begraafplaats te Stompwijk. Zijn graf is inmiddels geruimd. De naam van Adrianus Boer is in april 2014 toegevoegd aan het monument in het Sijtwendepark.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Christiaan Jacob Boer	Assen	1-4-1920	Vught	4-9-1944	24

Christiaan Boer woonde op de Koningin Wilhelminalaan en was bakker. Hij was communistisch geïntereerd. In het verzet behoorde hij bij de KP-Den Haag, waar hij de schuilnaam 'Bert' droeg. De KP voerde o.a. liquidaties uit op tegenstanders, onder wie NSB'ers. Op 21 juli 1944 wekte 'Bert' argwaan tijdens het schaduwen van een berucht Heerbanleider van de NSB die uit de weg geruimd moest worden. Hij werd door de betreffende man aangehouden en naar het (Haagse?) politiebureau

Christiaan J. Boer.
Uit: 'Kroniek van Voorburg'.
Voorburg in crisis- en oorlogstijd, 1989

George M. Bomert.
Uit: 'Kroniek van Voorburg',
Voorburg in crisis- en oorlogstijd, 1989

gebracht, voortdurend onder schot gehouden. Op het politiebureau aangekomen zag Boer op een onbewaakt ogenblik alsnog zijn kans schoon om een verborgen pistool te trekken en op de man leeg te schieten. Hij werd gearresteerd, ter dood veroordeeld wegens doodslag en als gevangene in Vught gefusilleerd. Hij werd 24 jaar. Op 4 september 1944 zijn in Vught 62 verzetslieden geexecuteerd, onder wie vijf personen die op het Sijtwendemonument worden herdacht: C.J. Boer, G.M. Bomert, J.A.M. Lemmen, H.J.W. Oudewaal en L.G. de Val.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
George Marie Bomert	Den Haag	22-5-1924	Vught	4-9-1944	20

George Bomert was een zoon van Josephus Bomert en Margaretha Vroon. Hij had twee zussen, Herma en Gera. Het gezin woonde in Voorburg op de Koningin Wilhelminalaan 467. George was tot 1 mei 1943 student aan de radiotechnische school in Rotterdam; vermoedelijk woonde hij bij zijn ouders in Voorburg. In juni 1943 duikt hij onder in Hummelo in Gelderland om aan de arbeidsinzet in Duitsland te ontkomen. In oktober 1943 komt hij terug naar Voorburg, maar blijft ondergedoken. Hij sluit zich aan bij de LO-Den Haag, zijn schuilnaam is Van der Elst. Een andere bron geeft aan dat hij bekend is onder de naam Everdingen. De zus van George maakte ook deel uit van deze verzetsgroep.

De Sicherheitsdienst (SD) is bijzonder actief in Den Haag en weet het verzet door infiltratie en het inzetten van provocateurs hard te treffen. Veel verzetsmensen worden gearresteerd. Bij het schaduwen wordt George op 13 juni 1944 betrap en gearresteerd, net als zijn zus Herma en nog enkele andere verzetsmensen, onder wie de districtsleider van de groep. George en zijn gearresteerde vrienden worden eerst naar het Oranjehotel en daarna naar Kamp Vught gebracht. George zit in cel 18 in de bunker, hij wordt verschillende keren verhoord. Vanuit zijn cel ziet hij kans om met zijn buurman te communiceren. George laat hem weten dat hij vol moed en vertrouwen is, wat er ook gebeuren gaat. Hij vraagt

zijn ouders te laten weten dat hij gebiecht heeft en de communie heeft ontvangen, dat hij zich opoffert voor zijn vaderland. En, dat ook zijn ouders deze opoffering moeten dragen.

Op 4 september 1944 wordt George, na voorzien te zijn van de H.H. Sacramenten, op de fusilladeplaats bij Kamp Vught geëxecuteerd, om half acht in de vroege avond. Op deze dag zijn in Vught 62 gevangenen geëxecuteerd, onder wie vijf personen die op het Sijtwendemonument worden herdacht: behalve George Bomert ook C.J. Boer, J.A.M. Lemmen, H.J.W. Oudewaal en L.G. de Val.

Zowel aan George als aan zijn zus Herma Bomert is het Verzetshedenkingskruis toegekend.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Pieter Christiaan Breebaart	Voorburg	19-6-1918	Rotenburg	26-5-1945	26
Willem Johannes Breebaart	Voorburg	17-6-1921	Uelzen	15-4-1945	23

Pieter (Piet) en Willem (Pim) Breebaart waren broers uit het gezin van Bram en Wies Breebaart die in Rijswijk een electro- en radiotechnisch bedrijf hadden, Breebaart & Co.

Van 1917 tot 1922 woonde het gezin op de Prinses Mariannelaan in Voorburg, vlak bij de Geestbrug. De firma floreerde, zodat het gezin zich korte tijd later een groot huis kon permitteren in het Leeuwendaalkwartier in Rijswijk, eerst Oranjelaan 25, later Oranjelaan 47.

Tijdens de oorlog waren de vier zonen uit het gezin, Piet, Bram jr., Pim en Nol actief in het verzet. Zij maakten deel uit van een verzetsgroep die hulp aan onderduikers verleende. Onder andere stalen ze een auto van een Nederlandse bunkerbouwer en bouwden die auto om in de garage van hun ouderlijk huis. Daarmee overvielen ze kantoren om bonkaarten voor voedsel te verkrijgen en haalden ze in Oost-Nederland voedsel voor de onderduikers in Rijswijk. Ook hadden ze explosieven klaar liggen om de Hoornbrug - de verbindingsbrug tussen Den Haag en Rotterdam - op te blazen als dat in het belang van het verzet nodig zou zijn.

Op 12 december 1944 had Piet, de oudste, met zijn knokploeg een vergadering op de Oranjelaan. Ook zijn broers, vader, moeder, vrienden, werknemers en klanten waren in het grote huis aanwezig. Onder anderen ook Johannes Jacobus (Hans) van Kesteren, garagehouder en verzetsman uit de Looierslaan, Voorburg (zie p. 214). Waarschijnlijk zijn zij verraden. De Duitsers omsingelden het huis en de wijk en namen alle mannen, ongeveer 40, mee naar de gevangenis in Scheveningen, het Oranjehotel. Daar hebben ze enkele maanden gezeten.

Piet werd op 15 maart 1945 vervoerd naar het concentratiekamp Neuengamme. Hij schijnt nog levend te zijn bevrijd uit het kamp, maar is kort daarna, op 26 mei 1945 aan vlektyfus overleden in Rotenburg/Sandbostel. Hij is begraven op de Erebegraafplaats Loenen.

Pim is eveneens op 15 maart 1945 naar Neuengamme vervoerd en vervolgens naar Uelzen, een buitenkamp van Neuengamme. Daar is hij aan longontsteking overleden op 15 april 1945. Zijn lichaam is nooit teruggevonden.

Nol is op 7 april 1945 op transport gezet. Hij komt op 18 maart 1945 in Neuengamme aan. Hij overleeft het buitenkamp Uelzen, maar komt op 3 mei 1945 om bij het Britse bombardement op een van de in de Lübecker Bocht (Oostzee) gelegen Duitse schepen, waarop duizenden gevangenen zijn verzameld. (zie ook het lot van de broers Thiery op p. 231).

Piet en Nol waren in het dagelijks leven elektro- en radiotechnicus in het bedrijf van hun vader. Pim had compositieles op het conservatorium gestudeerd en verdiende zijn brood als boekhouder. Daarnaast was hij organist van de gereformeerde kerk Laan Hofrust. Van de vier broers heeft alleen Bram jr. de oorlog overleefd door bij Deventer uit de trein naar Duitsland te springen, onder te duiken, weer opgepakt te worden en in kamp Amersfoort te zitten tot de Bevrijding. Vader Breebaart sr. heeft vanaf 12 december 1944 gevangen gezeten en werd op 11 januari 1945 vrijgelaten.

De drie omgekomen broers staan op een herdenkingsmonument in Park Hofrust in Rijswijk. Piet en Pim zijn ook vermeld op het Sijtwendemonument. Zij hebben als baby/kleuter in Voorburg gewoond.

*Piet, Willem (Pim) en Nol Breebaart, 1942.
Collectie familie Breebaart*

Paul Herman Cohen de Boer.
Bron: communityjoodsmonument.nl

Joop Driessen.
Bron: beeldbankwo2.nl

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Paul Herman Cohen de Boer	Amsterdam	19-10-1917	Buchenwald	14-3-1945	27

De Joodse verzetsman Paul Herman Cohen de Boer is een zoon van de jurist mr. H. Cohen de Boer. Het gezin verhuisde al spoedig na de geboorte van Paul Herman van Amsterdam naar Den Haag, Van Aerssenstraat 11. Hier overleed in 1927 zijn moeder Rosette de Boer-Hakker, 35 jaar oud. Paul was toen 10 jaar. Later ging hij studeren en deed journalistiek werk.

In de oorlog sloot hij zich aan bij de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers LO/Leidschendam-Den Haag. Bij deze organisatie zal hij de eveneens Joodse jurist en verzetsman Hartog Parfumeur (zie p. 225) hebben leren kennen.

Paul Cohen de Boer voorzag vrienden, familie en onderduikers van de nodige papieren en levensmiddelen. In dat verband nam hij ook deel aan overvallen op postkantoren en politiebureaus, met het doel aan bonkaarten en vuurwapens te komen.

Al in 1941 was hij in Leidschendam betrokken bij pogingen om een verzetsgroep op te richten. De situatie begon voor Joden in Leidschendam toen al lastig te worden.

In een poging aan de Jodenvervolgung te ontkomen probeerde Cohen de Boer eind 1941 voor het eerst de oversteek naar Engeland te maken (als Engelandvaarder). Vermoedelijk is hij op 13 december 1941 samen met Hartog Parfumeur in een auto van de garage van Van Kesteren (zie p. 214) aan de Looierslaan, bij Parfumeur om de hoek, naar Hoek van Holland gereden, waar zij zich hebben aangesloten bij een groepje van nog vijf personen. Daarna ging het hopeloos mis. Parfumeur liet het leven en Paul Cohen de Boer ontsnapte door bij het eerste teken van verraad in het water te springen en zich verborgen te houden tussen de kant en een schip. Zijn broer Robert Hans was een maand eerder al in Scheveningen opgepakt in een poging naar Engeland te vluchten.

Terug in Leidschendam richtte Paul Herman samen met onder anderen Jacobus van Kesteren en de Leid-

schendamse huisarts dokter H.C.H. Reyers een verzetsgroep op die vooral op de grens tussen Voorburg en Leidschendam opereerde. Ook was hij actief in het onderbrengen van Joodse onderduikers. Zelf had hij als onderduikadres de houtfabriek van C.J. Brammer achter de Voorburgseweg.

Paul Herman Cohen de Boer is bij zijn verzetsactiviteiten als Jood herkend en verraden door iemand die hij kende uit zijn diensttijd. Op 22 juni 1944 is hij in de Kettingstraat in Den Haag opgepakt en via Scheveningen en het doorgangskamp Westerbork op transport gesteld naar het concentratiekamp Buchenwald. Hier is hij op 14 maart 1945 op 27-jarige leeftijd overleden, volgens de Duitse overlijdensakte als gevolg van longontsteking. Deze akte is overigens pas opgesteld op 30 november 1950. Het overlijdensbericht is gestuurd naar zijn zus Anny J. de Boer en A. Nijhoff, Voorburgscheweg 63, Leidschendam.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Joseph Marie Driessen	Den Haag	30-3-1902	Neuengamme	4-12-1944	42

Joop Driessen was werkzaam in de kolenhandel. Hij is in 1928 in Den Haag getrouwd met Josephina Cleophas, met wie hij drie kinderen kreeg. Vóór en tijdens de oorlog woonde het gezin in Voorburg in de Hofwijckstraat 19.

Op 20 juni 1944 werd Joop als lid van de verzetsgroep 'Voor God en Koning' gearresteerd en werd na drie dagen overgebracht naar Vught. Daar heeft hij eerst in een bunker gezeten tot 15 augustus 1944, waarna hij naar Kamp Vught moest. Op 'Dolle Dinsdag', 5 september 1944, is hij op transport gesteld naar Oranienburg (bij Berlijn) en enkele maanden later, op 4 december 1944, in Hamburg-Neuengamme aan hartzwakte of uitputting overleden. Hij is 42 jaar geworden.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Dick Chr. Johan Eggink	De Bilt	29-9-1911	Nieuwolda	12-4-1945	33

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Wilhelmus Petrus Antonius van Elewout	Den Haag	16-11-1913	Rotterdam	3-4-1945	31

Het is op een wat sombere januaridag in 2014 dat ik (Nelleke Kok) met vier nichtjes van de omgekomen verzetslieden Hendrik Wilhelmus Antonius (Henk) van Elewout en Wilhelmus Petrus Antonius (Wim) van Elewout praat over het leven en sterven van hun ooms. Een aangrijpende gebeurtenis voor de hele familie Van Elewout, die als een rode draad – tot in het heden – door ieders leven loopt. Mijn gesprekspartners zijn kinderen van een broer en twee zusters van Henk en Wim van Elewout, namelijk: Anny de Groot-Janse, kind van zus Nel, Anja Hendriks-Van den Bergh en haar zusje Toke Blokland-van den Bergh, kinderen van zus Annie en Ma-

Dick Christiaan Johan Eggink woonde volgens het Adresboek 1938/1939 op de Hooge Weidelaan 36 te Voorburg. Hij was gemeenteambtenaar. Zijn overlijdensadvertentie luidt als volgt:

Ons bereikte het bericht dat na ontvluchting uit Duitse gevangenschap op 12 April 1945 van ons is heengegaan onze lieve eenige zoon, Dick Chr. Johan Eggink, in den leeftijd van ruim 33 jaar. De teraardebestelling heeft plaatsgehadt op 5 mei jl. (getekend: Voorburg, 10 juni 1945).

Opvallend is dat de teraardebestelling plaatsvond op de dag van de Bevrijding.

Volgens de Oorlogsgravenstichting is Dick Eggink overleden te Nieuwolda (bij Delfzijl). Hij heeft een graf op het Ereveld te Loenen.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Hendrikus Wilhelmus Antonius van Elewout	Den Haag	16-4-1906	Bergen-Belsen	16-4-1945	39

Grafsteen Dick C.J. Eggink.
Bron: srs.ogs.nl

Familie Van Elewout, musice-
rend.
Particuliere collectie

ria van den Burgt-Van Elewout, dochter van broer Theo.

Henk en Wim van Elewout komen uit een groot, goed katholiek gezin met 11 kinderen. Vader en moeder woonden op het Van Deventerplein 8 in Voorburg. Vader had aanvankelijk een spekslagerij in de Kritzingerstraat-hoek Paul Krugerlaan in Den Haag. Die zaak is later voortgezet door zoon Theo. Op de Loo-laan in Voorburg baatte neef Herman jarenlang ook een slagerij uit.

Gedurende de bezetting had de familie Van Elewout unaniem zeer anti-Duitse gevoelens en veel familiele-

den leverden in meer of mindere mate hun aandeel in het verzet. Niet allen zo fanatiek als Henk en Wim, die beiden deel uitmaakten van een georganiseerde verzetsgroep. Deze verzetsgroep, bestaande uit vrienden, kwam veelal samen in de bakkerij van Henk aan de Laan van Nieuw Oosteinde 291.

De moeder van Toke en Anja distribueerde verzetsblaadjes, die ze verborg in een kinderwagen onder het klepje van de voetensteuntjes. Daarbovenop: de kindjes. Eén keer bevond moeder zich met die kinderwagen plus verzetsblaadjes, plus kindjes, plus pistolen in een kruidenierswinkel toen er een razzia door de Duitsers werd gehouden. Voordat het uit de hand kon lopen kreeg één van de kindjes een ferme tik van moeder, die daarop haar krijsende kind in de wagen naar buiten duwde 'om toch vooral verder geen overlast te veroorzaken'. Moedig, inventief, maar ook levensgevaarlijk.

De verzetsploeg, die in de bakkerij van Henk aan de Laan van Nieuw Oosteinde 291 vergaderde, werd (waarschijnlijk) door een buurtgenoot verraden. Eén voor één werden de mannen, die de bakkerij na een bijeenkomst verlieten, opgepakt en afgevoerd. Van Henk werd niets meer vernomen. Aan de tergende onzekerheid omtrent zijn lot kwam voor de familie pas een eind toen in november 1947 het bericht van het Rode Kruis kwam dat Henk op 16 april 1945 in Bergen-Belsen was overleden. Hij werd 39 jaar.

Henk had een vriendin. Jan Duijvestein vertelt daar iets

Henk van Elewout, bakker in opleiding.

Particuliere collectie

Monument Oostzeedijk Rotterdam.

Bron: internet

over in zijn 'Oorlogsherinneringen', die ook zijn opgetekend in een eerdere publicatie van de Historische Vereniging over de verdwenen middenstand in Voorburg-Noord (2012).

Dat meneer Van Elewout aan 'de goede kant' stond was overduidelijk. Zo verkocht hij tegeltjes waarop stond: 'Doe als een visje in het water. Spartel rond, maar houd je snater'. Het visje was oranje en het zwom in rood, wit en blauw gekleurd water. De opbrengst was bestemd voor het werk van de ondergrondse. Op een dag liet hij me helemaal alleen in de bakkerij om in de vestibule afscheid te nemen van een vriendin, die wel vaker langs kwam. Toen ze dan, voor mijn gevoel, eindelijk weg was gegaan en ze afscheid hadden genomen, vroeg hij mij: 'Vind je haar niet geweldig?'

Later komt de kleine Jan bij een schoolonderzoek een verpleegster tegen in wie hij de vriendin meent te herkennen. Of zij inderdaad de vriendin van meneer Van Elewout was, zal hij nooit met zekerheid weten. Toch betreurt hij het achteraf dat zij nooit een lieve bevestiging van haar vriendschap met Henk van Elewout kreeg via hem, dat kleine jongetje.

Zoon Wim werd op 3 april 1945 op de Lage Oostzeedijk te Rotterdam tezamen met negentien anderen geëxecuteerd. Dit was een represaille voor de liquidatie kort daarvoor van Jacobus Christiaan Tetenburg, majoor van

de Rotterdamse (Orde)politie. Hoogstwaarschijnlijk was de oorspronkelijk Voorburgse verzetsgroep inmiddels samengegaan met een landelijke knokploeg, die mede zijn werkterrein had in Rotterdam. Eén van de medegeëxecuteerden was zijn maat uit Voorburg: Herman van der Meulen.

Ter nagedachtenis aan de liquidatie werd op de Oostzeedijk-hoek Hoflaan een monument opgericht.

Wim was niet getrouwd en was in het dagelijks leven vertegenwoordiger. Hij werd 31 jaar.

De leden van de knokploeg, die niet werden verraden door degenen die waren opgepakt in Rotterdam, schreven een dankbare brief aan de nabestaanden, voorzien van hun handtekeningen. Moeder Van Elewout lijstte deze waardevolle brief in. Hij hangt nog steeds – zij het wat verbleekt door de tand des tijds – in het huis van een nicht.

Voor vader en moeder Van Elewout was het een hard gelag dat twee van hun jongens uiteindelijk het leven lieten in de strijd voor het Vaderland.

Op bijgaande foto de uitvaartplechtigheid van Wim (en twee van zijn knokploegmakers) op 13 juni 1945 in de Sint-Martinuskerk te Voorburg.

Henk is jarenlang vermist geweest. Al die tijd hebben zijn ouders vurig gehoopt dat hun zoon nog thuis zou komen; je hoorde wel eens van die dingen.

*Brief leden knokploeg aan nabestaanden.
Particuliere collectie*

*Bidprentje Wim van Elewout.
Particuliere collectie*

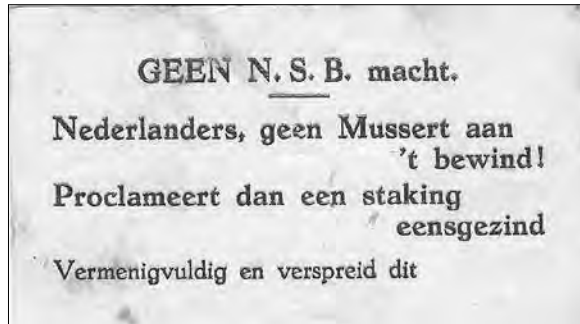
*Begravenis Wim van Elewout
13 juni 1945.
Particuliere collectie*

*Bidprentje Henk van Elewout.
Particuliere collectie*

*Leuzen tegen de bezetter.
Particuliere collectie*

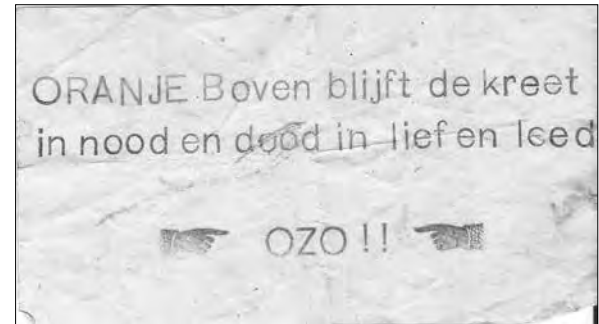
Misschien was Henk wel zijn geheugen verloren en dwaalde hij nog in Duitsland rond. In het huis aan het Van Deventerplein bleef een kamer voor Henk beschikbaar. Met een opgemaakt bed en een theeblad met een rol beschuit. Van Henk is nooit meer iets teruggevonden.

Toke is in het bezit van een aantal memorabele zaken uit de oorlogsdagen, die door moeder Van Elewout werden gekoesterd. Op haar beurt is ze een goede bewaker van deze – in emotionele zin – kostbare documentatie. Toke haalt uit de oorspronkelijke, piepkleine envelopjes de leuzen tegen de bezetter, die door de leden van de verzetsgroep werden uitgedeeld.

Op 4 mei herdenkt de familie Van Elewout nog altijd hun dierbare doden. Aanvankelijk kwam men bijeen op de Zwartelaan, waar oorspronkelijk het Oorlogsmonument stond, dat nu aan de Prins Bernhardlaan staat.

Het oorlogsgraf op de Oosterbegraafplaats wordt bezocht en sinds de oprichting gaat men ook naar het Sijtwendemonument. Inmiddels nemen bovendien de kinderen en kleinkinderen van Toke, Annie, Anja en Maria en de overige nazaten deel aan deze plechtigheden. Herman en Wim zijn 'herbegraven' op het Ereveld in Loenen. Anja geeft ook daar wel eens acte de présence namens de familie.

De oorlog loopt, zoals gezegd, als een rode draad door de geschiedenis van de familie, die onderling een wonderlijk hechte band heeft. Want welke familie kan vertellen dat er jaarlijks een zogenoemde 'nichtjesdag' wordt georganiseerd? Om en nabij de vijftien vrouwelijke na-

zaten bespreken dan hun wel en wee bij een goed glas wijn en toosten daarbij ongetwijfeld op hun dappere ooms Henk en Wim.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Gerrit Jan Gerritsen	Haarlem	18-02-1889	Siegburg	21-4-1945	56

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Willem Gerritsen	Scheveningen	18-3-1920	Varsseveld	2-3-1945	24

Gerrit Jan Gerritsen en zijn oudste zoon Willem overleven beiden de oorlog niet. Vader sterft op 21 april 1945, tien dagen na de bevrijding door de Amerikanen, in een tuchthuis in het Duitse Siegburg. Zoon Wim is dan al op 2 maart 1945 met 45 andere mannen gefusilleerd in Varsseveld, in de Achterhoek. Op Mauvelaan 20 in Leidschendam blijft een gebroken gezin achter. Dit verhaal is voor hen en hun kinderen, geschreven door een achterkleinkind, Kirsten Zimmerman.

(Gerrit) Jan Gerritsen (1889-1945)

Op zaterdagochtend 17 januari van de koude winter van 1942 zal Jan Gerritsen (zonder dat hij dit weet) voorgoed zijn huis aan Mauvelaan 20 in Leidschendam verlaten. Hij vertrekt, zoals elke zaterdag sinds 1927, naar zijn werk in Rotterdam-Zuid bij de meetinstrumenten - en apparatenfabriek Elster & Co in Rotterdam-Zuid. Daar is hij hoofdboekhouder en kassier. Het is 10 minuten lopen naar station Leidschendam-Voorburg, 20 minuten met de trein naar Rotterdam en dan nog een half uur wandelen naar kantoor.

Maar als Gerritsen het pand binnenstapt, wacht hem daar, in plaats van op te maken balansen, de Duitse Sicherheitspolizei: die verzoekt hem eventjes mee te gaan om enige verklaringen af te leggen. Terwijl hij vastzit wordt er in de middag politie naar zijn huis in Leidschendam gestuurd: de heren verrichten huiszoeking en verzekeren de overige gezinsleden (mijn overgrootmoeder met haar drie nog thuis wonende kinderen) dat hun man en vader maandag of dinsdag wel weer terug zal zijn. Maar ook dat blijkt niet waar.

Jan belandt in de Deutsche Polizeigefängnis in Scheveningen, cel 630. Onderdeel van het beruchte Oranjehotel. In deze gevangenis loopt hij een breuk op, waarschijnlijk bij een van de ondervragingen waar het er hardhandig aan toe kan gaan. Zijn familie zal hem vijf maanden niet zien en zeker de eerste maanden maar nauwelijks van hem horen. Ook zal Gerritsen in de gevangenis toestemming moeten geven voor de bruiloft van zijn jongste dochter Dréa (1918), eind mei. Hij zal er niet bij aanwezig zijn.

Voor Jans vrouw Heintje is het haast niet vol te houden, schrijft oudste dochter Rie (1915), die tijdelijk met man en kind op de Mauvelaan is ingetrokken. 'Elke dag maar weer opnieuw te denken, misschien komt hij vandaag wel thuis en dan wordt het maar weer avond en is hij er nog niet. En wat zal Pa zelf verlangen naar ons.'

De directie van Elster & Co heeft intussen besloten op hun kosten twee advocaten in te schakelen, zodat ze hun goede en trouwe werknemer zo snel mogelijk weer terug zullen hebben voor de werkzaamheden op de fabriek. Zijn familie gelooft in zijn onschuld.

Half februari probeert Heintje tevergeefs haar man te bezoeken: ze krijgt te horen dat voorlopig niemand wordt toegelaten. Het gezin heeft gelukkig wel een brief gekregen waarin Gerritsen schrijft dat hij het goed maakt. Hij verhaalt van zijn eigen, eenzame, verjaardag (8 februari) in het gevang en informeert naar de verjaardag van zijn jongste dochter Dréa.

Half april wordt hij naar cel 92 van de Duitse Untersuchungs- und Strafgefängnis overgebracht, een ander gebouw binnen hetzelfde complex. Hij mag zijn familie schrijven, die dolblij is iets van hun man en vader te horen. Gerritsen vermoedt dat 'mijn 'zaak' nu wel spoedig 'voor' zal komen (te Utrecht); en ik hoop, dat wij dan

weer heel gauw bij elkaar mogen zijn!' Zijn dochter Rie maakt uit de aanhalingstekens op dat 'de zaak nu niet zo verschrikkelijk veel om 't lijf heeft.' Helaas zal het tegendeel waar blijken, want begin juni wordt voor de Duitse rechtbank in Den Haag de doodstraf geëist.

De eerste berechting (juni '42)

Gerritsen wordt berecht in de rechtszaak tegen de Ordedienst(OD)-groep van Bernardus Slier (1866 - 1943): een Joods-Belgische handelsreiziger, die in 1900 naar Rotterdam is verhuisd. De eerste mannen uit Sliers groep worden al in augustus 1941 gearresteerd. Jans arrestatie zal pas een half jaar later volgen, januari 1942. Begin juni 1942 vindt het proces tegen Bernardus Slier en zijn kompanen plaats. Gerritsen zou op zijn kantoor in Rotterdam herhaaldelijk hebben verkondigd dat hij contacten met Engeland had. Daarop vroeg (voorjaar 1941) een collega of zijn vader, OD-er Arie Friedrich Wilhelm van Genderen (1897), hem kon spreken op kantoor. Van Genderen komt enkele dagen later in de middag-pauze met mede-OD-leden Adrianus Cornelis Ardon (1915) en Aart Koedood (1899). Hij vraagt of Gerritsen contacten met Engeland heeft en kan bemiddelen bij het overbrengen van Nederlanders. Jan bevestigt dit.

Toke, Anja, Maria en Annie (van links naar rechts), de nichtjes van Henk en Willem van Elewout, tijdens het interview.

Foto Nelleke Kok

*Jan Gerritsen (1889-1945).
Collectie familie Biever*

In de loop van het gesprek geeft Ardon hem een schets met de positie van de Duitse luchtafweer bij de Werf Pieter Smit in Rotterdam. Gerritsen maakt een bijschrift en zorgt dat informatie in een gesloten brief door een van zijn medewerkers wordt bezorgd bij het Amerikaanse consulaat in Rotterdam.

Veertien dagen later komen er zelfs twee mannen uit Heerlen op bezoek, die naar Engeland willen vluchten. Ze nemen adressen mee van andere Nederlanders die dat ook willen en een schets van een plek vlakbij Heerlen, waar een vliegtuig zonder moeilijkheden kan landen om mensen op te pikken. Jan schrijft weer een brief aan het Amerikaanse consulaat en voegt de adressen van de Nederlanders die naar Engeland willen en de plattegrond toe.

Tot mei 1941 komt Aart Koedood vaak langs bij hem op kantoor, in de pauze of na het werk. Ze spreken elkaar altijd in een aparte ruimte. Koedood geeft hem informatie over verschillende Rotterdamse scheepswerven, waar oorlogsschepen en onderzeeërs worden gebouwd. Telkens vertaalt Jan de informatie en laat een brief bij het Amerikaanse consulaat bezorgen. Hij ondertekent met de schuilnaam 'Erasmus' en een keer met zijn eigen naam. In mei 1941 staakt Gerritsen deze activiteiten, ook al komen de OD-mannen nog met meer informatie en vragen.

Het eerste oordeel (juni '42)

De Duitse krijgsraad vindt dat de informatie die Gerritsen doorgaf aan het consulaat zonder twijfel belangrijk

is voor de oorlog en voor de vijand van betekenis had kunnen zijn. Het is dus spionage. En hij handelde ook in het geheim, dus wist hij dat. Jan heeft bij zijn eerste verhoor al toegegeven dat hij geloofde dat hij op deze manier zijn vaderland kon dienen.

Zijn advocaten, mr. Bisdom en mr. De Brauw, voeren aan dat hun cliënt niet de opzet zou hebben gehad dat zijn brieven de Engelsen zouden bereiken. Dat vindt de Kriegsrat ongeloofwaardig. Ook zou hij slechts een hulpje zijn geweest bij de spionage, maar de raad vindt hem mededader. Wel ontstaat er in de loop van het proces twijfel over zijn toerekeningsvatbaarheid. Deze aanname zou vooral gebaseerd zijn op het feit dat Jan op zijn werk collega's en andere mensen van alles over zijn daden en bekwaamheid had verteld. De advocaten van de verdediging laten hierover directielid Bolderhey getuigen.

Uiteindelijk redt deze ontoerekeningsvatbaarheid Gerritsen in juni van de doodstraf: hij krijgt 15 jaar tuchthuis opgelegd. Hij zou overigens nog meer illegale daden hebben gepleegd, maar die heeft de Duitse krijgsraad voor de eenvoud van het dossier weggelaten. Ardon, Van Genderen en Koedood krijgen de doodstraf en worden in juli gefusilleerd.

Jan, zijn vrouw en de kinderen zijn natuurlijk erg blij. Dochter Dréa schrijft dat ze zelfs dånkbaar zijn voor de 15 jaar tuchthuisstraf: 'want waar leven is, is hoop!' En Gerritsen wordt in zijn schrijven steeds religieuzer en ontleent steun aan het geloof. Zo schrijft hij zijn familie: 'Wij moeten de weg die God ons laat lopen, altijd beschouwen als de beste die er is, al schijnt het voor ons misschien de slechtste en zwaarste die er kan bestaan.' Een paar dagen later mag zijn gezin hem voor het eerst sinds de arrestatie in januari zien, in de gevangenis in Scheveningen.

Halverwege de maand juni wordt Jan verplaatst naar de Kriegswehrmachtgefängnis aan de Gansstraat in Utrecht. Hij is blij als hij aanvankelijk alleen in een cel zit: 'Dat doet mij zo goed voor het hoofd, dat gepraat de hele dag van de mede-celbewoners irriteerde mij verschrikkelijk; gelukkig is dat hier voorbij.' Zijn familie stuurt hem pakjes met scheercreme, pannenkoekjes en rauwe uitjes. Om de 14 dagen mag hij bezoek ontvangen.

Het persoonsbewijs van Jan Gerritsen, Leidschendam, juni 1941.

Collectie familie Bieber

Eind juli wordt Gerritsen zijn, tot dan toe, enige klein-kind Jantje gedoopt. De moeder, Rie, schrijft: 'Het was een mooie dag voor ons, waarop we u alleen erg gemist hebben... Uw plaats [aan tafel] was leeg en we aten nog wel doperwten met gehakt en tomatensoep, net waar u zoveel van houdt.'

Observatie in Düsseldorf-Grafenberg (augustus/september '42)

De volgende stap in het hoger beroep van het straf-proces is een observatie van ruim een maand in een psychiatrische inrichting in Düsseldorf-Grafenberg om te onderzoeken of Jan werkelijk verminderd toerekeningsvatbaar is. Een psychiatrische kliniek was binnen het nationaal-socialisme geen neutrale instelling. In de jaren 1940-1944 zijn zo'n 1.500 patiënten uit Grafenberg weggehaald: velen werden overgebracht naar andere psychiatrische ziekenhuizen waar ze werden vermoord. Ook zijn veel patiënten in Grafenberg zelf gestorven van de honger.

Maar Gerritsen is onwetend of hij kan in de gecensu-reerde brieven niet schrijven over deze wantoestanden. Hij geniet van de frisse ruimte en lichte zaal: 'Ik heb het uitstekend. Het is hier een prachtige omgeving en heerlijk rustig. Het lijkt mij toe alsof ik uit een kelder in een paleis ben overgeplaatst!' En hij rust uit, omdat hij voor het eerst sinds de arrestatie droomloos slaapt. Zijn vrouw hoopt dat zijn zenuwen nu tot rust zullen komen. In zes weken tijd komt Jan zelfs 5 kg aan (hij weegt nu 58 kg) en hij schrijft dat hij in Grafenberg heel wat vrienden heeft gekregen, zowel onder patiënten als verplegers. Bovendien prijst hij de Duitse natuur: in de trein heeft hij heen en terug 'van het prachtige landschap genoten.' Hij kon ook goed overweg met de directeur van de inrichting. Het afnemen van hersenvocht lijkt de enige nare ervaring.

Terug in Utrecht

In oktober ziet Gerritsen in de gevangenis in Utrecht zijn gezin weer terug. Rie schrijft: 'We hadden allerlei versnaperingen als boter, kaas, jam, pannenkoek, chocolade en fruit meegenomen, zodat Pa zich weer eens te goed kon doen.' En vader blijft, zoals tijdens zijn hele gevangenschap, informeren hoe het met familie,

vrienden en kennissen buiten de gevangenis gaat. Ook ontvangt hij brieven van kantoorgenoten, onder wie directieleden, die getroffen zijn door Jans op het geloof steunende berusting.

Jan beseft nu hoe kostbaar zijn vroegere dagen in vrijheid waren: 'de heerlijke dagen van voorheen, die wij toen zo weinig waardeerden. Gelukkig dat God nu mijn ogen heeft geopend voor al het goede, dat wij hadden.' En hij hoopt op Gods genade, zodat hij die tijd ooit weer beleven mag. Heintje is hiervan overtuigd: 'Ik krijg hem weer terug hoor, dat geloof ik vast en zeker.'

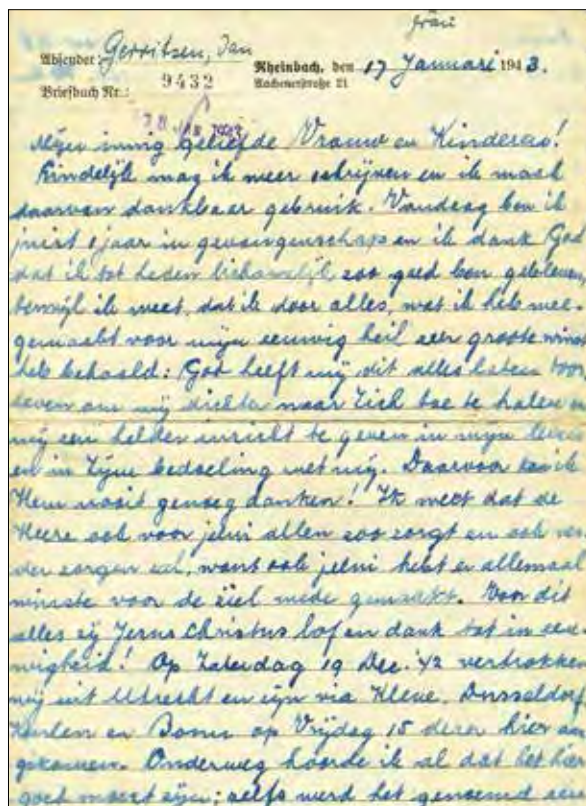
Het definitieve oordeel (november '42)

Maar eind november wordt weer de doodstraf geëist en dit keer ook uitgesproken. De Duitse rechter acht Gerritsen zeer wel toerekeningsvatbaar. Hij ziet hem als een onbeduidende, bedeesde boekhouder die, 53 jaar oud, met de oorlog de kans heeft gegrepen om in zijn leven nog een grote daad te verrichten voor het vaderland, met gering gevaar om te worden ontdekt. Jan wilde meer lijken dan hij was en hij zou verhalen hebben verzonnen: dat hij piloot was, dat hij in de meidagen van 1940 had meegevochten en daarbij zijn gebit had verloren. Door zijn opschepperij kwam Gerritsen met Van Genderen in contact en moest hij bewijzen werkelijk wat te kunnen: dus bedacht hij het Amerikaanse consulaat als oplossing. Mocht de consul niet reageren dan was dat

Brief aan Jan Gerritsen in de gevangenis te Utrecht, 1942. Collectie familie Biever

pech en had hij gedaan wat hij kon. Maar hij was te bang om zijn doel vol energie te volgen en gaf na korte tijd op, concludeert de Duitse rechter.

Verzachtende omstandigheden zijn Jans onbesproken gedrag, zijn volledige bekentenis en het feit dat hij nooit echt politiek actief is geweest. Hij was in augustus 1941 wel lid geworden van de Nederlandsche Unie. De spionage is al meer dan een jaar geleden en de boodschappen die hij doorgaf waren niet bijzonder waardevol. En misschien zijn ze überhaupt niet doorgekomen.

De doodstraf zou voor deze persoon, met deze beweegredenen, handelingen en gevolgen als onnodig hard kunnen worden ervaren. En datzelfde gevoel zou bij het eerste oordeel hebben gezorgd dat men Gerritsen als verminderd toerekeningsvatbaar zag. Toch spreekt de rechter de doodstraf uit.

Zijn gezin reageert wanhopig en hoopt op gratie. Heintje schrijft: 'Als ik jou terug mag krijgen; daar bid ik altijd

zo vurig om.' En ze benadrukt dat de kinderen ook zo veel van hem houden. Maar: 'We zullen alles in Gods hand leggen en ons als een klein kind laten leiden door Hem.' Ook de directie van de fabriek betoont haar medeleven. Directeur Visser heeft Jan 'om zijn keurige arbeid leren waarderen, maar ook als mens leren appreciëren.' En daarom heeft hij zijn langjarige medewerker alle gerechtelijke bijstand verleend.

Gerritsen is erg gelukkig met al het liefdevolle medeleven. Hij is blij met Gods bijstand voor hem en zijn gezin en schrijft: 'Hoe het hier door de aardse rechter ook beslist zal worden, dit weet ik, dat ik van den Oppersten Rechter gratie heb verkregen.' De onderstreping is van hem.

Op 7 december komt de grote opluchting: het gratieverzoek is ingewilligd! Wellicht mede dankzij het ondertekenen van het verzoek door het Duitse deel van de directie van Elster & Co. Rie schrijft haar vader: 'Dit is een gebeurtenis die we ons hele leven zullen onthouden.'

Siegburg

Zonder zijn familie nog te zien vertrekt Gerritsen op 18 december naar Duitsland. Eerst naar een gevangenis in Kleve in het Rijnland, vervolgens naar een tuchthuis in Rheinbach (een plaats ten zuidwesten van Bonn). Daar is hij ingedeeld bij de afdeling leerbewerking voor een zadelmakerij. Wederom prijst hij, ook al is het Duitsland, de mooie omgeving.

Zijn geloof blijft zijn houvast. Jan schrijft in januari: 'Ik weet, dat ik door alles, wat ik heb meegemaakt voor mijn eeuwig heil een grote winst heb behaald: God heeft mij dit alles laten doorleven om mij dichter naar zich toe te halen en mij een helder inzicht te geven in mijn leven en in zijn bedoeling met mij. Daarvoor kan ik Hem nooit genoeg danken! Ik weet dat de Heer ook voor jullie allen zo zorgt.' In zijn cel ligt dan ook, naast een gewoon boek, een Nieuw Testament met psalmen. Zijn houding is een bemoedigend voorbeeld voor medegevangenen. Uiteindelijk mag Gerritsen pas in april '43 weer schrijven als hij Siegburg is aangekomen. Hij feliciteert familieleden met voorbijje verjaardagen en had het in Rheinbach toch niet zo naar zijn zin: hij had last van zijn celgenoten en zijn tandenborstel werd gestolen. Nu mag hij elke zes weken een brief van vier kantjes versturen en een half

Een brief van Jan Gerritsen uit het tuchthuis in Rheinbach, januari 1943.

Collectie familie Biever

uur per dag naar buiten. Op zondag gaat hij naar de kerk (totdat hij te erge last van zijn blaas krijgt). Bezoek uit het buitenland is helaas niet toegestaan.

Vanaf 1939 werkten er door het hele stadje Siegburg (ten noordoosten van Bonn) dwangarbeiders. In het tuchthuis zijn dat er gemiddeld 2300, waarvan de helft Nederlander is. Fransen en Belgen komen op de tweede en derde plaats. Veel dwangarbeiders worden ziek door ondervoeding, slechte hygiënische omstandigheden en het gebrek aan medicijnen.

In het tuchthuis ontmoet Gerritsen ingenieur Steutel, die de oorlog zal overleven en in 1947, op verzoek van het Rijksbureau voor Oorlogsdocumentatie, een portret van hem schrijft om zo informatie over het tuchthuis in Siegburg te geven. De twee mannen raken bevriend en Steutel zal zijn oudere vriend waar mogelijk proberen te helpen. Jan tutoyeert hem niet, omdat hij zich wil houden aan 'de wetten van het burgerlijk fatsoen.' Als anglofiel noemt hij Steutel 'Mister'.

Aanvankelijk vindt Steutel Gerritsen 'een bedeesd mannetje, dat met een zeker fatalisme alles over zich heen laat gaan.' Totdat hij ontdekt dat deze man ook pal voor zijn principes kan staan. Zo weigert Jan tot grote woede van een Duitse wachtmeester pertinent een zware kledingbaal te dragen. Hij heeft immers in Scheveningen een breuk opgelopen.

De mannen werken samen voor de Duitse firma in kantoorartikelen Soennecken. Aanvankelijk is Gerritsen alleen in zijn koude cel aan het werk, maar Steutel zorgt dat hij in juli '43 op een zaal komt met andere gevangenen. Hier leeft Jan op, ofschoon hij eerder zei tevreden te zijn met zijn lot en geen verandering te willen. Dankzij Steutel wordt hij ook een tijd voorman van een zaal met ongeveer tien gevangenen. Jan zegt eerst zich niet druk te willen maken, maar als hij hoort dat hij in deze functie meer eten krijgt, doet hij het wel. Want daar heeft hij veel van nodig: medegevangenen geven hem de bijnaam 'herkauwer', omdat hij, mits er genoeg voedsel is, de hele dag eet.

Maar als voorman krijgt Gerritsen het aan de stok met de Duitse opzichter die vindt dat hij zijn 8 niet goed schrijft. Maar Jan is 'hardnekkig en wil dit voor een mof niet veranderen.' Het conflict escaleert als hij zijn ont-

slag aanbiedt, omdat hij de verantwoordelijkheid niet wil voor een Belg die zijn werk niet goed doet. De opzichter weigert, maar dan schrijft Gerritsen een briefje naar de centrale. Die geeft hem zijn zin en hij zit weer in zijn cel, zoals hij zelf wilde. Maar hij krijgt zwaar en vies werk te doen. Totdat Steutel hem weer redt en zorgt dat hij door een doktersadvies over zijn slechte ogen nog maar de helft van het werk hoeft te doen.

Op vrije zondagen kijkt Jan naar de foto's van zijn gezin en liggen de brieven op tafel. Vooral met zijn kleinzontje is hij in de wolken. In juni '43 schrijft hij naar huis dat de lange dagen voorbij vliegen en dat hij uitstekend slaapt. Hij ontvangt brieven van Heintje (die nog steeds zeker is dat ze eens weer bij elkaar zullen komen), zijn kinderen, broers, zus, de dominee en collega's. Op straat in Leidschendam vragen mensen hoe het met hem gaat. En Gerritsen informeert altijd naar iedereen, ook geregeld naar de kat Mieske. Ontvangt hij een pakje, dan deelt hij dat met Steutel.

Aan het begin van 1944 hoopt Jan dat het nieuwe jaar zijn familie weer bij elkaar zal brengen. Hij zit nu twee jaar gevangen: 'God straft zwaar, maar hij is rechtvaardig en we moeten niet klagen.' Volgens zoon Wim redt dit gezonde optimisme zijn vader. Zo vraagt hij in juni '44 aan Heintje: 'Zijn mijn kleren nog in goede staat? Als het nodig en mogelijk is dan kan Tomeij ze schoonmaken en arrangeren zodat ze klaar zijn als ik terugkom.' In september 1944 stokt de brievenstroom door de verwikkelingen van de oorlog.

In die maand komen Steutel en Gerritsen bij de 'draaierij' van de D.A.G. te werken: het Dynamit Aktien Gesellschaft. De heren moeten met 130 man op zaal slaghoedjes voor handgranaten draaien. Ook hier kan Steutel een goed baantje krijgen als voorman, waarbij hij bovendien het eten verdeelt. Zo kan hij Jan wat extra voedsel toeschuiven en een relatief makkelijk baantje bezorgen: het controleren van de slaghoedjes. Maar Gerritsen wil alles precies doen en 'is veel te consciëntieus om te zwendelen.' Is hij naar het toilet, dan mikken collega's, tot zijn grote schrik, slaghoedjes zonder controleren in de mand.

Uiteindelijk komen de Amerikanen dichterbij, maar om de Duitse batterij met schutters te raken moeten ze vlak over de nok van het tuchthuis schieten. Dus slaat

er elk ogenblik een granaat in het tuchthuis zelf. De gevangenen raken in paniek en worden uit hun cellen gelaten. Iedereen staat opgewonden onder in de gang van het tuchthuis, praat en gebaart, behalve Gerritsen: hij leunt met zijn rug tegen de muur en leest doodkalm een (Engels) boek. 'Bang, Mister Steutel? Waarvoor? Dat is alleen maar een beetje inschieten, dat gaat straks wel weer over.'

En de oorlog gaat over, maar er is een besmettelijke ziekte uitgebroken: vlektyfus. De Duitsers hebben verzuimd de luizen in het tuchthuis te bestrijden en die dragen deze ziekte makkelijk over. Op de dag van de bevrijding, 10 april, voelt Gerritsen zich niet lekker en krijgt hoge koorts. Hij gaat naar een ziekenzaal en de Amerikanen doen er alles aan om de patiënten beter te maken. Maar hij gaat zienderogen achteruit en zijn hart redt het niet. Jan Gerritsen overlijdt de dag voor de verjaardag van Rie, 21 april. Hij sterft 'als vrij man, maar zonder de zijnen teruggezien te hebben.'

Wim Gerritsen (1920-1945)

De oudste zoon van Gerrit Jan Gerritsen wordt geboren op 18 maart 1920 in Scheveningen. Hij is het derde kind en de eerste zoon. Voor literatuur, gedichten en klassieke muziek zou hij een grote voorliefde hebben gehad. Hij doorloopt als enige in het gezin de hbs en zou tot een van de beste leerlingen hebben behoord. Als de oorlog begint woont het gezin Gerritsen aanvankelijk in Scheveningen, maar mei 1941 verhuist de familie naar Mauvelaan 20 in Leidschendam. Wim is op

dat moment in dienst bij de administratie van de PTT, een behoorlijke baan met een goed salaris. In de loop van de oorlog werkt hij al naar gelang zijn promoties op verschillende plekken: Den Haag, Wassenaar en Arnhem. In januari '44 wordt Wim zelfs overgeplaatst naar het hoofdbestuur van de PTT en hij zal een paar maanden later adjunct-commies zijn. Zijn werk behoedt hem bijna tot het einde van de oorlog voor de Arbeitseinsatz in Duitsland.

Maar uiteindelijk lijkt deze carrière niet veel voor Wim te betekenen, zoals hij eind september '43 aan zijn vader in Duitsland schrijft: 'Ik ben klerk geworden, maar ik geloof niet dat ik na de vrede in mijn betrekking blijf. Mijn zeilboot heb ik al een keer vernist. Ik hoop, dat ik volgend jaar mei kan zeilen. Ik hoop, dat jij dan mee kan zeilen.' Liever wil Wim weg en zeilen op de boot die hij tijdens de oorlog zelf bouwt en 'Tamalone' noemt, naar de hoofdpersoon van Arthur van Schendels roman *Een zwerver verliefd* (1904). Hij begint najaar '42: een boot van 5,5 m lang en 1.80 breed. Met wat hulp van een oom van vaderskant komt hij in de oorlog aan vernis en lak. Januari '44 is hij nog met lakken bezig.

Zijn vakanties brengt hij dan ook het liefst buiten door: drie weken met een boot erop uit en kamperen in de zomer van '42, of aan De Kaag en bij Reeuwijk in de zomermaanden van 1943. Zo schrijft zijn moeder Heintje aan haar man: 'Hij gevoelt zich maar gelukkig als hij met zijn boot op het water zit.' (september '42). Zeilend en lachend staat hij met vrienden op foto's.

Zijn hart lijkt in 1943-1944 door misgelopen liefdes twee keer gebroken, maar in juli '44 richt Wim zich weer op, waarbij hij de socialistische dichter Adama van Scheltema citeert: 'Zie, 'k heb m'n kop weer opgeheven / Ik wil 'n dappere kerel zijn / Ik wil weer vechten met het leven / En lachen in de zonneschijn!' (1906).

Het is niet helemaal duidelijk hoe Wim de gevangenschap van zijn vader ervaart. Soms noemt zijn moeder dat hij zenuwachtig is (september '42). En lijkt hij wat afstandelijker dan de andere kinderen. In een brief uit mei '43 waarin ze alle vier schrijven is hij de enige die aanheft met 'Beste Pa,' in plaats van 'Lieve'. Maar later schrijft hij weer 'Lieve vader'.

Wim is zonder vader de oudste man in huis en regelt dan ook zaken zoals bezoekbriefjes aanvragen of pakketjes

Heintje Gerritsen bij de grafsteen van haar man op de Erebegraafplaats Düsseldorf, 1961. Collectie familie Biever

naar de gevangenis brengen. In januari '44 beschrijft Rie hoe haar broer op vaders stoel zit en het tafelkleed op dezelfde manier vastpakt.

Uiteindelijk toch middenin de oorlog

En door een eigen besluit komt de oorlog uiteindelijk toch rauw in Wims leven. Samen met een vriend en PTT-collega uit Voorburg, de kantoorbediende Cornelis Joan Louwerens (1920), Kees, besluit hij eind 1944 dat de tijd van lijdzaam afwachten voorbij is. Zijn vader zit al bijna drie jaar gevangen, de strenge Hongerwinter treft ook Leidschendam, het einde van de oorlog is nabij en de jongens hebben genoeg van het zich verstoppen voor de Arbeitseinsatz. Kortom: het geduld is op. Op 1 januari 1945 schrijft Wim een briefje waarin hij zijn moeder en broer machtigt 'tot het in ontvangst ne-

men van alle mij toekomende gelden.' Misschien houdt hij rekening met gevangenschap of zelfs de dood? Want op Nieuwjaarsdag vertrekken de jongens op de fiets. Van de ondergrondse (waarschijnlijk in Leidschendam/Voorburg) hebben de jongens een plaats bij Dordrecht gekregen, waar ze van bezet naar bevrijd gebied kunnen oversteken. Daar aangekomen is de plek niet meer veilig. Wim zal zijn moeder en Gert op 2 januari vanuit Dordrecht schrijven dat 'het doel van onze tocht' nog niet is bereikt. Dit is hoogstwaarschijnlijk het zich aansluiten bij de geallieerde troepen in bevrijd gebied. Het is onduidelijk of de familie dit weet. En hij voegt toe: 'Slaap maar gerust hoor, we lopen niet in zeven sloten tegelijk.'

Wim en Kees worden richting Opheusden gestuurd. Na veel moeilijkheden bereiken ze na een paar dagen in de avond van 4 januari Kerk-Avezaath (dichtbij Tiel). Ze vragen eerst naar onderdak bij de pastorie, maar daar is alles bezet en ze worden naar een boer gestuurd, waar ze slapen in het stro.

Daar schrijft Wim naar huis: dat Kees en hij onderweg onderdak hebben gekregen bij een schoenmaker, waar ze 's nachts uit bed moesten, omdat Duitse soldaten hun bed vorderden. En vlakbij de brug naar Zaltbommel was het gedreun van de zware artillerie heel goed te horen. Wim vertelt ook over het eten, dat nu gedurende hun tocht in veel grotere hoeveelheden te verkrijgen is dan in Leidschendam: borden erwtensoep, een pas geslacht varken, pap, spek, appelmoes.

Met PTT-collega's in mei 1944. Wim staat lachend en gearmd met een dame.

Collectie familie Biever

Wim Gerritsen (1920-1945); het vlinderstrikje was toen een aparte keuze.

Collectie familie Biever

Lachend en zeilend met vrienden.

Collectie familie Biever

Kerk-Avezaath 7/1/45

Riese Ma

Wij gaan probeer langs Kesteren
naar Opheusden te komen. De brief
jaakt in drie als we 2 dagen op loop
zijn, dus als u hem krijgt is het
ons wel gelukt. Dan tot na de be-
vrijding Ma, als we elkaar
niet meer terugzien tot ziens
in het hiernamaals. Wilto u
ook Mv. Gerritsen inlichten.
Soep. tot ziens. En kus van
uw zoon Wim

Op 7 januari schrijft hij nogmaals vanuit Kerk-Avezaath, maar dit keer om te melden dat ze gaan proberen langs Kesteren (onder Rhenen, Gelderland) naar Opheusden te komen. De brief wordt gepost als de jongens drie dagen weg zijn: 'Dus als u hem krijgt is het ons wel gelukt. Dan tot na de bevrijding Ma, als we elkaar niet meer terugzien tot ziens in het hiernamaals.' En hij vraagt of zijn moeder ook de moeder van Kees wil inlichten. 'Tot ziens. Een kus van uw zoon Wim'. Dat zijn de laatste woorden voor zijn moeder, want de twee mannen zullen de geallieerde zijde niet halen. Pas een jaar later, rond de jaarwisseling van 1945, zal de familie Gerritsen van een celgenoot in Doetinchem, G.A. Gries, horen wat er precies met hen is gebeurd. Gries schrijft: 'Laat in de avond van 7 januari vertrekken Wim en Kees, rijwiel en alles achterlatend, in de richting van Opheusden. Ze lopen over land en later door met water ondergelopen weiland. Eindelijk denken ze dat ze erdoor zijn: ze zien in de verte een boerderij. Daar aangekomen worden ze opeens aangesproken door een Duitse wacht.'

Ze worden gearresteerd en in Velp gevangen gezet. Bij het verhoor en de visitatie vinden de Duitse agenten in een van Wims laarzen een oud vodje papier van een jaarkalender uit 1944. Daarop staat het woord agenda 44, maar de 'a' is er afgescheurd. Er is geen praten

meer aan: de Duitsers denken dat hij spion nr. 44 is. Gries schrijft: 'Na nog enige malen flink in het verhoor te zijn geweest, heeft Wim daar gezeten tot 6 februari. Van daar is hij naar Doetinchem op De Kruisberg gebracht. Daar is hij niet meer in het verhoor geweest.' En zo zitten de jongens bijna een hele maand in gevangenis De Kruisberg in Doetinchem, in de Achterhoek. De Kruisberg was een landhuis dat sinds 1866 als gevangenis fungeerde. In de oorlog hield de Sicherheitspolizei er verzetslieden gevangen. Wim zit in een cel met zes man. Kees zit twee cellen verderop. Ze zien elkaar wel dagelijks bij het luchten, maar dan mogen ze niet praten.

Door de dagen heen horen ze van tijd tot tijd rumoer op de gang en gaan er waarschijnlijk gevangenen op transport. Daarbij merkt Wim op: 'Op een transport zou ik er alles aan doen om er tussenuit te komen. Als ik naar Duitsland ga, naar een kamp of moet werken, dan zal ik proberen te ontvluchten en bij vader te komen om er met hem tussenuit te glijpen naar Holland.' Hij had zijn celgenoten over zijn vader verteld: de arrestatie, de zaak, het doodsvonnis en de uiteindelijke straf in Siegburg.

Wim is gelovig. Gries schrijft: 'Wanneer wij 's morgens brood kregen en 's middags de soep en 's avonds weer brood, dan dankte hij altijd voor en na het eten. Hij heeft me nog gezegd, wanneer ik eerder vrij zou zijn dan hij, aan zijn moeder te schrijven: 'Dat wat moeder had gezegd en gehoopt is in vervulling gegaan'. Hij had God gevonden.'

En aan huis heeft hij ook veel gedacht. Wim zei soms: 'Ik wou weleens weten hoe of het in huis met moeder en de andere familie ging. Wanneer ik van hier vrij kom koop ik eerst een partijtje levensmiddelen bij de boeren om thuis een verrassing mee te brengen.'

Het einde

In de vroege ochtend van 2 maart, om 4 of 5 uur, worden Wim en Kees uit hun cellen gehaald. De gevangenen hebben al langere tijd bedrijvigheid op de gang gehoord en nemen aan dat er weer wat aan de hand is. Dit hebben ze al meerdere keren meegemaakt. De jongens verlaten met andere mannen hun cel, worden het gebouw uitgedreven en, de handen op de rug gebonden,

Wims laatste woorden aan thuis (Kerk-Avezaath, 7 januari 1945).

Collectie familie Biever

in een vrachtwagen gezet, die de Duitsers dichtmaken. Twee gesloten vrachtwagens rijden van het terrein. De weg van Wim Gerritsen en Kees Louwerens, en die van nog 44 andere mannen uit heel Nederland, zal eindigen in Varsseveld (gemeente Wisch), ten oosten van Doetinchem. De meeste gevangenen in de twee vrachtwagens komen uit De Kruisberg. Een deel zijn 'lichtere gevallen' en een deel zwaardere die in de loop van februari zijn gearresteerd. Om half 8 's ochtends zullen ze alle 46 staand in een korenveld worden gefusilleerd. De jongste is 22, de oudste 65. Hiervan bestaat een gedetailleerd ooggetuigenverslag door een omstander.

De fusillade

Met de gesloten vrachtwagens worden de Todes-kandidaten naar de weg Varsseveld-Aalten gebracht. De rit duurt een klein half uur. De Aaltenseweg ligt buiten het dorp Varsseveld, met aan weerszijden akkers en boerderijen. De wagens en begeleidende auto's van de SS'ers stoppen met veel geronk. De Duitsers schreeuwen en jagen de gevangenen uit de laadruimen. Met de handen op de rug moeten Wim en Kees uit de vrachtwagen op de grond springen. De jongens worden met de andere mannen naar een akker met tarwe achter een boerderij gestuurd.

De gevangenen worden in een hoek gedreven en vormen in een rij een halve cirkel. Met een zachte lentebries is het de vroege ochtend van een prachtige voorjaarsdag. De mannen staan met hun gezicht naar de boerderij, hun haren wapperen in de wind en het is doodstil. Denkt Wim aan thuis, zijn zeilboot, God mischien? Kijkt hij naar Kees? Gluurt Kees naar hem? Dan klinken er achter elkaar schoten, mitrailleursschoten. Wim valt, Kees valt en uiteindelijk liggen allen op de grond. Van weerskanten stapt een Duitser een voor een over de lijken heen, om de mannen die onverhoopt nog leven een genadeschot te geven.

Een paar uur later worden boeren uit de omgeving gedwongen met paard en wagen de levenloze lichamen naar het kerkhof van Varsseveld te brengen. Omstanders moeten hen helpen: lijken op de wagens leggen en petten verzamelen. Aan het begin van de middag is er op de Algemene Begraafplaats van Varsseveld een massagraf ontstaan.

De Bark

De slachtoffers waren zogenaamde Todes-kandidaten: te executeren als represaille voor gedode Duitsers. Want op de plek waar de 46 werden gefusilleerd waren vijf dagen eerder vier vermoorde Duitse soldaten in een half opgeblazen auto gevonden. Deze mannen hadden bij toeval in een boerderij het hoofdkwartier van verzetsgroep De Bark ontdekt. Om te voorkomen dat de Duitsers alarm zouden slaan zagen de verzetsstrijders zich gedwongen hen te vermoorden. En omdat de levenloze lichamen niet in de stijf bevroren grond konden worden begraven, werd met hun wagen een ongeluk met een mijn of een vliegtuigbom gesimuleerd. Helaas ging maar de helft van de explosieven af. Deze beslissing en de represaille zullen de meeste Barkianen de rest van hun leven achtervolgen.

De nasleep

Als Varsseveld bevrijd is worden eind april de lichamen opgegraven, apart in kisten gedaan en herbegraven. Later worden veel mannen begraven in hun woonplaats. Wim en Kees echter komen te rusten op het Ereveld Loenen (bij Apeldoorn). Jan Gerritsen wordt aanvankelijk in Siegburg begraven en later herbegraven op de Erebegraafplaats in Düsseldorf. Het gezin aan de Mauvelaan moest verder, zonder echtgenoot en vader, zoon en broer. En ook al werd er niet veel over gesproken, het verdriet en gemis bleef door de jaren heen. Zodanig dat het verhaal van deze twee mannen zelfs voor mij, kleinkind van Rie en achterkleinkind van Jan Gerritsen, nog leeft.

Afsluiting

Op de plek van de fusillade staat sinds 1949 een monument met de namen van de slachtoffers en een ingemetselde fles met graan dat werd geoogst op de plek waar de mannen vielen. Want daar groeide de tarwe in 1945 hoger dan op de rest van de akker. Dichter Garnt Stuiveling schreef:

Warm bloed doordrenkt onze velden
Rijker rijpte hier het graan,
O, mocht uit het offer dier helden
Zulk een oogst van vrijheid ontstaan!

Geraadpleegde bronnen (voor dit stuk over Jan en Wim Gerritsen)

P.H. Heere en A.Th. Vernooij, *De Eerebegraafplaats te Bloemendaal*. Den Haag, 2005.

Landschaftsverband Rheinland. 'Im Krieg gegen die Wehrlosen. Die Anstalt in der Zeit 1933 bis 1945.' www.rk-duesseldorf.lvr.de/behandlungsangebote/geschichte/1933-1945

NIOD. Dossier met Duitse processtukken, toegangsnr. 020: Generalkommissariat für Verwaltung und Justiz, inventarisnr. 4844

NIOD. Dossier met Duitse processtukken, toegangsnr. 214: Personalakten uit tuchthuizen en gevangenis, inventarisnr. 380

A.M. Overwater, *De gevallen in de forten van Utrecht 1942-1945*. Barendrecht, 1997.

OVT (VPRO) 9 mei 2010. 'Het spoor terug: het trauma van verzetsgroep De Bark.' www.geschiedenis24.nl/ovt/afleveringen/2010/Ovt-09-05-2010/Het-Spoor-terug-het-trauma-van-verzetsgroep-De-Bark.html

P. Schenker, 'Zwangsarbeit in Siegburg'. www.peterzenker.de/documents/Zwangsarbeit_SU_Langfassung.pdf

E.P. Weber, *Gedenkboek van het 'Oranjehotel'*: Celmuren spreken, gevangenen getuigen, onze gevallen verzetshelden. 1945. 3de druk. Amstelveen, 1982.

En vele brieven van mijn overgrootvader, zijn gezin, familie en de heer Steutel, inclusief zijn portret van Gerrit Jan Gerritsen.

Grafsteen Willem Gerritsen.

Bron: srs.ogs.nl

Grafsteen Nico W. Gitz.

Bron: srs.ogs.nl

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Nicolaas Walter Gitz	Paramaribo	18-4-1921	Varsseveld	16-2-1944	22

Nico Gitz was stuurmansleerling op de grote vaart. Van 7 januari 1942 tot 16 mei 1942 woont hij in Voorburg, eerst in de Van Halewijnlaan 367, later in de Van Wasenaerstraat 9. Om de verplichte tewerkstelling in Duitsland te ontlopen duikt hij in juli 1942 onder op een boerderij in Varsseveld. Hier voegt hij zich bij het verzet en doet mee aan gewapende overvallen om gevangenen te bevrijden. Hij wisselt regelmatig van onderduikadres en rond de jaarwisseling 1943/1944 trekt hij in bij de dames Jolink aan de Aaltenscheweg. Hij bezocht de dames Jolink al regelmatig voor de radiozender die ze op hun zolder hadden verborgen. De dames Jolink waren ongetrouwde onderwijzeressen die ruim onderdak boden aan onderduikers, Joodse en niet-Joodse.

Op 16 februari 1944 voert het S.D.-commando van Ommen rond 05.00 uur in de ochtend een razzia uit waarbij Nico met de zender wordt ontdekt op de zolder, samen met zes Joodse onderduikers. Als een Duitse soldaat een van de dames Jolink molesteert, komt Nico Gitz tussenbeide. In het vuurgevecht dat volgt wordt hij door een lid van de Landwacht, Kerkdijk, in zijn hoofd

geschoten en hij overlijdt ter plekke. De Joodse onderduikers worden opgepakt om weggevoerd te worden naar Westerbork. De dames Jolink laten een provocerend overlijdensbericht van Nico Gitz drukken waarin ze hem hun pleegzoon noemen, vergezeld van de tekst 'hij stierf voor zijn land'.

Aanvankelijk is Nico begraven op de Algemene Begraafplaats in Varsseveld, naast twee Engels piloten. Na de oorlog heeft zijn broer Eelo Gitz hem herbegraven op het Ereveld in Loenen. De naam van Nico Gitz staat op het oorlogsmonument in Paramaribo bij de verzetsstrijders in Nederland.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Marius Johannes Antonius Godwaldt	Delft	6-4-1912	Den Haag	8-3-1945	32

Marius Godwaldt is geboren in Delft (Oude Langendijk 25) en groeide op bij zijn ouders in Voorburg, Weverslaan 9. Zijn vader was inspecteur bij een levensverzekeringmaatschappij. Marius was in 1943 getrouwd met Elisabeth Wilhelmina Schmitz en woonde met haar in de Van de Wateringelaan in Voorburg.

Marius was opgeleid tot bouwkundige, maar kwam in 1942 als ambtenaar in dienst van het Gewestelijke Arbeidsbureau in Den Haag. Daar raakte hij al gauw betrokken bij het illegale werk om het uitzenden van arbeidskrachten naar Duitsland zoveel mogelijk te hinderen. Later deed hij ook werk voor de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO).

Toen hij op 8 maart 1945 een illegale vergadering in de Van Duvendoordelaan in Voorburg wilde bezoeken, werd hij - voor de vierde maal in de bezettingsjaren - door het Sonderkommando van de Landwacht gearresteerd, maar wist in eerste instantie nog te ontvluchten. Hij volgde zijn gevangen genomen vrienden, die naar de Frederikskazerne gebracht zouden worden en probeerde ze op de ruïnes van het Bezuidenhout te ontzetten. Daarbij ontstond een vuurgevecht, waarbij Godwaldt zwaargewond werd neergeschoten. Hij werd door de landwachters in een portiek gevonden en daarop door hen vermoord. Hij is 32 jaar geworden.

Marius Godwaldt is begraven op de R.K. begraafplaats 'Sint-Barbara' aan de Binkhorstlaan in Den Haag. Op zijn graf staat een steen van de Voorburgse beeldhouwer Albert Termote.

Postuum is hem bij K.B. van 20 januari 1953 het Kruis van Verdienste toegekend, omdat hij zich in het belang van de Nederlandse staat in verband met vijandelijke actie door moedig en beleidvol optreden heeft onderscheiden als ambtenaar van het Gewestelijk Arbeidsbureau in Den Haag waar hij vele honderden mensen uit de Arbeitseinsatz heeft weten te houden.

In 1987 is in Loosduinen een straat naar hem vernoemd.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Elsa Louise van Gool	Voorburg	7-2-1913	Auschwitz	6-3-1944	31

Elsa Louise van Gool kwam uit een communistisch/socialistisch nest. Zij was een jongere zus van de markante en kleurrijke Voorburgse fotograaf, bohemien en jazzliefhebber Wouter van Gool. Haar moeder, Julia Mathilde Hess, was Joodse.

Elsa werd assistente bij de Openbare Leeszaal en woonde tijdens de oorlog aan het Stuyvesantplein in Den Haag. Daar was zij als lid van de verzetsorganisatie LO/LKP betrokken bij de hulpverlening aan onderduikers. Op 17 juli 1943 is zij gearresteerd wegens 'anti-Duitse gezindheid' en huisvesting van een Joodse onderduikster. Aangezien deze onderduikster al weer op een ander veilig adres onderdak had gevonden, werd Elsa in de val gelokt door een provocateur die haar verleidde om berichten weg te brengen. Op grond daarvan is zij veroordeeld en naar Scheveningen (Oranjehotel, cel 385) overgebracht. Na een verblijf van ruim een maand in Scheveningen is zij op 19 augustus 1943 naar Vught overgebracht. In brieven aan haar familie valt haar positieve en optimistische toon op. Ze maakt in Vught een paar goede vriendinnen die in een vergelijkbare situatie zitten en ze doet er zelfs een vriend op. Vanuit Vught wordt ze tewerkgesteld in Den Bosch in een rubberfabriek (waarschijnlijk om gasmaskers te maken), 's nachts werken en overdag slapen. Het eten in Den Bosch vindt zij beter dan in Vught.

Monument van Albert Termote op het graf van Marius Godwaldt op 'Sint-Barbara' aan de Brinckhorstlaan.
Bron: srs.ogs.nl

Elsa L. van Gool.
Bron: gahetna.nl

Na ruim een half jaar in Kamp Vught wordt Elsa op 2 of 3 maart 1944 op transport gesteld naar Westerbork. Een paar vriendinnen zijn dan al uit Vught ontslagen en ook Elsa verwachtte weer snel thuis te zijn. Dat is niet gebeurd. Blijkbaar werkte haar half-Joodse achtergrond in haar nadeel. Zij is slechts één of enkele dagen in Westerbork voordat zij op transport is gegaan naar Auschwitz. Daar is zij (waarschijnlijk) op 6 maart 1944 vergast. Aangezien zij een Joodse moeder had, is Elsa van Gool ook opgenomen in de database van Holocaustslachtoffers van Yad Vashem.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Michiel Groenewegen	Rotterdam	24-4-1912	Terneuzen	5-9-1944	32

Michiel Groenewegen werkte aanvankelijk als ingenieur bij Shell maar aanvaardde later een functie bij de Provinciale Rijkswaterstaat in Terneuzen. Daarnaast was hij reserve 1ste Luitenant der Genie. Hij trouwde in 1936 met Teuntje Dukel. Het echtpaar kreeg twee dochters en een zoon. Volgens de *Kroniek van Voorburg* woonde het gezin in de Buitenruststraat.

Op 5 september 1944 (Dolle Dinsdag) probeerden vijftien ambtenaren van Rijkswaterstaat de Westsluis in Terneuzen voor vernietiging te behoeden. Terwijl ze bezig waren de springladingen te verwijderen die door de bezetter bij de sluis waren aangebracht, werden ze door een Duitse officier ontdekt. Deze kwam later terug met een groep soldaten. Tien ambtenaren wisten tijdig te ontkomen. Vijf mannen, onder wie Michiel Groenewegen, werden door de bezetter standrechtelijk geëxecuteerd. Zij werden begraven in een gezamenlijk graf op de Nieuwe Gemeentelijke Begraafplaats in Terneuzen. In Terneuzen is in 1948 een 'Monument voor Rijkswaterstaatsambtenaren' onthuld ter nagedachtenis aan de vijf mannen die op 5 september 1944 door de Duitse bezetter zijn omgebracht. Het monument is ontworpen door de Voorburgse kunstenaar Marian Gobius.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Johannes Frederikus Haak		18-12-1924	Praag	23-4-1945	20

Jeugdfoto van Michiel Groenewegen.

Bron: biersteker.info

Ferdinand van der Ham.

Bron: gahetna.nl

Johannes Frederikus Haak is de jongste zoon uit een gezin met vijf kinderen. Hij was besteller bij de PTT. Als enige van de kinderen is hij geboren in Voorburg. Het gezin heeft zich in 1923 vanuit Den Haag in Voorburg gevestigd. Zijn ouders hadden een slagerij. Na op de Rozenboomlaan en het Van Deventerplein te hebben gewoond, verhuisde het gezin in juli 1939 naar de Damsigtstraat 42.

Johannes Frederikus komt niet voor in de Erelijst der Gevallenen, waarin vrijwel alle omgekomen Nederlandse verzetstrijders zijn opgenomen.

De Collectie Familieadvertenties van het Centraal Bureau voor Genealogie bevat de volgende annonce:

Heden bereikte ons het treurige bericht, dat na een smartelijk geduldig gedragen lijden te Praag is overleden, onze jongste lieve Zoon, Broeder, Behuwbroeder, Zwager en Oom JOHANNES FRANCISCUS HAAK in den jeugdigen leeftijd van 20 jaar.

J.P.F. Haak, M. Haak-v.d. Lube; Voorburg, 20 Aug. 1945, Damsigtstraat 42.

Opvallend is dat in deze advertentie als tweede voor naam niet Frederikus, maar Franciscus wordt genoemd. Johannes is ergens in voormalig Tsjechoslowakije begraven. Onbekend is waar. Hij is – samen met 29 andere Nederlanders – genoemd op een plaquette op een kerkhof in Praag.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Ferdinand Alphons Marie van der Ham	Voorburg	20-11-1916	Overveen	15-5-1944	27

Ferdinand (Ferdie) van der Ham is geboren in Voorburg. Hij was – na in 1934 het hbs-examen in Rolduc te hebben behaald – werkzaam in de houthandel van zijn vader in Bilthoven. Hij was niet getrouwd. In de meidagen van 1940 nam hij deel aan de strijd bij de Grebbeberg. In zijn uitlatingen was hij zo openlijk anti-NSB, dat hij zich medio 1942 gedwongen zag onder te duiken bij zijn plaatsgenoot Zus Boerma-Derksen. Samen verleenden zij al spoedig hulp aan onderduikers, voornamelijk Joodse kinderen, zochten onderduikadressen, bezorg-

den bonkaarten en geld. Ook vervaardigde Ferdi ten behoeve van de illegale Centrale Inlichtingendienst spionage-tekeningen van Duitse versterkingen in Zuid-oost-Utrecht. Later was hij als lid van een knokploeg betrokken bij overvallen op distributiekantoren, een mislukte poging tot bevrijding van gevangenen uit de Amstelveenseweg-gevangenis, wapenvervoer en liquidaties van diverse 'gevaarlijke' personen in de provincie Utrecht. Op 10 mei 1944 zag hij kans om zich, schietend, op het centraal station van Utrecht te ontdoen van Sipo-leden die hem wilden arresteren. Op straat werd hij echter door voorbijgangers ten val gebracht en door de hem achtervolgende Sipo overmeesterd. Na korte gevangenschap in het Oranjestad in Scheveningen en het Huis van Bewaring aan de Weteringschans in Amsterdam werd hij op 15 mei 1944 in Amsterdam door een Polizeistandgericht ter dood veroordeeld en op 16 mei 1944 in het duingebied bij Overveen (gem. Zandvoort) gefusilleerd, tezamen met drie communistische verzetsmensen. Hij is begraven op de Eerebegraafplaats Bloemendaal.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Jan Heesterman	Delft	10-6-1895	Voorburg	3-11-1944	49

Jan Heesterman woonde in Voorburg aan de Overburgkade 13 en was bedrijfsleider. Hij is in 1919 getrouwd met Henriette Carolina van Olmen. Waarschijnlijk hadden zij één dochter, geboren in 1921.

Jan was lid van het verzet en werd op 7 december 1943 gearresteerd wegens het illegaal onttrekken van arbeidskrachten voor Duitsland, hulp aan en huisvesting van onderduikers.

Hij heeft drie maanden in het Oranjestad gezeten, tot 4 maart 1944. Wegens zware mishandelingen aldaar is hij vervolgens opgenomen in het ziekenhuis. Op 17 maart 1944 heeft hij gratie gekregen en is op 3 november 1944 thuis aan longtuberculose overleden. Hij is aanvankelijk in Rijswijk begraven, maar later overgebracht naar het Ereveld in Loenen.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Mozes Hes	Amsterdam	15-12-1903	Berlijn	4-6-1943	39

Mr. Mozes / Maurits Hes was advocaat en procureur. Hij woonde – volgens de website www.communityjoodsmonument.nl – met echtgenote en kind in Leidschendam. Volgens een nabestaande heeft hij echter uitsluitend in Amsterdam gewoond, waar ook zijn advocatenpraktijk was.

Maurits was lid van de Ordedienst (O.D.) en hij verrichtte voor die organisatie spionageactiviteiten, met name op vliegvelden in Nederland en in Frankrijk. Hij is op 29 april 1941 in Amsterdam opgepakt en via Scheveningen op transport gesteld naar Berlijn. Daar werd een proces tegen hem en andere leden van zijn verzetsgroep gevoerd, waarbij hij ter dood werd veroordeeld. Hij is in de Berlijnse deelgemeente Tegel op 40-jarige leeftijd om het leven gebracht.

Op de Duitse Sterbeurkunde wordt hij aangeduid als 'glaubenslos, Jude'.

Maurits Hes maakte deel uit van een verzetsgroep, de zogeheten Stijkelgroep, naar de naam van de leider Han Stijkel. Van de 47 mannen en vrouwen die in het voorjaar van 1941 van deze groep werden opgepakt, werden er 32 gefusilleerd op 4 juni 1943 te Berlijn-Tegel. De overigen werden veroordeeld tot strafkampen. Slechts drie vrouwen en één man van deze verzetsbeweging overleefden de verschrikkingen van de Duitse concentratiekampen.

Ter nagedachtenis aan deze groep is in 1947 een monu-

Grafsteen Ferdinand A.M. van der Ham.

Bron: srs.ogs.nl

Jan Heesterman.

Bron: gahetna.nl

Maurits (Mozes) Hes.

Bron: stijkelgroep.nl

ment van de beeldhouwster Marian Gobius opgericht op de begraafplaats Westduin te Den Haag.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Hendrikus Johannes Hilgersom	Voorburg	13-2-1901	Oranienburg	11-2-1945	44

Henk Hilgersom kwam uit een groot gezin. Hij was timmerman en was actief in de SDAP (de latere PvdA) en de Algemene Nederlandse Bouwarbeidersbond. Hij woonde vóór de oorlog met zijn vrouw, Janna Christina Zieck, en hun drie kinderen boven 'Ons Gebouw', ook wel 'Ons Huis' genoemd, een winkelpand annex bakkerij in de Kerkstraat 35, dat toebehoorde aan coöperatie 'De Volharding'. In de oorlog was het uitbaten van een dergelijk gebouw door de sociaaldemocratische beheerstichting onmogelijk geworden. Het gezin Hilgersom verhuisde daarom naar Oranjestraat 36.

Henk en Janna maakten tijdens de bezetting deel uit van een spontaan gevormde verzetsgroep die vanaf de zomer 1942 Joden hielp onder te duiken. Zelf hadden ze ook Joden in huis. Iemand praatte zijn mond voorbij en de SD kreeg de activiteiten en de onderduikadressen van de verzetsgroep in de gaten. Op een gegeven moment werden Janna en haar dochter Jannie opgepakt en gevangen gezet in het Oranjehotel in Scheveningen. Vervolgens werd Henk het doelwit, en de politie van Voorburg liet hem weten dat als hij zich vrijwillig aangaf, zijn vrouw en dochter vrijgelaten zouden worden. Dat heeft Henk gedaan en Janna en Jannie werden inderdaad op vrije voeten gesteld. Hij werd zelf naar Scheveningen gestuurd, daarna naar Vught en later naar Oranienburg, Sachsenhausen, waar hij op 11 februari 1945 is omgekomen.

In 1995 werden Hendricus Johannes Hilgersom en zijn vrouw Janna Hilgersom-Zieck door Yad Vashem erkend als Rechtvaardigen onder de Volkeren.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Martinus Albertus Joseph Hollen	Veur	1-4-1919	Duitsland	5-2-1945	25

Martien A.J. Hollen.

Bron: srs.ogs.nl

Martien Hollen was bakker. Hij woonde op de Veur-sestraatweg 10 Leidschendam. Zijn bijnaam was 'Lange Tinus'.

Samen met Jac. Vellenga (zie p. 233) was hij in Leidschendam betrokken bij de voorbereiding van militaire en andere verzetsacties. In het begin van de oorlog waren al pogingen gedaan een illegale groep op te richten, maar die waren mislukt. Ook de poging van Martien Hollen en Jac. Vellenga mislukte door loslippigheid. Hollen en Vellenga werden gevangen genomen. In de Collectie Familieadvertenties CBG is na de oorlog een zoekbericht opgenomen, geplaatst door de familie, waaruit blijkt dat Martien op 1 augustus 1942 is gearresteerd en via Scheveningen naar Kamp Haaren overgebracht, waar hij tot 7 oktober 1943 heeft gezeten. Daarna is hij naar Amersfoort overgebracht. Een jaar later is hij op 11 oktober 1944 naar Neuengamme gestuurd of naar het buitencommando Meppen en terug naar Neuengamme. Volgens het zoekbericht is hij in mei 1945 gezien in een ziekenhuis in Sandbostel. De Oorlogsgravenstichting noemt als zijn overlijdens- of vermissingsdatum 5 februari 1945 te Neuengamme.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Cornelis van Holten	Dordrecht	28-4-1921	Gross Rosen	28-2-1945	23

Cor van Holten is in Dordrecht geboren. Zijn vader was van 1916 tot 1942 hoofd van het doveninstituut Effatha in Voorburg. Het gezin met drie kinderen, waarvan Cor de jongste was, woonde aan de Prinses Mariannelaan 222. Moeder Gijsberta de Gruijter is al voor het uitbreken van de oorlog, in 1936, overleden.

Cor was radiotelegrafist. In de oorlog probeerde hij Nederland te ontvluchten en via Spanje naar Engeland te ontkomen. Hij is op 24 december 1942 vertrokken uit Arnhem – waar hij destijds woonde – en is op 3 januari 1943 in het zuiden van Frankrijk gearresteerd. Hij werd opgesloten in de gevangenis te Biarritz van 3 januari 1943 tot half april 1943. Vervolgens werd hij overgebracht naar de gevangenis te Wittlich in de buurt van Trier (Dld), waar hij bijna een jaar heeft doorgebracht (15 oktober 1943 tot 3 september 1944). Daarna belandde hij van 7 september 1944 tot 20 december 1944 in de

gevangenis van Breslau. Vervolgens is hij naar Gross-Rosen in Polen overgebracht. Als plaats en datum van overlijden wordt Gross-Rosen, 28 februari 1945 aangehouden. Het is echter ook mogelijk dat Cor betrokken is geweest bij de evacuatie van het kamp in de eerste maanden van 1945 toen het Rode Leger steeds verder oprukte en men de gevangenen in de kampen met grote haast naar andere concentratiekampen trachtte over te brengen (in 'dodenmarsen').

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Johan Albertus Holtes	Rotterdam	3-3-1924	Voorburg	14-2-1945	20

Joop werd op 3 maart 1924 in Rotterdam geboren en kwam uit een gezin van drie kinderen. Hij had een oudere zuster en na hem kwam nog een zusje. Ze woonden in de Voorburgse Laan van Leeuwensteyn 34.

Zijn jongste zuster omschrijft hem tijdens het interview (met Gerard Langerak) als een vrolijke, onbezorgde en artistieke jongeman. Hij hield een dagboek bij, dat bewaard is gebleven.

Na zijn eindexamen hbs 1942 was hij van plan weg- en waterbouw te gaan studeren in Delft, maar dat bleek onmogelijk omdat hij de loyaliteitsverklaring daar weigerde te ondertekenen.

Daarom begon hij een studie op de MTS (tegenwoordig HTS) in Rotterdam, waar hij in 1943 in contact kwam met leden van de Geheime Dienst Nederland (GDN). Tijdens zijn praktische jaar werkte hij als volontair aan de reparatie van de verwoeste spoorbrug bij Hedel. Daar kwam op 5 september 1944 een eind aan vanwege de opmars van de geallieerden. Hij moest zich toen, zoals alle andere mannen in de leeftijd van 17 t/m 40 jaar, aanmelden voor de 'arbeidsinzet', maar in plaats daarvan dook hij thuis onder. Hij kwam in contact met leden van de Binnenlandse Strijdkrachten, die hem thuis bezochten. Ook werd Joop weer benaderd door de GDN uit Rotterdam, die in een groot aantal regio's actief was. Hij kreeg onder meer de opdracht om nachtelijke militaire transporten tussen Den Haag en Gouda te rapporteren omdat er sprake was van troepenverplaatsingen naar het binnenland. Ook moest hij locaties van de V1's en

V2's rondom Den Haag observeren en rapporteren. Daarnaast verspreidde hij bladen als Trouw en dergelijke als er geen razzia's waren.

De nacht van 13 op 14 februari 1945 had hij doorgebracht in de nabije buurt van het station van Voorburg om het verkeer aldaar te observeren. Nog voor het daglicht doorgebroken was had hij zijn post verlaten om op verschillende plaatsen pamfletten aan te plakken. In de Herenstraat en omgeving bleek de Grüne Polizei posten uitgezet te hebben. Zijn opdrachtgevers waren vergeten Joop te waarschuwen dat er die nacht een razzia zou worden gehouden. Hij werd door de Duitsers opgepakt en samen met andere slachtoffers naar het station gebracht. Toen hij werd ondervraagd en op het punt stond gefouilleerd te worden wist hij te ontsnappen en zich op het Zwartepad schuil te houden. Hij had de revolver van zijn vader, reserveofficier, bij zich en dat moest voor de Duitsers verborgen blijven.

Het bleek onmogelijk om te ontkomen; alle straten in

Deelnemingsbrief van Koningin Wilhelmina.

Collectie familiearchief

Joop Holtes, gefotografeerd in 1944.

Collectie familiearchief

de buurt waren inmiddels door de Grüne Polizei afgezet. Achtervolgd door, volgens ooggetuigen, vijf of zes Duitsers vluchtte hij zigzaggend via de Herenstraat de Voorhofstraat in, hopen dat hij ergens naar binnen kon vluchten en via de achterkant kon ontsnappen. De Duitsers schoten hem daar neer.

Hoewel hij nog leefde, gaven zijn achtervolgers hem nog enkele slagen met de kolf van hun geweer tegen zijn hoofd, met kreten als: 'Du Schweinhund!' Daarna werd hij in de dichtstbijzijnde woning gesleept. Een van de ooggetuigen, zuster Van Iperen (Voorhofstraat 2), werd opgedragen hem te onderzoeken, terwijl ook nog een dokter werd gewaarschuwd.

Zuster Van Iperen kon niets meer voor Joop doen. Kort daarna werd hij naar ziekenhuis Antoniushove gebracht, waar zijn dood werd geconstateerd.

Een Nederlandse politieagent kwam kort daarna de familie vertellen wat er was gebeurd, waarna zijn moeder en zijn zusters zich naar het ziekenhuis spoedden ter

identificatie en in de hoop dat het slachtoffer niet haar zoon/hun broer was. (Joops vader was hier niet bij, hij was op stroomtocht in Amsterdam.)

Het is onmogelijk te beschrijven wat er door hen heen ging toen ze Joop zagen liggen.

Zij constateerden later dat het gouden horloge en ketting van Joop was verdwenen. Daarop schreef Joops vader een brief aan de commandant, met daarbij een in het Duits vertaalde verklaring van verpleegster J.E. van Iperen. Hij verzocht de commandant te onderzoeken waar het horloge met ketting was, dat hij als herinnering aan zijn zoon graag terug wilde hebben. De commandant reageerde daarop correct, maar waarschuwde de heer Holtes of hij wel de consequenties van zo'n bewering kende, want als één van zijn agenten dit horloge zou hebben, deze zeer zwaar zou worden gestraft. Na enige tijd kreeg de familie bericht dat het horloge kon worden opgehaald bij de Duitsers.

Tijdens Joops begrafenis op de begraafplaats aan de Parkweg was het kerkhof afgezet door de Duitsers. Verder waren er alleen maar familie en een aantal meisjes.

Joops zusje vertelde nog dat haar moeder hierna totaal van de kaart was en hoofdzakelijk op bed bleef liggen. Het heeft lang geduurd voordat ze weer de oude was. Na enige jaren heeft de Nederlandse Oorlogsgravenstichting contact gezocht met de familie met het verzoek om Joop over te brengen naar de erebegraafplaats in Loenen, waar ieder jaar herdenkingen plaatsvinden.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Jan Pieter Hondius van Herwerden	Batavia	29-5-1924	Amersfoort	8-3-1945	20

Jan Pieter Hondius van Herwerden bracht zijn jeugd door in Batavia, Nederlands-Indië. Zijn beide ouders zijn in Nederlands-Indië geboren. In 1936 vestigt het gezin zich in Voorburg op de Effathalaan 26. Tussen september 1941 en juni 1942 woont het gezin in Diepenveen, adres Borgele 27b. Daarna keert het terug naar de Effathalaan maar vertrekt begin september 1942 weer naar Diepen-

Jan Pieter Hondius van Herwerden.

Bron: gahetna.nl

Gedenksteen op het graf van Joop Holtes.

Collectie familiearchief

veen. Twee maanden later verhuizen ze naar Deventer, Emmaplein 21. Heeft dit 'pendelen' te maken met onderduiken?

Jan Pieter is op 19 februari 1945 gearresteerd wegens hulp aan Joodse kinderen, verzorging van onderduikers en sabotage van Z-kaarten (aanvragen om vrijstelling te krijgen voor de Arbeitseinsatz). Waarschijnlijk heeft hij gewerkt met Frederik Pinke (zie p. 226), beiden waren student, beiden geboren in Batavia, beiden wonend in dezelfde buurt.

Bij zijn arrestatie liep hij met een vriend in de omgeving van het Binnenhof met de bedoeling wapens van de Duitsers te pakken te krijgen. Beiden droegen een gummiknuppel en een pistool bij zich. Twee leden van de Grüne Polizei hielden hen aan, omdat ze zich toch wat verdacht maakten. Terwijl de Grüne ook een ander verdacht persoon aanhield stoven de jongens weg. Jan Pieter werd gegrepen, zijn vriend ontkwam.

Via het Oranjehotel (cel 650) werd hij spoedig naar Amersfoort getransporteerd, waar hij op 8 maart 1945 om 07.00 uur in de ochtend op de schietbaan van Leusden (Amersfoort) is gefusilleerd, waarschijnlijk als represaille op de moordaanslag op Rauter. Eenzelfde lot onderging op dezelfde dag en plaats Jan Hendrik Hulstijn, die vanaf de tweede kolom op deze bladzijde wordt beschreven.

Jan Pieter Hondius van Herwerden is slechts 20 jaar geworden. Hij is begraven op de Algemene Begraafplaats te Amersfoort.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Adriaan Jacobus van der Horst	Den Haag	26-12-1909	Sandbostel	15-4-1945	35

Aad van der Horst woonde op de Bilderdijklaan 11 (nu Koningin Julianalaan geheten) te Voorburg. Hij was getrouwd met A. Stoop. Zijn beroep wordt omschreven als 'directeur'.

Volgens de Erelijst der Gevallen is hij op 15 april 1945 op 35-jarige leeftijd overleden in Sandbostel. Een familieadvertentie geeft aan dat hij is overleden als

gevolg van totale uitputting tijdens een transport vanuit Neuengamme. Zowel Sandbostel als Neuengamme zijn concentratiekampen in de omgeving van Hamburg.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Jan Hendrik Hulstijn	Den Haag	16-10-1915	Oud-Leusden	8-3-1945	29

Jan Hendrik Hulstijn is op 16 oktober 1915 geboren in Den Haag, waar zijn ouders in de Columbusstraat woonden. Hij groeide als enige jongen in een hecht gezin op tussen vier zussen. In maart 1940 trouwde hij met Johanna Maria Offers, waarna het jonge stel kamers kon betrekken op de Galvanistraat 73 in Den Haag. In mei 1941 verhuisden ze naar Voorburg, Koningin Wilhelmina-

*Pasfoto Jan H. Hulstijn.
Collectie N. Hulstijn*

*Trouwfoto, 6 maart 1940.
Collectie N. Hulstijn*

*Trouwfoto, 6 maart 1940.
Collectie N. Hulstijn*

DEPARTEMENT VAN ALGEMEENE ZAKEN
CONINKLIJKE PAKETVAART-MAATSCHAPPIJ

Afd. 1. Bur. A.K.   'S-GRAVENHAGE, den 13 Augustus 1943.

No. 514 Fern.

— Bijlagen

Onderwerp:

Het wordt verzocht bij de toelating van
dezen brief digteekening, nummer
en afdeeling nauwkeurig te vermelden

Verklaring.

Ondergeteekende Hoofd van het Bureau A.K. van het Departement van Algemeene Zaken, verklaart hier mede, dat de Heer **J. H. Hulstijn**, belast is met de uitvoering van werkzaamheden buiten zijn woonplaats, in verband met de controle op de uitkeering van kostwinnersvergoeding aan de verwanten van weggevoerde krijgsgevangenen.

Het Hoofd van het Bureau A.K.,
(J. G. van Hagenberg).

*Verklaring Departement van Algemeene Zaken, 1943.
Collectie N. Hulstijn*

*Aanstellings- en legitimatie-
kaart als Straathoofd, Lucht-
beschermingsdienst, uitgegeven
op 3 oktober 1940.
Collectie N. Hulstijn*

*Trajectkaart voor het traject
Malieveld (Bez.) – Damzig
(Viad.).
Collectie N. Hulstijn*

laan 86, Huize Nelly, eerste verdieping.
Jan had een opleiding genoten aan de zeevaartschool en was van beroep werktuigkundige. Hij werkte als machinist bij de Koninklijke Paketvaart-Maatschappij (KPM), een rederij die voornamelijk op Nederlands-Indië voer. Na zijn trouwen in maart 1940 is hij als gevolg van de oorlog noodgedwongen in Nederland gebleven.

Een half jaar na het uitbreken van de oorlog is hij door de gemeente aangesteld als straathoofd (blokhoofd) bij de Luchtbeschermingsdienst en in augustus 1943 werd hij door het Departement van Algemene Zaken belast met de controle op de uitkeringen van kostwinnersvergoedingen aan de familie van weggevoerde krijgsgevangenen. Hij blijkt zich in de loop van de oorlog te hebben aangesloten bij de 'Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers' (LO), afdeling Leidschendam.

**AANSTELLINGS- EN
LEGITIMATIEKAART**

J. H. Hulstijn
voor
STRATHOOFD

In Sector: *VII^a W. Bl. 1*

Aangesteld: *3-10-40*

'S-GRAVENHAGE 3-10-40

Handteekening v. d. houder:
J. H. Hulstijn

Handteekening v. d. Dien. Luchtbeschermingsdienst:
Amir

Minister des Hoofcommissaris van Politie,
Hoofd v. d. Dien. Luchtbeschermingsdienst,
De Sector-Commissaris.

STAMKAART
N.V. **NZHTM**
voor ommestand traject

63-66 Fl. 5.

NAAM *J. H. Hulstijn*

ADRES *Winkelruimte aan d. S.
Hoornse*

(GEBOREN .....)

(Alleen te vullen op Jaarlijksstamkaart van 18 jaar.)

74589.

Leuk Buitens, vanden

Waarschijnlijk is hij via vrienden binnen de gereformeerde kerk met het verzet in aanraking gekomen. Als verzetsman droeg hij de naam 'Steven van den Berg'. De Duitsers kenden de diverse adressen van de familie en spoorden hem op. De nabestaanden vermoeden dat er tevens verraad in het spel was.

Op 2 januari 1945 werd Jan opgepakt in de Galileïstraat in Den Haag, vlak bij het huis van zijn ouders, waarna hij werd overgebracht naar het Oranjehotel in Scheveningen, cel 595. Zijn vrouw was op dat moment hoogzwanger. Op 9 februari 1945 beviel zij in ziekenhuis Antoniushove, destijds gelegen aan het Oosteinde in Voorburg, van een dochter, Nelette. Er is corres-

pondentie bewaard gebleven vanuit het Oranjehotel waarin de jonge ouders onder andere schrijven over de geboorte van hun kind.

Vader en dochter hebben elkaar echter nooit kunnen zien. In zijn laatste brief, van 6 maart 1945, op papier van de Deutsche Polizeigefängnis, feliciteert Jan zijn vrouw Johanna met hun vijfjarig huwelijk en schrijft daarin ook dat hij elke dag op transport gesteld kan worden.

Zeer kort daarop is Jan Hulstijn naar kamp Amersfoort overgebracht waar hij op 8 maart 1945 is gefusilleerd. Hij was een van de mannen die op de schietbaan van Leusden bij Amersfoort werden geëxecuteerd als vergelding voor de aanslag op Hanns Rauter, de Duitse leider van de politie in Nederland. *) Omdat de aanslag op Rauter pas plaats vond nadat Jan Hulstijn in zijn laatste brief zijn verwachte transport aankondigde, lijkt er geen direct verband tussen deze aanslag en zijn vertrek uit de gevangenis van Scheveningen. Op 7 juni 1945 kreeg de familie via een 'paar mannen in lange jassen' bericht van het overlijden. Jan Hulstijn is begraven op de Algemene Begraafplaats 'Rusthof' te Amersfoort. Hij is 29 jaar geworden.

*) Als wraak op de aanslag van Rauter op 7 maart 1945 bij De Woeste Hoeve op de Veluwe werden landelijk circa 280 executies uitgevoerd, waaronder 50 op de schietbaan van Kamp Amersfoort in Leusden. Ook verzetsman Jan Pieter Hondius van Herwerden behoorde tot de slachtoffers (zie p. 208).

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Hendrik Jansen	Den Haag	11-8-1911	Neuengamme	30-11-1944	33

Hendrik (Henk) Jansen woonde aan de van Aremberge-laan 5. Hij was getrouwd met Johanna C. H. Gruiters en hij was typograaf bij de Landsdrukkerij. Vanaf begin 1942 was hij actief met verzetswerk: verzorgen van onderduikers, hulp bij droppings, pilotenhulp en het doorzenden van berichten.

Op 10 maart 1944 werd hij gearresteerd, samen met een andere illegale werker. Ze hadden geprobeerd

om een koffer met kleren van een ondergedoken Hollandse SS-man uit handen van een NSB'er te krijgen. Deze NSB'er vertrouwde de zaak niet en had zich inmiddels met de Duitse politie in verbinding gesteld. Jansen en zijn collega zijn gearresteerd en via Scheveningen naar Vught getransporteerd. In augustus 1944 zijn zij veroordeeld tot gevangenisstraf. Beiden zijn vervolgens naar Neuengamme getransporteerd, waar Henk Jansen op 30 november 1944 is overleden aan longontsteking.

*Persoonsbewijs Johanna Maria Offers, uitgegeven 13 oktober 1941.
Collectie N. Hulstijn*

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Felix Leopold Adriaan Julien	Voorburg	10-8-1903	Neuengamme	8-2-1945	41

Dit verhaal vertelt over het leven van een dapper man, Felix Julien, die veel mensen heeft geholpen en gered, maar zelf helaas de Tweede Wereldoorlog niet heeft overleefd.

Wij (Wil Pel en Jos Engels) hadden een gesprek met zijn jongste zoon Ton Julien en zijn vrouw. Daarnaast konden we gebruikmaken van aantekeningen, opgetekend door zijn oudste dochter Conny.

Felix werd geboren op 10 augustus 1903 en woonde in Voorburg, eerst aan de Broeksloot en vanaf zijn 13de jaar tot zijn trouwen aan de Laan van Heldenburg 50. In de Sionsstraat volgde hij de ULO. Na zijn schooltijd had hij verschillende baantjes, maar eigenlijk wilde hij voor zichzelf beginnen. In 1924 kreeg hij werk in Amsterdam bij de Nederlandsche Margarinefabriek, maar bleef wonen in Voorburg waar zijn verloofde, de in Duitsland geboren Maria Massarczyk, op hem wachtte. Na het trouwen in 1928 met Maria woonde het jonge paar enkele jaren in Amsterdam, dichtbij het werk.

Economisch gezien was het een slechte tijd en door saneringen binnen het bedrijf kwam Felix al snel zonder werk. Hij verhuisde in 1931 terug naar Voorburg waar hij met zijn broer probeerde een eigen zaak van de grond te tillen. Tevergeefs. Het tij zat tegen en na 1933 was er geen werk meer. Hij redde het een aantal jaren met 'stempelen' bij de gemeente voor een uitkering en hier en daar wat schnabbelen. Zo trad hij in het Forumtheater te Voorburg op als pianist in de pauze van de voorstellingen en verzorgde hij de muziek in een dansschool in de Herenstraat. Ook was hij actief bij de voetbalvereniging Wilhelmus, die aanvankelijk haar speelterrein had naast het oude gebouw van het ziekenhuis Antoniushove aan het Oost-einde. Inmiddels waren tussen 1929 en 1935 in het gezin aan de Koningin Wilhelminalaan 336c drie dochters en twee zonen geboren.

Er ontstond tijdelijk financiële verlichting toen Felix vertegenwoordiger kon worden voor een uitgever van boeken, het Poitersfonds. Na het faillissement van het fonds kreeg hij in september 1939 een baan als correspondent en filiaalhouder van het Haagse dagblad De Residentie-

bode. Het gezin verhuisde in 1940 van de K.W.-laan naar de Parkweg 47, waar Felix in de grote voorkamer kantoor hield, met telefoon, toen een luxe.

Omdat het journalistieke werk door de oorlog sterk verminderde - de berichtgeving werd door de Duitsers voorgekauwd - verbond hij zich naast zijn werk bij De Residentiebode in Den Haag tevens aan het Gewestelijk Arbeidsbureau (tot 1941 Arbeidsbeurs geheten) aan de Prinsegracht te Den Haag.

Vanuit zijn contacten bij De Residentiebode en het Arbeidsbureau begon hij samen met anderen met verzetswerk. Hij zorgde ervoor dat mensen die moesten onderduiken onderdak kregen in Noord-Brabant. Ook werd een overval gepleegd op het distributiekantoor in Den Haag. Als werknemer van het Arbeidsbureau raakte hij betrokken bij de 'bemiddeling' van arbeiders die voor de Arbeitseinsatz waren opgeroepen. De Duitsers hadden veel mannen uit de bezette gebieden nodig voor de oorlogsindustrie, de eigen krachten stonden immers aan het oorlogsfront. Het Arbeidsbureau bepaalde wie wel en wie niet naar Duitsland werd gestuurd. Wie op medische

*Felix L.A. Julien.
Collectie A.J.M. Julien*

*Trouwkaart, 1928.
Collectie A.J.M. Julien*

*Voorburg, Parkweg. Ansicht-
kaart uit de jaren dertig of
veertig.
Particuliere collectie*

gronden werd afgekeurd, hoefde (voorlopig) niet naar Duitsland. Ondanks het ontbreken van enige medische kennis maar met veel lef en gestoken in een witte jas, schreef Felix als assistent van een (Duitse) arts regelmatig vrijstellingen uit voor mensen die anders naar Duitsland zouden moeten. Er werd gerommeld met formulieren en er werden afwijkingen en ziekten gefingeerd en geneeerd. Door suiker of glucose toe te voegen aan de urine werd de diagnose 'suikerziekte' gesteld en konden mensen worden afgekeurd. Er was ook een arts bij het spel betrokken die altijd met groene inkt op zijn recepten schreef waarom iemand niet tewerkgesteld kon worden. Die groene inkt viel niet alleen op bij Felix, maar dreigde ook op te vallen bij de Duitse controleurs. Daarop heeft Felix deze arts, dr. Van Bouwdijk Bastiaanse, gewaarschuwd voor een dreigend verraad. De arts heeft Felix later bedankt door hem thuis op de Parkweg een gewaardeerd bezoek te brengen.

's Avonds kwamen regelmatig ook jonge mannen bij Felix thuis om te vragen wat ze konden doen om niet naar Duitsland te hoeven. Zo heeft hij veel mensen, vooral tuinders uit Leidschendam, weg kunnen houden van de arbeidsdienst. Uit dankbaarheid voor het mensen reddende keuringswerk hebben Felix' echtgenote en haar kinderen na de oorlog nog lange tijd gratis groenten gekregen van de betreffende tuinders. Op de ochtend van 18 juli 1944 ging Felix zoals gewoonlijk van huis na een kus van een van zijn dochters en nagezwaaid door zijn vrouw Maria. Aangekomen bij het Arbeidsbureau bleek hij om zijn verzetsdaden te zijn verraden door twee jongemannen. Felix werd aan de Prinsegracht al opgewacht en ter plekke gearresteerd. Hij kwam eerst terecht in het 'Oranjehotel' in Scheveningen. Na 10 dagen werd hij overgebracht naar kamp Vught, waar hij tot 6 september 1944 is gebleven. Op die dag na Dolle Dinsdag is het kamp in allerijl ontruimd en is hij, zoals de meeste gevangenen, op transport ge-

*Brief van het Roode Kruis,
24 januari 1946.
Collectie A.J.M. Julien*

*Brief van het Afwikkelingsbureau Concentratiekampen.
Collectie A.J.M. Julien*

steld naar Duitsland. Zo belandde Felix in het werkkamp Neuengamme bij Hamburg. Volgens een mededeling van dit kamp is hij hier op 8 februari 1945 overleden. Hij werd slechts 41 jaar. De familie ontving van het overlijden een brief van het Nederlandsche Roode Kruis, gedateerd 24 januari 1946. Het Afwikkelingsbureau Concentratiekampen te Vught bevestigde het treurige bericht.

In het gebouw van het Arbeidsbureau heeft tot aan de afbraak van dit gebouw een herinneringsplaquette gehangen met de namen van de opgepakte leden van de verzetsgroep, waarvan Felix Julien deel uitmaakte.

In 1956 werden door de politie de trouwring en gouden manchetknopen in een houten kistje terugbezorgd. Die

waren bij zijn arrestatie in juli 1944 in beslag genomen. Toen pas ervoer de familie dat Felix Julien met zekerheid niet meer zou terugkeren.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Johannes Jacobus van Kesteren	Schoonhoven	29-6-1914	Neuengamme	27-5-1945	30

Hans van Kesteren was zoon van kaashandelaar Roelof van Kesteren uit Schoonhoven. In het dagelijks leven was Hans garagehouder en woonde met zijn vrouw Charlotte Nellio en zijn vier kinderen Dolfje, Aatje, Lotty en Johan in de Looierslaan nr. 97 in Voorburg.

Hans had zich aangesloten bij de LKP (organisatie van Landelijke Knokploegen) en tegen het einde van de oorlog was hij tevens rayonleider van de L.O., de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers.

In maart 1944 wordt hij achtervolgd door de SD (Sicherheidsdienst) in verband met een overval in Delft. Hij ontkomt met achterlating van huis en haard en zwerft vervolgens rond met vrouw en kinderen onder de naam De Bruin. Waarschijnlijk woont hij dan op de Dennelaan 47 in Rijswijk.

Op 12 december 1944 is hij aanwezig bij een bespreking bij de familie Breebaart in de Oranjelaan in Rijswijk (zie p. 187). Hier wordt hij, net als o.a. de broers Piet, Pim en Nol Breebaart, gearresteerd en naar het Oranjehotel overgebracht. Op 7 maart 1945 volgt zijn transport naar kamp Amersfoort. Vervolgens is hij naar Neuengamme (Sandbostel) gebracht. Daar is hij op 1 mei 1945 nog levend gezien, maar hij was zo verzwakt dat hij na het einde van de oorlog toch nog door uitputting en ellende is overleden in het Britse militaire hospitaal in Rotenburg op 27 mei 1945. Zijn graf bevindt zich op het Ereveld te Loenen.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Rokus Kleingeld	Leidschendam	27-2-1905	Mauthausen	13-3-1945	40

Rokus Kleingeld kwam uit een groot gezin en was chauffeur in Stompwijk / Leidschendam. Zelf kreeg hij met

Hans J. van Kesteren.
Uit: 'Kroniek van Voorburg',
Voorburg in crisis- en oorlogstijd,
1989

Rokus Kleingeld.
Bron: myheritage.nl

*Herinneringsplaquette in het
inmiddels afgebroken Arbeids-
bureau met Juliens naam.*
Foto particuliere collectie

zijn vrouw Grietje Renzema vijf kinderen: Henk, Nelly, Jan, Greetje en Rokus. Zijn naam komt voor op een in 1939 door de CID (voorloper van de AIVD) opgestelde lijst met links-extremistisch georiënteerde personen. Op deze lijst wordt hij een vooraanstaand communist genoemd. Zijn (half)broer Arie wordt omschreven als ‘anarchist van den daad’.

Rokus is op 16 februari 1942 gearresteerd en naar Scheveningen overgebracht. Daarna naar Utrecht, terug naar Scheveningen en vervolgens naar Vught getransporteerd. Volgens een bericht is hij ook in Neuengamme geweest en in Dachau. In Dachau had hij als gevangene nummer 68901 en sliep in blok 22. Het laatste bericht uit Dachau was van 13 augustus 1944. Rokus is overleden in Mauthausen op 13 maart 1945. Zijn familie, toen woonachtig in Den Haag, Kemperstraat 103, kreeg in januari 1946 bericht van het overlijden.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Hermanus Willem Karel Kropff	Den Haag	1-2-1922	Neuengamme	23-4-1945	23

Herman Kropff woonde in de Sophiastraat 45 te Voorburg en was van beroep kantoorbediende. Hij was in 1940 mede-oprichter van de sabotage- en inlichtingen-groep ‘De Witte Anjer’. Deze groep beschikte over een zender waarmee alles wat van belang kon zijn voor de geallieerde oorlogsvoering werd overgeseind naar Engeland. Eind 1940 werd de zender echter door de SD overvallen. De mannen wisten te ontkomen en waren spoedig weer in de lucht met een nieuw gebouwde zender. In 1941 vertrok Kropff naar Frankrijk, waar hij negen maanden bleef. Hij werkte er samen met de Franse illegaliteit en legde contacten die nodig waren voor een ontsnappingslijn om via Frankrijk en Spanje naar Engeland te komen. Na terugkomst in Nederland werd deze lijn druk gebruikt, vooral door piloten, maar ook door burgers. Hiernaast zorgde de groep ook voor persoonsbewijzen, valse Ausweisen en verzorgde men onderduikers.

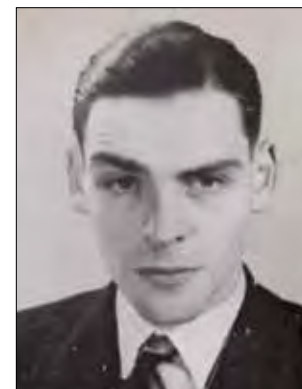
In april 1943 trouwde Herman met Alida (Ans) Minderman. Kort daarna werd hij in verband met zijn verzets-

activiteiten zo intensief gezocht door de SD dat hij het geraden achtte met zijn vrouw naar Engeland uit te wijken. Op 30 december 1943 vertrokken beiden in gezelschap van een persoon die een verrader bleek te zijn. Ze werden nog voor Roosendaal onder een vals voorwendsel uit de trein gehaald en werden naar het Oranjehotel gebracht. Daar bleven ze tot 6 juni 1944, D-Day. Vandaar gingen ze op transport naar Vught. Na de andere D-Dag, Dolle Dinsdag 5 september 1944, werd Ans Kropff-Minderman vrijgelaten, terwijl haar man naar Oranienburg werd gebracht. Ongeveer 15 oktober 1944 ging hij op transport naar Neuengamme. In februari 1945 verbleef hij daar in Krankenrevier 2 zaal 5. Tijdens een ziekentransport naar Sandbostel is hij overleden in april 1945. Zijn echtgenote, inmiddels naar Scheveningen verhuisd, ontving het overlijdensbericht ruim twee jaar later, op 20 oktober 1947. Zijn laatste rustplaats is onbekend.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Jan de Landgraaf	Sliedrecht	12-02-1895	Neuengamme	31-12-1944	49

Jan de Landgraaf was procuratiehouder. Hij woonde aan het Westeinde 60 te Voorburg.

Om onbekende reden is hij op 28 juni 1944 gearresteerd en via een politiebureau in Den Haag naar het Oranjehotel in Scheveningen gebracht. Begin augustus 1944 is hij naar Vught overgebracht en op 6 september 1944 bij de ontruiming van Kamp Vught naar Oranienburg-Sachsenhausen getransporteerd. Duizenden gevangenen zijn op die dag (na Dolle Dinsdag) in veewagons gejaagd en per trein naar Duitsland afgevoerd. De mannen kwamen terecht in kamp Sachsenhausen, de vrouwen moesten naar kamp Ravensbrück. Daarna is hij op 16 oktober 1944 naar Neuengamme weggevoerd. De familie kreeg via het Rode Kruis bericht dat hij op 31 december 1944 te Meppen-Versen, een Aussenkommando van Neuengamme, is overleden. De overlijdensakte is van 21 december 1950, zes jaar na het overlijden.

Herman W.K. Kropff.
Bron: gahetna.nl

Jan de Landgraaf.
Bron: gahetna.nl

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Leendert van Leeuwen	Sassenheim	16-8-1920	Dijon	17-2-1942	21

Leendert (Leen) van Leeuwen was sergeant adelborst bij de Koninklijke Marine. Door de oorlog kon hij zijn studie aan het Koninklijk Instituut Marine te Den Helder niet afmaken en ging verder met een studie vliegtuigbouw aan de Technische Hogeschool te Delft. Als student betrok hij vanaf 10 augustus 1940 woonruimte in de gemeente Voorburg. Samen met drie studievrienden, die gestudeerd hadden aan de Koninklijke Militaire Academie te Breda, besloot hij om het vaderland verder te dienen als officier in het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (K.N.I.L.). Zij wilden via Zwitserland proberen te ontsnappen naar Nederlands-Indië om daar de strijd aan te binden tegen de Japanners. Zonder iemand verder in te lichten besloot het viertal in de kerstvakantie te vertrekken. Volgens een andere lezing is hij als lid van een illegale groep in Nederland op 29 december 1941 met een rapport voor de regering te Londen uitgezonden. Het viertal vertrok via Amsterdam naar Brussel, Nancy richting Belfort om zo Zwitserland te bereiken. Zij werden echter op 3 januari 1942 door de Duitse bezetter in Lure (Frankrijk) gearresteerd en overgebracht naar Besançon. Zij werden allen door een Duits gerechtshof berecht en ter dood veroordeeld. Leendert is overgebracht naar Fort d'Hauteville en vervolgens naar Dyon waar hij op 17 februari 1942 is gefusilleerd.

Er is een brief bewaard gebleven die Leen vlak voor zijn executie aan zijn ouders heeft geschreven. Hij ontving de hoge Franse onderscheiding Croix de Guerre 1939-1945 avec Palme. In 1949 is hij met militaire eer herbegraven op de N.H. begraafplaats te Sassenheim. In die plaats is de Adelborst van Leeuwenlaan naar hem vernoemd.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Jacques Antoine Marie Lemmen	Roosendaal	18-12-1904	Vught	4-9-1944	39

Jacques Lemmen is geboren en ook woonachtig in Roosendaal en Nispen. Hij was in het dagelijks leven commissionair in effecten/effectenhandelaar. In de oorlog was hij een van de leiders van de Haagse verzets-

groep 'Voor God en Koning'. Ook Louis Gérard de Val (zie p. 232) maakte deel uit van deze groep die zich vooral bezig hield met spionage. De groep werd echter geïnfiltreerd door een verrader. Dit gaf aanleiding voor de SD om op 22 juni 1944 binnen te vallen in het huis waar zich behalve Jacques Lemmen o.a. ook Louis de Val bevond. De SD droeg bij de inval uniformen van de luchtbescherming en wilde zogenaamd het huis op verduistering controleren. De mannen werden gearresteerd en zwaar mishandeld.

Op 4 september 1944 zijn in Vught 62 gevangenen geëxecuteerd, waaronder vijf personen die op het Sijtwendenmonument worden herdacht. Behalve Jacques Lemmen waren het C.J. Boer, G.M. Bomert, H.J.W. Oudewaal en L.G. de Val.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Martin Gerard Henri Linssen	Venlo	21-09-1891	Natzweiler (Fr.)	3-3-1944	52

Drie plaatsen hebben in het leven van verzetsman Martin Gerard Henri Linssen een belangrijke rol gespeeld: zijn geboorteplaats Venlo, zijn latere woonplaats Voorburg en het concentratiekamp Natzweiler-Struthof, waar hij door de Duitsers om het leven is gebracht.

Venlo

Martin Linssen is in Venlo geboren op 21 september 1891. Hij was de oudste zoon van Gerard Linssen (1858-1921) en Maria Holla (1867-1914), beiden afkomstig uit Venlo. Hij diende aanvankelijk als dienstplichtig militair bij het 5de regiment infanterie te Venlo, waar hij in februari 1911 onder de wapenen kwam. Al gauw bleek dat de jonge Martin militaire ambities had. In december 1911 werd hij bevorderd tot korporaal, in april 1912 tot sergeant en in juni 1912 tot vaandrig. Vervolgens werd hij overgeplaatst naar het 2de regiment infanterie (2RI), dat zijn intrek had genomen in een gloednieuwe kazerne in Venlo-Blerick, de latere Frederik Hendrik kazerne. Hij was één van de eersten in deze nieuwe kazerne.

In 1914 volgde mobilisatie in verband met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Nederland bleef neutraal, maar het leger was in opperste paraatheid. Via de rang

Leendert van Leeuwen.
Bron: stichtingoudsassenheim.
smugmug.com

Jacques A.M. Lemmen.
Bron: nmkampvught.nl

van luitenant kwam in november 1927 zijn bevordering tot kapitein (ritmeester) en vlak voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werd Martin benoemd tot majoor van de infanterie.

Op 1 augustus 1940 was Martin Linssen vanuit het leger in Den Haag betrokken bij de opleiding van 170 sportinstructeurs. De meeste jongens waren tot 10 mei 1940 in actieve dienst bij alle mogelijke wapens: infanteristen, zeemiliciens, geniesoldaten en jongens van de vliegdienst, meestal in de rang van soldaat, maar er waren ook enkele onderofficieren bij.

Aan de verslaggever van het dagblad van de arbeiderspartij 'Het volk' vertelde majoor Linssen in een artikel, dat op 2 augustus 1940 verscheen:

Nu dragen ze trainingspakken en gymnastiekschoenen. De zware dienst 'kistjes' staan onder de krib! Over enkele weken is deze cursus ten einde en dan gaan deze leerlingen weer terug naar hun onderdeel. Om zo een steentje bij te dragen door middel van sportbeoefening de mannen van de Opbouwdienst te maken, tot stoere krachtige kerels.

Naast zijn loopbaan als militair, had Martin Linssen tevens een leidende functie in het bedrijfsleven. Zijn vader Gerard Linssen had in 1893 de Venlose gipsbeeldenfabriek 'Ateliers voor kerkelijke kunst en groothandel in religieuze artikelen' opgericht. Na de dood van zijn vader in 1921 werd Martin mede-eigenaar en directeur van het bedrijf. De firma Linssen exporteerde door geheel Europa. Zo zijn in veel kerken in binnen- en buitenland, alsook bij particulieren beelden of kerstgroepen te vinden met de signatuur G.L.V. (Gerard Linssen Venlo). Toch kenden het bedrijf en personeel moeilijke tijden. In de oorlogsjaren van 1914-1918 was de export wegens gesloten grenzen weggefallen, maar onder het directeurschap van Martin beleefde het bedrijf rond 1925 een bloeiperiode. Er waren toen wel 100 werknemers in dienst.

Rond de jaren '30 zorgden de crisisjaren voor neergang van het bedrijf. Sommige oud-werknemers begonnen kleine thuisateliertjes om zo te kunnen overleven. De

Namenlijst		<i>Linssen</i>	
177		<i>Martin Gerard, Henri</i>	
Wapen of Regiment	Gebortedatum	Datum van intrekking	
<i>Infanterie</i>	<i>21 September 1891</i>	<i>13 Februari 1911</i>	
Wapen	Intrekking in dienst	Bevorderd by Koninklijk Besluit van	Wapen
Kapitein - Riddermaat	<i>1 Mei 1912</i>	<i>27 November 1912</i>	<i>11</i>
Luitenant - Riddermaat	<i>1 December 1910</i>	<i>27 November 1916</i>	<i>11</i>
Kapitein (Riddermaat)	<i>1 Mei 1912</i>	<i>12 Mei 1922</i>	<i>1911</i>
Wapen	<i>1 Mei 1912</i>	<i>1 Mei 1912</i>	<i>1911</i>
Luitenant - Riddermaat			
Luitenant			
Generaal - Wapen			
Luitenant - Generaal			

druk werd groter en de concurrentie eveneens. Martin gaf daarom de voorkeur aan zijn militaire loopbaan en verkocht de beeldenfabriek G.L.V. in 1931 aan de Fa. Heintgens en Co. te Venlo. Ook verkocht hij omstreeks 1936/1937 met zijn broers het monumentale familiepand in de Martinusstraat 60 te Venlo, genaamd 'Villa Linssen', dat zijn vader Gerard in 1906 op een openbare verkoop had gekocht en waarin Martin was opgegroeid.

Inmiddels waren er ook op persoonlijk vlak veranderingen opgetreden. Op 3 november 1919 was Martin Linssen in Venlo op 28-jarige leeftijd in het huwelijk getreden met aannemersdochter Antoinette (Tonni) van Gasselt, geboren op 21 april 1891 in Venlo. Het echtpaar kreeg vier kinderen Gerard, Mathieu, Robert en Caroline, die Garry werd genoemd.

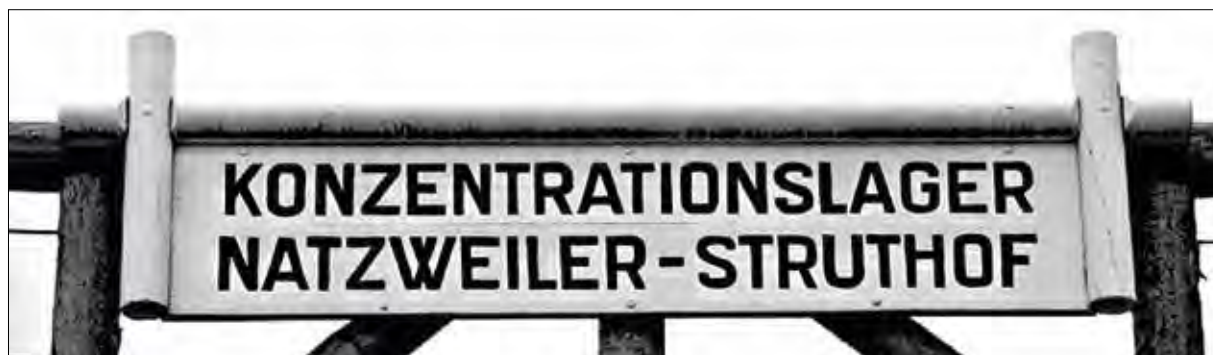
Voorburg

Op 1 april 1932 verhuisde het gezin Linssen-van Gasselt naar Voorburg. Martin was voor zijn militaire baan overgeplaatst naar de Frederikkazerne aan de Van Alkemadelaan te Den Haag. De verhuizing van een gezin van Limburg naar het westen van het land was geen sinecure. Het betekende een behoorlijke aanpassing voor de gezinsleden in deze nieuwe stedelijke omgeving. Martin kocht in Voorburg een woonhuis en vestigde zich aan de Prinses Mariannelaan nr. 252. Na een verblijf van ruim een jaar in Saint Gaudens in Frankrijk (maart 1938 tot mei 1939) vestigt het gezin zich in Voorburg aan de Laan van Nieuw Oosteinde 34. Over zijn Voorburgse leven tot het begin van de oorlog is verder weinig bekend.

Loopbaankaart Ministerie van Defensie, Den Haag. Collectie familie Linssen

Martin Linssen. Collectie familie Linssen

'Villa Linssen', Martinusstraat 60, Venlo. Bron: wikipedia.nl

In 1940/1941 is Martin in Voorburg aangehouden. Hij bleek deel uit te maken van een verzetsgroep. Het is mogelijk dat Martin deel uitmaakte van de Sabotagegroep 'Oran-jegarde' die in de zomer van 1940 in Voorburg was opgericht. De Oranjegarde was een paramilitaire groep die tot doel had om naast het plegen van sabotage ook het openbare gezag uit te oefenen. Een van de Haagse leden, een 23-jarige winkelbediende, was commandant geworden en had nog in 1940 een proclamatie opgesteld die op de dag der bevrijding moest worden aangeplakt. De oorsprong van deze Oranjegarde lag bij de burgerwacht en de groep kreeg vertakkingen in Den Haag, Dordrecht en Eindhoven. Er is verschillende malen met succes sabotage gepleegd. De middelen daartoe werden in een achterkamer ergens in Den Haag vervaardigd. In de herfst van 1940 ontstond er brand. Na de brandweer verscheen de politie en daarna werd de verzetsgroep opgerold. Aldus dr. L. de Jong.

Martin werd na zijn aanhouding met zijn kameraden voor verhoor naar de gevangenis in Scheveningen gebracht (het 'Oranjehotel'). Er zijn gronden om aan te nemen, dat hij tijdens dit verhoor niet zijn militaire verleden prijs heeft gegeven, maar steeds heeft volgehouden dat hij koopman was. Dit heeft waarschijnlijk geleid tot verdere internering, want het was voor militairen streng verboden zich te verzetten en verzetswerk te doen. Als dit toch geschiedde leidde dit meestal direct tot de dood door de kogel op de Waalsdorpervlakte. In het 'gastenboek' van het Oranjehotel staat Martin Linssen vermeld, maar zonder einddatum. Er zijn geen exacte gegevens over zijn verblijf aldaar bekend, noch over zijn verblijf in kamp Amersfoort waarheen hij na enige tijd op transport ging.

In Kamp Amersfoort werden de mensen, die verzet uitoefenden tegen het Duitse regime, veelal gevangen gezet. Hier leerde hij met zijn medegevangenen marcheren en werd hen de discipline bijgebracht die de Duitsers van hen verlangden. De gevangenen, overwegend politieke gevangenen, onder wie Martin Linssen, gingen vanuit kamp Amersfoort (Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort) per D-trein op transport naar een zogenaamd 'NN-Lage' in de Vogezen. In Mannheim bleef de trein de nacht door op het emplacement staan om vervolgens 's morgens verder te rijden. De Rijn over, de heuvelen in, een laaggebergte in: de Vogezen. De trein passeerde kleine stationnetjes, echter zonder te stoppen en slingerde langzaam wiegend door een dal. De D-trein stopte uiteindelijk op het station van Rothou. Daar stonden aan weerszijden van de trein SS'ers met geladen geweren in de aanslag. Buiten het station stonden kleine vrachtauto's geparkeerd. Halsoverkop moesten de gevangenen de trein verlaten. Tussen een cordon van gewapende SS'ers met bijtgrage honden werden ze afgevoerd naar de vrachtauto's, 'Los, Mensch, los, schneller, immer dalli dalli, los, los...', in looppas gestompt, geschopt. De gevangenen werden in vrachtwagentjes geladen en de achterzeilen gingen dicht. Het konvooi vertrok via haarspeldbochten het Vogezen-gebergte in op weg naar het Konzentrationslager Natzweiler.

Tijdens de latere gevangenschap van Martin verhuisde zijn vrouw Tonni met de kinderen naar de Laan van Nieuw Oosteinde 34 te Voorburg. Hier bleef zij actief in het verzet, zoals valt te lezen in het illegale blad van het Voorburgse verzet 'De Vossenburcht', waarvan zij mede

de redactie en de verspreiding verzorgde. Hoe zij in deze verzetsgroep terecht was gekomen, is niet bekend, maar het was in elk geval pas na de arrestatie van Martin. Het blad vervulde een belangrijke functie. Toen de inleveringsplicht van radiotoestellen in mei 1943 bekend werd, vonden de oprichters Ad Kokshoorn en F. Kusse het belangrijk onder de mensen ander nieuws te verspreiden dan de kwistig door de vijand rondgestrooide berichten. Vanaf januari 1943 werd het blad gestencild, omdat de redactie toen de beschikking kreeg over een stencilmachine, die werd ondergebracht in een katholieke school. De oplage werd vertienvoudigd. De leden van deze verzetsgroep waren vrijwel allemaal afkomstig uit katholieke kring. In het juninummer van de derde jaargang (1945, nr. 17), dat tevens het laatste was, lezen wij in de *Kroniek van Voorburg* het volgende:

's Morgens vroeg werd ons blaadje in elkaar gepiooneerd. Om half zeven 's morgens hing ik al op de Laan van Nieuw Oosteinde 34 aan de bel. Vóór 8 uur hadden de 'klanten' het nieuws in de bus en konden dit meenemen naar school, kantoor en bedrijf. Daar werd het verder vermenigvuldigd. Ofschoon we grote concurrentie hadden van collega's, die drukkerijen tot hun beschikking hadden, hebben we deze concurrentie nooit gevoeld, omdat men ons blaadje graag las en dat stimuleerde ons om vol te houden. Temeer omdat wij meenden op deze manier de Duitsers stevig te dwarsbomen. Verder probeerden we objectief te blijven en zo recent mogelijk. Ook is

de luisterpost tijdelijk bij ons thuis geweest, maar de aanloop was dermate, dat het levensgevaarlijk werd. Mevrouw Linssen had een prachtige sierkast met een loze ruimte onderin, waar het radiotoestel prachtig in paste. Nu waren de luisterpost en schrijfmachine bij elkaar. Dat leverde teveel bewijzen op voor de S.D. en de schrijfmachine verhuisde naar de zolder van Ton.

Tonni Linssen-van Gasselt bleef tot aan haar overlijden in april 1971 op de Laan van Nieuw Oosteinde 34 wonen.

Natzweiler

In Natzweiler aangekomen gingen de zeilen van de wagon omhoog en werden de gevangenen door de SS'ers met honden het kamp binnengejaagd. Hierbij werd geslagen, geranseld en gevloekt, zo vermeldt het ooggetuigenverslag van een der overlevenden. Ze werden als vee in het slachthuis behandeld. Dit NN-Lager Natzweiler-Struthof lag op ongeveer vijftig kilometer ten westen van Straatsburg op een 800 meter hoge bergtop in Elzas-Lotharingen. Deze locatie was door 'Reichsbaumeister' Albert Speer gekozen wegens het ter plaatse voorkomen van graniet dat nodig was voor de bouw van de nieuwe hoofdstad Germania. Deze stad

*Tekening door Henri Gayot van het kamp Natzweiler. Dit was operationeel van 21 mei 1941 tot 23 november 1944.
Bron: struthof.fr*

*Ook deze tekening werd door de Franse medegevangene Henri Gayot vervaardigd. Zijn tekeningen worden in het Museum van Concentratiekamp Natzweiler geëxposeerd.
Bron: struthof.fr*

Germania zou het middelpunt van het Groot-Duitse Rijk worden. De Duitsers hebben deze plannen nooit kunnen realiseren.

In totaal werden in Natzweiler-Struthof veertigduizend mensen uit diverse landen te werk gesteld en gevangen gehouden. Door de zware lichamelijke arbeid in de steengroeve, de minieme sanitaire voorzieningen en het hongerdieet vanwege voedseltekorten vielen er veel slachtoffers. De arbeiders die verzwakt waren door deze omstandigheden eindigden al snel in de gaskamer en hun lichamen werden verbrand. Een omgebouwde boerderij buiten het kamp diende als crematorium.

Het Kamp Natzweiler-Struthof werd aangeduid als 'Kamp Nacht und Nebel'. In een dergelijk kamp werden politieke gevangenen en verzetsmensen ondergebracht die niet direct ter dood konden worden veroordeeld, maar een gevangenisstraf kregen opgelegd. Die straf voerde hen naar één van de concentratiekampen Groß-Rosen in Polen of Natzweiler-Struthof in Elzas-Lotharingen. De gevangenen verbleven er in een volstrekt isolement. Iedere vorm van contact met familie of vrienden was verboden. Ze verdwenen spoorloos. In de periode 1941-1944 hebben ongeveer 590 Nederlandse verzetsmensen met uiteenlopende politieke achtergronden in Natzweiler gevangen gezeten, van wie er 280 de oorlog niet overleefd hebben. *) Ook verzetsmensen uit Frankrijk, Luxemburg en Noorwegen zijn

daar op gruwelijke wijze om het leven gekomen. Martin Linssen is op 3 maart 1944 op 52-jarige leeftijd overleden in het concentratiekamp Natzweiler-Struthof. Deze overlijdensdatum en -plaats is ontleend aan akte 216/1947 van de Burgerlijke Stand van de gemeente Voorburg, die eerst op 18 juni 1947 is opgemaakt. In de advertentie, die door de weduwe van Linssen op 7 juni 1945 ter nagedachtenis was geplaatst in het Dagblad van Noord-Limburg van 23 juni 1945, wordt de maand december 1943 genoemd als tijdstip van overlijden. Maar haar was toen waarschijnlijk nog niet bekend in welk concentratiekamp haar man was overleden.

Als wij het kaartstelsel van de administratie van Kamp Natzweiler erop naslaan, vinden wij een latere overlijdensdatum. Het kaartstelseldossiernummer 405 noemt als overlijdensdatum 4 maart 1944. Een plechtige herdenkingsdienst ter nagedachtenis van Martin Gerard Henri Linssen vond plaats op woensdag 13 juni 1945 in de R.K. kerk Onze-Lieve-Vrouwe ten Hemelopneming aan de Laan van Nieuw Oosteinde te Voorburg. Martin Linssen heeft nooit een graf gehad, maar de herinnering aan zijn bestaan als familielid, militair, ondernemer en verzetsstrijder mag nimmer worden uitgewist.

*) Behalve Martin Linssen is ook de Voorburger Eduard Schwencke in het Nacht-und-Nebel-kamp Natzweiler-Struthof omgekomen. Hij overleed op 6 augustus 1942.

Advertentie in De Maasbode van 8 juni 1945

Kamp Natzweiler werd door de geallieerden bevrijd op 23 november 1944. In deze ruimte trof men urnen met as aan, van de gecremeerde gevangenen die in het kamp waren overleden.

Foto van internet

Grafsteen Cor Louwerens.

Bron: ogs.nl

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Cornelis Joan Louwerens	Amsterdam	19-4-1920	Wisch	2-3-1945	24

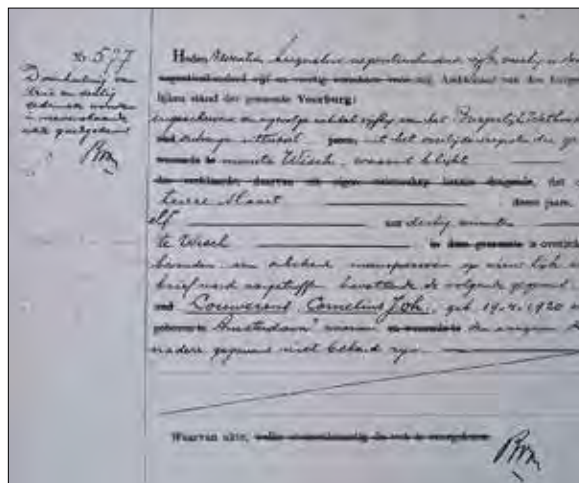
Cornelis (Cor) Louwerens woonde in Voorburg en is als verzetsman geëxecuteerd gevonden in de gemeente Wisch (Varsseveld). De overlijdensakte, opgemaakt in Voorburg, meldt:

Heden, zeventien Augustus negentienhonderd vijftienvertig is door mij, Ambtenaar van den burgerlijken stand der gemeente Voorburg: ingeschreven, ingevolge artikel vijftig van het Burgerlijk Wetboek ontvangen uittreksel uit het overlijdensregister der gemeente Wisch, waaruit blijkt dat op twee Maart dezes jaars, te elf uur dertig minuten te Wisch is overleden bevonden: een onbekend manspersoon op wiens lijk een brief werd aangetroffen bevattende de volgende gegevens: Louwerens, Cornelius Joh., geb. 19-4-1920 in Amsterdam, waarvan den aangever de nadere gegevens niet bekend zijn.

Cor Louwerens maakte – evenals Willem Gerritsen (zie p. 192) – deel uit van een groep van 46 mannen die in de gevangenis De Kruisberg in Doetinchem waren opgesloten en op 2 maart 1945 in een graanveld bij Rademarkersbroek, even buiten Varsseveld, zijn geëxecuteerd als vergelding op de moord op vier Duitse soldaten door verzetsgroep De Bark enkele dagen eerder. Cor is begraven op het Ereveld te Loenen.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Antonius Petrus Willibrordus van der Lugt	Rotterdam	20-3-1903	Neuen-gamme	26-10-1944	41

Anton van der Lugt was een idealistische werkgeversvoorman die al tijdens de oorlog met gelijkgezinden nadacht over de toekomst van Nederland en Europa. De bezetter beschouwde dit als een daad van verzet en strafte Anton door hem over te brengen naar het concentratiekamp, wat zou leiden tot zijn dood.

Antonius (Anton) Petrus Willibrordus van der Lugt werd geboren te Rotterdam op 26 maart 1903 als oudste zoon van een katholiek gezin van het Rotterdams patriciaat. Vader was een grootindustriële die zijn stempel heeft gedrukt op tal van (rooms-katholieke) instellingen en op de Rotterdamse Kamer van Koophandel. Hij was directeur van het familiebedrijf 'W. van der Lugt & Zoon's Stoomkuiperij en Kistenfabriek'. Na een fusie in 1929 ging het bedrijf op in de EMBA (NV Emballagefabrieken en Houthandel).

Evenals zijn vader geniet Anton zijn gymnasiale opleiding op het internaat van het Jezuïetencollege Sint Willibrord te Katwijk, 'Katwijk de Breul'. Hij valt als leerling op door zijn eerlijkheid. Hij is recht door zee en idealistisch van aard. Met succes behaalt hij het gymnasium en gaat in 1921 werktuigbouwkunde studeren in Delft. Met deze studie kan hij zijn vader die de technische kant van de fabriek onder zijn beheer heeft, beter ondersteunen nu steeds meer machines hun intrede doen in het emballagebedrijf. Hij loopt stage op houtbedrijven en machinefabrieken in het buitenland en besteedt veel tijd aan contacten met medestudenten, avondvullende discussies en sociale idealen. Bij de Delftse studentenvereniging Sanctus Virgilius heeft hij de bijnaam 'Tonnemans', met een knipoog naar de vatenfabriek van zijn ouders. Anton voelt zich sterk aangetrokken door de idealen van de Heemvaart, een vorm van katholieke geloofsbeleving die

*Overlijdensakte C.J. Louwerens.
Collectie Gemeentearchief
Leidschendam-Voorburg*

*Anton P.W. van der Lugt, 1943.
Collectie familie Van der Lugt*

uitgaat van de Benedictijnen. Ook maakt hij in 1925 een pelgrimstocht naar Rome. Uiteindelijk treedt hij in dienst bij het bedrijf van zijn vader en wordt voorzitter van de landelijke Katholieke Jonge Werkgevers Vereniging (KJWV).

In 1932 trouwt Anton, 28 jaar oud, met Antoinette de Beer, dochter van een Tilburgse fabrikant van wollen stoffen. Hij heeft haar ontmoet na een feest van het bestuur van de KJWV, waar haar broer ook deel van uitmaakt. Drie jaar later verhuist het echtpaar naar Tilburg, waar Anton een baan krijgt bij De Beer's textiel fabriek, het bedrijf van zijn schoonvader. Ook studeert hij in Tilburg sociologie en economie.

Als Anton vervolgens een baan aanneemt bij het Rijksbureau voor IJzer en Staal in Den Haag verhuist hij in 1939 naar Voorburg. Het gezin, waarin inmiddels drie dochters en een zoon zijn geboren, vestigt zich op het adres Park Leeuwensteijn 5.

In mei 1942 verandert Anton van baan en stapt over naar de Bedrijfsgroep Plaatverwerkende en Aanverwante industrie, gevestigd aan de Jan van Nassaustraat 57 in Den Haag. Ook is hij dan inmiddels secretaris van het T.N.O. In Voorburg wordt in 1943 nog een zoon geboren.

Ideëel verzet

Tijdens de Tweede Wereldoorlog neemt Anton deel aan het (ideëel) verzet. Dit betekent dat hij vanaf de zomer 1942 deel uitmaakt van een groep van ongeveer zeven personen vanuit diverse politieke en levensbeschouwelijke groeperingen,* die onder leiding van dr. H.D. Salinger van gedachten wisselt over de politieke en economische toekomst van het Europees continent. Deze groep had relaties met het doorbraakgezinde blad 'Je Maintiendrai'. Als katholiek overlegt Anton van der Lugt regelmatig met de latere minister-president J. de Quay op diens onderduikadres in Brabant. De activiteit van deze groep werd 'Nachkriegsplanung' genoemd en dat werd door de bezetter beschouwd als hem onwelgevallig en dus als een daad van verzet.

Uiteindelijk zal dit overleg in december 1944 leiden tot een illegale, gestencilde uitgave van H.D. Salinger **) met als titel: *Die Wiedergeburt von Europa. Der Sinn die-*

ses Kriegen für Europa. Ein Kontinent sucht nach seiner Lebensform und seiner Weltgeltung. Een Nederlandse vertaling verscheen later met als titel: *De wedergeboorte van Europa. De les van dezen oorlog voor ons werelddeel* (Leiden, E.J. Brill, 1945). In het voorwoord daarvan worden A.P. van der Lugt en drs. J.S. Carmiggelt genoemd als deelnemers aan dat overleg die in de strijd voor de vrijheid zijn omgekomen. Dit boek gaf de aanzet tot de oprichting in 1945 van de Europese Aktie, een voorloper van de Nederlandse Raad van de Europese Beweging.

Oranjestad, Vught en Sachsenhausen

In de nacht van 20 op 21 augustus 1944 wordt Anton, 41 jaar oud, thuis opgepakt door de SD. Vermoedelijk is hij verraden, want bij de inval werd onmiddellijk gegrepen naar een (gecamoufleerd) boek in zijn boekenkast waarin zijn aantekeningen waren verborgen. Hij werd aanvankelijk overgebracht naar het politiebureau in Voorburg en daarna ingesloten in de gevangenis van Scheveningen, in de oorlog 'het Oranjestad' ***) genoemd. Zijn nummer aldaar was 2729. Vervolgens wordt hij getransporteerd naar 'Konzentrationslager Herzogenbusch', beter bekend als Kamp Vught. Nadat hij was gearresteerd, heeft zijn familie nooit meer iets van hem vernomen.

De dag van 5 september 1944 werd 'Dolle Dinsdag' genoemd. De bevrijders zouden in aantocht zijn en er waren al vluchtende Duitsers en NSB'ers die in paniek richting Duitsland vertrokken. Het kamp moest in allerijl ont-

Anton van der Lugt en zijn verloofde, 1930.

Collectie familie Van der Lugt

Nog een verhaaltje voor het slapen gaan ... Moeder leest voor aan Ciel, Paul, Marij en José, 1942.

Collectie familie Van der Lugt

ruimd worden en op 5 en 6 september 1944 werden circa 2.760 gevangenen gedeporteerd per trein, bewaakt door SS'ers, rechtstreeks richting Sachsenhausen.

Na een barre tocht komt Anton op 8 september 1944 aan in Sachsenhausen (Oranienburg) en krijgt het kampnummer 100893. Na registratie wordt hij waarschijnlijk zoals vele anderen, tewerkgesteld bij de Heinkel-Werke (vliegtuigfabrieken) in Germendorf, op zo'n 8 km van Sachsenhausen.

Neuengamme

Hij wordt na vijf of zes weken weer op transport gesteld en op 16 oktober 1944 arriveert hij met 1.720 tot 1.800 anderen, (waaronder 1/3 deel Nederlander) in Neuengamme (bij Hamburg) en krijgt daar het kampnummer H 58651. Reeds kort daarna, op 26 oktober 1944, overlijdt hij daar volgens 'Totennachweis über Häftlinge, vom 16. November 1943 bis 17. Dezember 1944' om 08.00 uur, vermoedelijk in het Krankenzakelager, aan zgn. 'Allgemeininfektion', maar vermoedelijk aan uitputting en ontbering. Anton werd 41 jaar.

Medio november 1944 verneemt zijn weduwe het bericht van zijn overlijden en in juni 1945 arriveert een pakje uit Duitsland met een aantal van zijn bezittingen, waaronder een eigendommenlijstje van Anton, waarop een zakhorloge, 2 ringen en een manchetknoop voorkomen. Dit lijstje is opgemaakt op 10 november 1944, 2 weken na het overlijden. De akte van overlijden dateert van 28 januari 1946, opgesteld door het Militair Gezag.

In de Hongerwinter 1944-1945 en ook daarna staat de moeder helemaal alleen voor de zware opgave om het gezin van vijf kinderen tussen de 1 en 11 jaar oud groot te brengen. Na de oorlog verhuist ze met de kinderen weer naar haar geboorteplaats Tilburg, waar het gezin veel steun ondervindt van haar ouders en familie.

In 1950 is een 'Vriendenboek gewijd aan de nagedachte- nis van Anton P.W. van der Lugt, overleden 28 oktober 1944' samengesteld, waarin veel is te vinden over deze man die zich meer dichter en filosoof voelde dan technicus. Een man ook die zijn denkarbeid over de naoorlogse

toekomst van Nederland en Europa heeft moeten beko- pen met de dood.

*) Vermoedelijk hebben aan deze groep deelgenomen: Hans Dietrich Salinger, SDAP-politicus Wim Verkade, libe- raal politicus Hans Nord, dominee O.T. Hylkema, C.J. de Korver (Leidse Parool-groep), werkgeversvoorman Anton P.W. van der Lugt, SDAP-politicus Henk Brugmans, J.F. Sligting (econoom uit de Hoogovenwereld), econoom drs. Jan S. Carmiggelt, (kandidaat-)notaris C.G.M. Formijne en waarschijnlijk ook W. Harmsma (van 1945 tot 1947 wet- houder in Voorburg).

**) Salinger schreef onder het pseudoniem Hades (in de Griekse mythologie de God van de onderwereld) in de Duitse taal omdat hij van oorsprong een Duitse Jood was die was uitgeweken naar Nederland. In 1937 vestigde hij zich in Den Haag waar hij een adviesbureau opende aan het Nassauplein, het Secretariaat van Europeesche In- dustrieverenigingen.

***) Uit de beginperiode van de bezetting dateert het bekende versje: 'In deze bajes zit geen gajes, maar Hol- lands glorie potverdorie.'

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
George Marten Jacob van Malsen	Voorburg	16-7-1924	Langendiebach	23-12-1944	20

George van Malsen is niet opgenomen in de Erelijst der Gevallenen, waarin de meeste verzetslieden zijn vermeld. Hij is als 20-jarige overleden in Langendiebach, bij Hanau in Hessen (Duitsland), waar een luchtmachtbasis van de Luftwaffe was gevestigd. Deze militaire basis werd eind 1944 door de Amerikanen gebombardeerd. Wellicht is George getroffen door dit bombardement. Over de redenen van zijn verblijf in Langendiebach is niets bekend.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Pieter van der Mast	Nieuwendam	11-04-1888	Sachsenhausen	xx-10-1944	56

Pieter van der Mast is als oudste uit een groot gezin geboren in Nieuwendam, nu een stadsdeel van Amsterdam-Noord. Zijn vader was predikant. Pieter trouwde in 1916 in Haarlem met Jacoba Broekmeijer. Zijn beroep wordt dan aangeduid als gemeenteopzichter. Het echtpaar kreeg drie kinderen, Meta, Anneke en Maks.

In Voorburg woonde Pieter van der Mast in de Laan van Heldenburg, nr. 20. In de omgeving stond hij bekend als architect die veel huizen heeft ontworpen. Zo bouwde hij in 1931 de Christelijke Lagere Groen van Prinstererschool aan de Paradijsstraat. Ook bouwde hij het pand Laan van Rustenburg 7 en een aantal herenhuizen aan de Binckhorstlaan. Daarnaast was hij tekenleraar aan de Wilhelminamulo.

In de oorlog was Pieter van der Mast wegens de crisis tijdelijk verbonden aan het distributiekantoor. Hij had contacten met de L.O. (Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers) in Den Haag en was zeer bedreven in het leveren en vervalsen van levensmiddelenkaarten. Begin 1944 is hij verraden en door de politie van zijn bed gelicht. Enkele maanden later is hij naar Kamp Vught gebracht. In verband met oprukkende geallieerde strijdkrachten werden vanaf Dolle Dinsdag (5 september 1944) alle mannen van Vught overgebracht naar concentratiekampen in Duitsland. Pieter is in Sachsenhausen (Oranienburg) terechtgekomen, waar hij eind oktober 1944 aan de ontberingen is gestorven (zie ook Jan de Landgraaf, op p. 189). Pieters weduwe heeft tot 27 maart 1946 moeten wachten op het bericht van overlijden.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Herman Adrianus van der Meulen	Leidschendam	12-8-1923	Rotterdam	3-4-1945	21

Herman (Manus) is geboren in Veur (Leidschendam). Hij was machinebankwerker en woonde in de Johan Willem Frisostraat. Tot 1942 heette deze straat Julianastraat,

*Pieter van der Mast.
Bron: 'Kroniek van Voorburg',
Voorburg in crisis- en oorlogstijd, 1989*

*Gedenksteen Dirk Mourits.
Foto Jos Engels*

maar op last van de bezetter werd zij in 1942 omgedoopt. Bij de troonsbestijging van Koningin Juliana in 1948 werd de naam weer gewijzigd, nu in Oranje Nassaustraat. Een grotere straat kreeg de naam Koningin Julianalaan. Herman droeg tijdens het verzet de schuilnaam 'Zwarte Manus'. Op 17 februari 1945 werd hij gearresteerd bij een overval in Bleiswijk. Op 3 april 1945 is hij geëxecuteerd in Rotterdam, Lage Oostzeedijk, tezamen met 19 anderen, onder wie de Voorburger Willem P. A. (Pim) van Elewout (zie p. 189). De executie was een represaillemaatregel van de Duitsers omdat op 31 maart 1945 de majoor van de Rotterdamse politie Jacobus Christiaan Tetenburg door het verzet was geliquideerd. Manus is begraven op het Ereveld in Loenen.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Dirk Mourits	Voorburg	5-8-1922	Utrecht	22-9-1943	21

Dirk was communistisch georiënteerd. Volgens de *Kroniek van Voorburg* was zijn beroep wasknecht en woonde hij in de Willemstraat. Samen met vijf andere leden van het communistisch verzet werd hij op 20 augustus 1943 ter dood veroordeeld.

Het vonnis van de zes werd op 22 september 1943 in de Forten van Utrecht voltrokken. De urn met zijn as is bijgezet bij het gedenkteken voor de gevallenen op de Oosterbegraafplaats aan de Rodelaan in Voorburg.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Hendrik Jan Wilhelmus Oudewaal	Stompwijk	20-7-1910	Vught	4-9-1944	34

De in Stompwijk geboren Hendrik Oudewaal was elektro-technicus. Hij was getrouwd met Cornelia Jansen en had twee kinderen. Hij woonde aan de Jozef Israëlslaan 14 in Rijswijk.

Tijdens de oorlog raakt Hendrik betrokken bij het verzet. Hij maakt deel uit van de groep onder leiding van de Rijswijkse sigarenwinkelier Jaap Goedendorp. Zij houden zich voornamelijk bezig met hulp aan onderduikers en het verspreiden van illegale kranten. In 1943 beraamt de groep een overval op het gemeentelijke bevolkingsregister. Een nagemaakte sleutel zal toegang verschaffen tot de kluis waarin de persoonskaarten worden bewaard. De groep wordt echter gewaarschuwd dat de geplande overval is uitgelekt. De hele zaak gaat niet door en de nagemaakte sleutel wordt in de Rijswijkse Vaart gegooid. Waarschijnlijk is de groep verraden. In 1944 worden de groepsleden kort na elkaar gearresteerd. Op 30 mei 1944 wordt Hendrik in Den Haag gearresteerd op een adres waar de SD is binnengedrongen. Via het Oranjehotel in Scheveningen wordt Hendrik naar de bunker van Kamp Vught overgebracht.

Op 4 september 1944, om half acht in de avond, wordt hij nabij het Kamp Vught gefusilleerd, samen met nog vier personen die op het Sijtwendemonument worden herdacht: C.J. Boer, G.M. Bomert, J.A.M. Lemmen, en L.G. de Val.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Hartog Parfumeur	Sneek	17-6-1906	Hoek van Holland	13-12-1941	35

Toen Hartog Parfumeur twee jaar was, verhuisden zijn ouders met hun drie kinderen van Sneek naar Den Haag. Na zijn studie rechten werd Hartog advocaat en procu-

reur. Hij trouwde op 11 augustus 1933 in Den Haag met de Antwerpse weduwe Maria Josefina van Herck (1905), die tweelingzonen had: Hans en Ivan. Hartog en Maria Parfumeur vestigden zich direct na hun huwelijk op de Voorburgseweg 41. In maart 1941 betrokken ze de woning Voorburgseweg 41A. Hun zonen doorliepen de openbare lagere school in de Elsbergstraat in Voorburg. Parfumeur had met zijn compagnon mr. Wolf van den Berg een advocatenpraktijk aan het Lange Voorhout 86 in Den Haag. Beiden stonden op de lijst van Joodse advocaten die op last van de bezetter per 1 mei 1941 hun werk voor niet-Joodse cliënten moesten staken.

Kort na het uitbreken van de oorlog ging Hartog in het verzet. Hij was ook lid van de Ordedienst. Eind 1941 wilde hij met een groepje van zeven personen vanuit Hoek van Holland naar Engeland oversteken. Daartoe wilde hij een motorvlet gebruiken van de Zuid-Hollandsche Maatschappij tot Redding van Drenkelingen. Tot zijn verbazing zag Hartog dat een van de drie vletten was verdwenen. Hij ging navraag doen in Hotel Caland in Hoek van Holland en vroeg terloops hoe het dan met de bewaking van de overige boten gesteld was. Te laat bleek dat de hoteleigenaar een NSB'er was, die argwaan kreeg en de Duitsers inseeide dat er kennelijk iets stond te gebeuren. Daarop werd de bewaking opgevoerd. Toen Hartog Parfumeur op 13 december 1941 met zijn groepje vluchtelingen aankwam op de kade van de Berghaven, werden ze meteen opgepakt. Als Joods advocaat was Hartog een kopstuk uit het Joodse verzet en nam

Hendrik J.W. Oudewaal.
Bron: oranjehotel.org

Grafsteen Hartog Parfumeur.
Bron: srs.ogs.nl

direct een gifpil om arrestatie te voorkomen. Wellicht heeft hij die pil gekregen van de Leidschendamse huisarts H. Reyers, die bij veel verzetswerk in Leidschendam betrokken is geweest. Er brak paniek uit, waardoor twee mensen konden ontsnappen: Paul Cohen de Boer (zie p. 188) en een meisje. Het meisje kon naar een veilig onderduikadres ontkomen. Cohen de Boer was meteen in het water gesprongen en ontsnapte eveneens. Hij bleef in het verzet, werd later toch opgepakt en naar Buchenwald gebracht waar hij op 14 maart 1945 overleed. Na de oorlog woonde Maria Parfumeur-van Herck op de Voorburgseweg 33. Hartog Parfumeur is aanvankelijk begraven in Hoek van Holland en later herbegraven op het Ereveld te Loenen.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Frederik Albert Pinke	Batavia	7-10-1923	Wöbelinn	1-3-1945	21

Frederik Pinke was de zoon van Albert S. Pinke, een Nederlandse vice-admiraal en commandant van de Nederlandse vloot in Nederlands-Indië. Frederik studeerde en woonde in Amsterdam. Het gezin Pinke woonde sinds oktober 1935 op de Hooge Weidelaan 40, Voorburg. Vader Pinke zal weinig thuis zijn geweest bij zijn vrouw Wilhemina Bontenakel, met wie hij in 1920 was getrouwd. Hij verbleef van mei 1942 tot april 1945 in Duitse krijgsgevangenschap. Het huis aan de Hooge Weidelaan was een centrum van verzetswerk: opslagplaats voor wapens, radiowerk,

Grafsteen Johannes Platteel.
Bron: online-begraafplaatsen.nl

schrijven van gefingeerde Z-kaarten (aanvragen om vrijstelling te krijgen van de verplichte tewerkstelling). Ook zoon Frederik was actief in het verzet. Daarom is hij op enig moment opgepakt en via Vught overgebracht naar het Arbeitslager Wöbbelin, een subkamp van Neuengamme, 100 km oostelijk van Hamburg. Hier is hij op 1 maart 1945 overleden aan de gevolgen van dysenterie. Het concentratiekamp Wöbbelin bestond pas een maand toen Frederik er omkwam. Gevangenen afkomstig van Neuengamme en Ravensbrück moesten het zelf bouwen. In het kamp zaten gevangenen uit andere concentratiekampen die aan het einde van de oorlog door de geallieerden bevrijd 'dreigden' te worden. In totaal hebben er ongeveer 6.000 mensen in het kamp gezeten. Bij de bevrijding op 2 mei 1945 waren er nog 3.500. In de 10 weken dat het kamp bestond zijn er 1.000 gevangenen omgekomen.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Johannes Platteel	Den Haag	16-7-1916	Leipzig	6-4-1945	28

Volgens de Erelijst der Gevallen en volgens zijn grafsteen op het Ereveld te Loenen is Johannes Platteel overleden als dienstplichtig militair (regiment grenadiers) van de Koninklijke Landmacht. Het Duitse overlijdensbericht spreekt over de kelner Johannes Platteel, wonende te Den Haag, Marisstraat 180, die op 6 april 1945 in de Liebigstrasse te Leipzig bij een luchtaanval in een 'Luftschutzkeller' is gevallen en daarbij om het leven is gekomen. Het Amerikaanse bombardement op Leipzig kostte die dag 733 mensenlevens. Over verzetsactiviteiten van Johannes Platteel in relatie tot Voorburg-Leidschendam is niets bekend.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Agnes Maria Sophia Roodenrijs	Den Haag	18-12-1895	Ravensbrück	30-12-1944	49

Agnes werd geboren als jongste van vier kinderen. Zij was een nakomertje. Er zit ruim 11 jaar tussen het derde en vierde kind. De vader van Agnes was bouwkundige

en aannemer van publieke werken. Het gezin woonde in de Groen van Prinstererlaan 19, Voorburg.

Agnes was kantoorbediende en zat tijdens de Tweede Wereldoorlog in het verzet. Ze is omgebracht in Kamp Ravensbrück in Duitsland, het concentratiekamp voor vrouwen.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Adrianus Hermanus Schelling	Stompwijk	31-03-1887	Neuengamme	xx-02-1945	57

Ir. Adrianus Hermanus Schelling is geboren in Stompwijk, maar woonde vanaf zijn trouwen in 1919 in Groningen waar hij meer dan 25 jaar als ingenieur werkzaam was voor Provinciale Waterstaat Groningen. Hij was getrouwd met Catharina Bastiana Kuiler en kreeg een zoon en een dochter.

Naast zijn werk bij Provinciale Waterstaat vervaardigde hij gelegenheidsgrafiek. Ook was hij enige tijd voorzitter van het kunstgenootschap Pictura in Groningen.

Hij begon zijn verzetsactiviteiten als een van de eerste leden van de Nederlandse Unie in Groningen. Toen deze organisatie in december 1941 op last van de Duitsers moest verdwijnen, was hij actief als assistent-districts-hoofd Groningen van het NSF (Nationaal Steun Fonds) dat geld inzamelde voor het verzet en voor hulp aan onderduikers. In dit verband was hij ook betrokken bij spionage voor Engeland. Zijn schuilnaam in het verzet was De Groot.

In de ochtend van 15 november 1944 is hij gearresteerd door de Sicherheitsdienst en is hij overgebracht naar het concentratiekamp Neuengamme bij Hamburg. Op een dag in februari 1945 is hij hier om het leven gebracht door executie of ophanging (Duitse akte van 20 februari 1948).

Ir. Schelling was eerder al wegens zijn maatschappelijke verdiensten benoemd tot Ridder in de orde van Oranje-Nassau.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Petrus C. Scholten	Hoogwoud	10-4-1924	Leipzig	16-12-1944	20

Piet Scholten was de oudste zoon van het gezin Scholten. Het gezin verhuisde van Hoogwoud in de kop van Noord-Holland naar Leidschendam, Damlaan 59. Piet verdiende de kost als boekhouder.

Zoals zo velen kreeg ook Piet tijdens de oorlogsjaren het bevel zich te melden voor tewerkstelling in Duitsland. Hij heeft zich gemeld en kreeg een kantoorbaan in Duitsland. Toen hij voor een kort verlof terug mocht naar huis koos hij ervoor om onder te duiken. Helaas, bij een inval van De Landwacht op 9 augustus 1944 moest hij mee voor verhoor, waarna bleek dat hij over een vals paspoort beschikte. Men vond brieven met zijn ware naam erop en Piet werd naar het strafkamp Amersfoort gebracht. Vandaar werd hij doorgestuurd naar een werk- en opvoedingskamp in Lippendorf bij Leipzig.

Als kantoorman was hij beslist niet gewend om het zware werk te doen in de steengroeven van het kamp. Door alle ontberingen is hij in de ziekenbarak van het kamp aan een longontsteking gestorven. Hij rust nu op het Ereveld in Loenen.

De naam van Petrus Scholten komt niet voor op de Erelijst van Gevallen verzetsmensen.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Eduard Cornelis Schwencke	Den Haag	15-04-1896	Natzweiler	6-8-1942	46

Eduard Cornelis Schwencke, geboren 15 april 1896 te 's-Gravenhage, was ambtenaar bij de Haagse Gemeentelijke Reinigingsdienst. Hij woonde aan de Prinses Mariannelaan 92 in Voorburg.

Na de gevechten langs de Vliet in de meidagen van 1940 werd de Vliet gebaggerd. Hierbij kwamen wapens en munitie boven water, die bij de capitulatie door Nederlandse soldaten hierin geworpen waren. Schwencke bracht deze met materieel van de Reinigingsdienst in veiligheid in een dekschuit, liggende in een vaart in het Westland, waar hij bewaakt werd door een oud-marinier. Bekend is, dat Eduard Schwencke ook langs andere wegen heimelijk wapens inzamelde voor de 'ondergrondse'. Van zijn politieke gezindte gaf hij openlijk blijk door lid te worden van de Nederlandsche Unie, die in juli 1940 werd opgericht

Adrianus H. Schelling.
Bron: archieven.nl

Adrianus H. Schelling.
Bron: beeldbankwo2.nl

Piet Scholten.
Bron: opmeer.nl

Ik ben welgemeen geresolveerd om alles wylt te staen voor 't lieve vaderland en onze rechtvaardige sake. Ik geene de Heere Godt ons sal gelieven toe te schieden.

als tegenhanger van de NSB.

Op 6 oktober 1941 werd Schwencke op zijn werk gearresteerd. Hij werd gevangengezet in het 'Oranjehotel'. Het woonhuis aan de Prinses Mariannelaan werd onderworpen aan huiszoeking, maar er werd niets verdachts gevonden. Zijn vrouw, Adriana Schwencke-de Zwaan, haar bij hen inwonende moeder en zuster, en de kinderen Gerard, Lenie en pleegzoon Geert bleven in grote onzekerheid achter. Zolang hij in de Scheveningse gevangenis verbleef, mocht hij op gezette tijden bezoek ontvangen en kon wasgoed worden verwisseld.

Op 11 januari kwam er een brief waaruit bleek dat hij naar het kamp Amersfoort was overgeplaatst. (Later liet hij weten dat het 'Oranjehotel' een hemel was, vergeleken met de hel van kamp Amersfoort.) In de zelfde tijd verbleven ook de Voorburgse verzetsstrijders Freek Verschoor en Ies Vijfvinkel in Amersfoort. Zij zouden uiteindelijk de oorlog overleven.

In februari 1942 keerde hij voor korte tijd naar de gevangenis in Scheveningen terug, om te worden verhoord en berecht in het bureau van de Höhere SS- und Polizeiführer aan het Binnenhof in Den Haag. Personeel van dit bureau was zo vriendelijk de familie te laten berichten dat hij na het verhoor daar ter plaatse bezocht kon worden. Dat werd de laatste ontmoeting die zijn vrouw en zijn zoon met hem mochten hebben.

Uit latere brieven van Eduard Schwencke blijkt, dat hij tot negen maanden gevangenisstraf was veroordeeld, maar dat hem niet duidelijk was of dit al of niet met aftrek van voorarrest was. Wel duidelijk was, dat de Generalkommissar Wimmer hem op 28 februari 1942 met onmiddellijke ingang ontslagen heeft als ambtenaar van de stad Den Haag, met als reden: het ter beschikking stellen van een bedrijfswagen aan een geheime organisatie (sic!) voor het transport van munitie enz. Dat hij zelf lid was van deze geheime organisatie

is bij de Duitsers blijkbaar niet bekend geworden, laat staan het feit dat hij betrokken was bij de oversteek van Nederlandse officieren vanuit Scheveningen naar Engeland en bij andere 'ondergrondse' activiteiten, als sabotage van Duitse militaire voertuigen.

Op 7 maart werd Schwencke naar Buchenwald overgebracht en op 22 maart naar het concentratiekamp Natzweiler, waar het latere 'Nacht-und-Nebellager' toen nog in opbouw was. Hier zou hij op 6 augustus 1942 overlijden. De overlijdensakte van de burgerlijke stand in Natzweiler vermeldt geen doodsoorzaak. Mevrouw Schwencke, die door het ontslag van haar man geen inkomen meer had, werd enige tijd financieel geholpen door collega's van de Reinigingsdienst, door de 'ondergrondse' en door een familielid, totdat zij erin slaagde een eigen inkomen te verwerven als chef van de afdeling Textiel van het Voorburgse gemeentelijke Distributiekantoor.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Gerardina Margaretha Smits-Serverus	Rotterdam	16-08-1897	Ravensbrück	8-11-1943	46

Wij (Wil Pel en Jos Engels) spraken over Gerardina Smits-Serverus met haar dochter, Angelica Margaretha van Gend-Smits (85) in haar gerieflijke flat te Raalte. We kwamen haar op het spoor via haar dochter Margreet van Gend, die ook bij het gesprek aanwezig was.

Gerardina Margaretha Serverus is geboren in Rotterdam. Haar ouders zijn Johannes Hendrik Serverus en Marie Sophia Bodaan. Zij trouwt in 1925 met Armand F.Th. Smits. Smits was reeds eerder gehuwd en had uit zijn eerste huwelijk twee kinderen, dochter Philie en zoon Armand, die Bob werd genoemd. Zijn eerste vrouw overleed aan de gevolgen van een ziekte. Philie is later getrouwd met een Russische Jood en verhuisd naar Israël.

Het echtpaar Smits-Serverus gaat wonen op de Waalhofflaan 8 in Voorburg. Dit huis konden zij kopen van het geld dat zij als huwelijksgeschenk van haar niet

Eduard C. Schwencke
Bron: gahetna.nl

Eduard C. Schwencke
Particuliere collectie

Handschrift van Eduard C. Schwencke.
Particuliere collectie

onbemiddelde ouders had gekregen. Uit dit huwelijk werd in 1928 Angelica geboren. Haar halfbroer Bob was toen 9 jaar. Later kreeg Angelica nog een broertje, Theodoor (Theo).

Verzetwerk

In de eerste oorlogsjaren waren vader Smits en zoon Bob actief betrokken bij de Nederlandse Unie. De Nederlandse Unie was een politieke beweging die tijdens de oorlog onder andere was opgericht om de NSB te bestrijden. Eind 1941 werd deze organisatie door de Duitse bezetter verboden.

Moeder Gerardina deed ondergronds werk. Zij hielp Joden onderduiken bij gezinnen in het Westland. Samen met haar dochter Angelica bracht zij - in de Blauwe Tram - Joodse kinderen naar de schuiladressen. Vanwege de donkere haren van Angelica leek het net alsof er een moeder met twee eigen kinderen op stap was.

Later ontstond er een contact met de ENCI (Eerste Nederlandse Cementindustrie) te Maastricht. Vanaf dat moment konden de Joden tijdelijk ondergebracht worden in de grotten van de Sint Pietersberg. Vandaar werden ze via een ondergronds gangenstelsel onder de Ardennen door tot de grens van Frankrijk naar Zwitserland begeleid.

Voor en tijdens de eerste jaren van de oorlog werkte het echtpaar Smits-Serverus op de paspoortenafdeling van de gemeente Den Haag. Daar de paspoorten van Joodse immigranten doorgaans in het Hebreeuws waren gesteld, zorgden zij vóór de oorlog al voor een vertaling in westerse lettertekens. Dat vertaalwerk werd ook in de oorlog voortgezet. Ook zorgden zij ervoor dat de verplichte J in het paspoort van Joden werd verwijderd. Zij gebruikten daarvoor een speciale radeerinkt waarover ze vanuit hun werk konden beschikken. Saillant detail is dat de recherche van de Voorburgse politie eind 1942 in het huis aan de Waalhofflaan tevergeefs gezocht had naar de radeervloeistof. Naderhand bleek dat deze vloeistof gewoon tussen de olie en azijn in het keukenkastje bij de gootsteen stond.

In het boek *Gevangenis en Concentratiekamp* is door dr. F.J. Krop geschreven:

Mevrouw G. Smits-Serverus behoorde tot de beste medewerkers van mijn jongens. Haar activiteit in de Jodenhulp was onbegrensd. Velen heeft zij bij hun vlucht over de grenzen bijgestaan. Met geheel haar vurige ziel gaf zij zich aan dit schoone reddingswerk waartoe haar Christelijke overtuiging haar drong. Doch ook zij werd verraden. Om anderen te sparen nam zij alle schuld op zich.

Opgepakt

Rond Kerstmis 1942 kwam Angelica met een mooi kerst-rapport thuis, maar ze trof in de Waalhofflaan geen trotse ouders, maar een gesloten, verzegelde, huisdeur. Uit een briefje op de voordeur bleek dat haar ouders door de Duitsers waren opgepakt en naar de gevangenis in Scheveningen afgevoerd. Via het briefje vroegen de ouders ook aan Angelica om goed voor haar broertje te zorgen. De overburen riepen haar naar hen te komen. Daar was haar broertje Theodoor al. Via ondergrondse contacten werden zij naar een huis aan de Groen van Prinstererlaan gebracht, waar ze werden opgevangen en zich schuil moesten houden. Omdat zij op de hoogte waren van het verzetwerk van hun ouders, liepen ook de kinderen gevaar.

Na ongeveer zes weken kwam haar vader ze onverwacht ophalen. Het was hem om niet opgehelderde redenen gelukt vrij te komen uit de gevangenis in Scheveningen. Maar moeder Gerardina was nog steeds in handen van de bezetter en bleek inmiddels weggevoerd naar een koekjesfabriek in Kleef, waarschijnlijk een productiebedrijf van Bensdorp chocolade. Vandaaruit is zij overgebracht naar het kamp Ravensbrück, een vrouwenkamp, waar de gevangenen veelal werden ingezet als dwangarbeider, vaak in de productiehallen voor Siemens.

Windekind

Angelica vertelt dat zij, nadat haar vader wél, maar haar moeder niet terug was gekomen uit de Scheveningse gevangenis, naar Huize Windekind, Nieuwe Parklaan 76 in Den Haag, is gegaan om daar bij de Sicherheitspolizei te informeren naar haar moeder. Na lang wachten

*Gerardina Smits-Serverus.
Particuliere collectie*

*Het echtpaar Smits-Serverus.
Particuliere collectie*

kwam uiteindelijk de mededeling dat zij ‘per ongeluk’ op transport was gesteld naar kamp Ravensbrück. Later in november 1943 kwam de Voorburgse politie aan de deur om haar vader mee te delen dat hij bij de Ortskommandant in Den Haag moest komen. Daar kreeg hij te horen dat zijn vrouw op 8 november 1943 in Ravensbrück was overleden aan een ziekte. Zij is 46 jaar geworden. Vanaf 1943 fungeerde Angelica met vele anderen als koerierster voor de ondergrondse. Als 15-jarige zette zij het verzetswerk van haar moeder voort tot het einde van de oorlog. Haar taak bestond uit het rondbrengen van bonkaarten, illegale krantjes en dergelijke. De kinderen, Angelica en Theodoor, waren door de ontberingen van de oorlog zodanig ondervoed dat het Rode Kruis ze in 1944 wilde overbrengen naar het noorden van het land om daar aan te sterken. Haar broer werd meegenomen, maar haar vader stond niet toe dat Angelica ook mee-ging.

Totenschein op naam van mevrouw G. Smits-Serverus, Ravensbrück, 8 november 1943. Particuliere collectie

Door M. Levie werd in Palestina een boom geplant in aan-denken aan Gerardina Smits-Serverus. Particuliere collectie

Na de oorlog ging zij in de verpleging. Zij kwam in 1947, als 19-jarige, te werken in het Bronovo-ziekenhuis. Daarna heeft zij vier jaar in Engeland gestudeerd aan de universiteit van Sheffield. In 1955 is zij teruggekeerd naar Nederland om in Amsterdam te gaan werken in het Wilhelmina Gasthuis. Geelzucht was de oorzaak dat

zij ruim een half jaar niet heeft gewerkt. In die periode heeft zij bij een tante in de Voorburgse Haasburgstraat gewoond om aan te sterken. Daarna ging zij in de verpleging in een Haarlems ziekenhuis alwaar zij haar latere man Willem van Gend leerde kennen, die bijna twee jaar in Duitse gevangenschap had gezeten en daarvan nog herstellende was. In 1955 zijn Angelica en Willem getrouwd. In dat jaar is ook het ouderlijk huis aan de Waalhofflaan, van waaruit veel verzetswerk werd gedaan, verkocht. De fysieke band met Voorburg verflauwde, maar de herinnering aan een bijzondere moeder en verzetsvrouw is nog steeds levend. Voor het werk, dat mevrouw Smits ten behoeve van de Joden heeft verricht, is zij postuum in Israël beloond.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Pieter Cornelis Jacobus Marie Smits	Rotterdam	14-11-1908	Scheveningen	28-10-1944	35

In het dagelijks leven was Pieter Smits kantoorbedienende. Hij is in 1938 in Voorburg getrouwd met Elisabeth Mooijman en woonde volgens de *Kroniek van Voorburg* in de Laan van Nieuw Oost Einde. In het verzet leidde hij een Knokploeg en was lid van de Raad van Verzet (RVV). Hij is twee keer gearresteerd, eerst in 1941 en daarna

weer op 25 oktober 1944. Zijn schuilnaam was 'Zwarte Peter'.

Op 28 oktober 1944 werd hij wegens zijn lidmaatschap van de RVV op de Waalsdorpervlakte gefusilleerd. Hij is begraven op het Nederlands Ereveld te Loenen.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Henri Frederik Spetter	Den Haag	5-12-1917	Neuengamme	13-2-1945	27

Henri (Han) Spetter was kantoorbediende bij het Rijksbureau voor Hout. Hij had één oudere zus Esther Henriette die in 1933 is getrouwd. Zelf trouwde hij op 24 december 1941 met Rie de Wit.

In de oorlog was hij onderdeel van de knokploeg van de Raad van Verzet. Hij is gearresteerd op 13 februari 1945. Eerst verbleef hij in het Oranjehotel en later is hij naar Amersfoort vervoerd. Over zijn verder lot is niets met zekerheid bekend. Wellicht is hij op 15 maart 1945 naar Neuengamme / Sandbostel overgebracht. Met de bevrijding zou hij daar nog ziek aanwezig zijn geweest. Mogelijk is hij ook bij een transport van Utrecht naar Scheveningen met een auto te water geraakt. De Erelijst der Gevallenen houdt de arrestatiedatum aan als overlijdensdatum.

Han Spetter had Joodse ouders en is opgenomen in joodsmonument.nl. Volgens deze bron overleed hij in Sandbostel op 24 april 1945.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Cornelis Adrianus van der Straaten	Den Haag	25-8-1904	Lublin	31-3-1944	39

Cornelis van der Straaten woonde in Voorburg, Sophiastraat 3. Hij was ambtenaar, schrijver 1ste klas, op het ministerie van Financiën en getrouwd met Cornelia van de Ven.

Als lid van het verzet werd hij op 15 september 1941 in Voorburg gearresteerd en in Scheveningen opgesloten. Een jaar later is hij naar het door de bezetter geannexeerde Huis van Bewaring in de Utrechtse Gansstraat overgebracht. Eind 1942 werd hij naar Amersfoort ge-

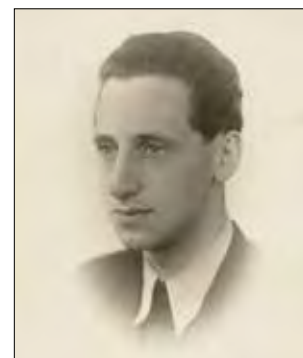
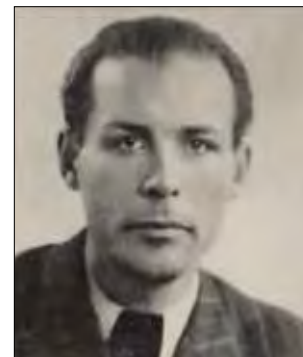
transporteerd en vervolgens naar Vught. Daar droeg hij als gevangene nummer 1499 en verbleef in blok 5. In maart 1943 is Cornelis op transport gesteld naar Duitsland. Uiteindelijk is hij op 31 maart 1944 overleden in het Poolse Lublin.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Antonie Marie Jean Laurent Thiery	Den Haag	3-8-1911	Neustadt	3-5-1945	33
Joseph Justin Albert Thiery	Den Haag	30-9-1914	Neustadt	3-5-1945	30

Antonie en Joseph waren waarschijnlijk broers. Het Adresboek 1938/1939 meldt een J.J.A.N. Thiery, fabrikant, op de Van Barbansonstraat 33. Waarschijnlijk behoorden de mannen tot dit gezin en woonden ze op dit adres. De jongere broer Joseph was kelner van beroep en weigerde om in Duitsland te gaan werken. Daarom is hij op 16 augustus 1943 gearresteerd. Eerst heeft hij in het Oranjehotel gezeten (cel 557), waarna hij in februari 1944 naar Amersfoort is gebracht en vervolgens in oktober 1944 naar Neuengamme.

Van de oudere broer Antonie is bekend dat hij al in juni 1940 is gearresteerd. Hoe en wanneer hij in Neuengamme aankomt, is niet bekend; hij komt niet voor op de lijst van personen die in het Oranjehotel hebben gezeten, noch op de Erelijst der Gevallenen, waarop vrijwel alle verzetsstrijders voorkomen. In ieder geval waren beide mannen begin mei 1945 nog in Neuengamme.

Aan het einde van de oorlog werden vele concentratiekampen ontruimd en een groot deel van de aanwezige gevangenen werd vanuit Neuengamme op Duitse schepen de Oostzee op gestuurd, zodat ze door de geallieerden niet aangetroffen zouden worden in de concentratiekampen, maar wellicht door geallieerd vuur op zee zouden omkomen. Himmler had op 18 april 1945 bevolen dat geen enkele concentratiekampgevangene levend of dood in handen mocht vallen van de naderende geallieerden. Zo zijn Antonie en Joseph Thiery, samen met 5.000 andere gevangenen van Neuengamme, aan boord gebracht van het stoomschip Cap Arcona, dat bij Neustadt in de Lübeckerbocht lag. Op 3 mei 1945 werd het schip gebombardeerd door de Royal Air Force. De Cap Arcona

Pieter C.J.M. Smits.

Bron: gahetna.nl

Han F. Spetter.

Bron: gahetna.nl

Joseph J.A. Thiery.

Bron: gahetna.nl

zonk, waarbij vrijwel alle passagiers, onder wie de broers Thiery, omkwamen door verbranding of door verdrinking in het koude water.

Bij de ramp verloren ruim 270 Nederlanders het leven. De Britse regering houdt de archieven over het bombardement tot 2045 gesloten. Dit kan als indicatie gezien worden dat er iets zeer ernstigs te verbergen valt.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Douwe Tuinstra	Parrega	9-3-1919	Dronrijp	11-4-1945	26

Douwe Tuinstra is geboren in Parrega, een dorp in Zuid-West Friesland. Als beroep wordt genoemd: rijwielhersteller, los arbeider, grondwerker, nachtwaker. Douwe woonde een zekere periode bij de familie Mulder, pleegouders in Voorburg. Volgens de *Kroniek van Voorburg* was dat in de Van Heurnstraat.

Opgeroepen voor de verplichte tewerkstelling in Duitsland weigerde Douwe zich aan te melden en dook onder in Friesland, eerst in Parrega en later in Leeuwarden, waar hij werd opgenomen in het verzet, de Binnenlandse Strijdkrachten (BS).

Hij werd na verraad gearresteerd en samen met 12 anderen op 11 april 1945 naar Dronrijp (it Heech) gebracht waar ze aan het Van Harinxmakanaal zijn gefusilleerd. De fusillade was een represaille voor (door anderen gepleegde) sabotage aan de spoorlijn Leeuwarden – Harlingen. Door losgeschroefde bouten van de dwarsliggers op het spoor was op 10 april 1945 bij Dronrijp een Duitse trein uit de rails gelopen. De woedende Duitsers wilden een snelle executie uitvoeren op dezelfde plek waar de trein was ontspoord, maar op weg naar die plek werd het konvoi verrast door een Engelse jachtvlieger. Hierop zijn de gevangenen uit de vrachtauto's gezet en bij de brug over het Van Harinxmakanaal in Dronrijp gefusilleerd.

Douwe Tuinstra is begraven op het Erehof van de algemene Noorderbegraafplaats in Leeuwarden.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Louis Gérard de Val	Den Haag	1-11-1920	Vught	4-9-1944	23

Louis Gérard de Val
Geb. 1 Nov. 1920

Douwe Tuinstra.
Bron: spanvis.nl

Louis G. de Val.
Bron: gahetna.nl

Bij het uitbreken van de oorlog was Louis student in Zwitserland. In november 1940 keerde hij terug naar Nederland en schreef zich in als student in Delft. Hij ging op kamers op het Oosteinde in Voorburg. Zijn ouders woonden in Den Haag, Nassauplein 26.

In 1943 weigerde Louis de voor studenten verplichte loyaliteitsverklaring te tekenen. Na een razzia in datzelfde jaar dook hij onder.

In Den Haag raakte Louis betrokken bij de verzetsgroep 'Voor God en de Koning', waarvan Jacques A.M. Lemmen (zie p. 216) een van de leiders was. Louis deed spionage-werk door het fotograferen van kustverdedigingen, hij hielp onderduikers en bracht illegale kranten rond. De foto's van de fortificaties zette hij op microfiche om naar Engeland te verzenden.

Na verloop van tijd werd de verzetsgroep geïnfiltrerd door een verrader. Vervolgens viel de SD, vermoed als luchtbeschermingsdienst, op 21 juni 1944 het huis binnen waar juist een bijeenkomst plaats vond met onder andere Jacques Lemmen en Louis de Val. De mannen werden gearresteerd en overgebracht naar het Oranje-hotel in Scheveningen. Volgens de *Kroniek van Voorburg* zocht de vader van Louis hem hier op. Deze zei hem niet bang te zijn, omdat hij vrij zou komen door omkopen van een invloedrijke NSB'er. Enige dagen later ontving de vader een op wc-papier geschreven bericht van zijn zoon: 'Vader, doe mij die schande niet aan. Liever sterf ik.' De Val werd vanuit Scheveningen naar kamp Vught gebracht, waar hij op 4 september 1944 werd gefusilleerd. Op dezelfde dag zijn in Vught 62 gevangenen geëxecuteerd, waaronder vijf personen die op het Sijtwendenmonument worden herdacht. Behalve Louis de Val zijn het J.A.M. Lemmen, C.J. Boer, G.M. Bomert, en H.J.W. Oudewaal. Ook enkele andere leden van 'Voor God en de Koning' die op 21 juni 1944 aanwezig waren, zijn op deze dag in Vught doodgeschoten.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Jacobus Simon Veenenbos	Rotterdam	5-9-1895	Neuengamme	12-11-1944	49

Jacobus Veenenbos woonde in Leidschendam op de Voorburgscheweg 65. In het burgerleven was hij beherend

Vennoot en Patroon bij de C.V. v.h. Tissot & Co., distillateurs en wijnhandel, Westerstraat 16 Rotterdam. Hij is in 1917 in Den Haag getrouwd met Johanna Frederika Boon. Hun zoon, ook Jacobus Simon (Co) genoemd, was evenals zijn vader actief in het verzet en was vanaf augustus/september 1943 waarnemend districtsleider binnen de L.O., de Landelijke Hulp aan Onderduikers. Jacobus Veenenbos senior is verraden door Edith, de schuilnaam van Miep Oranje. Zij was in 1944 een 24-jarige studente die tevens koerierster was van het Centraal Bureau van de L.O. Zij kende veel adressen in het hele land, die zij heeft verraden. Na de oorlog is zij verdwenen.

Op 8 augustus 1944 stond de Sicherheitsdienst rond 22.00 uur voor de deur. Co junior, die net bezig was illegale berichten uit te typen, kon het huis uit vluchten en dook onder. Co senior is door de SD meegenomen en naar het Oranjehotel gebracht. Vandaar is hij terechtgekomen in Neuengamme waar hij op 12 november 1944 is overleden. Volgens de Sterbeurkunde is hij overleden aan hartfalen als gevolg van longontsteking. Hij werd 49 jaar.

Co junior, in 1921 geboren in Rotterdam, heeft de oorlog overleefd en is in februari 1950 in Wageningen gepromoveerd tot doctor in de Landbouwwetenschappen. Het proefschrift heeft hij opgedragen aan zijn vader.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Jacob Vellenga	Rotterdam	20-5-1909	Sangerhausen	9-12-1944	35

Jacob Vellenga was een pluimveefokker in Leidschendam. In de Residentiebode van 25 november 1939 wordt zijn huwelijk met A. Dorsman afgekondigd. Samen met Martien Hollen (zie p. 206) was Jac. Vellenga in het Leidschendamse verzet betrokken bij de voorbereiding van militaire en andere acties. In het begin van de oorlog waren al pogingen gedaan zo'n illegale groep op te richten, maar die waren mislukt. Ook de poging van Vellenga en Hollen mislukte door loslippigheid. Beide mannen werden op 1 augustus 1942 gearresteerd en via Scheveningen naar Kamp Haaren overgebracht. Daarna zijn beiden hij naar Amersfoort overgebracht. Jacob Vel-

lenga is vervolgens in oktober 1944 naar het concentratiekamp Natzweiler in de Elzas gebracht, terwijl Martien Hollen op transport ging naar Neuengamme, waar hij in februari 1945 is overleden.

Vellenga belandde vanuit Natzweiler in Dachau, waarna hij in september 1944 naar het werkkamp Gröditz werd gebracht. Ongeveer half december 1944 ging hij naar het werkkamp Flossenbürg, waar hij volgens berichten aan de familie in april 1945 nog aanwezig zou zijn. Volgens het overlijdensbericht is hij echter al op 9 december 1944 in een ziekenhuis in Sangerhausen overleden. Het hoofd van het ziekenhuis kon over de doodsoorzaak geen informatie geven. Gröditz, Flossenbürg en Sangerhausen zijn alle werkkampen in de omgeving van Leipzig.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Durk Andreas Visser	Voorburg	25-9-1921	Neuengamme	20-1-1943	21

Sommige bronnen noemen Zevenhuizen als geboorteplaats van Durk Visser. Waarschijnlijk heeft het gezin in de jonge jaren van Durk in Zevenhuizen gewoond. In 1938 woonde het gezin, bestaande uit vader Wabe D. Visser, moeder Hilligje Maatjes, zoon Durk en dochter Hilly, in ieder geval in Voorburg, Vijverhof 24. Vader Wabe was schoolmeester en klom op tot hoofd van een lagere school.

Durk woonde bij zijn ouders en ging in Rotterdam naar de MTS. Vanwege het bombardement op Rotterdam werd hij fel anti-Duits en richtte met een paar klasgenoten een verzetsgroepje op dat zich bezig hield met sabotage. Dit groepje is verraden, want op 15 mei 1942 stond de Duitse politie aan de poort van de school om de jongens op te halen, eerst naar het bureau aan het Haagse Veer in Rotterdam en later naar Scheveningen. Vanuit Scheveningen is Durk overgebracht naar Amersfoort.

Op 5 december 1942 kregen de ouders een brief van Durk uit Neuengamme. In dit teken van leven, begin november geschreven, vroeg Durk om warme kleding omdat hij alleen zijn dunne zomerkledij had. Eind januari 1943 kreeg zijn vader op het Bureau Binnenhof bericht van de politie dat Durk op 20 januari 1943 was overleden als gevolg van

Jacobus S. Veenenbos.
Bron: gahetna.nl

Jac. Vellenga.
Bron: gahetna.nl

Durk A. Visser.
Bron: nostalgisch.koudum.nl

een hartstilstand na maag- en darmcatarre. Durk is begraven op het Ereveld in Loenen. Toen jaren later de zolder van het ouderlijk huis werd opgeruimd, kwamen in een kist nog gasgranaten te voorschijn die stellig van Durk geweest moeten zijn.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Hendrikus Petrus Gerhardus de Vries	Kotaradja	2-12-1901	Siegburg	11-3-1945	43

Hendrikus de Vries is in 1930 in Londen getrouwd met Jantina Monkhorst. Hij woonde in Voorburg in de Paradijsstraat 113 en was stuurman op de koopvaardij. Als lid van het verzet is hij overleden in Siegburg, gelegen aan de Rijn bij Bonn. Op de overlijdensakte is vermeld dat hij om 07.00 uur overleed. Verdere bijzonderheden zijn niet bekend. Hendrikus is begraven op het Ereveld te Loenen.

Naam	Geb.pl.	Geb.dat.	Overl.pl.	Overl.dat.	Lftd
Johannes Roelof Frederik Vijzelaar	Ambon	2-3-1880	Borth (Dld)	9-12-1943	63

Dr. Jan R.F. Vijzelaar.
Bron: hetverhaalbewaard.nl

Grafsteen Hendrikus P.G. de Vries.
Bron: srs.ogs.nl

Dr. Jan Vijzelaar werd na zijn artsenstudie in Leiden (1909) huisarts in Den Haag. Eind 1932 trouwde hij in Den Haag met de 35-jarige Lotti Sleurs, concertzangeres, zangpe-

dagoge en koordirigente. Voor beiden was het hun tweede huwelijk. Jan had één zoon en Lotti twee dochters. Gedurende de oorlogsjaren waren beiden actief in het verzet, onder andere door het bieden van onderdak aan onderduikers in hun huis op de Van Alkemadelaan 12. Op 8 oktober 1942 werd dokter Vijzelaar thuis in Den Haag na verraad opgepakt onder meer wegens het 'begunstigen van Joden'. Zijn vrouw Lotti hield vanaf de dag dat haar man werd opgepakt een dagboek bij met als titel 'Brieven die ik nooit verzond'. Hierin verwoordt zij niet alleen haar angsten en toekomstdromen (over een boerderijtje op de Veluwe om samen de oude dag te vieren), maar schetst ze ook een beeld van haar privéleven gedurende de oorlogsjaren. Uit het dagboek blijkt dat Jan Vijzelaar op 30 mei 1943 in Den Bosch is veroordeeld tot twee jaar tuchthuisstraf en daarna tot oktober 1943 in Kamp Haaren (Br.) is geweest. Bekenden hebben hem in het Nacht-und-Nebel-kamp Natzweiler (Elzas) gezien. In augustus 1945 kreeg de familie bericht dat dr. J.R.F. Vijzelaar tijdens een transport in Duitsland op 9 december 1943 was overleden.

Lotti Vijzelaar-Sleurs moest per 1 februari 1944 hun woning in het Haagse Benoordenhout verlaten omdat die binnen het gebied van de vesting rond het hoofdkwartier van rijkscommissaris Seyss-Inquart lag. Zij kreeg door het evacuatiebureau een woning toegewezen in Voorburg, Vijverhof 18a. Omdat zij destijds nog niet op de hoogte was van het overlijden van haar man, heeft zij ook hem administratief overgeschreven naar Voorburg. Hij heeft er echter nooit gewoond.

Dr. Jan R.F. Vijzelaar is begraven op het Nederlands Ereveld te Loenen.

Geraadpleegde werken en bronnen

Uitgegeven bronnen

Adresboek van Voorburg 1938/1939, R.K. Middenstandsvereniging Voorburg
Edwin van Baarle, *Vertrokken zonder nader adres, de joodse inwoners en onderduikers van Pijnacker, 1936-1945*. Pijnacker, 2005
Bart van der Boom, *Den Haag in de Tweede Wereldoorlog*. Den Haag, 1995
H. Dominicus en A.B. van Keulen-Woudstra, *Mauthausen, een gedenkboek* (Stichting vriendenkring Mauthausen), 1999
S.P. Geertsema, eindred., *De ramp in de Lübeckerbocht: Nederlanders bij het einde van Neuengamme*. Amsterdam, 2011
J.W.J. van Haersolte, *Scheepsrampen in oorlogstijd*. Amsterdam, 1947
P. W. F. M. Hamans, *Edith Stein and Companions: On the Way to Auschwitz*. San Fransisco, 2010
M.J. Harms, 'Voorburg in crisis- en oorlogstijd', in: *Kroniek van Voorburg*. Voorburg, 1989
J.D. de Kort Sr., 'De Meidagen van 1940' en 'De Tweede Wereldoorlog' in: *Over, door en om de Leytsche Dam*. Leidschendam, 1988, p. 315-364
Wally de Lang, *Slotakkoord der kinderjaren. Herinneringen aan het Joodsch Lyceum Fisherstraat Den Haag 1941-1943*. Den Haag, 2003
J.W. de Leeuw, *Gevallen voor Nederland. Nederlandse gesneuvelden in de meidagen 1940*. Soesterberg, 2012
Philip Mechanicus, *In dépôt*. Amsterdam, 1964
Janneke de Moei, *Joodse kinderen in het kamp Vught*. Vught, 1999
Herman van Rens, *Vervolgd in Limburg; Joden en Sinti in Nederlands-Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Hilversum, 2013
H. van Riessen e.a., *Het Grote Gebod, gedenkboek van het Verzet in LO en LKP*. Bilthoven, 1951
Martin Spaans Azn. en Ruud Straatman, 'Zo moet Rotterdam in 1940 gebrand hebben', in: *Jaarboek*

Centraal Bureau voor Genealogie 64 (2010), p. 161-200
P. Tammes en W. Ultee, 'Geel kaartje kostte joden één gulden', in: *Erf Goed Nieuws* 12 (2014), nr. 2
A. Visser, *Het verscholen dorp; verzet en onderduikers*. Dronten, 1984

Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg persoons- en gezinskaarten

Internet

Algemeen en Burger-slachtoffers

www.cbg.nl, Collectie familieadvertenties CBG tot 1970
www.erelijst.nl, Erelijst der Gevallen 1940-1945
www.erfgoedleidschendam.nl
www.gahetna.nl (Oranjehotel)
www.geheugenvannederland.nl
www.genealogieonline.nl
www.hetverhaalbewaard.nl
www.myheritage.nl
www.niod.nl
www.nmkampvught.nl
srs.ogs.nl, Oorlogsgravenstichting
www.oranjehotel.org
www.pondes.nl (genealogie)
sites.google.com/site/oorlogsvermisten
www.stamboomforum.nl
www.wiewaswie.nl
www.wikipedia.org

Joodse slachtoffers

www.joodsmonument.nl
www.communityjoodsmonument.nl (basis voor de gegevens van Joodse slachtoffers)
www.dutchjewry.org (genealogie)
www.jhm.nl, website van het Joods Historisch Museum
www.jodeninnederland.nl

www.joodserfgoeddenhaag.nl
www.joodsewerkkampen.nl
www.levie-kanes.com (genealogie)
www.maxvandam.info (genealogie)
www.memorialdelashoah.org
db.yadvashem.org

Militairen

www.mei1940.nl
www.gozwar2.nl
www.grebbeberg.nl
www.katwijkinoorlog.nl
marineschepen.nl
www.maritiemdigitaal.nl
www.noitdorpsche-historien.nl, Nieuwsbrief-37
www.noordelingen.nl
www.onderscheidingen.nl
www.stichtingoudsassenheim.nl
nl.tracesofwar.com
www.wereldoorlog2.com

Koopvaardijbemanning

www.cnooks.nl
www.hetscheepvaartmuseum.nl
koopvaardij.blogspot.nl
www.netherlandsnavy.nl
uboat.net
worldwar2daybyday.blogspot.com
www.wrecksite.eu

Verzet

www.douanesuriname.com
www.eerebegraafplaats.nl
www.eerebegraafplaatsbloemendaal.eu
www.engelandvaarderskatwijk.nl
www.laanvanheldenburg.nl
www.natzweiler.nl
www.opmeer.nl
www.rijswijk.nl
www.spanvis.nl
www.stijkelgroep.nl
www.voorburg.org

Afbeeldingen

De meeste foto's zijn afkomstig van internet, maar er zijn ook foto's beschikbaar gesteld door het Nederlandse Rode Kruis (NRK), Oorlogsarchief Collectie Persoonsbewijzen (2030). Bij de desbetreffende afbeelding is de bron vermeld.

Enkele foto's van personen die in het Oranjehotel in Scheveningen gevangen hebben gezeten, zijn afkomstig van het Nationaal Archief, Den Haag, Stichting Oranjehotel: Doodenboeken, nummer toegang 2.19.136, inventarisnummer 3. Deze foto's zijn op internet toegankelijk gemaakt en worden verantwoord door vermelding van de internetbron gahetna.nl.

Register

In dit register zijn de namen van een groot aantal in dit boek voorkomende personen opgenomen. De namen van slachtoffers staan in romein, de overige namen zijn gecursiveerd.

Abrahams, E.D.	59	Borenstein, M.	105	Eggink, D.C.J.	188
Abrahams, I.	59	<i>Borgh, H. van der</i>	145	Eijgenraam, P.	162
Abshoven, A. van	174	Bornsztain, C.	105	Elewout, H.W.A. van	171, 189
Adelaar, W.M.	64	Bosboom, J.	36	Elewout, W.P.A. van	171, 189
Agsteribbe, R.	54	Bosch, P.P.M. van den	124	Eliazar, F.E.	93
Akker, J.P. van den	123	<i>Boven, A.J. van</i>	156	Eliazar, H.	93
Alkema, J.	182	Brand, C.J.	124	Elk, J.H. van	125
Allemans, H.	42	Breebaart, P.C.	187	Elsevier, P.C.	175
Ameln, F.W. von	123	Breebaart, W.J.	187	Engelander, H.N.	84
<i>Ardon, A.C.</i>	193	Breevaart, B.L.	125	Engelander, M.	84, 153
<i>Baas Becking, L.</i>	166	Bromet, S.	36		
Bacharach, E.	44	Bronsveld, W.	174		
<i>Baggerman, M.F.</i>	120	Bueren, E. van	110		
Bak, B.	107	Bueren, I. van	110		
Bak, J.	107	Bueren, M. van	110		
Bakker, A.C.	174	Cappel, M.	58		
<i>Banning, H.A.C.</i>	107, 109	<i>Carmiggelt, J.S.</i>	223		
Barentsen, C.L.	182	<i>Choy, T.C.</i>	120		
<i>Barnstijn, C.</i>	85	Cohen de Boer, P.H.	188, 226		
Bedijn, C.D.	128	Cohen, A.	46		
<i>Beel, L.</i>	28	<i>Cohen, Ansje</i>	150		
Beelen, J.J.	124	Cohen, E.	74		
Beer, E.C. de	106	Cohen, J.J.	64, 71		
Beer, G. de	58	Cohen, M.	56		
Beer, J. de	42	Cohen, M.	109		
Beer, R. de	106	Cohen, N.	46		
Beijersbergen, L.P.	124	Cohen, S.	71		
Bekker, B.	48	Cohn, A.Z.	56		
Bemmelen, G.H. van	134	Colijn, J.	174		
Bemmelen, J.C. van	134	Coltof, M.	95		
Berg, M. van den	124	Daelen, A.S. van	95		
<i>Berg, P. van den</i>	16	Daelen, L.J.S. van	95		
Besjes, H.P.	134, 142	Dagloonder, A.	58		
Biene, L. van	46	Dagloonder, J.	58		
<i>Bijl, M.</i>	42	Dam, E.R. van	74		
Blauw, F.A.	186	Dam, M. van	74		
Blits, S.	112	Dam, S. van	56		
Blitz, M.	105	Dapper, A.J.M.	135		
Blitz, S.A.	105	Dapper, C.	135		
Blog, M.	94	<i>Dauids, A.</i>	88		
Blok, R.L.	72	Davidson, E.	37		
Blok, S.A.	72	Davidson, E.A.	81, 94, 107		
<i>Blumgarten, R.</i>	184	Davidson, M.	81, 94, 107		
Bock, A.R. de	158	Davidson, M.	82, 94, 106		
Boekdrukker, S.	42	Davidson, R.	37		
Boer, A.	186	Deutsehová, L.	82		
Boer, A.S.	134	Diederix, G.E.	135		
Boer, C.J.	186	Dieren Bijvoet, A.J. van	162, 165		
<i>Boissevain, C.</i>	10	Driessen, J.M.	188		
Bomert, G.M.	186	Driehoet, S.J.	83		
<i>Boot, E.</i>	159	Drilmsma, P.J.	53		
Boot, P.J.A.	159	Ebbeler, E.J.	175		
<i>Boots, J.P.</i>	13	Egelie, J.C.M.	128		
Borenstein, L.W.	105	<i>Eggink, C.</i>	175		

Eggink, D.C.J.	188
Eijgenraam, P.	162
Elewout, H.W.A. van	171, 189
Elewout, W.P.A. van	171, 189
Eliazar, F.E.	93
Eliazar, H.	93
Elk, J.H. van	125
Elsevier, P.C.	175
Engelander, H.N.	84
Engelander, M.	84, 153

*Het monument voor Vrede en Vrijheid, voorjaar 2015.
Foto Jos Engels*

Het monument in Park Sijtwende, voorjaar 2015.

Foto Jos Engels

Engelshoven, M.C.F. van	135	Hers, H.	166	Konijn, R.	59
Evers, P.H.	19	Hertz, C.	71	Kooij, M.R. van	163
Eversteyn, A.	152	Hertz, H.	71	Koppen, A.J. van	140
Eversteyn, E	148	Hertz, J.G.	37, 71	Korijn, H.	64
Eversteyn, P.	153	Hertz, J.H.	71	Kortekaas, T.J.	140
Exler, M.A.Th.M.	128	Hes, M.	205	Kropff, H.W.K.	215
Eysinga, W. van	24	Hessen, F. van	38	Kruk, N. van der	164
Fischer, M.	74	Hildesheim, M.	58	Kuckulus, M.	83
Formijne, C.G.M.	223	Hilgersom, H.J.	206	Kukenheim, L.	97
François, J.P.	25, 26	Höfkens, A.A.T.	176	Kusheron, B.	72
Frank, Anne	34	Hollen, M.A.J.	206	Kusse, F.	219
Frank, E.	64	Holtens, C. van	206	Kwetsie, A.	107
Frankfort, N.	55	Holtes, J.A.	161, 207	Lagerberg, A.H.	125
Frederiks, K.	25	Holzer, L.A.	94	Lammers, A.	131
Fresco, J.	48	Holzer, M.B.	94	Lamsma, E.M.	140
Friedländer, R.	111	Hondius van Herwerden, J.P.	208, 211	Landgraaf, J. de	215
Gans, E.	102	Hoogendam, H.C.	137	Langeveld, A.L.	125
Gelder, H. van	47	Hoogweg, J.S.	125	Lasance, A.J.M.	141
Gelder, J. van	46	Hörchner, T.M.	162	Leen, A. van	128
Genderen, A.W.F. van	193	Horst, A.J. van der	209	Leeuw, E. de	102
Gennip, W. van	28	Hove, C.L.E.E. van	130	Leeuw, S. de	97
Gerritsen, G.J.	192	Huisman, C.	58	Leeuwarden, R.	84
Gerritsen, H.A.J.	159	Hulstijn, J.H.	209	Leeuwen, J. van	47
Gerritsen, W.	192	Hurwies, B.	58	Leeuwen, L. van	216
Gitz, N.W.	202	Ijssel, H. van	63	Lehrer, D.	107
Glückman, L.	175	Ijssel, L. van	63	Leijs, J.F.	125
Gobes, K.	107	Iperen, H.J. van	158	Leimmen, J.A.M.	216, 232
Godfried, H.M.	110	Israël, M.	84	Lentz, J.L	34
Godfried, S.H.	110	Italiaander, A.	36, 104	Leons, R.	74
Godwaldt, M.J.A.	203	Italiaander, E.	104	Levi, G.	44
Goldsteen, A.	54	Italiaander, J.	104	Levie, D. de	83
Gool, E.L. van	203	Italiaander, S.	104	Levie, F.J.	94
Goudsmid, V.	46	Jacob, F.	131	Levie, J.I.	94
Goudsmit, F.	63	Jacobs, I.W.	108	Levie, S.	82
Goudsmit, J.L.	85	Jacobs, S.K.	84	Levisson, M.M.T.	74
Goudsmit, L.	63	Jacobson, I.	36, 161	Lezer, F.	45
Gries, G.A.	200	Jacobson, Ph.	36, 160	Lienden, P. van	177
Groeneweg, J.	135	Jansen, D.	137	Lier, S.R. van	50
Groenewegen, M.	204	Jansen, H.	211	Linssen, M.G.H.	216
Groot, G. de	17	Janson, M.	134	Louwerens, C.J.	199, 221
Haak, J.F.	204	Janszen, H.J.	147	Lucas, J.J.A.	132
Haas, H.F. de	129	Jessurun-Lobo, Y.	50	Lugt, A.P.W. van der	221
Haersma Buma, M.A.P. van	6, 9, 10, 11	Jong, C. de	138	Maanen, G.en J. van	10
Hagen, P. van	150, 151	Jong, C.B. de	176	Mackay, D. baron	13
Hakker, M.R.	85, 97	Jong, D. de	82	Maij, H.I.	74
Hakker, P.M.	85	Jong, J.H. de	132	Malsen, G.M.J. van	223
Ham, F.A.M. van der	204	Jong, L. de	26	Manheim, S.	63
Ham, S. van der	97	Julien, F.L.A.	212	Marijs, A.C.	144
Hamel, L. van	166	Kam, A. van	93	Marijs, C.A.J.	146
Harmsma, W.	28, 223	Kaminsky, S.	105	Mast, P. van der	145, 224
Hartog, E.	56	Karnebeek, H.A. van	24	Meide, D. van der	30
Hartog, H.	38	Kater, E.	45	Meijer, M.	81
Hartogh, J. den	111	Kesper, L.	24, 28	Meijers, A.S.	103, 114
Hartogh, M.P. den	111	Kesteren, J.J. van	187, 214	Meijers, J.	103, 114
Hartogh, R. den	95, 111	Klei, V.A. van der	59	Meiler, S.	37, 102
Hartogh, S.J. den	111	Klein, D.M.	102	Mesritz, J.	166
Hartogs, E.W.	42	Klein, M.	102	Meuleman, H.	50
Heederik, J.P.	136	Klein, R.D.	102	Meulen, H.A. van der	191, 224
Heesterman, J.	205	Kleingeld, R.	214	Meulen, P.W. van der	116
Heijmans, R.	71	Knokke van der Meulen, W.G.	149	Mourits, D.	224
Heinemann, J.	57	Kock, T. de	163	Mug, S.	38
Helm, H.M. van der	137	Koedood, A.	193	Muijs, A.	50, 104
Hemert, J.E. van	129	Kokshoorn, A.	219	Muijs, J.	50
Hemert, M.K.F. van	176	Konijn, L.	59	Muijs, M.	50

Muijs, S.	36, 50, 104	Schröder, T.R.A.	133	Verveer, I.	47
Mulder, D.	165	Schuijjer, B.	48	Vet, J.H. de	133
Nathans, E.	82	Schuijjer, R.	48	Vijfvinkel, I.	227
Nederbragt, J.A.	22, 28, 31	Schuitemaker, C.H.	127	Vijzelaar, J.R.F.	234
Neuberger, B.	94	Schwebel, E.A.	27, 30	Vink, K.	142
Neuhof, B.	105	Schwencke, E.C.	220, 227	Vissel, J.J.	46
Neuhof, H.	105	Sebel, A.J.M.	133	Visser, D.A.	234
Neuhof, P.I.	105	Serverus, G.M.	228	Vonk, J.	172
Nieuwveen, C.T.	165	Silberberg, F.	73	Vos, L.A.	111
Noorland, J.H.	126	Simons, M.	61	Vries Danil, H.W. de	166
Noteboom, J.W.	24, 28	Slichting, J.F.	223	Vries, C. de	172
Orchudesch, E.	41	Slier, B.	193	Vries, H.P.G. de	234
Ostwald, M.	44	Sluis, A. van der	13	Vrijlandt, A.	154
Oudewaal, H.J.W.	225	Sluis, J.W. van der	56	Vromen, J.	56
Ovaa, J.	141	Sluis, L.A. van der	56	Vromen, M.	56
Paats, J.	126	Sluys, W. van der	19	Vrugtman, E.	134
Parfumeur, H.	188, 225	Smit, M.	166	Waal, H. van de	94
Peppinck, A.	142	Smits, P.C.J.M.	230	Waal, M. van de	94
Pinke, F.A.	226	Spetter, H.F.	231	Waal, M.R. van de	94
Platteel, J.	226	Spier, M.	64, 71	Waard, J. de	18
Plugge, J.	126	Spoor, A.W.	130	Walraven, W. van	173
Polak, A.E.	38	Spreekmeester, J.	45	Wams, R.	127
Polak, D.	83	Stad, R.	102	Wasvisz, B.	83
Polk, T.	54	Stad, S.	56	Wasvisz, J.S.	83, 150
Pool, H.	115	Stad, V.	56	Wasvisz, S.J.	83, 150
Pool, S.	36, 161	Stein, Edith	37	Wees, C. van der	17
Post, J.J.	177	Sterke, F. de	46	Weijl, C.	105
Potsdammer, E.	45	Sterkenburg, J.J.M.	167	Weijl, H.	105
Potsdammer, J.	45	Stern, B.	47	Weijl, J.	105
Presser, C.	115	Stern, C.W.	17, 24	Weissglas, W.	56
Putte, D. van de	126	Stern, J.I.	46	Weren, E. van	50
Quist, C.W.	132	Stern, S.K.H.	82	Weren, I. van	50
Raadt, N.J. de	17	Stijkel, H.	205	Weren, L. van	36, 50, 104
Redlich, E.	106	Stijnman, C.J.	142	Weren, S. van	50
Reeser, G.L.J.	17	Stikker, D.	24	Wessel, C.J.	56
Reitsma, G.	184	Stolk, A.	116	Westra, H.	30
Reyers, H.C.H.	188, 226	Stork, F.	63	Widensky, R.	95
Rhoer, B. van der	57	Straalen, A. van	134, 142	Wilden, J. van der	127
Rieu, F.E. du	132	Straaten, C.A. van der	231	Woude, J.W. van der	128
Rijpstra, J.	132	Swaan, B.J.	50	Woudhuysen, A.	41
Ritte, W.J.	165	Swaan, N.	50	Zalm, A.A. van der	143
Rodermond, F.	159	Swaan, R.	50	Ziekenoppasser, A.	115
Romijn, J.	166	Taal, A.	153	Zijl, F.B. van der	74
Rood, E. de	55	Tex, C.J.A. den	16	Zijl, H.F. van der	74
Rood, S. de	55	Thiery, A.M.J.L.	231	Zinger, L.	134
Roodenrijs, A.M.S.	226	Thiery, J.J.A.	231	Zoete, N. de	110
Rosenwald, A.	93	Timmer, J.	182	Zonderop, L.	121
Rozenthal, B.	36	Toronczi, R.	110	Zuiden, A.J. van	63
Ruijgrok, B.L.J.	178	Tuinstra, D.	232	Zuiden, E. van	63
Salinger, H.D.	222	Uijttenhout, H.C.A.	168	Zuiden, S.J. van	105
Samson, L.B.	110	Uphus, C.J.	168	Zuiden, S.K.J. van	63
Sandt, A. van der	121	Uphus, C.G.M.	133	Zwarenstein, A.	95, 97, 111
Santen, L. van	126	Val, L.G. de	216, 232	Zwarenstein, J.	95, 97
Sarluis, E.	45	Varkevisser, W.C.	37	Zwarenstein, L.	97
Schadenberg, H.	127	Vecht, A.F.	41	Zwarenstein, S.	95
Schaper, H.	166	Vecht, E.	41		
Scharroo, J.	132	Vecht, H.	41		
Scheenaard, J.P.	142	Vecht, J.E.	41		
Scheijndel, J.A. van	142	Veen, B.A.	178		
Schelling, A.H.	227	Veenbos, J.S.	232		
Schluter, C.F.	133	Vega, I.A.	57		
Schmitt, L.B.	73	Vega, M.	57		
Schokking, W.F.	160	Vellinga, J.	233		
Scholten, P.C.	227	Verschoor, F.	227		

*De slingerbank bij het monument voor Vrede en Vrijheid in Park Sijtwende, voorjaar 2015.
Foto Jos Engels*

*Het monument voor Vrede en Vrijheid, Park Sijtwende, voorjaar 2015.
Foto Jos Engels*

Colofon

Historische Vereniging Voorburg

Secretariaat: Postbus 49
2270 AA Voorburg
telefoon: 070 386 74 56
website: <http://www.historischeverenigingvoorburg.nl>
e-mailadres: info@historischeverenigingvoorburg.nl

Bestuur

dr. R.M.W. van Gelooven, *voorzitter*
ir. M.T.A.M. van der Lans, *secretaris*
ir. F.G.W. Steinhorst, *penningmeester*
dr. W.J.E. van de Graaff
mw. P.J. Kok
mw. drs. A.E. Oostdijk

Lidmaatschap 2015

25 euro

Penningmeester HVV te Voorburg

ING-rekening NL26 INGB 0000 2883 21
Rabobank te Voorburg
rekening NL37 RABO 0127 6787 43

Historisch Voorburg

Jaargang 21 (2015), nummer 1 - 2

Teksten

Jan A. van Boven
Thomas Browne
Jos Engels
Michiel van Haersma Buma
Nelleke Kok
Gerard Langerak
Jos Linssen
Frans Linssen
Meindert Marijs
Cees Nijgh
Wil Pel
G. Schwencke
Cathrijn Steinhorst
Arie Taal
T. Tieman-Schwencke

Peter Vernooij
Ida Vos
Hans Ziekenoppasser
Kirsten Zimmerman

Redactie

Anne Jacobs
Gerard Langerak
Kees van der Leer
Peter Spannenburg

Redactieadres

Laan van Rustenburg 16
2271 XT Voorburg
telefoon: 070 386 84 95

Vormgeving basisstramien

Studio Tigges, Rijswijk

Opmaak en productie

Drukkerij Verloop, Alblisserdam

ISSN 1381 - 4672

Copyright

Overname van teksten uit 'Historisch Voorburg' is uitsluitend toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

De redactie heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de afbeeldingen volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de redactie wenden.

HISTORISCHE VERENIGING

Voorburg